

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

II. VIYANA KUŞATMASI
(Doktora Tezi)

Hazırlayan
Meryem Kaçan ERDOĞAN

106826

106826

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa Çetin VARLIK

İstanbul, 2001

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Enstitümüzün Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora öğrencisi Meryem Kaçan Erdoğan'ın "İkinci Viyana Muharasası" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Doktora tezi olarak uygun görülmüştür.

Tez Danışmanı : Prof.Dr.Mustafa Çetin Varlık
Üniversitesi : Marmara

.....

Üye : Prof.Dr.Mücteba İlgirel
Üniversitesi : Marmara

.....

Üye : Prof.Dr.Feridun Emecan
Üniversitesi : İstanbul

.....

Üye : Prof.Dr.Sema Uğurcan
Üniversitesi : Marmara

.....

Üye : Doç.Dr.Ahmet Şimşirgil
Üniversitesi : Marmara

.....

Yukarıda jüri Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..18/10./2001 tarih ve ..05... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

.....

Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali
Müdür

ÖZET

“İkinci Viyana Kuşatması” adı ile ortaya çıkarılan çalışma ile seferin askerî ve siyasî boyutundan çok arka planı yani ordunun iaşe, ikmal ve diğer lojistik faaliyetleri incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmada başta arşiv malzemesi olmak üzere, şer’iyye sicilleri ile dönemin vekayinamelerine müracaat edilmiş, yerli ve yabancı dilde yazılmış eserler yolu ile de özellikle Osmanlı Devleti-Avusturya-Macaristan arasında sefer öncesi gelişen olayların seyri takip edilmiştir.

Savaş kararının kesinleşmesinden sonra kalabalık bir ordu ile Edirne’den harekete geçen dönemin Veziriazamı ve Serdar-ı ekremi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, bir takım teknik ve taktik hataların yapılması, Kırım Hanı Murad Giray ile Budin Beylerbeyi Uzun İbrahim Paşa’nın sefer planına uygun hareket etmemeleri yüzünden kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştı. Müttefik ordularına karşı yapılan meydan muharebesinin kaybedilmesiyle de Osmanlı ordusu bozgun halinde Belgrad’a kadar geri çekilmişti.

Viyana önlerine getirilen ordunun o zamana kadar toplanmış en büyük ordu olduğu bilinmektedir. Ordunun harekete geçmesinden önce teçhizat, iaşe, ikmal vs. gibi lojistik ihtiyaçları için çok geniş bir coğrafyanın kaynaklarından istifade edilmiştir; Askerî yol üzerinde yer alan yol ve köprüler tamir edilmiş, ihtiyaca göre yeni köprüler inşa edilmiştir. Ordunun beslenmesi için halktan nüzül, sürsat ve iştirak adlarıyla talep edilen erzaklar menzillerde depolanmış ve buradan askere tevzi edilmiştir. Sefer organizasyonu kapsamında erzak ve mühimmatın taşınmasında deve, at, katır, bargir ve arabalar ile Tuna nehrinde işleyen gemiler kullanılmıştır.

Sefer sırasında yapılan harcamalar büyük ölçüde Hazîne-i Âmire’den karşılanmakla birlikte zaman zaman Enderun hazinesinden de borç suretiyle para temin edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin 1683 yılı gelir ve gider hesapları incelendiği zaman gelirin giderden fazla olduğu görülecektir. Dolayısıyla devlet, muhasara sırasında finansal açıdan büyük bir sorunla karşılaşmamıştır.

ABSTRACT

Our study titled “the second siege of Vienne” concentrates more on the logistics and provisions than the military and political aspects of the war.

The primary sources used during the study are those of the archival materials but the judicial reports of the Ottoman religious courts and the narrative reports of the period have also been utilized. As far as the developments taking place along the route Ottoman Empire-Hungary-Austria preceding the war are considered other studies written in foreign languages have proved to be useful, as well.

Among the causes of the failure of the war are to be found certain technical and tactical mistakes and the diversion of Murad Giray Han of Crimea and Uzun İbrahim Paşa, governor of Buda, from the regulations of the campaign, which led to the lifting of the siege. In the battle that ensued the “Entente” forces got the upper hand and forced Ottoman troops to retreat in defeat up to Belgrad.

It is taken as true that, the army that gathered before the walls of Vienne in 1683 was the biggest Ottoman army ever known. It has already been clear now that a wide range of sources of geography were utilized to met the needs of the provisioning of the army and other supply and services concerning the organization of the war. To this end, old roads and bridges along the military itineraries were repaired and new bridges were constructed if needed. To assuse the provisioning of the army were the provisions collected under such names as nüzül, sürsat and işтира from the people stored in posts and later allocated to the soldiers. The transportation of the ammunition and provisions as part of the organization of the campaign, was effected through the navigation of naval ships on the Danube, through wagons and other cargo animals such as camels, horses and oxes.

The expenditures of the campaign were paid off mostly by the primary treasury of the state although the secondary treasury of the state paid for the costs occasionally. The Ottoman State did not face serious difficulties during the siege, owing to the fact that the income of the Ottoman State in 1683 surpassed its expenditures.

İÇİNDEKİLER

ONAY (İMZA) SAYFASI.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	X
KISALTMALAR.....	XII
TABLolar.....	XIII
GİRİŞ.....	XIV

BİRİNCİ BÖLÜM**SEFER MÜHİMMATI VE PERSONEL**

1.1. SEFER MÜHİMMATI.....	1
1.1.1. Ateşli Silahlar.....	1
1.1.1.1. Top	7
1.1.1.2. Humbara.....	12
1.1.1.3. Tüfek.....	15
1.1.2. Diğer Aletler.....	18
1.2. PERSONEL.....	21
1.2.1. Savaşan Sınıf.....	21
1.2.2. Geri Hizmet Sınıfları.....	26
1.2.2.1. Beldarlar.....	27
1.2.2.2. Lağımçılar.....	31
1.2.2.3. Neccarlar.....	34
1.2.2.4. Cerahorlar.....	36
1.2.2.5. Yörükler.....	39
1.2.2.6. Cerrahlar.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

NAKLIYE SİSTEMİ

2.1. OSMANLI ORDUSUNUN İZLEDİĞİ SEFER GÜZERGAHI	
VE MENZİLLER.....	43
2.1.1. Menziller ve Özellikleri.....	44
2.1.2. Menzil Masraflarının Karşlanması.....	51
2.1.3. Menzile Bargir Temini.....	56
2.1.4. Menzile Erzak Temini.....	60
2.1.5. Menzilin Diğer İhtiyaçlarının Temini.....	66
2.2. SEFER GÜZERGAHINDA YAPILAN İNŞA VE TAMİR FAALİYETLERİ.....	68
2.2.1. Yol-Köprü İnşası ve Tamiri.....	68
2.2.1.1. Yeni Köprü İnşası.....	72
2.2.1.2. Köprü Tamiri.....	75
2.2.2. Köprü Mühimmatı ve Temini.....	79
2.3. ULAŞIM ARAÇLARI.....	83
2.3.1. Kara Ulaşım Araçları.....	83
2.3.1.1. Deve.....	83
2.3.1.2. Camus.....	87
2.3.1.3. At ve Katırlar.....	89
2.3.1.4. Araba.....	93
2.3.1.4.1. Sirem ve At Arabaları.....	94
2.3.1.4.2. Koçu Arabaları.....	98
2.3.1.4.3. Öküz Arabaları.....	98
2.3.2. Deniz Ulaşım Araçları: Gemiler.....	105
2.3.2.1. Sefer Dolayısıyla Yeni İnşa Edilen Gemiler.....	105
2.3.2.2. Gemilerin Seferde Nakliye Aracı Olarak Kullanılması ve Nakledilen	
Mühimmat	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İAŞE

3.1. OSMANLI ORDUSUNUN İAŞESİNİN TEMİNİ.....	112
3.1.1. HUBUBAT.....	112
3.1.1.1. Hububatın Halktan Temin Edilme Şekilleri.....	114
3.1.1.1.1. Nüzül Zahiresi.....	114
3.1.1.1.2. Noksan Teslim Edilen veya Teslim Edilmeyen Nüzül Zahiresinin Bedelinin Ödenmesi.....	120
3.1.1.1.3. İştira Zahiresi.....	121
3.1.1.1.3.1. Hububat İştira Edilen Bölgeler.....	124
3.1.1.1.3.2. Hububat Bedellerinin Ödenmesi.....	129
3.1.1.2. Hububatın Temin, Nakil ve Muhafazasında Karşılaşılan Güçlükler.....	131
3.1.1.3. Hububatın Anbarlanması.....	135
3.1.2. DİĞER YİYECEK MADDELERİ.....	137
3.1.2.1. Ekmek.....	137
3.1.2.2. Peksimed.....	142
3.1.2.3. Et.....	145
3.1.2.4. Bulgur.....	151
3.1.3. HAYVAN YEMİ.....	152
3.2. ORDU TAYİNATININ TEVZİİ.....	158
3.3. IV. MEHMED'İN İAŞESİNİN TEMİN EDİLMESİ.....	160
3.3.1. Kılar-1 Amire'ye Erzak Temini.....	160
3.3.2. Sefer Sırasında IV. Mehmed'in ve Saray Halkının Belgrad'a Kadar Konakladığı Menzillerde ve Belgrad'da İaşesinin Temini.....	162
3.3.3. Kılar-1 Amire'nin Masraflarının Temini.....	164

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NDE SAVAŞ FİNANSMANI

4.1. 1683'TE OSMANLI DEVLETİ'NİN GELİRLERİ.....	165
4.1.1. Mukataa.....	166
4.1.2. Enderun-ı Hümayun Akçesi.....	166
4.1.3. Gümrük.....	167
4.1.4. Bedeller.....	167
4.1.4.1. Nüzül Bedeli.....	168
4.1.4.2. Sürsat Bedeli.....	170
4.1.4.3. Avarız.....	175
4.1.4.4. Bedel-i Züema ve Erbab-ı Timar.....	176
4.1.4.5. Ordu Bedeli.....	176
4.1.5. Halep Muhassıllık Akçesi.....	177
4.1.6. Cizye.....	177
4.1.7. Pişkeş.....	177
4.1.8. Mahsul Akçesi.....	177
4.1.9. Esedi Guruş Karşılığı Akçenin Hazineye Dahili.....	177
4.1.10. Muhallefat.....	177
4.1.11. Diğer.....	177
4.2. 1683 SEFERİ'NİN GİDERLERİ.....	178
4.2.1. Teslimat.....	188
4.2.2. Mevacib.....	188
4.2.3. Eda-yı Akçe.....	189
4.2.4. Zahire Bahası.....	189
4.2.5. Yük Hayvanlarının Kiraları.....	189
4.2.6. Mübaya'at.....	190
4.2.7. Sâlyâne.....	190
4.2.8. Hayvan İştirası.....	190
4.2.9. Araba Kiraları.....	191

4.2.10. Neccar, Beldar, Lağımçı ve Irgat Ücretleri.....	191
4.2.11. İrsâliye.....	191
4.2.12. Zarar-ı Lahm ve zahire-baha.....	192
4.2.13. Cebehane Mühimmat Masrafları.....	192
4.2.14. Sefine Navulları.....	193
4.2.15. İnâmât.....	193
4.2.16. Şayka İnşa Masrafları.....	193
4.2.17. Harcırah.....	193
4.2.18. İmdâd-ı menzil.....	194
4.2.19. Köprü Tamir Masrafları.....	194
4.2.20. Kale Tamir Masrafları.....	194
4.2.21. Adet.....	194
4.2.22. Diğer.....	195
SONUÇ.....	196
BİBLİYOGRAFYA.....	198
EKLER.....	206
Ek 1 Menzillere Zahire Temin Eden Kazalar.....	207
Ek 2 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (Viyana Müzesindeki Tablodan).....	216
Ek 3 Viyana Kalesi'nin Bir Türk İstihkâm Zabiti Tarafından Yapılan Planı.....	217
Ek 4 12 Eylül 1683'te Viyana.....	218
Ek 5 1683'te Osmanlı Ordusunun İzlediği Yol ve Konakladığı Menziller.....	219

ÖNSÖZ

“İkinci Viyana Kuşatması” başlığını taşıyan çalışmamızda esas olarak sefer organizasyonu ve lojistiği ele aldık.

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri tarihi büyük ölçüde ortaya konulmasına rağmen, sosyal-kültürel tarih ile, lojistik alanlarında daha sınırlı çalışmalar yapılmıştır. Devletin kuruluş aşamasından itibaren genişleyen ve gelişen bir yapıya kavuşması ancak bütün kurumlarının eşgüdüm içinde çalışmasıyla mümkün olabildiğinden bu durum teşkilatlanmadan seferlerin organizasyonuna kadar geniş bir alanı kapsıyordu.

Son yıllarda sefer lojistiği üzerine yapılan çalışmalarla devletin iâşe, ikmal ve diğer faaliyetleri daha ayrıntılı olarak incelenmiştir. Lojistik araştırmalara örnek olarak; Caroline Finkel'in 1596-1606 yılları Osmanlı-Avusturya savaşları, Roads Murphey'in 1623-1640 Osmanlı-İran savaşları, Ersin Gülsoy'un 1645-1669 Girit Seferleri verilebilir. XVII. Yüzyılın son çeyreğine damgasını vuran II. Viyana kuşatması, araştırma konusu olarak seçilerek bu yüzyıldaki seferlerin organizasyon çalışmalarına bir halka daha eklenmiştir.

Devrin vekayinamelerinden özellikle *Silahtar Tarihi* zikredilmelidir. Fındıklılı Mehmed Ağa, bizzat sefere katılıp olayları yerinde görerek *Tarih*'ine kaydetmiştir. Bir başka kaynak ise, teşrifatçıbaşı olarak sefere katılan Fındıklı Ahmed Ağa'nın kaleme aldığı *Vekayi-i Beç* adlı eserdir. Günlük mahiyetindeki eserde *Silahtar Tarihi*'ndeki bilgilere paralellik arzeden bir manzara göze çarpmaktadır. Böylece Osmanlı ordusunun Edirne'den hareketinden itibaren Viyana kapılarına kadar sefer yürüyüşü ve lojistik örgütlenmesi takip edilebilmiştir. Viyana seferine cebeci birliğinde çavuş olarak katılan ve Avusturyalılara esir düşen Hasan Esiri'nin de *Miyarü'd-düvel ve misbarü'l-milel* adlı eseri bulunmaktadır. Anılarından derleyip kaleme aldığı bu eserinde Hasan Esiri, daha çok Viyana bozgununun sebepleri üzerinde durmuştur.

Tezin hazırlanmasında ağırlıklı olarak arşiv malzemesinden istifade edilmiştir. BOA ve TSMA'deki arşiv malzemesi incelenirken şer'iyeye sicilleri, devrin vekayinameleri ile birlikte yerli ve yabancı dilde yazılmış eserlere de müracaat edilmiştir. Özellikle tezin giriş bölümünde yer alan Viyana seferi öncesinde Avusturya ve Macaristan arasında gelişen

olaylar ve Avusturya'nın izlediği politika yabancı kaynaklar vasıtasıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tez dört bölümden oluşmaktadır: Osmanlı-Avusturya ve Macaristan arasındaki siyasi ve askeri ilişkilerin anlatıldığı girişten sonra birinci bölümde, muhasara sırasında sarfedilen cebehane mühimmatı hakkında bilgi verilmiş ve savaşa katılan muharip ve geri hizmet sınıflarının özellikleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, ordunun izlediği yol üzerinde oluşturulan menziller, bu yol üzerinde yapılan tamir ve inşaa çalışmaları (yol-köprü) ile kara ve deniz ulaşım araçları incelenmiştir. Üçüncü bölümde, ordu iaşesinin temin edildiği kaynaklar, iaşe maddelerinin çeşitleri ve askere tevzii üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde ise, finans konusu ele alınmıştır. Ordunun harcamalarının hangi kaynaklardan karşılandığı ve Osmanlı Devleti'nin gelir kaynakları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmalarım sırasında tezimi büyük bir titizlikle okuyan ve olumlu yönlendirmeleri ile daha iyi bir bakış açısı kazandıran ve sürekli moral takviyesi yapan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Mustafa Çetin Varlık'a teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca tezimi okuyarak yapıcı ikazları ile yol gösteren Sayın Doç. Dr. Ahmet Şimşirgil'e de teşekkürü bir borç bilirim. Uzun bir çalışma temposu içinde her türlü yardım ve kolaylığı gösteren Başbakanlık Osmanlı Arşivi idareci ve personeline, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi çalışanlarına, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'ne ve emeği geçen herkese teşekkür ederim. Son olarak maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen eşime ve aileme şükranlarımı sunuyorum.

Eskişehir 2001

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.t	: Adı geçen tez
A.DVN	: Bab-1 Asafi Divan-1 Hümayun Kalemî
Bk	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
çev	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.BŞM	: Bab-1 Defteri Evamir-i Maliye
D.MKF	: Bab-1 Defteri Mevkufat Kalemî
D.BŞM.CBH	: Bab-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemî, Cebhane-i Amire
D.BŞM.KSB	: Bab-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemî, Kasabbaşı
D.BŞM.MTE	: Bab-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemî, Matbah-1 Amire
D.BŞM.TRE	: Bab-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemî, Tersane-i Amire
Haz	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İE	: İbnülemin Tasnifi
İÜİFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
KK	: Kamil Kepeci Defterleri
Ktp	: Kütüphanesi
MAD	: Maliyeden Müdevver Defterleri
NHD	: Name-i Hümayun Defterleri
nr	: Numara
s	: Sahife
TD	: Tarih Dergisi
TED	: Tarih Enstitüsü Dergisi
TSMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
vd	: ve devamı
vr	: Varak
M	: Muharrem
S	: Safer
Ra	: Rebiülevvel
R	: Rebiülahır
Ca	: Cemaziyelevvel
C	: Cemaziyelahır
B	: Receb
Ş	: Şaban
N	: Ramazan
L	: Şevval
Za	: Zilkade
Z	: Zilhicce

TABLOLAR

Tablo 1. Temeşvar Baruthanesi için Güherçile İştira Edilen Yerler.....	3
Tablo 2. Menzillerde Fırın Kazan Kazalar ve Fırın Adedi.....	64
Tablo 3. Menzillere Ekmek Temin Eden Kazalar ile Ekmek Sayıları.....	65
Tablo 4. Menzillerde Açılan Kuyu ile Görevlendirilen Kaza ve İşçiler.....	68
Tablo 5. Camusların Tevzi Edildiği Kazalar ve Camus Adetleri.....	88
Tablo 6. Yük Hayvanı Temin Edilen Yerler.....	91
Tablo 7. Sirem ve At Arabası Temin Edilen Yerler.....	95
Tablo 8. Viyana Seferi'nde İstihdam Edilen Öküz Arabaları.....	101
Tablo 9. 1094/1683 Senesinde Viyana Seferi Dolayısıyla Bedel-i nüzül Karşılığında Nüzül Zahiyesi Alınan Kazalar ve Kazaların üzümlü Zahiyesi Bakayaları.....	118
Tablo 10. 1094/1683 Senesinde Sefer Dolayısıyla Çeşitli Sancaklardan İştira Edilen Hububat.....	127
Tablo 11. Şehirler ile Görevlendirilen Fırın Adetleri.....	139
Tablo 12. KK 1990 Numaralı arıdat ve Masraf Ruznamçesine Göre 1094/1683 Yılı Gelir Kaynakları.....	166
Tablo 13. 1094/1683 Yılı Sürsatımı Bedel Olarak Ödeyen Anadolu ve Rumeli Sancakları.....	173
Tablo 14. MAD 6105 Numaralı Ruznamçeye Göre 1094/1683 Yılı Gelir- Gider Dağılımı.....	180
Tablo 15. MAD 6105 Numaralı Ruznamçeye Göre 1094/1683 Yılı Gider Dağılımı.....	183
Tablo 16. MAD 6105 Numaralı Ruznamçeye Göre 1094/1683 Yılı'nın Aylık Mevacib, Teslimat ve İhracat Masrafları Dağılımı (Nukud+İrad-masraf).....	185
Tablo 17. KK 1992 Numaralı Masraf Ruznamçesine Göre 1094/1683 Yılı'nın Aylık Gider Tutarları.....	186
Tablo 18. KK 1992 Numaralı Masraf Ruznamçesine Göre 1094/1683 Yılı Harcama Alanları ile Bu Harcamaların Sefer ile İlgili Tutarları.....	187

GİRİŞ

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa sadaretinde, Avusturya ile Erdel meselesinden dolayı açılan 1663/64 seferi Uyvar'ın fethiyle sonuçlanmış idi. Gerçi Saint-gotthard'da Osmanlı Ordusu meydan muharebesini kaybetmiş ancak bu durum daha önce görüşülüp karara bağlanan antlaşma metnine olumsuz etki yapmamıştı. Uyvar'da müzakere olunan antlaşma, on madde olarak düzenlenmiştir¹. Antlaşmanın önemli maddelerini yine Erdel ile ilgili düzenlemeler oluşturmaktadır. Erdel'den iki taraf askerinin çekilmesi ve bu ülkeye müdahaleden kaçınılması, Avusturya'nın bölgedeki nüfuzunu kırmaya yönelik tedbirlerdi. Onuncu maddede antlaşmanın süresi 20 yıl olarak kararlaştırılmıştır². Avusturya, elverişli şartlar taşımayan böyle bir antlaşmayı, İspanya tahtı dolayısıyla batıda serbest kalmak için kabule yanaşmıştı. Avusturya kendi içindeki Macarlarla da sorunlar yaşıyordu.

XVII.yy. ortalarında Avrupa'da absoltizm(merkezi iktidar)in güçlenmesi, asilzade sınıfları ve Avusturya içindeki Macarların durumunu yakından etkiledi. Viyana sarayı, asilzade sınıflarının eski hak ve imtiyazlarını tayin ve tesbit eden anayasanın ilgasını ve Macarlar için de mutlak bir idare kararı aldı.

Katolik ve protestan olmak üzere Macarlar iki ayrı mezhebe bölünmüştü. Katolik Macarları Avusturya himaye ederken, Orta Macaristan³ bölgesinde yaşayan halk ile Zirini ve Battiany'ye tabi Macarlar, protestan mezhebine bağlıydı⁴. Alman İmparatoru I. Leopold baskı ve zulüm ile Protestan Macarları katolikliğe geçmeğe zorluyordu⁵. Bu durum Katolik

¹ BOA, *Düvel-i Ecnebiye Defterleri(DVE.D)*, nr.57/1, s.19-20/9'da ahidnamenin müzakere tarihi 16 M 1075/09.08.1664, tahriri tarihi ise Evail-i Ra 1075/22.09.-01.10.1664 olarak kaydedilmiştir.

² "...bu mübarek sulh iş bu tarihten İnşallahu Teâla yirmi seneye dek hıfz oluna...", BOA, DVE.D, nr.57/1, s.20/9. Uyvar'ın fethi hakkında geniş bilgi için bk: Ahmet Şimşirgil, *Uyvar'ın Türkler Tarafından Fethi ve İdaresi (1663-1685)*, Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması, İstanbul 1997.

³ Orta Macaristan; Bir tarafı Nemçe sınırı, bir tarafı Tut, bir tarafı Erdel ve Uyvar ve Eğre serhadleri olup hakimleri olan Dukak kralın makargâhu Kaşa kalası idi. Silâhtar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Tarih*, I, İstanbul 1928, s.741.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, Ankara 1988, s.434.

⁵ "...ekser zamanda din-i bâtılları husûsunda Nemçe Çasarıyla nizâ ve adâvet üzere olduklarından 1070 senesinde Çasar-ı mezbûr ayân-ı asker ve ruhbanların cem ve meşveret edip ittifâkları buna karar verdi ki ruhbanlar gönderip Orta Macar taifesini puta taptıralar muhâlefet ederler ise emân vermeyip dinlerine

olan Macarların dahi merkezi idareye bağılıklarını sarstı. Hatta, katolik ve protestan Macarların birlikte mücadelesine sebep oldu.

1670-1680 dönemi Macarlar için “*mülteciler devri*” olarak adlandırılmaktadır. Mücadelenin başında Macar başvekili Wesselenyi Ferenc vardı. Saraya karşı düzenlenecek komplo öncesi, bir toplantı yapıldı. Toplantıya Hırvatistan banı Zrinyi Peter, Macar soylularından Frangepan Ferenc, I. Rakoczi Ferenc ve Erdel beyi Apafi'nin adamlarından Teleki Mihaly de katıldı. Toplantı sonunda Macar anayasasının yürürlükte kalması için İmparator'a müracaat edilmesi, reddedilmesi halinde ise silahla mücadeleye karar verildi. Macar ileri gelenleri bu işin başarıya ulaşmasını, Osmanlı Devleti'nin yaBacağı yardımıda görüyorlardı. Fakat Osmanlı Devleti'nin Girit muhasarası ile uğraşması ve Avusturya ile mevcut barışı bozmak istememesi Macarları desteksiz bırakmış idi. İsyan edenler bu defa Fransa kralı XIV. Louis'ten yardım istediler ve aldıkları mali yardım ile ordu kurup I. Leopold'e karşı harekete geçtiler. 1667'de Wesselenyi öldü. Diğer Macar soyluları, 1670'de isyanı başlattılar. Zrinyi ile Frangepan Csaktornya, I. Rakoczi Ferenc Kuzey Macaristan'da savaştılar fakat isyan başarısızlıkla sonuçlandı. Avusturya, isyanın ileri gelenlerinden Nadasdy, Frangepan ve Zrinyi'yi idamla cezalandırdı. İsyana katılan pek çok kişinin de malları müsadere edildi. Avusturya hakimiyetindeki Macaristan'da daha sert tedbirler uygulanmaya başlandı. Baskı ve zulümün giderek artması Macarların büyük kısmının Erdel ve Osmanlı topraklarına sığınmasına sebep oldu.

İsyandan çıkan bir sonuç vardı; O da Erdel'in ittifakı ve Osmanlıların yardımı olmaksızın hareketin başarıya ulaşamayacağı idi.

Avusturya'nın mültecilerle müzakereye girişmesi oyalama siyasetinin bir parçası olarak görülüyordu. Erdel'in aracılığıyla gerçekleştirilen bu girişimlerden de bir sonuç alınmadı. Orta Macaristan bölgesinin Osmanlı hakimiyetine girmesi tek çıkar yol olarak

---

rücu edince değin darb-ı şemşir edeler evvel emirde gelip sair Macar taifesi gibi putperestlik dinine dâvet eylediler...”. Silahtar, Tarih, I, s.741.

Orta Macaristan'daki mezhep mücadeleleri ve akabinde gelişen olaylar vekayinâmelerimizde *Bâis-i zuhur-ı sefer-i Engürüs* adıyla geçmektedir. 1078/1667-1668'de İmparator tarafından Zrinyi ve Batthyany'ye mezhep değiştirmeleri teklif edilmiş, durumu kabul etmeyen Macar beyleri Osmanlı Devleti'ne elçi gönderip yardım istemişler idi. Dönemin veziriâzamı Fazıl Ahmed Paşa'nın mevcut şartlara göre hareketi, Avusturya'nın eline fırsat verdi. İsyan etmeye kalkışan Macar beyleri idam, toprakları da Avusturya kumandanlarıınca işgal edildi. Ayrıntılı bilgi için bk. Râşid Mehmed Efendi, *Tarih*, I, İstanbul 1282, s.373-374; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s.124-125; Silahtar, *Tarih*, I, s.741.

görülyordu⁶. Bu sırada Osmanlı Devleti'nde sadrazam Fazıl Ahmed Paşa ölmüş (3 Kasım 1676), yerine Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadaret mevkiine getirilmişti (6 Kasım 1676)⁷. 42 yaşında veziriâzam olan Kara Mustafa Paşa ile birlikte devlet idare ve politikasında esaslı değişiklikler meydana geldi.

Kara Mustafa Paşa aslen Türk olup, 1634'te Merzifon yakınlarında Marınca köyünde dünyaya geldi. Babası, timarlı sipahilerden Oruç Bey, IV.Murat'ın Bağdad muhasarasında şehit olmuştu. Kara Mustafa Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın himayesinde eğitimini tamamlayarak silahtarlık ve telhiscilik görevlerinden sonra devlet basamaklarını hızla tırmanmış mirahorluk, Silistre ve Diyarbekir Beylerbeyliği, Kaptan-ı deryalık, sadaret kaymakamlığı gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Divanda üçüncü vezirlikten sonra, Fazıl Ahmed Paşa'nın vefatıyla IV. Mehmed'in vekil-i mutlakı oldu⁸.

6 Kasım 1676'dan 25 Aralık 1683'e kadar 7 yıl veziriâzamlık yaptı. Yabancı devlet elçilerine⁹ ve tüccarlarına karşı takındığı sert tavır¹⁰, hamr emanetinin kaldırılmasını emretmesiyle devletin şarap satışından kar sağlamanın şeriata ters olduğunun öne sürülmesi ve daha başka uygulamalar onun selefinden farklı olduğunu gösteriyordu. Bu farklılık dış politikada da kendini hissettirdi. Özellikle Rus, Leh ve Macarlarla olan ilişkilerinde Osmanlı varlığını sağlamlaştırmaya çalıştı. 1678'te Ruslardan Çehrin kalesini aldı ve 1681'de Rusya ile barış antlaşması yapıldı. Maddi açıdan büyük zorluklar getiren bu sefer, devletin güç kaybını gösterdiği gibi Podolya'nın kaybindan dolayı Lehistan ile birlikte yeni bir düşman (Rusya) da ortaya çıkarıyordu¹¹.

⁶ Avusturya Macaristanı'ndaki isyanın başlaması ve gelişmesi ile mücadeleye Osmanlı Devleti, Erdel ve diğer devletlerin bakış açısı hakkında daha fazla bilgi için bk. M.Tayyib Gökbilgin, "Thököly İmre ve Osmanlı-Avusturya İlişkilerindeki Rolü (1670-1682)", *Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rakoczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu (31 Mayıs-03 Haziran 1976)*, İÜ,Edb.Fak., İstanbul 1976, s.180.

⁷ Silahtar, *Tarih*, I, s.652.2

⁸ Kara Mustafa Paşa'nın kişiliği, sadaretine kadar aldığı görevler ve katıldığı muharebeler için bk. C.J.Heywood, "Kara Mustafa Pasha", *The Encyclopaedia of Islam, (New Edition)*, IV, Leiden 1978, s.589-590; M.Münir Aktepe, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1960, s.736-737; Zygmunt Abrahamowicz, "Kara Mustafa Pascha", *Die Türken vor Wien(Europa und die Entscheidung an der Donau)1683*, 1982 Residenz Verlag, Salzburg, Wien, s.242-246.

⁹ Fransız elçisi Nointel'in kabul edilisinde bu davranış tarzı açık olarak görülmür. Nointel odaya geldiğinde iskemlesinin vezir-i âzamıkinden aşağıda bulunmasından büyük bir öfkeye kapılmış, ileri geri söylenmesi üzerine vezir-i azam elçiyi çavuş vasıtasıyla dışarı attırmıştı. Bir diğer elçi lahe Vantole de daha ağır bir durumla karşılaşmış idi. Ahmed Refik, *Felaket Seneleri(1094-1110)*, İstanbul 1332, s.7.

¹⁰ İmtiyazların yenilenmesi için Almanlardan, Sakız'ın topa tutulması ile ilgili olarak Fransızlardan ve 1676-1683 arasındaki dönemde İngilizlerden zorla para talep edilmesi gibi. Heywood, s.590.

¹¹ Abrahamowicz, s.246.

Macaristan'da Avusturya'ya karşı başlayan milli ve dini isyan genişleyerek devam ediyordu. Macar asilzadelerinden olan Tökhöly İstvan'ın, Wesselenyi isyanına katıldığından dolayı 1670'de öldürülmesiyle¹² yerine oğlu Tököli İmre¹³ geçti. Avusturya hükümeti tarafından ilan edilen bir emirnameyle Tökhöly İstvan'ın çocukları, baba tarafından mirastan mahrum edildiler. 1671'de Erdel'e sığınmak zorunda kalan Tököli¹⁴, mücadelenin gittikçe Macarlar aleyhine döndüğünü gördüğünden Osmanlı Devleti'nden yardım arayışlarına girdi. Bu amaçla 1672/1673'te Yanova Beylerbeyi Vezir Cerrah Kasım Paşa ile görüşüp himaye istedi. Fakat beylerbeyi, Avusturya ile durumun bozulabileceği düşüncesiyle bu isteği kabul etmedi. Tököli 1675'te, dönemin veziriazamı Fazıl Ahmed Paşa'ya müracaat edip aynı isteklerini tekrarladı. Ancak Avusturya seferini zorlukla sona erdirmiş ve mevcut olan antlaşmayı bozmak istemeyen veziriazamdan olumlu bir cevap alamadı¹⁵.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadarete gelmesiyle, Macar mültecilerinin bekledikleri fırsat doğmuş oldu. Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi Kindsberg, hem yeni veziriazamın politikasını öğrenmek, hem de mültecilere yardım eden Erdel'i şikayet etmek için, ülkesi lehine faaliyete geçti.

Bu arada yabancı devletlerin, özellikle Fransa ve Lehistan'ın mültecilere sempati duydukları ve gerekli yardımı yapmaya hazırlandıkları bilinmektedir. Avusturya ile savaş halinde olan XIV. Lui, Mukaddes Roma-Cermen İmparatorluğu'na karşı Lehistan kralı Jean Sobieski ile 11 Haziran 1675'te bir antlaşma imzaladı. Antlaşmayla Sobieski, Fransa'nın malcontentsler olarak nitelendirdiği mültecileri İmparator'a karşı himaye edecek, karşılığında da ülkesine para yardımında bulunulacaktı¹⁶. Bu dönemde Fransa, askeri ve mali olarak üstün bir konumda bulunuyordu. Avrupa'da Fransız ordusunun hakimiyeti söz konusu idi ve hatırı sayılır bir donanmaya sahipti. Fransa, gerek Tököli İmre ve gerekse Apafy Mihail'e büyük miktarlarda para yardımında bulunmakla kalmayıp, İstanbul'daki

¹² Gökbilgin, s.189-190.

¹³ "...bu aralıkda Doduk kral dahi helâk olup oğlu Tököli İmre yerine geçti...", Silahtar, Tarih, I, s.741; "...Orta Macar gurufunun oğlu Tököli İmre ki Kurus kralı deyu meşhurdur ol mahalde babası helâk...", Raşid, Tarih, I, s.374; Zübde-i Vekayiât, s.125.

¹⁴ "... ve azîm kıtal olmağla tekrar yine Orta Macar galib gelib Nemçe'yi bozdular ve üç yüz kadar nâmdarların esîr edib kimin kazığa urdu nicesin akla gelmez hakaret ile katl etmekle Çasar ile beyinlerine adâvet-i külli vâkı olduğundan aradan Orta Macar'ı kaldırmak fikriyle bi'l-cümle Nemçe askerinin kendi üzerlerine hareketi vakti Tököli İmre kralı dahi mukabeleye kadir olamayacağı fehm edib memleketinden kasr-ı yed eyledi...", Silahtar, Tarih, I, s.741.

¹⁵ Silahtar, Tarih, I, s.742-743.

¹⁶ Cevat Üstün, 1683 Viyana Seferi, Ankara 1941, s.19-20.

elçileri¹⁷ vasıtasıyla da macar mültecilerine Osmanlı Devleti'nin desteğini sağlamaya çalıştı. Fransa Avusturya ile yapılan Nimwegen barışından sonra da Tököli İmre'yi destekledi ve onu en sadık yaveri olarak görmeye devam etti. Fakat XIV. Lui, bütün bunları bir strateji olarak değil, Avrupa'daki mevcut gelişmelere göre bir taktik olarak benimsedi¹⁸.

Fransa, üstlendiği taahhütleri yerine getirmek amacıyla Varşova'da bulunan elçisi Bethune'ye yetki verdi. Erdel'e dolayısıyla mültecilere yapılacak yardımla ilgili olarak 27 Mayıs 1677'de bir ittifak antlaşması imzalandı. Fransa kurulacak orduya yardımcı kuvvetler göndermeği ve harp masraflarını karşılamak için de yüz bin taller ödemeyi kabul etti. Nitekim gönderilen para mültecilere dağıtıldı¹⁹. Fransa'nın bundan sonraki gayretleri de daima Avusturya'nın güç durumunda bulunmasına zemin hazırlamaktı. Nimwegen barışına rağmen Fransa gözünü Batı ve Orta Avrupa'ya dikti. Batıdan sıkıştırılacak Avusturya'nın doğudan da sıkıştırılması halinde Fransa, amaçlarına daha kolay ulaşmayı tasarlıyordu. Nointel'in yerine İstanbul'a gönderilen elçi Guilleragues'e verilen talimatlar da bu amaçlara hizmet edecek nitelikte idi. Elçinin başarması gereken işlerden biri de, özellikle macar isyanını gündemde tutmak için Tököli İmre'ye yeteri kadar desteğin sağlanması idi²⁰.

Fransa ve Lehistan'ın maddi yardımından sonra, Tököli İmre, mültecilerin başına geçmek için Erdel beyi Apafy'den gerekli izni alarak oradan ayrıldı (1677). Bir taraftan da İstanbul'a gönderdiği elçileri, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'dan en kısa zamanda yardım edileceği sözünü aldılar. Avusturya gelişmeler karşısında ileri gelen macar asilzade ve büyük toprak sahipleriyle bir toplantı tertip etti. Alınan kararlar sadece genel af ve müsadere edilen malların iadesi idi (1678). Kararlardan hoşnut olmayan mülteciler yeniden harekete geçtiler. Tököli'nin liderliğinde Avusturya hakimiyetinde bulunan maden şehirlerini sıkıştırmaya başladılar. Fakat, teslim olan şehirler kısa bir süre sonra tekrar Avusturya'nın eline geçti.

Tököli'nin 1680'de Kes-mark kalesini ele geçirmesi ve daha başka kalelere hücumu Avusturya'nın, Fransa ile durumunu da dikkate alarak mültecilerle barışa yanaşmasına sebep oldu. 1681'de Sopron'da Macar Diyeti toplantıya çağrıldı. Tököli, toplantıya herhangi bir

¹⁷ Bu elçilerden biri olan Nointel 1669'da İstanbul'a geldi. Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki savaşın bir an önce bitmesi ve Türklerin, Avusturya'ya karşı Macaristan'da faaliyete geçmesi için çalıştı. Hatta, bu amaçla Venedikli mühendis Barozzi'den Avusturya'ya ait Raab ve Komaron kalelerinin tahkimat planlarını alıp Veziriazâma verdi. Hammer, Joseph von., *Büyük Osmanlı Tarihi*, VI, İstanbul 1990, s.315.

¹⁸ Fransa'nın Avrupa'da uyguladığı diplomatik stratejiler ve Tököli İmre ile ilişkileri için bk. Jean Berenger, "Ludwig XIV. und Frankreichs Streben nach der Vormachtstellung in Europa", *Die Türken vor Wien*, s.39-45

¹⁹ Gökbilgin, s.191.

²⁰ M.Barker Thomas, *Double Eagle and Crescent*, Newyork 1967, s.111-112.

temsilci göndermedi. Her ne kadar Macarlara eski teşkilatları geri verilse de daha fazlasını isteyen mülteciler tekrar silaha sarıldı²¹. Arkasına Osmanlı desteğini alan Tököli İmre Avusturya'ya karşı hem isteklerini hem de mücadelesini artırdı. Bu durum aradaki sulha aykırı görülerek Avusturya'nın şikayetlerine sebep oldu. İmparatorun başvekilinden gelen şikayetlere Veziriazam "...*kendi memleketlerin teshirin kasd eden taifeye karışmaz*"²² diye cevap veriyordu.

Osmanlı Devleti, Orta Macarların dini ve milli mücadelelerine sahip çıktığını doğrudan devlet eliyle değil, sınırdaki hudut kumandanları vasıtasıyla göstermeye çalıştı. Hudut beylerine tam yetki verdi. Gerçi sınırlardaki çatışmalar her iki devletin de şikayet ettiği bir konu olmasına rağmen, dolaylı yoldan da destekleniyordu. Bu olaylar, geniş çaplı bir askeri hareket olmadıkça, aradaki sulhun devamına zarar vermiyordu.

Budin Beylerbeyi aracılığı ile Tököli'nin gönderdiği elçiler 5 Receb 1092/21 Temmuz 1681'de Divan-ı Hümayun'a kabul edildiler. Elçiler, Avusturya'nın işgalinde bulunan Orta Macaristan'ın merkezi Kaşav ile Honod ve Fülele gibi Macarlara ait kalelerin geri alınması için yardım istediler. Veziriazam, Vasvar antlaşmasının bitmesine 2 yıl kala sulhu bozdu ve Sultan IV. Mehmed'den de gerekli izni alarak harekete geçti.

Varat Beylerbeyi olan Hasan Paşa seraskerliğindeki kuvvetler ve Tököli İmre Avusturya tarafından sulha aykırı olarak inşa edilen Vespirem ve Kallo kalesini ele geçirdiler. Alınan yerler Tököli'ye teslim edildi. Bir süre sonra Tököli ile Apafy arasında anlaşmazlık çıktığından, Tököli askerini alıp Tokay'a gitti. Erdel kralının da memleketine dönmek istemesiyle serasker orduyu dağıtarak Varat'a geldi. Askerin dağılmasından faydalanan I. Leopold ele geçirilen yerlere tekrar sahip oldu²³. Avusturya'nın Orta Macaristan memleketlerini tekrar işgal etmesi ve aradaki antlaşmaya aykırı olarak sınırda kale ve köprüler inşa etmesi ile sınır tecavüzlerinde bulunması Osmanlı Devleti'nin bölgeye tekrar askerî müdahalesine sebep oldu; 29 Zilhicce 1093/09.01.1682'de veziriazam tarafından kabul edilen Tököli'nin elçileri, Tököli'ye Orta Macaristan prensliğinin verilmesi ile Avusturya işgalinde bulunan Orta Macar memleketinin merkezi Kaşav ile Honod, Fülele gibi kalelerin kurtarılması için asker talebinde bulundular. Karşılığında da vergi vermeyi

²¹ Gökbilgin, s.191-201; F.Eckhart, *Macaristan Tarihi* (çevr.İbrahim Kafesoğlu), Ankara 1949, s.140.

²² Silahtar, *Tarih*, I, s.743.

²³ Râşid, *Tarih*, I, s.375-376'da hareketin başlama tarihi 1092 Şubatının 15. günü olarak gösterilmiştir; *Zübde-i Vekayîât*, s.126.

taahhüt ettiler. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa elçilere, gereken yardımın yapılacağını bildirdi²⁴.

Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa, 21 Receb 1093/26 Temmuz 1682'de Orta Macaristan seferine hareket etti. Aynı tarihlerde Tököli de Orta Macaristan halkını İmparator'a karşı ayaklandırıyordu.

13 Ağustos 1682'de Kassa kalesi, arkasından Eperjes, Lócse, Tokaj, Honod ve Putnok zaptedildi. 22 Ağustos'ta Osmanlı-Tököli kuvvetleri Fülele kalesini kuşatıp, 10 Eylül'de vire ile teslim ve 40'a²⁵ yakın palanga ele geçirdiler. Alınan yerler Tököli'ye teslim edildi²⁶. Kalelerde bulunan müslüman esirlerin²⁷ varlığı Avusturya'nın antlaşma şartlarına uymadığını ve sınır ihlallerini gösteriyordu.

Fülele kalesinin alınmasından sonra Budin'de görüşülüp esasları belirlenmiş olan, IV. Mehmed ve Divan-ı Hümayun'un da onayladığı ahidnâme ile tuğ ve sancak Tököli'ye takdim edildi. 14 maddeden ibaret olan ahidnâme ile Tököli, Orta Macaristan kralı olarak ilan ediliyor ve Orta Macaristan Devlet-i Aliyye'nin himayesine alınıyor, kendilerine mezhep özgürlüğü tanınıyordu. Bu himayeye karşılık Macar kralı Osmanlı hazinesine senede 40.000 kara kuruş vergi ödeyecekti²⁸.

Ahidnâmeyle varlığını güvenceye alan ve Erdel gibi bir statükoya kavuşan Tököli İmre İmparator'un elçisi Saponara ile askıya aldığı görüşmelere yeniden başladı. İmparatorla barış yapmaya hazır olduğunu, fakat şartların değiştiğini ve isteklerinin de arttığını belirtti.

18 Ekim'de Viyana'da başlayan müzakereler, ince oyunlardan sonra 19 Kasım 1682'de bir mütarekeyle sonuçlandı. Antlaşmaya göre, Saram nehrine kadar Kuzey Macaristan, Tököli'ye oradaki birlikleri için ayda 3.000 altın verecekti. Antlaşmanın gerçekleşmesinde, Osmanlı Devleti'nin muvafakatı da önemli rol oynamıştır. Böylece

²⁴ Gökbilgin, s.203-204. Veziriazamın Orta Macaristan elçilerinin yardım ve himaye isteklerini kabul etmesi hakkında Silahtar şu bilgileri vermektedir: "*Kara Mustafa Paşa sadrû'l-vüzera oldukda tamağı galib âdem olduğun haber alıp hayli mal göndermekle murâdına vasıl oldu yani ki nişledi ise işledi şaameti mukarrer iken Padişahdan ahidnâme aliverdi ve ol dahi Devlet-i Aliyye kanadıyla uçup konmağa başlayıb bu bahane ile serhadd-i islâm askerinin tüvânâsı dahi bunlara karıştı...Veziriazamın Macar altınıyla gözün boyayıp elinden giden Orta Macar memleketin ... nez ve istihlası için arz ve niyaz edip...ve ol dahi tamağ belâsıyla Uyvar sulhunun müddetine iki sene kalarak nakz-ı ahd eyledi..", I, s.743.*

²⁵ Silahtar, *Tarih*, I, s.755'te ele geçirilen kale ve palangaların sayısını 28 olarak gösteriyor.

²⁶ Budin Beylerbeyi'nin hareketi için bk. Silahtar, *Tarih*, I, s.753-756; Raşid, *Tarih*, I, s.385-387; *Zübde-i Vekayiât*, s.134-135.

²⁷ Fülele kalesinde 110 kadar müslüman esir tespit edilmiştir. Silahtar, *Tarih*, I, s.756.

²⁸ Evail-i Ş 1093/05-14.08.1682 tarihli ahidnâmenin çeşitli suretleri bulunmaktadır: BOA, *Cevdet-Hariciye*, nr.4043; BOA, *Name-i Hümayun(NH)*, nr.5, s.347-352/134.

1670'ten beri verilen mücadele ile Macar mültecileri katoliklerin baskısından kurtulup, mezheplerinde özgür oldular ve memleketlerine dönerek mülklerine yeniden sahip oldular²⁹.

Osmanlı Devleti'nin Tököli İmre'yi himayesine alıp, Avusturya'dan Orta Macaristan şehir ve kalelerini geri alması Viyana'da büyük bir endişe uyandırdı. Çünkü aradaki sulhun devamından yana olan ve dış politikasını buna göre çizen Avusturya'nın hem iç hem de dışta büyük problemleri vardı.

Avusturya Hükümdarı aynı zamanda Kutsal Roma-Cermen İmparatoru idi. Fakat İmparatorluk birbiri ile ilgisi olmayan 360 prensliğe bölünmüş bir konfederasyon şeklindeydi. Avusturya, İmparatorluk'ta önemli yeri ve nüfusu olan bir devletti. Otuz yıl muharebeleri ve arkasından imzalanan Westfalya Muahedesi ile Fransa Kralı XIV. Louis arasındaki rekabet Avusturya'nın durumunu zayıflattı. İspanya veraset savaşları dolayısıyla, 1672'de Fransa ile Avusturya arasındaki mevcut barış bozuldu. Şubat 1679'da barış yapılmasına rağmen Fransa'nın yeni isteklerde bulunması ve Alman prensliklerinden Brandenburg Elektörlüğü ile de ittifak yapması yeni bir savaş tehlikesine işaret ediyordu. Bu nedenle İmparator I. Leopold, Vasvar Antlaşması'nın 20 yıl daha uzatılmasını sağlamak üzere, Christoph von Kunitz'i elçilik görevi ile İstanbul'a gönderdi (1678). Elçi, veziriazam ile görüşmesinden bir sonuç elde edemedi. Bunu Reis Efendi, Beylikçi ve Divân-ı Hümâyûn tercümanı Mavrokordato ile yapılan görüşmeler takip etti³⁰. Bu arada Kunitz'in siyasi rakibi Fransız elçisi Guilleragues, Avusturya aleyhine olmak üzere çalışmalarına hız vermişti. Fransız elçisi, veziriazâmı Habsburg İmparatoru'na karşı, saldırıya geçmesi için kışkırttı. Elçi, XIV. Louis'in emirleri üzerine, Veziriazâm'a “*eğer Türkler Dinyester'e saldırırsa Fransa Kralı'nın Polonyalılara yardım etmekten sakınmayacağını, ancak aksi durumda İmparator ve IV. Mehmed arasındaki savaş olayında Habsburglara yardım etmeyi reddedeceğini*” bildirdi³¹. Gerçekte Fransa, Avusturya ile olan barışı bozmaya hazırlanıyor, batıdan taarruzunda Osmanlı Devleti'nin de doğudan Avusturya'yı sıkıştırmasını menfaatlerine uygun görüyordu.

Görüşmelerin ağırlık noktasını yine sınırlarda meydana gelen ve ahde uygun olmayan hareketler teşkil etti. Veziriazâm, Macaristan topraklarına yapılan tecavüzleri ve bu

²⁹ Gökbilgin, s.208-209.

³⁰ Üstün, s.10-21.

³¹ John Stoye, *The Siege of Vienna*, New York 1965, s.45.

konudaki şikayetlerin bir listesini sunarken, Kunitz de Avusturya hükümetinin şikayetlerle dolu belgesini ortaya koydu³².

Elçi Kunitz'in, Veziriazâmla anlaşmanın zorluğunu Viyana'ya bildiren mektupları üzerine I. Leopold, İstanbul'a ikinci bir elçi göndermeye karar verdi. Çünkü Orta Macaristan bölgesinde Varat Beylerbeyi Hasan Paşa'nın Tököli İmre ile birlikte askeri harekate hazırlanması ve Fransa'nın Ren kıyılarını geçmesi söz konusuydu. Osmanlı Devleti'yle mevcut barışın kıymetini anlayan Avusturya, 1681'de olağanüstü elçi sıfatıyla Kont Kaprara'yı görevlendirdi. Kaprara, şubat 1682'de Viyana'dan ayrıldı ve nisan başlarında İstanbul'a vardı. I. Leopold'un Vasvar antlaşmasının yenilenmesinde zaman kaybetmesi, Orta Macaristan elçilerine yaradı. Kaprara Veziriazâmdan yardım vaadi alan elçilerle Belgrad'da karşılaştığında işinin bir hayli güç olduğunu düşünemezdi.

Barış antlaşmasını eski esaslar üzerinden yenilemesi konusunda talimat verilen Kaprara, 10 Haziran 1682'de IV. Mehmed ile görüştü³³. Arkasından 22 Haziran'da Yeniçeri Ağası, Reis Efendi ve Çavuşbaşı ile Kaprara arasında bir toplantı yapıldı. Burada Avusturya'nın her yıl vergi ödemesi, Orta Macaristan'da ele geçirilen yerlerin Tököli'ye bırakılması ile Avusturya tarafından ahde rağmen inşa edilen müstahkem kalelerin yıkılması üzerinde duruldu. Hatta İmparator'un var olan antlaşmayı ihlal ettiği için tazminat vermesinin şart olduğu bildirildi. Toplantı sonucu, bir rapor halinde 26 Haziran'da Baptist Faber adındaki kurye ile Viyana'ya bildirildi³⁴.

Son durumu görüşmek üzere 11 Ağustos 1682'de Viyana'da gizli bir harp meclisi toplandı. Burada, Osmanlılar ve Fransızlar'dan hangisinin daha tehlikeli olduğu yolunda müzakereler yapıldı. I. Leopold'un danışmanları IV.Mehmed'den daha çok XIV.Louis'ten korkulması gerektiği inancında idiler. Çünkü Fransa'ya verilecek tavizlerin Habsburg'ların

³² Bu tür şikayetler her iki taraf için de geçerli idi. Kaniye Alaybeyi'nin Hırvatlar, Macarlar ve Almanları bizzat gelerek şikayet etmesi (7 Nisan 1681), Avusturya'nın da Uyvar bölgesindeki kasabaların mülkiyeti konusundaki görüşleri için bk. Hammer, s.348. Bunun yanında Avusturya hududunda bulunan Buderişte? Karyesinin knezi olan Radoviçe ve ahailerinin cenerallerine gönderdikleri mahzar konuya açıklık getirecek niteliktedir. Hudutta bulunan Buderişte ve diğer köylerin müslümanlardan gördükleri zarar, ahde rağmen yaralama, katl ile köylerine girilip talan ve eşkıyalık olaylarının devam ettiği dile getirilmiştir. Durum ceneralleri tarafından Bosna vezirine iletilmiş, fakat bir sonuç alınamamıştır. 1093/1682 tarihli mahzarın tercüme sureti ve şikayete konu olan hususlar için bk. BOA, *Bâb-ı Asaft Dîvân-ı Hümâyun Kalemi(A.DVN)*, nr.180/34.

³³ "...müceddeden yirmi seneye değin sulh ricasıyla azim pişkeş ile Asitane-i Saadet'e gönderdiği Senyör Kontedi Kaprara nâm orta elçisi mâh-ı Cemaziye'l-ahırın dördüncü Salı gün Divân-ı Hümâyun'a dâvet ve ziyafet olup masar ulufesi tevziinden sonra hilatlenip vüzera akabince hane-i arzda paye-i serîr-alâya yüz sürüp nâmesin sundu ve hedâyâsın arz eyleyip sipariş olunan sözleri dahi lisanen söyledikde vükela-yı devletim ile müşâvere olunsun buyurdular...", Silahtar, *Tarih*, I, s.757.

³⁴ Üstün, s.26; Stoye, s.49.

güç ve şöhreti için tehlikeli olacağı, oysa Osmanlı padişahına verilecek tavizlerin zamanı geldiğinde geri alınabileceği ileri sürülüyordu. “İslâm’ın hilâli karanlık gökyüzüne doğru tırmanıyor ve Fransız horozu uyumuyor” tabiri Avusturya’nın endişelerini açıkca dile getiriyordu³⁵. Osmanlılarla savaşın göze alınmasını isteyenlere de “doğuda bir kaç vilayet, batıda ise imparatorluk tacı bahis konusudur” denilerek Osmanlılarla mutlaka anlaşılmasının gerekliliği üzerinde duruluyordu³⁶. Bu noktada Viyana sarayının batıdaki düşmana daha fazla önem verip, Osmanlılarla barışı uzatmayı düşünmesi, Türkler’in gücünü önemsememe politikasına delil olarak gösterilebilir.

Veziriazâm Kara Mustafa Paşa, Avusturya ile mevcut antlaşmayı Orta Macaristan meselesi halledilmeden ve Osmanlıların durumunu Tuna ötesinde sağlamlaştırılmadan yenilemeye taraftar değildi. Avusturya’nın sık sık Erdel Krallığı’nın içişlerine karışması da büyük bir rahatsızlık yaratıyordu³⁷. Üstelik Tököli İmre’ye ahidnâmeyle tanınan yardım ve himayenin sonuçlanması gerekli idi. Bu nedenle sulha mani olmaya çalıştığı gibi³⁸, aldığı tedbirlerle ve ortaya koyduğu delillerle IV.Mehmed’i de sefere çıkmaya ikna etti³⁹

7 Temmuz 1682’de elçi ile ikinci bir toplantı yapıldı. Antlaşmanın yenilenme şartı olarak, önceki isteklerden sadece Yanıkkale’nin teslimi⁴⁰ ve sefer masraflarına karşılık tazminat ödenmesi gündeme getirildi. Elçinin bu istekleri kesin olarak reddetmesi ile barış umutları da giderek azalmaya başladı. İlk toplantı sonucunu bildirmek üzere Viyana’ya giden ulak, hem cevabı hem de Avusturya Askerî Şurası başkanı Herman von Baden’den Kara

³⁵ Stoye, s.17.

³⁶ Gökbilgin, s.207; Fransız danışmanlar fikirlerinde haksız değillerdi. Fransa’nın yayılmacı siyasetine karşı İmparator’un daha önceki antlaşmalarla elde ettiği toprakları korumak için harekete geçtiler. XIV.Lui’nin diğer Avrupalı devletler üzerindeki planları da Hollanda, İsveç, İspanya ve Avusturya’nın yakınlaşmalarına sebep oldu. M.Kenneth Setton, “Turko-Venetian Relations (1670-1683) and the Turkish Siege of Vienna”, *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia 1991, s.263.

³⁷ Aşir Arkayın, “İkinci Viyana Kuşatması (1683) ve Sonuçları”, *Askeri Tarih Bülteni*, 7/13 (Şubat 1982), s.57-58.

³⁸ “...elçi gelib sulha talib olub emân dediler ama ricâlden çok kimesnelerin dimâğını gurur kaplayıb iltifât etmediler ve bâdehu fetvây-ı şerife müracaat edib emir şer’in dediklerinde kul sefer ister deyu cevab nâ-meşru ve nâ-makbul ile redd-i cevab edib sefere azîmet...”, Esirî Hasan Çelebi, *Miyârü’-d-düvel ve misbârü’-l-milel*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kısım, nr.2109, vr.34b. Ayrıca Silahtar, *Tarih*, I, s.757’de Saint-Gothard muharebesinde alınan yenilgiyi ortaya atan Veziriazâm “...üzermize Rabe cenginde bulaşan yağlı kara henüz silinmeyip kaldı...” sözleriyle genel havayı Avusturya aleyhine çevirmeye çalıştı.

³⁹ Yeniçeri Ağası vezir Bekri Mustafa Paşa’yı da etkileyip yeniçerilerin de sefer isteğini ilân etti. Fakat IVR. Mehmed aradaki ahdi bozmaya yanaşmayınca bu kez de serhat beylerinden Avusturyalıların hücumlarına dair sahte kağıtlar getirtti ve sefer hazırlıklarına başladı. Silahtar, *Tarih*, I, s.759-760; *Süleymaniye Ktp.*, Hafid Efendi bölümü, nr.250, vr.221a.

⁴⁰ Macarların Györ, Almanların Raab dedikleri Yanıkkale, Tuna nehri kıyısında iki taraf için de önemli tartışılmaz bir müstahkem mevki idi. Bu kale, Avusturya’nın hem kendi topraklarını hem de Macaristan’ı müdafaada kilit bir nokta olduğu gibi, Osmanlılar açısından da Tuna ötesinin güvenliği için alınması şart idi. Aynı zamanda Viyana’nın kapağı olarak görülmüyordu.

Mustafa Paşa'ya bir mektup getirdi. Kaprara cevabı bildirmek istemiş, fakat Edirne'ye hareket etmek üzere olan Veziriazam kendisini kabul etmemişti.

Elçi aylardır İstanbul'da olduğu halde Osmanlıların niyetlerini öğrenmede geç kalmıştı. Görüşmelerin başından beri türlü isteklerin ileri sürülmesi ve tekrar toplanılması zaman kaybından başka bir şey değildi. Halbuki, Kaprara'ya verilen talimatlarda herhangi bir değişiklik olmadığına ve Viyana'nın cevabının Veziriazâma ulaşmadığına bakılırsa zaman geçirip dikkatleri sefer üzerine çekmemek idi. Bu arada Osmanlı hudut beyleri ile Tököli'nin kuvvetleri, Avusturya işgalindeki şehir ve kalelerin geri alınmasıyla meşguldü. Kaprara'nın müzakerelerde Avusturya'nın ahde uygun olmayan hareketleri yüzüne vuruldukça, asıl ahdi Orta Macaristan'da girişilen seferlerin bozduğunu söylemesi ilginçtir. Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın birer birer Orta Macaristan kalelerini ele geçirmesi ve Tököli'ye teslim etmesi, Avusturya'nın politikasını yumuşatacağı yerde, aksine taviz vermemekle zayıf olan barış ihtimalini de ortadan kaldırıyordu.

Kaprara, Osmanlıların niyetlerini anladığından ve bundan sonra yaBacağı görüşmelerden fayda beklemediğinden gelişmelerden Viyana sarayını haberdar etti. Hükümetinin bir an önce tedbir alması ve girişimde bulunmasının önemini vurguladı⁴¹.

10 Şevval 1093/12 Ekim 1682'de IV. Mehmed, kendi maiyyeti ile beraber Edirne'ye hareket etti. Avlanma dolayısıyla epeyce vakit harcayıp 7 Zilhicce 1093/7 Aralık 1682'de Edirne'ye ulaştığında kendisinden çok önce ordunun başında Edirne'ye gelen Veziriazâm tarafından karşılandı⁴².

Kaprara ve daimi elçi Kunitz de ordu ile beraber Edirne'ye getirildi. Burada Kaprara üçüncü ve son toplantısını Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Ağa ile yaptı (Aralık 1682). Yanıkkale'nin teslimi halinde sulhün yenilenebileceği, aksi halde seferin kaçınılmaz olduğu kesin bir dille ifade edildi. Elçi, eski tutumunu sürdürerek teklifi reddettiği gibi⁴³, son çare

⁴¹ Kaprara, I. Leopold'e yazdığı mektupta "...eğer benim yüz elim olsaydı ve ben nabzımın her atışında bir mektup yazabilseydim bunların hepsinde de aynı şeyi tekrar ederdim. Türklere karşı monarşiyi ve bütün hristiyanlığı korumak için Majestelerinin kılıca sarılmaktan başka yaBacakları bir şey kalmamıştır. Barış umutları ortadan kalktı..."; Başka bir mektupla da Hermann von Baden'e, Osmanlı'nın tamamen Fransa'nın etkisinde olduğu ve isteklerinde ısrar ettiği, işin sonunun mutlaka savaşa varacağı hakkında görüşlerini bildirmişti. Üstün, s.26.

⁴² İsmail Hamid Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1972, s.452.

⁴³ Kaprara'nın, "kala kılıç ile dahil-i kabza-yı teshire getirilir, yoksa bundaki söz ile kala verilmez"cevabı başka girişimlere gerek kalmadığını gösteriyordu. Silahtar, *Tarih*, II, İstanbul 1928, s.1.

olarak dönemin şeyhülislamı Ali Efendi'den seferin haksız ve gayr-i şer'î olduğuna dair fetva aldı⁴⁴. Fakat bu son teşebbüsleri de bir sonuç vermedi.

Barış ihtimalinin ortadan kalkmasıyla Osmanlı Devleti, Avusturya üzerine sefer hazırlıklarına başladı⁴⁵.

Osmanlı ordusunun 1 Nisan 1683'te⁴⁶ Edirne'den hareketine kadar geçen süre zarfında Avusturya elçisi Kaprara, gelişmeler ve alınacak tedbirler konusunda Viyana ile sürekli temas halinde idi.

Ordu ile beraber Belgrad'a getirilen Avusturya elçisi Kaprara, Hermann von Baden'den bir mektup aldı. Mektupta, İmparator'un barışı korumak için her gayreti gösterdiği, fakat savaşın kaçınılmaz hale getirildiğinden bahisle, İmparator'un da savaşı kabul ettiği ve elçinin serbest bırakılması gerektiği bildiriliyordu⁴⁷. Aynı zamanda Osmanlılar'a karşı 31 Mart'ta imzalanan Avusturya-Lehistan ittifakı haber verildi. Kaprara, her ne kadar Veziriazâm ile görüşmemişse de mektubu kendisine ulaştırdı. Kara Mustafa Paşa'nın karşı cevabını bildirmesi⁴⁸ ve elçiye izin verilmesi, yaklaşık bir ay sonra gerçekleşti. 12 Haziran'da elçi Budin'e gönderildi. Kunitz ise orduda alıkonuldu⁴⁹.

Ordu ile beraber Belgrad'a gelen IV.Mehmed, burada Kara Mustafa Paşa'yı serdar-ı ekrem tayin ederek Yanık kalesinin fethiyle görevlendirdi (16 Ca 1094/13 Mayıs 1683)⁵⁰. Padişah'ın da ordunun dönüşüne kadar Belgrad'da kalması kararlaştırıldı. İmparatorluğun her tarafından gelen eyalet askerleri ile ordunun sayısı giderek arttı. Bunun yanında Orta Macaristan Kralı Tököli İmre'nin de sefere katılması için emir verildi⁵¹. Ordusunun

⁴⁴ "...şeriât-ı Muhammedî üzere boğazına makrame takıp emân dileyene kılıç olur mu üzerine sefer caiz midir deyu ol asırda Şeyhü'l-İslâm Ali Efendi'den ahar yediyle fetva alıb meşru olmadığı fetva ile dava-yı şer eyleyip...", Silahtar, *Tarih*, I, s.758.

⁴⁵ Silahtar, *Tarih*, II, s.1; Varat Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya gönderilen emr-i şerif: Evasıt-ı Z 1093/10-20.12.1682 tarihli emr-i şerifte; nakz-ı ahd eden Engürüs keferesi üzerine nevrüzde Edirne'den yola çıkılacağından, Rumeli ve Anadolu vilayetleri vezirleri, mirimiran, müteferrikalar, çavuşlar, Divan-ı Hümayun, Defter-i Hakani katibleri ve şakirdleri, alaybeyileri, züema ve erbab-ı timar, altı bölük halkı, yeniçeriler, cebeciler, dirlik tasarruf eden asker ile beraber sefere tayin edildiği, münasib zamanda gelip orduya katılması bildirilmektedir. *BOA, A.DVN*, nr.180/19.

⁴⁶ Silahtar, *Tarih*, II, s.5; Raşid, *Tarih*, I, s.391; *Zübde-i Vekayiât*, s.139.

⁴⁷ Stoye, s.50-51.

⁴⁸ Mektup için bk. Franz Babinger, "Qara Mustafâ Paschas Essegger Sendschreiben an den Markgrafen Herman von Baden", *Archiv Orientalni, Journal of the Czechoslovak Oriental Institute*, IV, (1932), s.23-33.

⁴⁹ Üstün, s.28-30. Kunitz'in barış konusunda aracı olarak kullanılmak istendiği hakkında bk. M.Barker Thomas, s.205.

⁵⁰ Silahtar, *Tarih*, II, s.12-14.; Raşid, *Tarih*, I, s.392 ve *Zübde-i Vekayiât*, s.140'ta Veziriazâm Kara Mustafa Paşa'nın serdar tayin olunması Cumâde'l-ulânın 15'i olarak zikredilmektedir.

⁵¹ Padişah'ın Belgrad havalisine azimet buyurdıkları ve Tököli İmre'nin de kuvvetlerini arttırıp hazır olması hakkında bk. *BOA, NH*, nr.5, s.272-274.

çokluğundan cesaret alan ve güveni artan Kara Mustafa Paşa, Reisülküttab Mustafa Efendi'nin de teşvikiyle⁵² Yanık kalesinin fethinden vazgeçip Beç (Viyana) kalesinin fethine niyet etti. Fakat fikrini İstolni-Belgrad'a gelinceye kadar gizledi.

6 C 1094/2 Haziran 1683'te ordu Ösek'e vardı. Ordunun bu kadar yavaş hareket etmesinde kuşkusuz kötü hava koşullarının ve şiddetli yağmurların etkisi vardı. Etraftaki bataklık arazi de bu yürüyüşü zorlaştırıyordu. Bunun yanında Sava, Drava gibi nehirlerin üzerine inşa edilen köprülerin zamanında yapılıp bitirilememesi de ordunun belirlenen hedeflere varmasına engel oldu. Nitekim Veziriazâm, hem Ösek köprüsünün tamamlanması hem de orduya katılmayan birlikleri beklemek amacıyla 12 gün Ösek'te mola vermek zorunda kaldı. Bu zorunlu dinlenme sırasında bazı önemli gelişmeler oldu. 7 haziranda Kaprara, Veziriazâm ile görüştü ve kendisine, Herman von Baden'e götürülmek üzere bir mektup verildi ve Budin'e gönderildi⁵³.

15 haziranda ordu Ösek'ten hareket etti. Orduya katılmalar devam ediyordu. Mısır'dan gelen askerlerle asker sayısı bir hayli arttı.

Macaristan'daki bu yürüyüş sırasında etrafta bulunan kale, palanga, köy ve kasabalara Padişah'a itaati bildiren beyan-nâmeler gönderildi. Orta Macaristan Kralı Tököli İmre aracılığı ile bölge halkına ulaştırılan bu beyan-nâmeler ile, pek çok yer kan dökülmeden ele geçirilmiştir.

24 haziranda Eflak voyvodası da birlikleriyle gelerek orduya katıldı. 25 haziranda da ordu bir hudut bölgesi olan İstolni-Belgrad'a ulaştı. Ordudan ileriye gönderilmiş olan kuvvetler Balaton gölünün kuzeyinde bulunan Vespirem kalesini vire ile teslim aldılar⁵⁴. Bu şekilde hem ordunun önünün açılması sağlanmış oluyor hem de arkada güvenliği tehlikeye düşürecek mukavemet noktaları ortadan kaldırılmış oluyordu. Ayrıca Macar asilzadelerinden Zrinyi ile Batthyany, elçileri aracılığı ile Veziriazâm'ın huzuruna gelerek Osmanlı'ya bağlılıklarını bildirdiler. Kırım Hanı Murad Giray Han da, Tatar askerleri ile orduya katıldı.

⁵² Reisülküttab Laz Mustafa Efendi, asker ve cebahanenin çokluğuna işaret ederek Yanık kalesinin fethiyle sadece kale alınmış olacağına ama Beç kalesi ile memleket alınacağını, içindeki hazine ile devletin rahat edeceğini ve Nemçe'ye (Avusturya) bağlı krallıklara boyun eğdirileceği iddiasında bulundu. Silahtar, *Tarih*, II, s.18-19.

⁵³ Orduyla beraber seyahat eden Kaprara, Osmanlıların ilerlemelerini ve ordu mevcudu ile disiplin durumlarını Viyana'ya yazdığı raporlarda dile getirmiştir. Hatta Ösek'ten ayrılmadan önce o, "Vezirin Viyana'ya gitmeye niyetlendiğine ve bunu böyle alelade kuvvetlerle yapmaya kalkışmasına inanamıyorum. Bu türün mantıkla bağdaşmayan cesareti büsbütün gururdan esinlenmiş olabilir fakat Tanrı'nın takdiri onlara musallat olacak" ifadeleriyle Osmanlı ordusunu başbozuk, teçhizatsız ve büyük çoğunluğunu düzensiz kalabalık yığın olarak görüyordu. Stoye, s.52.

⁵⁴ Silahtar, *Tarih*, II, s.27; Raşid, *Tarih*, I, s.394-395; *Zübde-i Vekayiât*, s.141-142.

Yanık ve Komaron kalelerinin fethi niyetiyle harekete geçilmiş olmasına rağmen 2 Receb 1094/27 Haziran 1683'te İstolni-Belgrad'da bir müşavere lüzumu hissedildi. Veziriazâm'ın ,“*ne canibe teveccüh ve azîmet olunması ma'kuldür?*” sözleriyle toplanan mecliste⁵⁵ ileri gelen beylerbeyleri, ocak ağaları, serhat alay beyleri ile Kırım Hanı'na fikirleri soruldu. Gerçi Veziriazâm ilk konuşmasında Yanık ve Komaron kalelerinin alınmasının mümkün olduğunu, oyalanmadan doğrudan Beç'e gidilmesini uygun bulduğunu açık bir şekilde ifade etmişti. O'nun bu görüşlerine itiraz sadece Kırım Hanı Murad Giray'dan geldi⁵⁶. Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa ise bölgenin koşullarını iyi bilen bir serhat beylerbeyi idi. Uzun yıllar Bosna ve Budin'de beylerbeyilik yapmış, Avusturya'ya karşı mücadelede bulunmuştu. Dolayısıyla görüşlerinin alınıp değerlendirilmesinin önemi büyüktü. Eyalet askeri ile İstolni-Belgrad'da bulunmasına rağmen, meclise çağrılmadı. Veziriazâm, alınan kararları usulen İbrahim Paşa'ya bildirdi. O da, Kırım Hanı ile aynı düşüncede idi. Veziriazâm ise kesin kararlı olduğunu ifade ederek, hedefe bir an önce ulaşmak amacıyla, muhalefete izin vermedi⁵⁷.

Muhalefetin ana noktaları kuşkusuz sadece Avusturya'nın gücü ile sınırlı değildi. Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulacak bir ittifaktan söz ediliyordu. Oysa Veziriazâm Kara Mustafa Paşa, itirazların haklılık paylarını kabul etmekle beraber, hem Yanık ve Komran kalelerinin fethi ile Avusturya'nın tahribinin hem de Viyana'nın alınmasının imkan dahilinde olduğunu ileri sürüyordu.

6 Receb 1094/1 Temmuz 1683'te Yanık kalesine varan ordu, burada ikiye ayrılarak, bir bölümü Tuna ile Raab arasında, diğer kısmı da Sankt Marton mevkiinin batı taraflarına Raab suyu boyunca yerleştirildi. Avusturya kuvvetleri ise Raab kalesi surları ile Raab nehri arasında, istihkâmlara yerleştiler. Raab nehrinin derin ve geniş olması ile şehir ve kalenin de savunmaya katılmasıyla, Osmanlı kuvvetlerinin yıpratılması düşünüldü. Aynı zamanda Raab

⁵⁵ Silahtar, *Tarih*, II, s.28'de harb meclisine katılanlar hakkında şu bilgiler verilmektedir: Şam Beylerbeyisi Vezir Abaza Sarı Hüseyin Paşa, Diyarbekir Beylerbeyisi Vezir Kara Mehmed Paşa, Silistre Beylerbeyisi Vezir Midillili Mustafa Paşa, Rumeli ve Anadolu Beylerbeyileri, Yeniçeri Ağası, kul kethüdası, bölük ağaları, cebeci ve topçu başılar ve bir kaç iş bilir serhad ağaları meşveret için davet olunmuştur.

⁵⁶ Kırım Hanı doğrudan Beç (Viyana) üzerine gidilmesine şu gerekçelerle karşı idi: “*Bu yıllık Yanık ve Komran kalaları alınsın garet-kirân askere izn-i insirâf verilip tahrîbdâr-ı diyâr kalınsın düşmenden il ve memleket ve kuvvet ve kudret kalmaz.Kışı serhad başında kışlayıp ol baharda kendi memleketinizden varıp tasarruf edin zirâ bu Nemçe Kralı büyük düşmendir nâmla Çasar'dır.Anuşirvan'ın Karuna tabir ettikleri tâcı başında olmağla zir-i destinde olan yedi kraldan gayri cümle müluk-ı nasârî emrine râm fermânına berbdârdır.Kendü ile cenk üzere olan kaşır bile bu demde terk-i cidâl edip imdâd muâvenet edeceği nümâyândır.*” Silahtar, *Tarih*, II, s.29.

⁵⁷ Silahtar, *Tarih*, II, s.28-30.

ve Marczal nehirleri, güneye doğru geniş bir bataklık arazisi oluşturuyorlardı⁵⁸. Raab üzerine kurulan köprülerden geçen Osmanlı kuvvetleri, mevzilenmiş Avusturya kuvvetlerini bozdular. Nureddin Giray'ın kumanda ettiği tatar akıncıları da Körmend ile St. Gotthard arasından Raab ve Marczal nehirlerini aşarak Tuna nehrine kadar ilerlemek üzere kuzeye doğru hareket etti. Böylece Avusturya kuvvetlerinin Viyana'ya dönüş yolu kesilmiş olacaktı. Ayrıca Avusturya'ya bağlı Macar beylerinden Batthyany'nin kuvvetleriyle Osmanlı'ya katılması, Avusturya'nın işini daha da zorlaştırdı ve kuvvetlerini geri çekmeye başladılar. Bu geri çekilme, tatar akıncılarının Steinmanger, Güns ve Ödenburg bölgelerine kadar uzanmalarına ve etrafının tahrip olmalarına sebep oldu. Raab'da geçilmez olarak nitelenen müstahkem mevki, savunulamaz hale geldi ve Viyana büyük bir tehlikeye düştü. Macaristan'da Osmanlı kuvvetlerine direnen sadece Raab ve Komaron kaleleri kaldı⁵⁹. Çekilen Avusturya kuvvetlerinin, 20.000 kişilik Osmanlı kuvvetleri tarafından Raabca ırmağı ötelere-Altenburg- kadar kovalanmasına rağmen, Avusturya başkumandanı bu bölgeye çok yakın olan Kittsee'de 2 gün oyalandı. Bu hata Veziriazâm için önemli bir avantaj idi. Fakat ordunun büyük kısmının hala Raab nehrinin beri tarafında bekletilmesi, Viyana kalesinin savunma durumu için zaman kazandırmış oldu⁶⁰.

Raab kalesi Tuna, Raab ve Raabca nehirlerine yakın bir konumda idi. Veziriazâm ve serdar-ı ekrem Kara Mustafa Paşa, daha önce yapılan toplantıların etkisinde kalarak Raab kalesinin elde edilmesini, bu olmadığı takdirde muhasara edilerek, süratle Viyana'ya gidilmesini düşünüyordu. Raab kalesi komutanına yapılan teslim teklifine olumsuz yanıt gelmesi ve kalenin muhasarasıyla vakit kaybedileceği göz önünde bulundurularak, ikinci defa ordu divanının toplanması kararlaştırıldı. Veziriazâm, Raab kalesi önünde oyalanmadan Viyana üzerine yürünmesi konusunu bir kez daha tekrarladı. Toplantıda hazır bulunan Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa ise, Raab ve etrafındaki kalelerin fethedilmeden ileri gidilmesini ve arkada güvenliği tehlikeye düşürecek düşman noktalarının bulunmasını tehlikeli buluyordu. Ortaya koyduğu fikirler, diğer vezirler arasında da kabul gördü. Veziriazâm muhalif görüşlerin devam ettiğini görünce kesin karar olarak Viyana üzerine gidileceğini bildirdi⁶¹.

⁵⁸ Silahtar, *Tarih*, II, s.31-32.

⁵⁹ Osmanlı ve tatar kuvvetlerinin, Raab bölgesindeki ilerlemeleri ile Macarların yardımları hakkında bk. Franz Theuer, "Die Türken im Burgenland", *Die Türken vor Wien*, s.163.

⁶⁰ Üstün, s.48-52.

⁶¹ Raab kalesi komutanının cevabı ile ordu divanında yapılan durum değerlendirmesi ve Veziriazâmın aynı görüşlerini ileri sürmesi hakkında bk. Raşid, *Tarih*, I, s.399-403; *Zübde-i Vekayiât*, s.145-148.

Raab önlerinde bu tür tereddüdlere yitirilen bir haftalık zaman, Avusturya kuvvetlerinin Osmanlılardan önce Viyana'ya ulaşmalarına sebep olmuştu.

Raab kalesinin uzun süre mukavemet göstereceği ve düşünülen planın (Viyana muhasarası) gerçekleşmesine mani olacağı göz önünde bulundurularak, fethedilmeden ileriye hareket uygun görüldü. Fakat güvenlik için, bir miktar kuvvet ayrılarak kalenin kontrol altında tutulması kararlaştırıldı⁶².

Bir taraftan Macaristan'da Tököli İmre ile mücadele etmesi, diğer taraftan da Fransa'nın batı tarafında hücum kalkması, Avusturya'nın askeri ve politik faaliyetlerine hız vermesine sebep oldu. Buna, Osmanlı Devleti ile de savaşın kaçınılmaz olduğu eklenince Avusturya, tarihinin tehlikeli bir dönemine girmişti.

Bu arada, Avusturya lehine bazı önemli gelişmeler oldu. Şöyle ki; Alman Sınıfları Birliği'nin genişlemesi ve beraberinde Fransız karşıtı eğilimlerin artması arzu edilen bir gelişme idi. *Birlik Risalesi* altında Nijmegen barışını garantiye alan risaleden, İsveç'in ayrılması Fransa'yı zor durumda bıraktı. Hem bu gelişmeler hem de çok yönlü tehditler, Avusturya'nın kendi içerisinde de görüş ayrılıklarına yol açtı. *Batılılar* ve *Doğulular* olarak iki farklı görüşü temsil eden iki grup oluştu. Osmanlı tehlikesinin kesinlik kazanmasıyla Viyana sarayındaki *Doğulular*, gerekli hazırlıkların yapılıp bir an önce harekete geçilmesini savundular⁶³.

Avusturya, askeri açıdan yetersizliğini başka devletlerin yaBacağı yardımlarla giderebilirdi. Bu amaçla başta Brandenburg Büyük elektörü olmak üzere Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğunu oluşturan eyaletlerden Bavyera ve Saksonya prensliklerine, Frankonya ve Suap meclislerine elçiler gönderildi. Brandenburg Büyük elektörü Friedrich Wilhelm von Hohenzollern hiç yardım etmedi. Brandenburg'da Fransız etkisi güçlüydü. Bunun yanında askeri hizmet karşılığında istenen para, İmparator'un ödeme gücünü aşıyordu⁶⁴. Bavyera Prensi Max Emanuele, İmparator'a damat olmak düşüncesiyle 11.000 asker, Saksonya Prensi. III. Johann Georg ise çeşitli menfaatler karşılığında 11.400 asker

⁶² Raşid, *Tarih*, I, s.403; *Zübde-i Vekayiât*, s.148.

⁶³ Yukarı Ren bölgesinin Prensi ve dolayısıyla Fransa'nın düşmanı olan Baden'li Herman, Kont Albert von Sinzendorf ve Hazine bakanı Baron Christoph von Abele, İmparatorluğun başbakan yardımcısı Kont Wilhelm von Königsegg, Piskopos Sinelli ve Saray Şansölyesi Hocker batılılığı temsil ediyor. Bu grup Fransız tehlikesini daha büyük olarak nitelendiriyor, Osmanlı Devleti ile barışı yenileyip, Fransa ile mücadele edilmesi gerektiğini düşünüyorlar. İmparatorluk Saray Meclisi'nin başkanı olan Prens Adolf von Schwarzenberg ise Doğulular grubunu temsil ediyor ve Türk tehlikesi yaklaştıkça Doğulular grubunda artış olacaktır. Thomas, s.128, 133, 135.

⁶⁴ Setton, s.266.

göndermeğe söz verdi. Frankonya ve Suap meclisleri de yardım isteğini kabul ettiler. İmparator'un yardım isteği, kendi sınırları dışına çıkarak Venedik, İspanya, Polonya, Hollanda ve Papa'ya kadar uzandı. Venedik Cumhuriyeti, asker ve donanma hazırlayarak hatta 1684'te müttefik olarak üzerine düşen görevi yaptı. Hollanda da Tuna nehrinde kullanılacak donanma konusunda yardımcı oldu. Diğer devletler de para desteğinde bulundular⁶⁵.

Kuşkusuz Avusturya'ya yapılacak maddi ve manevi yardımları organize eden ve bütün hristiyan devletleri ve bu arada İran'ı da Osmanlılara karşı harekete geçirmeye çalışan kişi, Papa XI. İnosan idi. Kardinal Cibo aracılığıyla Avusturya'ya 1.500.000 gulden, yine harbin masraflarının karşılamak için Papalığa ait 100.000 gulden başta Viyana olmak üzere Varşova ve diğer eyaletlere gönderildi. Bir taraftan Fransa'nın, diğer taraftan da Osmanlıların Macaristan'daki faaliyetlerini takip eden Papa, yaklaşan tehlikenin farkındaydı. Kardinallerden Viyana'ya giden Buonvisi ile Varşova'ya gönderilen Pallovicini, diplomatik çalışmalarını Avusturya-Polonya ittifakı üzerinde yoğunlaştırdılar⁶⁶.

Avusturya için bu ittifak mutlaka gerçekleşmeli idi. Fakat Polonya kralı Johann Sobieski'nin I. Leopold'e kırgın olması ve Fransa ile iyi ilişkilerde bulunması ittifakın önündeki engellerdi⁶⁷. Varşova'daki Papa vekili Pallovici, yüksek rütbeliler ve aristokratlarla görüştü. Mart 1683'te şartları tespit edilen ittifak, nisanda Leh senatosu tarafından onaylandı⁶⁸.

Lehistan'ı kendi tarafına çekmeye çalışan ve böyle bir ittifakın oluşmasına öteden beri karşı olan Fransa, elçisi de Vitry aracılığıyla Leh soylularına başvurdu. İttifakın bozulması için meclis ikna edilebilirse, Fransa para yardımında bulunacaktı. Fakat Papa'nın da çabalarıyla ittifak onaylandı ve Leh senatosu dağıldı.

Fransa'nın bu girişimleri sonuç itibariyle, Avusturya'nın lehine döndü. İleride oluşturulacak Kutsal ittifaka, Fransa "Aziz Kral" olarak herhangi bir saldırıda bulunmayacaktı⁶⁹.

⁶⁵ Üstün, s.32-33.

⁶⁶ Alfred Sammer, "Papst Innozenz XI. und die Heilige Liga", *Die Türken vor Wien*, s.169-170, 173.

⁶⁷ Bucaş antlaşmasından sonra Osmanlılara karşı I.Leopold'e ittifak teklifinde bulunan Sobieski, bunun önemsenmediğini görmüş ve üzülmüştü. Üstelik Fransa'nın Leh kabinesinin içine sızarak, alınan kararlardan haberdar olması ve eşi Maria Kazimira'nın isteklerinin reddedilmesi Polonya'nın yavaş yavaş Avusturya tarafına kaymasında etkili oldu. Üstün, s.33-34.

⁶⁸ İttifakın tam metni için bk. Robert Waissenberger, *Die Türken vor Wien*, s.18-19.

⁶⁹ Sammer, s.171-173. Bununla birlikte bazı Fransız asillerle, Burbonkonde hanedanına mensup Prens Conti'nin oğullarından Prens François Louis de Conti ile Louis Armand Fransa Kralı XIV. Lui'nin

Avusturya'nın Fransa ile rekabetinin artması ve beraberinde gelen savaş, imparatorluk ordularının mevcutlarının artmasına ve daha iyi silahlanmasına yol açtı. 1672'de ordu mevcudu, 35.500 kişi iken 1673'lerde bu sayı 60.000 kişiye yükseldi. Nimwegen barışından sonra askerin büyük bir kısmının terhis edilmesiyle mevcut yarı yarıya azalmıştı⁷⁰. Osmanlıların Macaristan seferleri ve Fransız tehdidi karşısında imparatorluk, kuvvetlerini takviye için bazı önlemler aldı. Bu amaçla 7 piyade, 2 dragon, 1 Hırvat alayı ile teknik kıtalar oluşturdu. Osmanlı tehlikesine karşı stratejik önemi olan kalelerden Raab, Komaron ve Presburg'da savunma tedbirleri alındı⁷¹.

İmparatorluk için başta gelen sorun, mevcut tehditlere karşı yapılacak hazırlıkların finansmanı idi. İmparatorluğa bağlı eyaletlerden savaş için alınacak vergilerin toplanamaması ve çeşitli yolsuzluklar⁷², askeri planların da gerçekleşmesine engel oluyordu. Önerilen 80.000 askerin toplanması ve silah altına alınması bu şartlarda imkansızdı. Toplanan vergi ile en fazla 30.000 askerin 3 ay süre ile masrafları karşılanabilirdi. Bu durumda I. Leopold, Papa'nın ve diğer devletlerin maddi yardımlarıyla, paralı asker toplamak için faaliyete geçti. Ancak bu, sanıldığı kadar kolay olmadı. İmparator'un bir takım tavizlerde bulunması ve bazı topraklar üzerinde pazarlığa girişmesine sebep oldu. Alman ve Leh asilleriyle anlaşarak ordu mevcudunu artırdı. Suab, Frank, Bavyera ve Yukarı Ren askeri bölge birlikleri⁷³ yardım gönderdiler. Ayrıca 3.000 atlı askeriyle Leh Lubomirsky, Hırvatistan banı Kont Erdödy, Avusturya Macaristanı'nın Palatini olan Kont Paul Esterhazy ile Batthyany, para karşılığında yardım gönderdiler⁷⁴.

İmparator, asker sayısını arttırmak için her çareye başvurdu. 18-46 yaş arasındaki Alman köylüler orduya acemi asker olarak alındı. Askere verilen ücretin ve erzakın yetersiz

---

yasaklamasına rağmen İmparatorluk ordusunda savaşa katılmışlardır. Georg Wagner, "Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya", (çevr. Cemil Ziya Şanbey), *Türk Kültürü Araştırmaları*, III-VI/1966-1969, Ankara 1973, s.279.

⁷⁰ İmparatorluk ordularının Fransa karşısındaki mevcudu hakkında bk. Berenger, s.42.

⁷¹ Üstün, s.36.

⁷² Subayların özellikle askere alma parası, askerlerin ücretleri, sefer depolarının korunması ile alet ve elbise almak için gerekli parayı zimmetlerine geçirdikleri biliniyordu. Thomas, s.175.

⁷³ Bölge birliklerinin oluşturulmasında İmparatorluk Meclisi (Reichstag)'nin kararı gerekiyordu. Bunun yanında her bölgenin payına düşen miktarın tesbiti için ilgili bölge yöneticisiyle görüşmeler yapmak ve onayını almak zorunlu idi. Gerçi birliklerin masrafları tamamen ilgili bölgeye aitti. Fakat uzun süren bu aşamalar hem zaman kaybına neden oluyor, hem de oluşturulan birlikler eğitim ve disiplin açısından farklılık gösteriyordu. Hans Georg Majer, "17.Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerdeki Lojistik Sorunları", *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, s.188-190.

⁷⁴ Esterhazy'nin 19.000 süvari, 13.000 piyade, 55 top ve 7.000 Macar askeri vardı. Daha sonra bunlara Kraliyet Generali Kont Christoph Batthyany ve oğlu Adam'ın kumandasındaki 6.000 asker de katıldı. Franz Theuer, "Die Türken im Burgenland", *Die Türken vor Wien*, s.163.

ve düzensiz olması, mali durumun sıkıntısını gösterdiği gibi, toplanan askerin de elde tutulmasına engel oluyordu. Ordunun iaşesini sağlamak amacıyla erzak depoları oluşturuldu. İyi bir organizasyon yapılamaması ve çeşitli suistimaller nedeniyle erzak sıkıntısı daha da arttı⁷⁵.

Ordunun sıkıntısını aşmaya yönelik çabaların yanında, askerin savaş tekniğinde de bazı değişiklikler yapıldı. Osmanlılara karşı bir takım taktik hileleri geliştirildi. Buna göre; hafif toplar yayaların arkasında gizlenecek, mücadele sırasında birden bire ortaya çıkacaktı. Kuşkusuz bu, düşmanı şaşırma ve panik havası içinde bozguna uğratmayı hedefliyordu. Uzun yıllar kendini ve Orta Avrupa'yı müstahkem kalelere dayanmak suretiyle müdafaa durumunda kalan Avusturya, bu stratejiyi değiştirdi. Yerine, top ateşini kullanarak, piyade ve süvarilerin hücumuna dayanan hücum stratejisini uygulamaya başladı⁷⁶. İmparatorluk, Osmanlılar ile olan savaşlarda başarı kazanmak için üç faktörün⁷⁷ iyi kullanılmasının şart olduğunu anladılar. Bunlar kale, nehirler ve muharebe alanı idi.

Ordunun güçlendirilmesi ve taktik açısından geliştirilmesi kadar, bunu mükemmel sevk ve idare edebilecek bir kumandana ihtiyaç vardı. İmparator, harp konusunda başarılı ve aynı zamanda eniştesi olan Karl von Lothringen'i⁷⁸ ordunun başına getirdi⁷⁹. Yeni taktik ve teknikler, Karl von Lothringen tarafından da örnek alınarak uygulandı.

20 Nisan 1683'te Osmanlıların karşısına çıkabilecek İmparatorluk ordusu 21.000'i piyade ve 11.000'i de süvari olmak üzere toplam 32.000 kişiydi. Orduda 71 top ve 15 havan topu mevcuttu⁸⁰.

⁷⁵ Majer, s.193.

⁷⁶ İmparatorluk başkumandanı Montecuccoli, Osmanlıların askeri teşkilatlarını inceleyerek, sistemin zaafalarını yakalamaya çalışmış ve buna uygun askeri taktik ve stratejiler geliştirmişti. Onun çalışmaları ve stratejik hücum teknikleri Avusturya'nın başarılarında önemli rol oynadı. Wagner, s.272, 277-280; İmparatorluk ordusunun, Montecuccoli'den Karl von Lothringen'e kadar Türk savaşlarında uyguladığı strateji ve taktikleri hakkında bk. Johann Christoph Allmayer-Beck, "Die kaiserliche Armee im Türkenkrieg von Montecuccoli bis Karl von Lothringen", *Die Türken vor Wien*, s.83-94.

⁷⁷ Bunu İmparatorluk, 3 F ile formüle etmiştir. Festung (kale), Flüsse (nehirler), Feldarme (muharebe alanı). Bu önemli tespitlerin yanında savaşta görevlerini dürüst bir şekilde yerine getirmesi gereken diğer bir F de Feldherrn (başkumandan)'dir. Allmayer-Beck, s.92.

⁷⁸ Karl von Lothringen'in hayatı, Fransa ile olan savaşlardaki rolü, Lehistan krallığına adaylığı ile 1683'te Osmanlılara karşı mücadelesi hakkında bk. Hans Urbanski, "Karl VR.von Lothringen", *Die Türken vor Wien*, s.202-208.

⁷⁹ 21 nisanda toplanan savaş meclisi, çeşitli entrikalara ve muhalif görüşlere rağmen, onun kumandanlığını ilan etti. Özellikle Savaş Meclisi Başkanı Hermann von Baden, Lothringen'i kesinlikle sevmiyor, düşmanca duygular besliyordu. Oysa Lothringen, alınacak kararlarda başta subaylar meclisi olmak üzere, İmparator ve savaş meclisine danışmak zorundaydı. Stoye, s.122-123.

⁸⁰ Piyade ve süvarilerin kumandanları ve birliklerinin miktarı hakkında bk. Üstün, s.39-40.

Birliklerin, Pressburg yakınındaki Kittsee'de 21 nisanda toplanmaları kararlaştırılmıştı. Fakat coğrafi durum göz önüne alındığında İmparatorluğun batı sınırlarından hareket edecek birliklerin doğudaki bu toplantı yerine zamanında ulaşamayacakları açıktı. Dolayısıyla Kittsee'deki buluşma 6 mayısa ertelendi⁸¹. 7 Mayıs 1683'te İmparator I. Leopold ve Başkomutan Karl von Lothringen Kittsee'deki resmi geçitte, Osmanlıların karşısına çıkacak bütün alayları teftiş ettiler. Ordu mevcudu, asıl ordunun yanında para karşılığında sağlanmış Bavyera ve Saksonya Prenslерinin askerleriyle yaklaşık 55.000 kişiye ancak ulaşabilmişti. Yine Avusturya-Polonya antlaşmasıyla yardıma gelmesi kararlaştırılan 40.000 kişilik kuvvetten, sadece 14.000'i savaşa katıldı. Diğer devletlerin verdikleri gönüllülerle birlikte İmparatorluk ordusu, yine de sayıca yeterli değildi.

1683 yılı başında Viyana'da toplanan Askeri Şurâ'nın yaptığı sefer planının⁸² başarıya ulaşması için Karl von Lothringen, müttefik kuvvetlerin bir an önce orduya katılmaları ve Osmanlıların ilk etapta hücumuna uğrayacak kalelerin savunma düzenlerinin artırılmasının zorunluluğuna işaret etti. Bunun yanında, hızlı hareket eden akıncıların zararlarından korunmak için gerek Waag ve gerekse Raab nehri boylarına savunma amaçlı hızlı ve hafif birlikler yerleştirildi. 1683'ün başlarında Savaş Bakanı Hermann ve meclis üyeleri, bu amaçla birlikleri çeşitli görev bölgelerine ayırdılar⁸³. Asıl ordu ise Raab ve Waag nehri arasındaki bölgede yer alacaktı.

Birliklerin yerleştirilmesinden sonra, Osmanlılardan önce saldırıya geçme planına uygun olarak Gran (Estergon) veya Neuhausel (Uyvar) kalelerinden birine taarruza geçilmesine karar verildi. Fakat hangi kalenin ele geçirilmesi gerektiği konusunda ordu kumandanlarının farklı görüşleri vardı. Bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin varlığı ve durumu değerlendirilerek Uyvar üzerine gidilmesi kararlaştırıldı. Ancak Budin'den kalenin yardımına, bazı birliklerin gönderildiği haber alındığından Başkumandan muhasarayı bırakarak geri çekildi. Orduyu Raab ve Waag nehri arasındaki bölgeye yerleştirerek beklemeye başladı⁸⁴.

⁸¹ Stoye, s.121.

⁸² Sefer planı hakkında bk. Üstün, s.41-42; Arkayın, *İkinci Viyana Kuşatması 1683*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1983, s.39-40.

⁸³ Tatar akıncılarına karşı oluşturulan birliklerin konumu ve görevleri hakkında bk. Thomas, s.209; Theuer, s.163; Stoye, s.122.

⁸⁴ Avusturya ordu kumandanlarının, Estergon ve Uyvar kalelerinin ele geçirilmesi konusunda farklı görüşleri ve Uyvar muhasarası hakkında bk. Üstün, s.44-45; Stoye, s.124-126.

Osmanlı ordusunun İstoni-Belgrad'dan hareketle hızla ilerlemesi karşısında, Avusturya Raab kalesi ve bütün nehir boyunca savunma önlemleri aldı. Raab nehri geçitlerini tahrip ve kapatma görevi verilen Kont Batthyany ve Kraliyet bölge başyargıcı Kont Nikolaus Draskovich, daha önce Tököli İmre'ye bağlılıklarını bildirdiklerinden, Osmanlıların nehri aşmalarında yardımcı oldular⁸⁵. Raab kalesini savunan Kont Esterhazy, Osmanlıların yaptıkları bütün hücumları geri püskürttü.

Bu arada Raab mevzilerini boşaltan Karl von Lothringen, ordusuyla hızlı bir şekilde Viyana'ya ulaşmak için harekete geçti.

Raab savunmasını delen Tatar birlikleri ile Osmanlı öncü kuvvetlerinin hızlı bir biçimde Avusturya içlerine doğru ilerlemeleri üzerine, Viyana'da büyük bir hareketlilik yaşandı. Viyana şehri yakınlarına kadar sokulan Tatarların, 7 temmuzda Petronell yakınlarındaki Regelsbrunn'da imparatorluk ordusu ile ağırlıklarına saldırmaları ve bozguna uğratmaları haberleri Viyana'daki korkuyu daha da arttırdı. Gelişmeler üzerine Viyana'da toplanan gizli meclis, imparator ve ileri gelen yetkililerin şehri terketmelerine karar verdi. 7 temmuz akşamı İmparator, ailesi ve maiyetiyle beraber Viyana'dan ayrıldı⁸⁶. Halk büyük bir öfke ve çaresizlik içinde İmparator'a hakaretler yağdırıyor ve beddualar ediyordu⁸⁷. Şehrin ileri gelenleri ve soylular da götürebildikleri eşyalarıyla birlikte kaçmaya başladılar. Tehlikenin büyümesinde pay sahibi olan cizvitlere karşı da halkın tepkisi giderek arttı. Öyle ki, Viyana piskoposu emrindeki ruhbani mensuplarının şehri bir an önce terketmelerini istedi. Cizvitler gittikleri her yerde, hakarete ve şiddete maruz kaldı.

Şehri terkeden İmparator Viyana'dan 9 mil uzaklıktaki Korneuburg'a ve buradan Krems-Melk yoluyla Linz şehrine ulaştı. Fakat tehlikenin sürekli yaklaşmasıyla, Tuna nehri boyunca batıya ilerleyerek, 18 temmuzda Passau'ya vardı⁸⁸. Bu sıralarda Osmanlılar Viyana'nın muhasarasına başlamışlardı.

6 Receb 1094/1 Temmuz 1683'te Yanık kalesine ulaşan Osmanlı kuvvetleri, nehrin karşısında mevzilenmiş yaklaşık 12.000 kişilik Avusturya kuvvetleriyle karşılaştı. Veziriazâm

⁸⁵ Kont Batthyany ve Kont Draskovich'in Raab bölgesindeki savunma ile ilgili Karl von Lothringen'e yanlış bilgi vermeleri ve Tököli İmre'ye katılmaları hakkında bk. Theuer, s.163.

⁸⁶ Karl Gutkas, "Das Jahr 1683 im Nieder Österreich", *Die Türken von Wien*, s.152.

⁸⁷ "...Biz Viyana'dan çıkarken burjuvalar bağırıyordular. İmparator kendilerini yalnız bırakıp gittiğine göre onların da Tököly'nin himayesine girmekten başka bir yâBacakları kalmadığını yüksek sesle söylemekten çekinmiyorlardı. Şehre giren Garnizon ahaliyi vatana karşı ödevlerini başarmağa mecbur etmeseydi, eminim ki, dediklerini yaBacaklardı." İmparatorla birlikte şehri terkeden Fransız elçisi Marquis de Sebeville'nin XIV. Lui'ye yazdığı 14 Temmuz 1683 tarihli mektubundan naklen bk. Üstün, s.54.

⁸⁸ Stoye, s.146-148.

ve Serdar-ı ekrem Kara Mustafa Paşa, nehrin karşı tarafında metrislere topları yerleştirip ateşe başladı. Diğer taraftan da Raab nehrini geçmek için öncü kuvvetler ve Tatar askerleri iki koldan saldırıya geçtiler. Avusturya başkumandanı bu tehlikeli durum karşısında ordusunu toplayıp Viyana yönünde geri çekilmeye başladı. Bu geri çekilme esnasında Raabca (Raabnitz) nehri geçildikten sonra takip edilme korkusuyla nehir üzerindeki köprüler yakıldı⁸⁹.

Avusturya kuvvetlerinin geri çekilmesiyle, Osmanlı kuvvetlerinden bir kısmı nehrin karşısına geçtiler. Şam Beylerbeyi Abaza Hüseyin Paşa Papa, Vespirem ve Çobanca kalelerini vire ile teslim aldı, etrafında olan 24 kale ve palanga da Orta Macaristan Kralı Tököli İmre'ye itaatini bildirdi. Bunlardan Papa kalesi içinden 45 ve Vespirem kalesinden 100 müslüman esir kurtarılarak kaleler muhafazasına bir miktar kuvvet bırakıldı. 6 temmuzda Serdar-ı ekrem Raab ve Raabca nehirleri üzerine kurulan köprülerin korunması ve askerinin karşı yakaya geçmelerinde güvenliği sağlamak amacıyla Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı görevlendirdi⁹⁰.

Nehir ve bataklıkların üzerine kurulan köprülerin tamamlanmasıyla Osmanlı askeri, Raab nehrini geçmeye başladı. Komaron kalesi etrafında bulunan köy ve palanga sakinleri de Osmanlı'ya itaat ettiler. Ödenburg (Sopron)'tan Leitha nehri yakınlarında Bruck'a kadar olan bölge ile Neusiedler See göl çevresi olmak üzere Eisenstadt ve Markt bölgeleri, Heiligenkreuz, Mönchhof manastırları ve hububat depoları yağmalandı ve yakılıp yıkıldı. Başta Ödenburg, Güns, Deutschkreutz, Eisenstadt ve Rust bölgeleri Tököli'nin hakimiyetini kabul ettiler⁹¹.

Ödenburg(Sopron) şehrine gönderilen beyannamede Kara Mustafa Paşa, şehir ahalisini Orta Macaristan Kralı olan Tököli İmre'ye itaate davet etti. Şehir yağmadan ve tahripten kurtulmak için bu daveti kabul etti⁹². Pressburg, Güns, Ödenburg gibi şehirlerin Macar kralının himayesine girdiğini öğrenen Leitha nehri kıyısındaki Bruck şehri de aynı şekilde hareket etti. Kara Mustafa Paşa, 23 Receb 1094/18 Temmuz 1683 tarihli beyannamesinde, Padişahın himayesine girmeleri karşılığında canları ve mallarının güvencede

⁸⁹ Raşid, *Tarih*, I, s.399.

⁹⁰ Silahtar, *Tarih*, II, s.37; Raşid, *Tarih*, I, s.404-405; *Zübde-i Vekayiât*, s.149.

⁹¹ Tatar birliklerinin Aşağı Avusturya'da ve özellikle göller bölgesinde yaptıkları tahrip ve yağmalar hakkında bk. Theuer, s.164-168; Gutkas, s.154-157.

⁹² Beyannamede tarih olmayıp sadece "be-yurd-ı sahra-yı kala-yı Yanık" ifadesi mevcuttur. Beyanname ve içeriği hakkında bk. Halil Edhem, "Kara Mustafa Paşa'nın Sopron Şehri Ahalisine Beyannamesi", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, sayı 3-4/13-24, 1330, s.924-937.

olacağını bildirdi. Bruck şehir meclisi, bu çağrıyı kabul etti⁹³. Aynı nitelikteki beyannameler, Osmanlı kuvvetlerine mukavemet eden Trautmansdorf ahalisine de gönderildi.

Tatar birlikleri ağır silahlara sahip olmadıklarından müstahkem şehir ve kalelere saldırmak yerine, korumasız çiftlik köylerini ve bahçelerini hedef seçtiler. Neusiedl gölü civarındaki topraklar tamamen Macar ve Tatar birliklerinin kontrolü altında idi⁹⁴.

Tatar ve Macar askerlerinin göller bölgesi ve Aşağı Avusturya'da ilerlemeleri sürerken Serdar-ı ekrem de Eğri Beylerbeyisi Abaza Kör Hüseyin Paşa ve Varat Beylerbeyi Mağrul-zade Gürcü Mehmed Paşa'yı Tököli İmre ile birlikte 6.000 askerle Leva, Nitra ve Pojon kalelerinin fethine gönderdi. Bu kalelerin alınmasıyla Tuna nehrinin kuzeyinden gelebilecek tehlikeler ortadan kalkacağı gibi, ileriye hareketle önemli geçitlerin de kontrol altında tutulması mümkün olabilecekti. Fakat kalelerin teslim olmamaları üzerine Hüseyin Paşa bir miktar asker bırakarak 24 ağustosta Viyana karşısında Stammersdorf'a ulaştı. Burada kalabalık Avusturya kuvvetleriyle yapılan mücadele, yenilgiyle sonuçlandı ve Hüseyin Paşa şehit oldu⁹⁵. Böylece Avusturya, Viyana muhasarasının son günlerinde, Tuna'nın kuzeyinden gelecek yardımla kurtulacaktı.

1 temmuzda Raab'a ulaşan Kara Mustafa Paşa, ancak 8 temmuzda Raabca menziline ulaştı. Dolayısıyla çok değerli bir haftasını Raab kalesi etrafında harcamış oldu. Serdar-ı ekrem, ordunun buraya kadar gelişini ve mevcut durumu bir telhisle Padişah'a bildirdi⁹⁶.

Öncü kuvvetlerine kumanda eden Kara Mehmed Paşa, Tuna'nın sağ tarafında Ovar kalesini fethetti. Uyvar kalesinden daha büyük ve müstahkem olan kalede bulunan zahire, düşman eline geçmesini önlemek amacıyla yakıldı. 10 temmuzda Ovar'a gelen Serdar-ı

⁹³ Bu güvence verildikten sonra Veziriazâm, Bruck'tan 50 araba un ve arpanın Viyana önündeki ordugaha gönderilmesini istedi. Ayrıca Bruck ahalisi, belli bir fiyat karşılığında bu tür yiyecek maddeleri satabilecekti. Yine Bruck'tan 27 temmuz-4 ağustos tarihli bir yazıyla Veziriazâm'ın mutfağı için bir takım isteklerde bulunuldu. 22 ağustos tarihli bir başka yazıyla da yiyecek maddeleriyle yüklü 50 arabanın makul fiyatla Viyana önlerine gönderilmesi bildirildi. 31 ağustos tarihli bir emirle de 50 araba un, kuru ot ve diğer yiyecek maddeleri istendi. 24 ağustos-1 eylül (evail-i N) tarihli bir fermanla da gönderilmiş olan arabaların en iyi otlarla, samanlarla ve yiyecek maddeleriyle yüklenmesi ve bunlara en iyi fiyatın ödeneceği bildirilmekte idi. Daha geniş bilgi için bk. *Die Türkisch Dokumenten von Bruck die zum 1683 gehören*, s.68.

⁹⁴ Himaye karşılığında Ödenburg 75, Rust ise yiyecek yüklü 25 arabayı Viyana önündeki ordugaha göndereceklerdi. Tököli'ye karşı gelen Forchtenstein kalesi, Viyana kuşatmasının sonlarında ağır bir yenilgiye uğradı. Theuer, s.166,168.

⁹⁵ Leva, Nitra ve Pojon kalelerinin muhasarası ile Hüseyin Paşa'nın Avusturya kuvvetleriyle mücadelesi ve Tököli İmre'nin tutumu hakkında bk. Arkayın, *İkinci Viyana Kuşatması*, s.65-71.

⁹⁶ "...telhîsini İsmail Ağa ile Rikâb-ı Hümayun'a arz u ilâm eyledi Belgrad'da varıp Rikâb-ı Hümayun kaimmakamı vezir Kara İbrahim Paşa vesâtâtı ile Abaza Köşkü'nde Pâye-i serîr-âlâya yüz sürüp telhîs sunup lisânen dahi takrîr-i kelâm edicek Padişah hazretleri kasdımız Yanık ve Komran kalaları idi Beç kalası dilde yok idi Paşa ne acib saygısızlık edip bu sevdaya düşmüş hoş imdi Hak Teâla âsân göre lakin mukaddem bildireydi rıza vermezdim buyurdu..." Silahtar, *Tarih*, II, s.39.

ekrem Tuna yolunu izleyerek ilerlemesini sürdürdü. Kara Mustafa Paşa, Viyana'ya yürümeden önce güvenlik amacıyla Hainburg'u fethetmek istiyordu. 11 temmuzda Kara Mehmed Paşa ile Deli Bekir Paşa, kalenin fethiyle görevlendirildi⁹⁷. Kalenin karşı koyan ahalisi kılıçtan geçirildi ve kale yakılıp yıkıldı. Bu ana kadar pek çok kale ve palanga feth ve tahrip edildi⁹⁸. 12 temmuzda Hainburg'a gelen Serdar-ı ekrem, buradan hareketle 13 temmuzda Viyana'dan önceki son menzile (İşikel) ulaştı. Viyana kalesinin varoşunu ve metris kazılacak yerleri tesbit amacıyla 10.000'e yakın askerle ileriye hareket etti. Kalenin dört tarafını dolaştıktan sonra metris yerlerini tespit etti.

Aynı günlerde Avusturya Askerî Şurası, muhasara ordusunun işini zorlaştırmak için, Viyana şehrinin varoşlarının tahrip edilmesine karar vermişti⁹⁹.

Osmanlı ordusu, Edirne'den itibaren belli tempodaki yürüyüşünü giderek yavaşlatarak ve Yanıkkale'de bir haftayı dinlenmeyle geçirerek başlangıçtaki avantajlarını büyük ölçüde kaybetti. Yanıkkale'den Viyana'ya yürüyüş 6 menzil sonunda bir haftada gerçekleşti. Oysa Yanıkkale Viyana arası 24 saatlik yoldu.

19 Receb 1094/14 Temmuz 1683'te Osmanlı ordusu Viyana kalesine ulaştı¹⁰⁰ ve muhasaraya başladı¹⁰¹.

Kuşatılan Viyana kalesinin çevresi İtalyan tarzında çevrilmiştir. Duvarları tuğladan yapılmış, çok kalın, kara tarafında tek, nehir tarafında çift katlıydı.1683'lerde Lövel tabyasında hala görülen İtalyan tarzı, Burg tabyasında yerini yeni bir tarza yani geniş platformlu ve çemberli savunma sistemine bırakmıştır. Topların büyük kısmı da geniş platforma yerleştirilmişti¹⁰².

Ordunun mevzilendiği alan, kalenin batı ve güneyinde yer alan müstahkem tabyalar (Lövel ve Burg tabyaları) karşısında bulunuyordu. Çünkü Viyana'nın kuzey ve doğusu Tuna nehri ve kollarına dayanıyor, Schottendor tarafında ise bataklık bir saha uzanıyordu.

⁹⁷ Silahtar, *Tarih*, II, s.40; Raşid, *Tarih*, I, s.406 ve *Zübde-i Vekayiât*, s.150'de kalenin fethiyle Haleb Beylerbeyi Ebubekir Paşa'nın 10.000 askerle görevlendirildiği ifade edilir.

⁹⁸ Raab nehrinin her iki tarafında 49 aded kale, palanga, şehir ve varoş kimi savaşa kimi de eman verilerek ele geçirildi. Raab nehri geçilmeden önce feth ve tahrip olunan kale ve palangaların sayısı 20'dir. Nehir geçildikten sonra Ovar civarı ile Leitha, Tise ve Askat nehri kenarında çeşitli kale ve palangalar ele geçirildi. Silahtar, *Tarih*, II, s.41; Raşid, *Tarih*, I, s.407-408; *Zübde-i Vekayiât*, s.151.

⁹⁹ Üstün, s.60; Georg Schreiber, *Edirne'den Viyana Kapılarına Kadar Türklerden Kalan*, (Türkçesi Esat Mermi), 1982.

¹⁰⁰ Silahtar, *Tarih*, II, s.44; Raşid, *Tarih*, I, s.409; *Zübde-i Vekayiât*, s.152.

¹⁰¹ Osmanlı ordusunun 1683'te Viyana üzerine yürüyüşü, muhasaranın başlaması ve sonrasında gelişen olaylar manzum bir eserle de ortaya konulmuştur. Süleymaniye Kütüphanesi, *Reisülküttap Mustafa Efendi*, nr.1199 (iç kapak 1200), vr.36b-46b. Eser üzerinde Ayşe Özakbaş bir çalışma yürütmektedir.

¹⁰² Arkayın, a.g.e., s.54-55; Walter Hummelberger, "Wien als Festung", *Die Türken vor Wien*, s.102-107.

Ordunun yanında bulunan topların sayı ve çapları yetersiz olduğu için daha çok lağım tertibatına önem veriliyordu. Nehir altında ve bataklık arazide lağım kazıları mümkün olmadığından zorunlu olarak kalenin batı ve güney tarafları seçilmişti. Ancak bu cephelerde yer alan on iki tabyadan taarruz için sadece bahsedilen iki tabyanın seçilmiş olması ve lağımlarla yıkılmaya çalışılması, kuşatılanlar açısından savunmanın gücünü arttırıyordu. Toplar da tabyalardan 450-500 m uzaklıkta siperlere yerleştirilmişti¹⁰³.

Kalenin kuşatma düzenine göre Serdar-ı ekrem Rumeli Beylerbeyi ile ortada, Diyarbakir Beylerbeyi sağda Burg tabyası karşısında, Yanova, Anadolu ve Sivas Beylerbeyileri de solda bulunuyordu. Birlikler, siperler ve lağım tünelleri kazarak kaleye yaklaştırmaya çalıştılar. Ancak arazinin taşlık olması ilerlemeyi yavaşlatıyordu¹⁰⁴. Viyana kalesinin dış çevreyle bağlantısı da kesilmeye çalışılmıştır. Kale bir taraftan top ile döğülüyor, diğer taraftan lağım atılıyordu. Ancak lağım beklenen etkiyi gösterememişti. Kaledekiler muhasara sonuna kadar bir çok çıkış hareketinde bulundular. Muhasaranın uzaması hem ordunun iâşe sıkıntısına sebep oluyor, hem de askerın moral durumunu bozuyordu. Bu arada müttefik ordularının muhasara altındaki kaleye yardıma geldikleri haberleri sıkıntıyı bir kat daha arttırıyordu. Haberlerin doğruluğunun anlaşılması üzerine 9 Eylül 1683'te Serdar-ı ekrem Kara Mustafa Paşa, Yanıkkale'de geri emniyeti için bıraktığı Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın da katıldığı bir durum değerlendirmesi yaptı. Buna göre siperlerde bulunan birliklerin büyük kısmı muhasarayı devam ettirecek, kalan birliklerle müttefik ordusu karşılanacaktı. Kuşatmanın başından beri Tuna'nın kuzeyindeki İskender (Horalan) köprüsünün güvenliğinden sorumlu olan Kırım Hanı, düşmanın köprüden geçişine seyirci kalmış ve son durumu bildirmek üzere muhasaradaki orduya katılmıştır. İkinci bir toplantıdan sonra düşmana karşı savaş düzeni alınmıştır. 12 Eylül 1683'te Kahlenberg sırtlarında yapılan meydan muharebesinde Kırım kuvvetlerinin savaş meydanını bırakıp çekilmeleri ve sağ kanatta çarpışan Budin Beylerbeyinin bozguna uğramasıyla izinsiz cepheyi bırakıp gitmesi ordunun dağılmasına sebep olmuş ve savaş kaybedilmiştir. Serdar-ı ekrem Viyana'yı kuşatan birliklere de geri çekilme emri vermiş ve Budin'e doğru geri çekilme başlamıştır. Buradan dağılan orduyu toparlayan Paşa Belgrad'a

¹⁰³ Üstün, s. 62-65. Arkayın, a.g.e., s.72-73.

¹⁰⁴ Schreiber, s.220.

gelmiş ve yeni seferin hazırlıklarıyla meşgul iken Viyana bozgununun sorumlusu olarak görülmüş ve 25 Aralık 1683'te idam edilmiştir¹⁰⁵.

Seferin askerî açıdan planlanması, strateji belirlenmesi ve uygulamaya konulabilmesi bir hazırlık ve alt yapıya bağlı idi. Seferin arka planı olarak adlandırabileceğimiz bu faaliyet sahasında pek çok iş kolu harekete geçirilmiştir. Seferî bir ordunun teçhizatı, cebhanesi, beslenmesi, ulaşımı gibi her biri mükemmel bir planlama gerektiren bir çok sahanın yanında önemli bir unsur olarak finans da bulunuyordu. Bahsedilen alanlarda bir zincirin halkaları olarak iyi bir organizasyon gerekiyordu.

Savaş mühimmatının daha önce belirlenmiş esaslar üzerinden üretimi devam ediyordu. Sefer durumu üretimi arttırıyor ve mühimmat depolarına yeni malzemeler sevkediliyordu. Savaşta muharip ve geri hizmet sınıfı olarak görev alacak birliklerin hazırlıkları için 5-6 ay öncesinden harekete geçiliyordu. Bu süre, ordunun geçtiği askerî yolun fiziksel özellikleri söz konusu olduğunda daha önceden işlemeye başlardı. Bölgenin kadıları tarafından yol ve köprülerin durumları hakkında hazırlanan raporlara dayanılarak lazım olan malzeme, işçi ve teknik elemanlar temin edilirdi.

Alt yapı çalışmalarında hayatî bir konu da ordunun beslenmesidir. Osmanlı Devleti sınırları itibariyle geniş bir coğrafyaya sahip olduğundan halktan talep ettiği yükümlülüklerin yerine getirilmesinde farklı metodlar uygulardı. Askerî sahaya yakın olan bölgeler hizmete aynî olarak katılırken, bu sahanın dışında kalan bölgelerden nakdi hizmet beklenirdi. Savaş durumunda olan birliklerin tayınları için ilgili bölgelere gönderilen mübaşirler vasıtasıyla halktan erzak toparlanırdı. Nüzül, sürsat ve işтира adlarıyla talep edilen erzaklar askere tevzi edilirdi. Bu hususta başta Padişah olmak üzere devlet ricali ve ordudaki birliklere dağıtımı yapılan erzakların miktar ve çeşitleri tayinat defterlerine kaydedilirdi.

Ulaşım araçlarının temin edilmesi lojistik örgütlenmenin önemli bir alanıydı. Binlerce araç ve sürücü bu amaçla istihdam edilirdi.

Sefer organizasyonunda mali kaynakların yeterli olması kuşkusuz diğer alanların da çalışma kapasitelerini etkiliyordu. Osmanlı Devleti mali açıdan bazı sıkıntılar yaşamakla birlikte savaş masraflarını kendi öz kaynakları ile karşılayabiliyordu. Bu amaçla başlangıçta doğrudan savaş masrafları için tahsil ettiği avarız vergisine daha sonraları nüzül, sürsat, işтира

¹⁰⁵ Arkayın, a.g.e., s.73-97. II. Viyana Seferi'nin siyasi ve askeri faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk: *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001.

vs. gibi bedelleri de ilave etmişti. II. Viyana kuşatması sırasında devletin gelir kaynakları giderlerine göre daha fazla idi. Dolayısıyla kuşatma sırasında mali sıkıntı fazla yaşanmamış, daha çok lojistik olarak diğer halkalarda bazı yetersizlikler kendini göstermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEFER MÜHİMMATI VE PERSONEL

1.1. SEFER MÜHİMMATI

1.1.1. Ateşli Silahlar

Ateşli silahlara geçmeden önce, bu silahların temel unsuru olan barut ve barutu oluşturan hammaddelerin ne şekilde temin olunduğunu açıklamak yerinde olacaktır.

Barut güherçile, kükürt ve odun kömürünün belli oranlarda karışımından elde ediliyordu¹⁰⁶. Osmanlı Devleti'nde kullanılan barutun terkibi ise %75 güherçile, %12.5 kükürt ve %12.5 odun kömürü şeklindeydi¹⁰⁷.

Barutun ağırlık hammaddesini oluşturan güherçile, imparatorluk sınırları içinde ihtiyacı karşılayacak kadar mevcuttu. Özellikle Mısır, Suriye, Irak, Anadolu (Niğde, Malatya, Larende, İçel, Van) ve Balkanlar (Selanik, Manastır, Üsküp, Temeşvar) güherçile açısından zengindi¹⁰⁸.

Toprakta mayaların etkisiyle oluşan ve patlayıcı madde yapımında oksitleyici olarak kullanılan güherçile, sade ve kireçli olmak üzere iki cinsti. İyi barut yapabilmek için güherçilenin kalitesi son derece önemliydi¹⁰⁹ ve iyi güherçile "halis güherçile" olarak ifade ediliyordu.

Barut yapımında lüzumlu güherçileyi Osmanlı Devleti iki şekilde temin etmiştir; Ocaklık ve iştirâ yolu ile. Ocaklık güherçilede, ilgili kazaların hanelerine göre kaç vukıyye güherçile teslim edecekleri tespit edilmişti. Kaza halkı avarız akçeleri karşılığında vermekle yükümlü oldukları güherçileyi bağlı oldukları baruthanelere teslim etmek durumunda idiler.

¹⁰⁶ Barutun menşei ve kullanım alanının genişlemesi ile ilgili olarak bk. Mahmut Şakiroğlu, "Barut", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, V, İstanbul 1992, s.92-94.

¹⁰⁷ Başka bir deyişle 6 vukıyye güherçileye, 1'er vukıyye kükürt ve kömür katılıyordu. Bu oran zamanla değişmiştir. 1682'de Temeşvar baruthanesinde 7 vukıyye güherçileye, 1'er vukıyye kükürt ve kömür konmuştur. *D.BŞM*, 7562/19.

¹⁰⁸ VR.J.Parry, "Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harb Malzemesinin Kaynakları", (terc. Salih Özbaran), *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3, İstanbul 1973, s.38-39.

¹⁰⁹ Ahmet Erdal, *Baruthâne-i Âmire (İstanbul Baruthanesi)*, Tarih Mezuniyet Tezi, İ.Ü. Edebiyat Fak., Genel Kitaplık, TE 2864, İstanbul 1982, s.28,40.

Mesela; İstanbul Topkapusu'nda yeniden bina olunan baruthane kârhanesinin güherçilesi ocaklık olarak Tatarpazarı⁵, Filibe⁶ ve Selanik⁷; Selanik baruthanesinin ise Paşa, Üsküp ve Köstendil kazalarından⁸ temin ediliyordu.

Güherçilenin temin edilmesinde bir başka yol da işira (satın alma) idi. İşiraya özellikle sefer gibi olağanüstü durumlarda daha çok müracaat ediliyordu. Çünkü sefer sırasında baruta dolayısı ile güherçileye ihtiyaç artacağından, ihtiyaç duyulan güherçile belli bir bedel karşılığında satın alınıyor, hatta ihtiyacın durumuna göre muaf reayadan da güherçile satmaları talep ediliyordu⁹.

Güherçilenin temin edilmesinde bir takım yolsuzluklar ve kanun dışı hareketler de gerçekleşmekteydi. Mesela; Temeşvar'da barut imalinde kullanılmak üzere, Tuna nehri yoluyla miri güherçile getiren reayadan, iskelelerde gümrük emini olanlar, gümrük resmini fazla almaya başladılar. İşiradan vazgeçen reyanın bu tutumu güherçile sıkıntısına neden olmuş ve devlet, sıkıntıyı mevcut usulsüzlüğü düzelterek aşmaya çalıştı¹⁰. Bazı güherçileciler ise ellerindeki güherçilenin çoğunu saklayarak, kendileri barut yapıp satma çabasına girişmişlerdi. Ayrıca güherçilesini devletin baruthanesi yerine başkalarına satanlar da mevcuttu¹¹. Oysa ki önemli bir hammadde olan güherçilenin Baruthâne dışında başka yer ve

⁵ Kazanın 799 avarızhanesi olup her hane vukıyyesi 30'ar akçeden 10.893 kıyye halis güherçileyi baruthaneye teslim ediyordu. 15 Za 1093/15.11.1682 tarihli tezkire. *BOA, Maliyeden Müdevver Defter (MAD)*, 8481, s. 56/1.

⁶ Kaza halkı 2389 avarızhanesi karşılığında 32.584 vukıyye halis güherçile teslim ediyordu. 20 Ş 1094/14.08.1683 tarihli tezkire. *MAD*, 8481, s.181/1.

⁷ Sancakta mevcut 4390 avarızhane 62.244 vukıyye halis güherçileyi baruthaneye teslim ediyordu. Aynı yer. İhtiyaç durumunda Selanik baruthanesinin ocaklığı olan diğer kazalardan da güherçile talep ediliyordu. Nitekim 1093/1682 senesinde Selanik baruthane nazırından 71.000 vukıyye halis güherçileyi İstanbul'a göndermesi istenmişti. Selanik kadısına ve Selanik baruthanesine güherçile ocaklığı tayin olunan yerlerin kadılarına gönderilen 2 Rebi'ülahir 1093/10.04.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.69/2 ve nakli için Selanik kadısı ve mukataat emini Yakub'a yazılan aynı tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.69/3.

⁸ Kazalar avarızhaneleri karşılığında 1093/1682 ve 1094/1683 senelerine ait olmak üzere her sene 71.000 vukıyye halis güherçileyi baruthaneye teslim etmek durumunda idiler. 1 M 1094/31.12.1682 tarihli tezkireler: *MAD*, 8481, s. 71/2 ve 3. Paşa, Köstendil ve Üsküp livalarına tabi olan kazaların haneleri ve her hanenin vereceği halis güherçile miktarı için bk. 5 M 1094/04.01. 1683 tarihli Babadağı Mehmet imzalı arz: *BOA, İbnül Emin-Askeriye*, 523.

⁹ Temeşvar baruthanesi için Belgrad-ı Engürüs'ten güherçile işira edileceği zaman bir takım itirazlar yükselmişti. Bölge halkı, avarızları karşılığında köprücü olarak tayin edildiklerinden muaf olduklarını ve istenen güherçileyi satamayacaklarını bildirdiler. Sefer sırasında barut imalinde gecikmeye yol açabilecek böyle bir durum karşısında devlet, sefer mühimmatının karşılanmasında muaf ve gayr-i muaf reyanın birlikte sorumlu olduğunu bildirdi. Belgrad kadısına gönderilen 3 N 1093/05.09.1682 tarihli hükümde sefer mühimmatında emredilen işira ne ise reyanın tahammülüne göre vermesi bildirilmektedir. *MAD*, 8481, s. 26/3.

¹⁰ Gümrük resminin kanun ve defterlere uygun olarak alınması için Budin, Belgrad, ? kadısına ve nehri Tuna kenarında vakı kadılara yazılan 28 M 1093/06.02.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.26/1

¹¹ Muzaffer Erdoğan, "Arşiv Vesikalarına Göre İstanbul Baruthâneleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, İstanbul 1956, s.126-127.

kimselere satılması devletçe yasaklanmıştı. Güherçilenin zamanında ve yeterli miktarda tedarik edilmesini önleyen bu gibi durumlara zaman zaman mevsim koşullarından kaynaklanan zorluklar da¹² eklenince, baruthânelerin çalışma düzeni bozuluyor, hatta barut imali durma noktasına geliyordu.

1683 seferine hazırlık mahiyetinde olmak üzere ocaklık güherçile haricinde bir çok bölgeden güherçile iştirâ edilmiştir. Mesela; Belgrad cebehanesi için gerekli 1.000 vukıyye güherçile, Belgrad ve çevresinden rayiç olan bedeli ödenerek satın alınmıştı¹³. Yine diğer baruthânelere göre sefer bölgesine daha yakın olan Temeşvar baruthanesi için de Semendire, Temeşvar, Sirem, Pojega, Segedin ve Varad bölgelerinden 115.000 kıyye halis güherçile iştirâsı lüzumu doğmuş ve bu iş için Mehmed Ağa mübaşir olarak görevlendirilmiştir¹⁴.

Tablo 1: Temeşvar Baruthanesi İçin Güherçile İştirâ Edilen Yerler

Güherçile İştirâ edilen sancak ve kazalar	Güherçile(kıyye)
Semendire ¹⁵	25.000
Temeşvar	15.000
Sirem	15.000
Pojega	15.000
Segedin	15.000
Varad	30.000
Yekûn	115.000

¹² Temeşvar baruthanesi için Varad eyaletinden talep edilen 30.000 vukıyye halis güherçilenin bir miktarı zamanında kârhâneye ulaştırılmış, geri kalanı ise kuvvetli kış sebebi ile gönderilememiştir. Varad kadısına ve Temeşvar'da barut-ı siyah tabhına memur olan Mehmed'e gönderilen 5 Ra 1094/04.03. 1683 tarihli hüküm: MAD, 8481, s.115/1.

¹³ Belgrad kadısına gönderilen 4 M 1094/03.01.1683 tarihli hüküm: MAD, 2931, s.7/3.

¹⁴ Temeşvar karhanesinde baruthane nazırı olan Mehmed Ağa'nın barut işlenmesine dair muhasebe icmali: Bab-ı Defteri, Baş Muhasebe Kalemi, Dosya Tasnifi (D.BŞM), 7563/87; 22 M 1093/31.01.1682 tarihli halis güherçile iştirâsı defterine göre iştirâ edilen güherçile miktarı ise 115.200 kıyyedir. İlgili kadılara yazılan hüküm: MAD, 3251, s.171-172/1.

¹⁵ Halis güherçile iştirâ edilen Semendire kazası hissesine düşen 1.000 vukıyye güherçile bahasının (30.000 akçe) ödendiği ve Temeşvar kârhânesine getirilip tesliminin taahhüd edildiğine dair Temeşvar kadısının 20 C 1094/16.06.1683 tarihli hücceti: Bab-ı Defteri, Mevkufat Kalemi, Dosya Tasnifi (D.MKF), 323/1; Yine Semendire livasına bağlı Kocanya kazası karyeleri zimmilerinin, 1093 senesinde emr-i şerifle istenen ve kıyyesi 30'ar akçeden iştirâ edilen 1.000 vukıyye güherçile bahası olan 30.000 akçeyi iştirâ mübaşiri Mehmed Ağa'dan aldıklarına dair 20 C 1094/16.06.1683 tarihli hüccet: D.MKF, 323/3; Sefer için Semendire sancağından İhram kazası payına düşen 1.000 vukıyye güherçilenin bahası olan 30.000 akçeyi kaza reayasının aldıklarına dair 20 C 1094/16.06.1683 tarihli hüccet: D.MKF, 322/70.

İyi güherçile olarak nitelendirilen halis güherçilenin kıyyesi, 30'ar akçeden işтира edilmiştir¹⁶. Ancak seferin sonlarına doğru işтира edilen güherçilenin bahasında bir düşme görülmektedir. Viyana Kalesi yanında yapılan iştirada, vukıyyesi 12'şer akçeden 200 vukıyye güherçile satın alınmıştı¹⁷. Bu durum, herhalde güherçilenin kalitesi ile ya da sefer sırasında çekilen barut sıkıntısını hafifletmek amacı ile devletin aldığı tedbirler ile ilgili olsa gerekti.

Barutun diğer bir hammaddesi de kükürttü. Kükürt Lut gölü, Van ve İran gibi bölgelerden sınırlı miktarda temin edildiği gibi, dışarıdan da ithal edilirdi¹⁸.

Viyana seferinde barut imalinde kullanılan kükürtün hangi bölgelerden ve nasıl sağlandığı konusunda belgelerde yeterli bilgi yoktur. Sadece mevcut kükürtün ihtiyaç duyulan yerlere ulaştırılmasıyla ilgili yazışmalar yapılmıştır.

Temeşvar'da işlenen kara barut için gereken 10.000 vukıyye miktarındaki iyi kükürt, Belgrad kalesinde mevcut olan kükürtten temin edilmiştir¹⁹. Belgrad cebehanesi için de Selanik'ten kükürt sevkedilmiştir²⁰.

Muhasara sırasında da kükürt temini devam etmiştir. İşтира suretiyle kıyyesi 3'er akçeden 4630 vukıyye kükürt ordu cebehanesine teslim edilmişti²¹.

Barutun hammaddelerinden bir diğeri ise, odun kömürüdür. Kömür başlangıçta kükürtle beraber aynı oranda kara barutun yapısını oluştururken²², barutun kalitesini yükseltmek amacıyla daha sonra oranı artırılmıştır.

Kara barut imalinde odun kömürü olarak ak söğüt çubuğu makbuldü²³. Bunun yanında karaağaç, palamut ağacı, kavak ağacı, ılgın ağacı, akasya ve acı bakladan da kömür yapılırdı²⁴. Temeşvar baruthanesine kıyyesi 1'er akçeden 20.000 kıyye kömür satın alınmıştır²⁵.

¹⁶ Tabloda yer alan sancaklara bu fiyat üzerinden ödeme yapılmıştı.

¹⁷ 20 Ş 1094/14.08.1683 tarihli tezkire: *D. BŞM*, 663/21.

¹⁸ Parry, s.38.

¹⁹ Kükürdün barut imalinde görevli mübaşir Muhammed'e teslim edilmesi hakkında Belgrad kadısına ve kalesi dizdarına yazılan 14 S 1093/22.02.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.27/3.

²⁰ Bu işle görevlendirilen Selanik mukataat emini, Selanik baruthanesi nazırı Mehmed Ağa'dan 1500 kantar ve eski baruthane nazırı Süleyman Ağa zimmetinde kalan 1412.5 kantar 16 vukıyye kükürdü mükari develer vasıtasıyla Belgrad'a nakletti. Evail-i Ş 1093/05.08-14.08.1682 tarihli hüccet: *D.BŞM*, 663/103-1.

²¹ 28 Ş 1094/22.08.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 663/79.

²² Temeşvar baruthanesinde imal edilen kara barut için 115.000 kıyye halis güherçileye karşılık 16.430 kıyye kükürt ve 16.430 kıyye kömür kullanılmıştı. *D.BŞM*, 7563/87, 7562/19.

²³ Mübahat S.Kütükoğlu, "Baruthâne-i Âmire", *DİA*, V, İstanbul 1992, s.98.

²⁴ Parry, s.37-38.

²⁵ *D. BŞM*, 7562/19.

Barutun temin edilmesi ve bazı kalelere gönderilmesinden ocaklık olan barutçu reaya sorumlu idi. Balyabadre'de barutçu olan reayadan -300 zımmî merammatçı muaf- 25 barutçu, senede 300 vukıyye barutu ve tekalifi, müsellemler ve olmayanlarla beraber çekip Balyabadre, Kastel-i Cedid ve Holomiç kalelerine ocaklık tayin edildiler. Fakat Holomiç kalesine verilmesi gereken barutun teslim edilmeyip reaya zimmetinde kalması, Holomiç kalesi neferatının şikayetine sebep olmuş ve gönderilen emirle barutun teslim edilmesi ve her kaleye eskiden olduğu gibi tevzi edilmesi bildirilmişti²⁶.

Devlet, barut işlemek üzere belli merkezlerde baruthâneler kurmuştu. İstanbul'daki Baruthâne-i Âmire'den ayrı olarak Anadolu ve Rumeli'de kurulmuş baruthâneler barut ihtiyacını karşılamaya çalıştılar²⁷. XVII. Yüzyılın ikinci yarısından sonra kurulmuş olan Selanik baruthânesi de sefer boyunca çalışmasını sürdürdü. Önemli bir güzergah olan Belgrad'a barut, yoğun bir şekilde bu baruthânededen sevk edildi²⁸. Belgrad'a kara ve nehir yoluyla²⁹ ulaştırılan barut, buradan çeşitli kaleler mühimmatı için de sarfediliyordu³⁰.

Sefer sırasında Selanik baruthânesinden başka ordunun barut ihtiyacını karşılayan baruthânelerden biri de Temeşvar baruthânesidir. Bu baruthâne işlenen barut, ordunun ihtiyacı için arabalarla belirli menzillere nakledilmiştir³¹.

1683 seferi sırasında gerek Selanik baruthânesine ve gerekse İstanbul'daki Cebehâne-i Âmire'ye işlenmiş olarak Mısır'dan da barut gönderilmiştir³². Mısır'dan

²⁶ Balyabadre ve Holomiç kadılarına ve kala dizdarlarına yazılan hükümler: 19 Ca 1093/26.05.1682 tarihli hüküm; *MAD*, 3251, s.201/1; 22 Ca 1093/29.05.1682 tarihli hüküm; *MAD*, 3251, s.204/2; 10 Ra 1094/09.03.1683 tarihli hüküm; *MAD*, 8481, s.118/1.

²⁷ Baruthânelerin bölümleri ile buldukları yerler hakkında bk. Semavi Eyice, "Baruthâne", *DİA*, V, İstanbul 1992, s.94-96; Erdoğan, s.115-138.

²⁸ Selanik emini Yakub Ağa tarafından, Selanik baruthânesi nazırı Mehmed Ağa barutundan 1.000 kantar tüfenk barutu ile (Evail-i Ş 1093/05-14.08.1682 tarihli hüccet: *D.BŞM*, 663/103-1), 2.000 kantar kara barut Belgrad'a nakledildi (12 R 1094/10.04.1683 tarihli hüccet: *D.BŞM*, 653/32).

²⁹ Mısır'dan gelen ve gemiler ile Belgrad'a gönderilecek barutun nakline 115 nefer Dergâh-ı Alî cebecileri ve zabıtları memur oldu. 25 Ca 1094/22.05.1683 tarihli Peksimed eminine gönderilen emirname: *Ali Emiri-Mehmed IV*, 196.

³⁰ Bosna sınırında Azacık kalesi için Belgrad'da olan kara baruttan Cebecibaşı vekili Mustafa çorbacının 20 kantar barut verdiği dair 26 M 1093/04.02.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.17/1 ve Hersek'teki kaleler için verilen 35 kantar barut için 19 C 1094/15.06.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 660/1.

³¹ Temeşvar'da işlenen 3.000 kantar barutun 2.000 kantarının buradan sağlanacak sefer arabaları ile Ösek menziline gönderilmesi, kalan barutun taşınması için de Backa'dan araba sağlanması hakkında: 10 Ca 1094/07.05.1683 tarihli buyuruldu: *D.BŞM*, 655/79. Arabaların sağlanmasında muaf ve gayr-i muaf reayanın sorumlu olduğu belirtilerek Varad, Beçkerek, Göle, Temeşvar, Çakve, Virsenice ve Pançova kadılarına at arabası hazırlamaları konusunda emirler gönderilmiştir. 22 Ş 1094/16.08.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.183/3.

³² 1084-1092/1673-1681 tarihleri arasında (her sene 2.000 kantar) Mısır'da işlenip İstanbul'a gönderilmesi gereken toplam 18.000 kantar baruttan 15.557 kantar Cebehâne-i Âmire ile Selanik'e sevk edilmişti. Mısır valisine gönderilen 20 S 1093/28.02.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.48/1.

kalyonlar ile gönderilen kara barut, Selanik iskelesine gelir, burada Cebehane-i Âmire'den mübaşir tayin edilen çorbacı barutu teslim alırdı. Bazen de çorbacıyla birlikte diğer görevlilerin Mısır'a kadar giderek barut tahsil ettikleri olurdu³³. Aslında deniz yolu ile kalyonlarla gönderilen barutun nem alıp bozulması da ihtimal dahilinde idi. Buna rağmen barut sıkıntısını aşmak amacıyla uzak ve barut için uygun olmayan yolculuklar da yapılabiliyordu.

Sefer dolayısıyla barut ve diğer mühimmata olan ihtiyaç artmıştır. Belgrad cebehanesinde mevcut olan 9416.5 kantar kara barut gemilerle Budin'e sevk edilmiştir³⁴. Sefer güzergahında bulunan ve ele geçirilen kalelerden çıkan baruttan da istifade edilmiştir. Filek kalesinde ele geçirilen ve Budin'de muhafaza edilen barut orduya gönderilmiştir³⁵. Muhasaranın başlamasıyla birlikte baruta olan ihtiyacın daha da artması üzerine Tuna nehri yoluyla Budin'e barut sevk edilmiş, Budin kalesi ve bulunan yerlerden temin edilen tüfenk ve top barutu³⁶ ile kara barutun³⁷ orduya sevkıyatı devam etmiştir.

Ordudaki çeşitli birimlere ihtiyaçları olan barutla birlikte muhafazası için deriden yapılan torbalar da verilmiştir. Zaman zaman bu torbalar ağızları bağlanmak suretiyle düşman bölgesine atılarak bir nevi bomba şeklinde de kullanılmışlardır.

İşlenen barutun hammadde, levazımat masrafları ve nakliyat giderleri, ilgili yerlerin bedel-i nüzül, mukataat malları ile miriden karşılanmıştır. Mesela; Semendire, Temeşvar, Sirem, Pojega, Segedin ve Varad sancak ve kazalarından temini öngörülen güherçile için gereken 3.450.000 akçe Budin ve Temeşvar sancaklarının 1093/1682 senesi bedel-i nüzül malından³⁸, Budin kârhanesinde işlenen 1.000 kantar halis tüfenk barutu için gereken güherçile, kükürt ve kömür masraflarına lüzumlu 1.000.000 akçe Budin, Sirem ve Semendire sancaklarının 1092/1681 senesi bedel-i nüzül malından³⁹, Selanik'ten Belgrad'a

³³ Mısır'dan barut ve fitil tahsiliyle görevlendirilen çorbacı ile 2 nefere harcırah olarak 18.000 akçe verilmesi hakkında Cebecibaşının 28 M 1094/27.01.1683 tarihli arzuhali: *D.BŞM*, 646/68.

³⁴ 14 Ra 1094/13.03.1683 tarihli defter: *D.BŞM*, 7562/77.

³⁵ Budin etrafında olan varoş ve karyelerden hazır edilen arabalar ve muhafazacı neferler yardımıyla gönderilecek barut için Budin kadısına ve defterdar ve dizdarına ve alaybeyi ve çeribaşı ve kura zabıtları ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen Gurre-i B 1094/26.06.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.172/2.

³⁶ Budin eyaletine mutasarrıf olan Vezir İbrahim Paşa'ya yazılan 2 Ş 1094/27.07.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3130, s.70/2.

³⁷ 22 Ş 1094/16.08.1683 tarihli defter: *D.BŞM*, 663/47.

³⁸ 22 M 1093/31.01.1682 tarihli güherçile iştirah defteri: *MAD*, 8481, s.172.

³⁹ 18 R 1092/07.05.1681 tarihli Budin vali ve kadısına yazılan emirname: *İbnül Emin-Dahiliye*, 565 ve masrafın karşılanmasından sonra Budin muhafazasında olan Vezir Paşa'ya gönderilen 14 N 1092/27.09.1681 tarihli hüküm: *MAD*, 3244, s.6/1.

nakledilen barutun nakil giderleri de Selanik mukataatı malından⁴⁰ havale olunmuştu. Temeşvar'da işlenen kara barut masrafı için, barut işlenmesine memur Mehmed Ağa'nın vekiline 220.000 akçe⁴¹, Budin'den Viyana kalesine gönderilen kara barut masraflarına karşılık, Temeşvar baruthanesi nazırı Mehmed Ağa'ya, miriden 110.000 akçe teslim edilmiştir⁴².

1.1.1.1. Top

Top, barutun yaygınlaşmasıyla birlikte savaşlarda etkisi artmış bir ateşli silahtır. Başlangıçta taş olan top gülleri, zamanla yerini madene bıraktı ve demirden yapılmaya başlandı. Tesiri artan bu güllere top yuvarlağı denirdi. Osmanlıların özellikle Rumeli'ye geçmesiyle ve buradaki fetihlerinde topçuluk büyük bir gelişme gösterdi. XVI.yy'da devam eden gelişme, yüzyılın sonlarında topçuluğun giderek ihmale uğramasıyla yavaşladı⁴³.

Topun dökülebilmesi için kalay, demir, bakır vs. gibi madenlere ihtiyaç vardı. Kalayın bakırla karışımından bronz elde edilir ve bu madenden top yapılırdı. Bu çok lüzumlu madeni Osmanlılar dışarıdan almak durumundaydılar. Özellikle Erdel ve diğer yabancı tüccarlardan İngiliz ve Hollandalılar vasıtasıyla Osmanlı ülkesine sürekli kalay gelmekte idi⁴⁴. Demir ihtiyacını ise sahip olduğu zengin demir ocakları yoluyla karşılayabiliyordu. Bosna'da Banaluka, Kamengrad, Kreşevo, Sırbistan'da Rudnik, Kavala yakınında Pravişte, Bulgaristan'da Samakov ile Trakya'da Samokovcuk, Anadolu'da ise Bilecik, Ergani ve Kığı'da bol demir vardı. Dışarıyla demir ticareti de söz konusu idi⁴⁵. Demir ham olarak Tophane'ye teslim edilir ve burada işlenirdi⁴⁶.

Tophane'de dökülen toplar genellikle bakırdandı. Balkanlar ve Anadolu'daki ocaklardan sağlanan bakırın üretimi sınırlıydı. Sefer gibi olağanüstü durumlarda bakıra olan ihtiyacın artması ve mevcut bakır madenlerinin bu ihtiyaca cevap verememesi durumunda

⁴⁰ Barut naklinde istihdam edilen develer ile deve sahiplerine ödenen ücretler için bk. Evail-i Ş 1093/05-14.08.1682 ve 12 R 1094/10.04.1683 tarihli hüccetler: *D.BŞM*, 653/32; 663/103-1.

⁴¹ 15 Ca 1094/12.05.1683 tarihli kaime: *D.BŞM*, 654/46.

⁴² 28 Ş 1094/22.08.1683 tarihli kaime: *D.BŞM*, 663/84-6.

⁴³ Osmanlılarda başlangıçta topun kullanılması ve gelişme süreci ile ilgili olarak bk. Mücteba İlgürel, "Osmanlı Topçuluğunun İlk Devirleri", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, s.285-293.

⁴⁴ Parry, s.42-44.

⁴⁵ Parry, s.40-41.

⁴⁶ 200 kantar ham demirin Tophane'ye teslimi hakkında Cebecibaşı Fazlı Ağa'ya gönderilen 2 Za 1093/02.11.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.170/2.

devlet eski, kırık ve işe yaramaz durumdaki topları tekrar eriterek kullanma yoluna giderdi⁴⁷. Zaman zaman bakır ihtiyacının giderilmesi için hurda aletler de kullanılırdı⁴⁸.

Yeni top dökümünde madenlerin eritilmesi ve kalıplara dökülmesinde önemli bir mühimmat da odundur. Bunun özellikle çam odunu olması gerekirdi. Çam odunu, ateşe dayanıklılığı ve yüksek ısı vermesinden dolayı tercih edilirdi. Seferin başlamasıyla birlikte odun sevkiyatı da artmıştır. Mesela; Lapseki tarafından Yusuf reis 900 çeki⁴⁹, Ramazan reis 300 çeki⁵⁰, Boğazhisar taraflarından zımmi Todoros 300 çeki, İvaz reis 900 çeki, Hüseyin reis 250 çeki, zımmi Kalyanos 550 çeki çam odununu gemileriyle Tophane'ye getirdiler⁵¹. Lapseki ve Sultanhisar kazalarından da 6.000 çeki çam odununun daha kesilmesi gerekiyordu⁵².

Toplar sadece Tophane'de dökülmez, seferde ve muhasara bölgesinde de dökülebilirdi. Özellikle büyük muhasara toplarının taşınma güçlüğü karşısında böyle bir uygulama zorunlu idi. Muhasara sonunda top, kolay taşınması için çeşitli parçalara ayrılabilirdi. Bu durumda top dökümünde gerekli ocaklar ve görevliler seferden önce hazır edilerek ilgili yerlere gönderilirdi⁵³. Bunun yanında sefer bölgesine yakın yerlerde bulunan toplardan da istifade edilirdi. Nitekim Belgrad mahzeninde bulunan 34 adet top Budin yoluyla muhasaradaki orduya ulaştırılmıştır⁵⁴.

Viyana kalesinin muhasarası sırasında Osmanlı ordusunun kullandığı topların sayısı ve çapları konusunda arşiv belgelerine sınırlı sayıda kayıt yansımıştır. Buna göre kayıtlardan

⁴⁷ Yeni yapılan 10 kalyona yerleştirilecek toplarda mayalık olarak kullanılmak üzere Kili, İsakçı, Bender ve Akkerman kaleleri ile Boğazhisar, Sultanhisar, Seddülbahr ve diğer adalarda bulunan bu durumdaki topların Tophane'ye gönderilmesi için 15 M 1094/14.01.1683 tarihli buyuruldular: *D.BŞM*, 645/27, 30 ile aynı tarihli ilgili kale kadılarına gönderilen hükümler: *MAD*, 2931, s.14/1,2, 3 ve s.15/1.

⁴⁸ 20 kantar hurda aleti temin etmesi için Tersane emini Ali Ağa'ya gönderilen 2 Za 1093/02.11.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.170/3.

⁴⁹ 28 Ra 1094/27.03.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 651/45.

⁵⁰ 8 S 1094/06.02.1683 tarihli temessük: *D.BŞM*, 647/29.

⁵¹ Odunun Tophane'ye tesliminde gemi ücretlerinin ödenmesine dair 14 M 1094/13.01.1683 tarihli Topçubaşı Ali Ağa'nın temessükleri: *D.BŞM*, 645/16,17,18,19.

⁵² 4 R 1094/02.04.1683 tarihli hüküm (*MAD*, 2931, s.86/4) ile 22 Ca 1094/19.05.1683 tarihli Topçubaşı'nın arzuhali: *D.BŞM*, 657/19.

⁵³ Sefer dolayısıyla Belgrad'a gitmek üzere neferleri ile beraber dökmeçi ve demirci ocakları ile malzemelerin taşınmasında görevli neccarlar İstanbul'dan temin edilmiş, ücretleri de hazineden ödenmiştir. Asitane-i Saadet'te sadaret-i uzma kaimmakamı Paşa ve Şikk-ı evvel defterdarı kaimmakamına (Z 1094/Kasım-Aralık 1683) hüküm: *MAD*, 2931, s.88/4

5'er nefer ile 2 dökmeçi ocağı.....10 nefer

5'er nefer ile 2 demirci ocağı.....10 nefer

20 nefer x 3400 akçeden 68.000 akçe

10 nefer neccar..... 5.000 " 50.000 "

118.000 "

⁵⁴ 15 Ra 1094/14.03.1683 tarihli defter: *D.BŞM*, 7562/78.

İsakçı kalesinde bulunan 40 adet şahî top ile beraber şahilere uygun 10.000 adet yuvarlağın gemilerle Belgrad'a gönderildiği⁵⁵, başka bir kayıttan sefere giden topların alay ve şahî toplarıyla birlikte 125 adet olduğu⁵⁶, Belgrad mahzeninden de çeşitli çaplarda 34 adet topun Budin'e sevk edildiği⁵⁷ öğrenilmektedir. Vekayinameler ise topların miktarı ve büyüklükleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Viyana önündeki olayların anlatıldığı Vekayi-i Beç'te kaleyi muhasara eden Osmanlı ordusuna karşı yardıma koşan müttefik kuvvetleri karşılamak üzere Sadrazam'ın metrislerdeki 60 adet şahî top ile 200 adet ağır topu çıkararak savaş düzeni aldığından bahsedilmektedir⁵⁸. Silahtar, tarihinde ordunun Zemun menzilinde iken burada mevcut 19 adet balyemez (10 vukıyyeden 40'e değin yuvarlak atar) ve kolonborna top (3 vukıyyeden 9'a değin yuvarlak atar) ile 40 adet şahî darbozenlerin 150 parça donanma gemileriyle Budin'e sevk edildiğinden, 80 adet şahî darbezenin ise Sava nehri üzerindeki köprüden Zemun'a geçirildiğinden bahseder. Ayrıca ordu beraberinde büyük çaptaki toplardan balyemezler⁵⁹ ile alay topları da⁶⁰ bulunmakta idi. Muhasara sırasında ise kalenin kuşatılma düzeni içerisinde Rumeli Beylerbeyi ile sağ ve sol kollarda 5'er adet kolonborna top ile 20'şer adet şahî darbozen topu bulunmakta idi. Silahtar'daki kayıtlara göre Osmanlı ordusunda toplam 19 adet kolonborna top (3 vukıyyeden 9 vukıyyeye varınca yuvarlak atar) ile 120 adet şahî darbozen mevcuttu. Üstelik 2 adet kolonborna top ile 20 adet şahî topları Raab ve Rayçe nehirleri arasında inşa edilen köprülerin muhafazası ile ordunun buralardan güvenli geçişini sağlamak üzere Yanık kalesi etrafında bırakılmıştı. Viyana gibi müstahkem bir kalenin bu kadar az sayıda ve küçük çaptaki toplarla muhasara edilmesine hayret eden Silahtar orduda en az 40-50 adet balyemez, 15-20 adet kolonborna top, bir o kadar humbara havanı ve 300 adet şahî darbezen bulunması gerektiğine işaret etmektedir⁶¹. Nitekim orduda mevcut topların yetersizliği dikkate alınarak çeşitli kalelerde

⁵⁵ İsakçı'dan Belgrad'a varınca yol üzerinde olan kadılara ve kethüda yerlerine ve serdarlara ve ayan-ı vilayet ve iş erlerine 23 N 1093/25.09.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.147/2.

⁵⁶ 6 R 1094/04.04.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 7562/92.

⁵⁷ Belgrad mahzeninde 16 kıyyelik 6 top, 14 kıyyelik 5 top, 11 kıyyelik 7 top, 9 kıyyelik 5 top, 7 kıyyelik 5 top ve 5 kıyyelik 6 top ile bu çaplara uygun yuvarlaklar bulunmakta idi. *D.BŞM*, 7562/78.

⁵⁸ Kreutel, *Viyana Önlerinde Kara Mustafa Paşa*, (çevr. Müjdat Kayayerli), İstanbul 1994, s.86.

⁵⁹ Kreutel, s.46.

⁶⁰ *Zübde-i Vekayiat*, kuşatılan Viyana kalesine yardıma koşan İmparator ve müttefiklerine karşı, Vezir-i azamın metrislerdeki asker ve balyemez toplarla mukabele edecek yerde sadece alay topları ile savaşa tutuştuğunu kaydeder (s.158).

⁶¹ Silahtar, *Tarih*, II, s.9-11, 23, 36-37, 45-47; *Zübde-i Vekayiat*, s.148-149, 153; Raşid, *Tarih*, I, s.403-405, 410. Topların az ve küçük olduğu hakkında Silahtar'ın görüşleri şu şekildeydi: "...ve aciblerin Serdar-ı azamı ki bu denlü şevket-i tumturaka ve asakir-i pür-yaraka ve sarf ve etlaf kıldığı cebehane ve hazaine göre iri toplar ve humbara havanları getirmedi...ya bu denlü topları geçmeğe birkaç bin çift öküzü muhtaçtır...ol vakte göre her sakaldan bir kıl verseler 5-10 bin öküzün cemi laşi idi...ve iri topları hod

bulunan topların da ordunun emrine verilmesi lüzumu doğdu. Bu amaçla Budin ve etrafında bulunan kalelerde, mevcut bütün kolonborna topların ordunun Budin'e ulaştığı anda hazır durumda bulundurulması bildirildi⁶².

Viyana seferi sırasında ele geçirilen bazı kale ve palangalardan çıkan top ve mühimmattan da istifade edilmiştir. Mesela ordu Per menziline iken yürüyüş yolu üzerinde bulunan bir palangadan 3 adet top, Viyana kalesi çevresinden de 2 adet şahi top ele geçirilmiştir⁶³. Özellikle Tata kalesinin içinde tabyalara konulmuş halde çeşitli türde toplar bulundu. Bunların arasında 1 adet büyük top, 6 adet şahi top, 4 adet büyük şahi top, 1 adet küçük şahi top, 1 adet küçük top (cebhanede), 2 adet saçma top ile 3 adet havan topu sayılabilir. Ayrıca kalenin cebehanesinde mevcut büyük ve küçük top yuvarlakları ile top mühimmatları da zabtedilmiştir⁶⁴.

Yabancılar Osmanlı topunun tesirli ve iyi madenden döküldüğünü kabul etmekle beraber hantallığı, taşıma güçlüğü, fazla barut tüketimi ile kimyasal analizinin kusurlu olduğu noktalarını ileri sürerler. Oysa Avrupa'da kullanılan topların hafif ve hareketli olduklarından bahisle Avusturya'nın savaştaki başarısını mükemmel sahra toplarına sahip olmasında ararlar⁶⁵.

Sahra toplarının yanında Tuna nehrinde işletilen gemilerde kullanılmak üzere şayka topları da hazır edilmiştir. Yeniden yapılan 60 adet şaykada kullanılmak üzere (her şaykaya 2'şer top) Semendire kalesinde bulunan ve pranga (şakloşdan büyük, becoluşkadan küçük bir top) denilen 120 adet top, gemilerle Belgrad iskelesine gönderilmiştir⁶⁶.

İstanbul'dan getirmek lazım değil Budin'den ve etraf kıla husurundan çıkarılıp getirmek olagelmiş kanun idi. Evail-i zamanda Engürüs seferlerine azimet olundukda Padişâhân ve serdârân halef ekser serhad kalalarından lüzumuna göre iri toplar çıkarıp götürügelmişken fikri bilinmedi. Ve bu kanuna rağbet eylemedi. Mülk-i Çasarı bi-cenk ü cidâl kabza-yı tasarrufa getiririm sandı...hiç bu denlü ufak top ile böyle metin kala mı döğülür ve bu tedariksizlik ile Alaman düşmanına cevap mı verilir hayf bu gurura hayf bu fikirsizliğe ki kendi toplarına karşı düşmandan atılan top danelerin vezn ettirmekle teessüf çekip hayrete vardı...".Tarih, II, s.47.

⁶² Budin vezirine gönderilen 1094/1683 tarihli buyuruldu: *A.DVN*, 181/24.

⁶³ Silahtar, *Tarih*, II, s.31, 43.

⁶⁴ *Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi, Cebhane-i Amire Defterleri (D.BŞM-CBH)*, 18369, s.24.

⁶⁵ Parry, "İslâm'da Harb Sanatı", (çevr. Erdoğan Merçil- Salih Özbaran), *İ.Ü. Edb. Fak. Tarih Dergisi*, 28-29, İstanbul 1975, s.207-216.

⁶⁶ Semendire kadısına ve Semendire kalesi dizdarına gönderilen 11 Ca 1094/08.05.1683 tarihli hükümler: *D.BŞM*, 655/83-84.

Topla birlikte topların nakledileceği top arabaları ve top güllerinin de temin edilmesi gerekiyordu. Topların ağırlıklarına ve şekline göre yapılan top arabalarının seferden önce gereken bakım ve tamirleri yapılmıştır⁶⁷.

Toplardan atılan ağırlıklara yuvarlak veya gülle denilmekteydi. Yuvarlak madenden olabildiği gibi taş da olabilirdi. Top yuvarlaklarının temin edilmesinde bazı yerler ocaklık tayin edilmişti. Mesela Bac mukataası senede 180.000 akçe karşılığında Tophane-i Amire'ye 100.000 yuvarlak işleyen bir ocaklık idi⁶⁸. Ocaklık yoluyla sağlanan yuvarlak yanında Mısır⁶⁹ ile Kili ve İsakçı kalelerinden de⁷⁰ Tophane'ye yuvarlak gönderilmiştir. Sefer sırasında Banaluka ve Gradiška'da işlenen yuvarlaklar Belgrad'a⁷¹ ve buradan Ösek'e gönderilmiştir⁷².

Yuvarlakların ağırlıkları topun cinsine göre değişebiliyordu. 3, 5, 7, 9, 11 vukıyyelik⁷³ olmak üzere büyük topların yuvarlakları 40 vukıyyeye kadar çıkabiliyordu.

Top ve yuvarlakla birlikte topun kullanılmasında başka malzemeler de gerekiyordu. Bu mühimmat arasında elvah-ı kundak, elvah-ı tekerlek, kebir ve sagir kundak tahtası, manivela, top sarığı, dingil, çeşitli türde çiviler, şahi top kütüğü vs. sayılabilir. Sefere gidecek toplar için gerekli mühimmatın bir kısmı Gradiška kazasından temin edilmiştir⁷⁴.

⁶⁷ Belgrad'da bulunan şahi top arabalarının bozulan yerleri ocak kethüdası tarafından tamir edilmişti. 14 Ra 1094/13.03.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 2931, s.49/1.

⁶⁸ Semendire sancağında bulunan ve Tophane-i Âmire'nin yuvarlak ihtiyacını karşılayan Bac madeni mukataası reayasının elindeki toprakların gerek timar sahiplerinin eline geçmesi ve gerekse reayanın çeşitli sıkıntılar sebebiyle göç etmesi mevcut durumu bozmuş ve verilmesi gereken 180.000 akçe toplanamamış idi. bu durum Banaluka'da yuvarlak dökümhanesinin çalışma düzenini de etkilemiştir. Yeniden tahrir yapıp hem Bac madeni mukataasının reyası hem de Banaluka'da yuvarlak dökümhanesinde çalışan işçi reayasının durumları düzeltilmiştir. Bosna valisine ve Banaluka kadısına 8 Ş 1093/12.08.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.142/3.

⁶⁹ Yercek? şehri dizdarından alınan 400 adet güllenin gemilere yüklendiği hakkında Evahir-i Ş 1093/24.08-02.09.1682 tarihli hüccet müsveddesi: *D.MKF*, 318/102.

⁷⁰ Nitekim bu kalelerde bulunan 10.200 adet yuvarlak ile (Kili ve İsakçı kadularına ve kale dizdarlarına yazılan 7 S 1093/15.02.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.26/2) yeniden yapılan kalyon toplarının çaplarına uygun yuvarlakların gemilere yüklenerek Tophane'ye teslim edilmesi hakkında bk: Topçubaşı Ali Ağa'nın 17 M 1094/16.01.1683 tarihli arzuhalı gereğince (*D.BŞM*, 645/40) Kili ve İsakçı kadı ve dizdarlarına gönderilen aynı tarihli hüküm: *MAD*, 2931, s.15/2. Muhasaranın sona ermesinden sonra da yine İsakçı kalesinden Tophane'ye yuvarlak nakli devam etmiştir. Gemisiyle 11 vukıyyelik 55 yuvarlağı Tophane'ye nakleden Ali reise gemi nakil ücretinin verilmesine dair 22 N 1094/14.09.1683 tarihli temessük: *D.BŞM*, 664/43.

⁷¹ Topçubaşı Ali Ağa'nın 17 M 1094/16.01.1683 ve 29 M 1094/28.01.1683 tarihli tezkireleri: *D.BŞM*, 646/81.

⁷² 11C 1094/07.06.1683 tarihli Belgrad kadısına gönderilen hüküm: *MAD*, 2931, s.71/1.

⁷³ Yeni yapılan kalyon topları için Banaluka dökümhanesinde 9'ar vukıyyelik 6.000 yuvarlak, 7'şer vukıyyelik 6.000 yuvarlak, 5'er vukıyyelik 13.000 yuvarlak ve 3'er vukıyyelik 13.000 yuvarlak olmak üzere toplam 200.000 vukıyyelik 38.000 yuvarlak işlenmiştir. Her bir kalyona 3800 yuvarlak verilmiştir (*D.BŞM*, 656/90). Belgrad mahzeninde mevcut ve çeşitli ağırlıklardaki top yuvarlakları için bk. *D.BŞM*, 7562/78.

⁷⁴ 15 S 1093/23.02.1682 tarihli Gradiška kadısına hüküm: *MAD*, 2926, s.31/2.

Demir açısından zengin olan Samakov da avarızları karşılığında ham demir ocaklığı olarak tayin edilmiştir⁷⁵. Ocaklık ham demirin ihtiyacın altında kalması durumunda yine Samakov'dan ham demir satın alma yoluna da gidilmiştir⁷⁶. Ayrıca Samakov halkı işlenmiş demir ürünlerini de temin ediyorlardı. Nitekim topların dingil ihtiyacı buradan karşılanıyordu⁷⁷.

Tophane mühimmatının Belgrad'a taşınmasında Tuna nehrinden oldukça yararlanılmıştır. Özellikle Kili ve İsakçı gibi kalelerde bulunan mühimmat Tuna gemileriyle Belgrad'a⁷⁸ ve buradan Budin'e gönderilmiştir⁷⁹.

Muhasaranın başarısızlıkla sona ermesinden sonra, ordunun geri çekilmeye başlamasıyla birlikte, çevrede bulunan kalelerin güvenliği ihmal edilmemiş ve lazım olan tophane mühimmatı gönderilmiştir⁸⁰.

Top dökülmesinde ve gerekli olan mühimmatın sağlanmasında masraflar çeşitli yollardan karşılanmakta idi. Yeni kalyon topları mühimmatı için Tophane nazırlarına hazineden⁸¹ ve Mısır polisi akçesinden⁸² tahsisat ayrılmıştır.

1.1.1.2. Humbara

Ateşli silahlardan olan humbara ya da kumbara, demirden yapılan bir savaş aletidir. Demir yuvarlağın içi barut, demir ve kurşun parçaları ile doldurularak patlayıcı hale getirilirdi. El ile atılan humbaraların yanında (humbara-yı dest) havan topu ile atılanları da mevcuttu.

⁷⁵ 1093/1682 tarihinde bu bölgeden Samakov kantarıyla 500 kantar ham demir avarız mukabili istenmiştir. İstanbul kantarı ile 791 kantar 6 kıyye olan demirin toplanıp teslim edilmesi hakkında 22 Ra 1093/31.03.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 3251, s.183/2.

⁷⁶ Her İstanbul kantarı 400'er akçe olmak üzere 300 kantar ham demir cebeciler kethüdası tarafından satın alınmıştır. 2 C 1093/08.06.1682 tarihli kaime: *MAD*, 3251, s.206/1.

⁷⁷ Samakov'dan 15 adet demir dingilin arabalarla Belgrad'a gönderilmesi hakkında Samakov ve Niş kadılarına 26 Ra 1093/04.04.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 3251, s.183/4. Yine aynı yerden Belgrad'a gitmek üzere 30 adet top dingili hazır edilmişti. Topçubaşı Ali Ağa'nın 26 Ra 1093/04.04.1682 tarihli arzuhali: *A.DVN*, 177/32.

⁷⁸ Mühimmatın taşınmasında kullanılan gemilerin Kili, İsakçı, İbrail, Tulçı, Maçın, Tomarva ve Kalas iskelelerinden temin edilmesi için Kili ve İsakçı'dan Belgrad'a varınca yol üzerinde Tuna kenarında olan kadılara ve kethüda yerlerine ve serdar ve ayan-ı vilayete yazılan 14 S 1093/22.02.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, 30/1.

⁷⁹ *MAD*, 2931, s.48/3, 49/4.

⁸⁰ 27 L 1094/19.10.1683 tarihli Budin valisiyle defterdarlığına emirname: *İE-Dahiliye*, 273.

⁸¹ *D.BŞM*, 646/91; 647/92; 661/97; 664/19, 24.

⁸² *D.BŞM*, 647/93; 652/28.

Kapıkulu ocağına bağlı olan humbaracılar cebeci, topçu ve timarlı olmak üzere üç kısma ayrılmıştı. Cebeci ve topçu ocağına bağlı olanlar maaşlı olup ulufe alırlardı. Fakat ocağın ana bölümünü timar sahibi olan ve kalelerde hizmet eden humbaracılar oluşturmaktaydı. Bu sınıfın timar ve zeametleri kaleleri civarında bulunurdu⁸³.

Humbara dökülmesi için demire ihtiyaç vardı. Demir, ham olarak çeşitli bölgelerden sağlanarak İstanbul'da Tophane'ye getirildiği gibi⁸⁴, bulunduğu bölgelerde işlenerek humbara olarak da gönderilebilirdi⁸⁵. Ayrıca İstanbul'da bulunan ve humbara işinden sorumlu humbaracıbaşının, emrindeki çalışanlarıyla birlikte humbaranın döküleceği bölgelere gönderildiği de olurdu. Bu durumda, kendilerine orada kaldığı sürece yer temin edilir ve ücretleri ödenirdi⁸⁶.

Sefer için Banaluka'da dökülecek humbaraların, Banaluka kârhânesinin haraplığından dolayı işlenmesi mümkün olmamıştı. Kârhânenin yuvarlak ve humbara işlemeğe hazır hale getirilmesi için tamiri gerekiyordu. Banaluka kadısı naibinin keşfi gereğince kârhâne Banaluka, Teşne, Kamengrad ve Gölhisar reayalarının yardımları ve 1.000 kuruşluk katkılarıyla tamir edilebilirdi. Devlet, reayasının böyle bir külfete girmesini istemediğinden, masraflar için gereken para Bosna cizyesi irsaliyesi olan Prepol cizyesinden karşılanmış⁸⁷, kârhânenin tamiri ve humbara dökülmesi işiyle görevlendirilen Dergâh-ı Alî müteferrikalarından İbrahim Ağa'ya⁸⁸ bu konuda yardımcı olacak baltacı, cerahor ve kömürcüler de Bosna'dan temin edilmiştir⁸⁹.

Humbaralar dökülüp hazırlandıktan sonra sandıklara konulup mahzenlerde muhafaza edilirdi. Buradan ihtiyaç duyulan bölgelere gönderilmesi, yine sandıklar vasıtasıyla olur, taşıma kolaylığı açısından ise genellikle tekne ve gemiler kullanılırdı. Banaluka, Gradiška,

⁸³ Humbara ve humbaracılık teşkilatı hakkında bk. M.Cavid Baysun, "Kumbaracı", *İA*, VI, İstanbul 1977, s.982-985; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1993, s.854-856; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, s.117-127.

⁸⁴ Banaluka'da bulunan ham demirin işlenmeden İstanbul'a gönderilmesi hakkında Gurre-i Ra 1091/01.04.1680 tarihli buyuruldu: BOA, *Bab-ı Defteri Evamir-i Maliye Kalemî, Dosya Tasnifi (D.EVM)*, 30/9.

⁸⁵ Topçubaşının arzuhalı gereğince Banaluka kârhânesi emininin zimmetinde kalan havandan her biri 14'er vukıyye çapında 2.000 adet humbaranın işlenmesi için Banaluka kadısına ve Banaluka karhanesi eminine gönderilen 29 Z 1093/ 29.12.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.188/2.

⁸⁶ Humbaracıbaşı İslam Ağa'nın neferleriyle birlikte Belgrad'da humbara işlemeğe memur edildiğine ve gerekli imkanın sağlanması için 9 M 1094/08.01.1683 tarihli Belgrad kadısına gönderilen hüküm: *MAD*, 2931, s.9/2.

⁸⁷ Banaluka kadısına ve Banaluka kârhânesinde yuvarlak humbara işlenmesine memur İbrahim Ağa'ya hüküm: *MAD*, 2931, s.89/3.

⁸⁸ Bosna kadısına ve defterdarına gönderilen hükümde tamir parasının İbrahim Ağa'ya ödenmesi isteniyordu. *MAD*, 2931, s.90/1.

⁸⁹ Bosna valisine, mollasına ve İbrahim Ağa'ya gönderilen 5 R 1094/03.04.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 2931, s.90/2.

Kili ve İsakçı gibi merkezlerde bulunan humbaralar Tuna nehri yoluyla Belgrad ve Budin'e nakledilmiş ve buradan muhasaradaki orduya ulaştırılmıştır⁹⁰. Belgrad mahzeninde bulunan 5 adet humbara havanı ile 1470 adet büyük humbara ve 1300 adet orta büyüklükte humbaranın⁹¹ yanısıra Belgrad cebehanesinde bulunan 101.000 adet el humbarası⁹² da Budin'e nakledilmiştir. Muhasara süresince Banaluka'dan humbara nakli devam ettiği gibi⁹³, humbara ihtiyacının artması üzerine Budin kalesinde bulunan bütün büyük ve küçük humbaralar ile⁹⁴ bulunan yerlerden temin edilen humbaralar süratle orduya ulaştırılmıştır⁹⁵.

Muhasaradan yaklaşık bir hafta önce, fethedilen (10 Receb 1094/05.07.1683) Tata kalesi cebehanesinde bulunan çeşitli büyüklük ve cinsten humbara ve mühimmatı ile havan toplarından da istifade edilmiştir. Bunların içinde çeşitli tabyalara yerleştirilmiş 3 adet havan topu, 57 adet humbara nefli, 5 adet orta büyüklükte humbara, 49 adet küçük humbara, 2 adet el humbarası, 1.000 adet çömlek humbara? ile 41 adet hazır zifli humbara tespit edilmiştir⁹⁶.

Muhasara sırasında çeşitli birimlere verilen humbara sayısı hakkında bazı rakamlar vermek mümkündür: Muhasaradan birkaç gün önce Budin valisi İbrahim Paşa'ya verilen 1.000 adet el humbarasıyla birlikte muhasaranın başladığı tarihlerde 15-29 Receb 1094/10-24 Temmuz 1683 tarihleri arasında Cebhane-i Amire'den verilen toplam humbara 5430'dur. Muhasaranın giderek şiddet kazandığı, takip eden ayda verilen humbarayla da gözlenebilir. 01-29 Şaban 1094/26 Temmuz-23 Ağustos 1683 tarihlerinde toplam 25.151 humbara sarfedilmiştir. 01-11 Ramazan/24 Ağustos-3 Eylül 1683 tarihleri arasında ise 7865 humbaranın orduda ilgili birimlere dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Az da olsa yeni dökülen humbaralar da kullanılmıştır⁹⁷.

Sefer süresince dikkati çeken bir başka nokta da, bazı kalelerde görevli ve humbara dökmekle sorumlu olan humbaracıların bu işten anlamadıkları ve sadece isimlerinin humbaracı olduğu gerçeğidir. Bu, dönemin humbaracıbaşısı olan İslam Ağa'nın tespitidir. Şöyle ki; Budin kalesindeki ulufeli 30 humbaracıdan 15'inin, Belgrad kalesinde bulunan

⁹⁰ MAD, 2931, s.48/2; s.71/2; D.BŞM, 650/55, 58; 651/47.

⁹¹ D.BŞM, 7562/78.

⁹² D.BŞM, 7562/77.

⁹³ 2000 adet humbaranın Prut'a ve oradan arabalarla Ösek'e nakli hakkında 22 Cemâziyelevvel 1094/19.05.1683 tarihli arzuhal: *Ali Emiri- Mehmed IV*, 3333.

⁹⁴ Budin defterdarına ve cebecibaşına gönderilen 24 Ş 1094/18.08.1683 tarihli hüküm: D.BŞM, 663/60.

⁹⁵ 2 Ş 1094/27.07.1683 tarihli Budin beylerbeyi İbrahim Paşa'ya gönderilen hüküm: MAD, 3130, s.70/2.

⁹⁶ D.BŞM-CBH, 18369, s.24.

⁹⁷ D.BŞM-CBH, 18369, s. 5-47.

timarlı 4 humbaracıdan tamamının humbaracılık konusunda bilgi ve becerilerinin olmadığı görülmüştü. Humbaracıların bilgi ve tecrübelerini arttırmalarını sağlamak için buldukları kalelerden çıkarılarak, orduda istihdam edilmelerine karar verilmişti⁹⁸.

Humbaracı ocağına özellikle XVII. Yüzyıl başlarından itibaren gereken önem verilmemiş ve ihmale uğramıştır. Zaman zaman humbaracıbaşlıların mevcut usulsüzlükleri düzeltme gayretleri de yeterli olmamış ve ocak 1689'dan sonra işlevini kaybetmiştir⁹⁹. Bu gerilemeye paralel olarak Osmanlıların imal ettikleri humbaraların kaliteli olmadığı ve kullanıldığında büyük bir tesir yapmadığı da yabancılar tarafından ifade edilir.

1.1.1.3. Tüfek

Hafif ateşli silahlardan olan tüfek, teknolojik ilerlemeyle birlikte gelişme göstermiş, çeşitli tip ve modellerde imal edilmiştir. Avrupa'da uzun yıllar savaşlarda kullanılan doldurmalı maşalı tüfeklerin hem doldurma ve ateşlemesi zahmetli hem de tutuşturulma hızı yavaştı. Üstelik yağmurlu ve fırtınalı havalarda kullanılması da mümkün değildi. Oysa daha XVI. y.y'ın başlarında, geliştirilmiş bir ateşlemeye sahip olan çakmaklı tüfeklerin -önceleri karmaşık teknolojisi ve pahalı üretiminden dolayı yaygın hale gelemese de- kullanımı, maşalı tüfeklere göre daha az zahmetli ve fünne ile tutuşturmaya da gerek yoktu. XVII. y.y'ın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlayan çakmaklı tüfeklerde doldurma işlemi de kolay olmasına rağmen, yüzyılın sonuna kadar yine de doldurmalı maşalı tüfekler piyadelerin esas silahı olmaya devam etti¹⁰⁰.

Osmanlı Devleti'nde ise yeniçeriler arasında tüfeğin kullanılması başlangıçta sınırlı olmasına rağmen XVI. yüzyılla birlikte yaygınlaşmaya başladı. Muharebe esnasında arka arkaya üç sıra olan yeniçeriler, sırayla ayakta tüfeklerini ateşler ve doldurma esnasında diğer sıra devreye girer, ateş etme bu şekilde devam ederdi. Yeniçerilerin bu tarz tüfenk atmalarına fındık serpmek de denirdi.

1683 seferi sırasında Cebeci ocağının dağıtımını yaptıkları silahların hangi cins ve tipte olduğunu tayin etmek güçtür. Belgelerde sadece silah ve tüfenk olarak geçiyor.

⁹⁸ Belgrad kadısı ve mütesellimi ile Budin vali ve kadısına gönderilen 8 C 1094/04.06.1683 tarihli hükümler: *MAD*, 2931, s.70/1-2.

⁹⁹ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, II, s.118.

¹⁰⁰ Avrupa ordularında kullanılan silahlar ile Viyana'yı savunan ve kurtaranların silahları ve özellikleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Erich Gabriel, "Die Waffen der Verteidiger und der Befreier Wiens im Jahre 1683", *Die Türken Vor Wien*, s. 95-101.

Savaşta piştol denilen tabanca ile ağızdan dolma çakmaklı¹⁰¹ ve fitilli¹⁰² tüfeklerin kullanıldığı konusunda kayıtlar vardır. Fitilli tüfek son derece ağır olup kurşunu da 6, 9, 12, 15, 25 dirhem (1 dirhem 3.37 gram) ağırlığında idi. Kullanılan tüfeklerin namluları da daha uzun ve uzun menzilli idi. Avrupa'da kullanılan türlerine göre tüfeği doldurma ve ateşleme işlemi de uzun sürmesine rağmen isabetli ateş ediyordu.

Cebhane-i Amire mühimmat defterine göre sefer sırasında dağıtımı yapılan toplam tüfek miktarı 284, silah ise 204'tür. Bu silahlar cebeci serdengeçtileri ile cebeci ve yeniçeri ocağındaki neferlere verilmiştir¹⁰³. Belgrad cebehanesinde bulunan 5700 adet tüfek ile 2785 adet silah¹⁰⁴ ve Budin cebehanesinde mevcut 1.000 adet tüfek¹⁰⁵ orduya ulaştırılmıştır. Silah miktarındaki azlığa bakılacak olursa, sefere katılan muharip sınıfın elinde daha önce tedarik edilmiş silahların olduğu şüphesizdir. Nitekim Uzunçarşılı, devletin imal ettiği tüfeklerin kalitesiz olmasından dolayı yeniçerilerin bunları kullanmak yerine kendi imkanlarıyla iyi tüfek sağladıklarını söyler¹⁰⁶. Bir başka belge ise tüfenk iştirasından bahseder. Buna göre, cebehane de mevcut olan 800 tüfenkten başka 700 silahın daha satın alınması gerekmiştir¹⁰⁷. Kili, İsakçı ve Tulçı kalelerinde bulunan toplam 2869 adet kundaklı ve kundaksız tüfenk ile 150 silah da Cebhane-i Amire'ye gönderilmiştir¹⁰⁸. Cebhane'ye gelen mühimmatın kırık olanları tamir edilir, eksiklikleri varsa tamamlanarak hazır edilirdi. Nitekim kundaksız olan tüfenklere kundak yapılmıştır¹⁰⁹.

Cebeci ocağı tarafından sefer bölgesine götürülen ve düşmanla temastan önce yeniçerilere dağıtılan tüfeğin yanında barut, fitil ve kurşun da vardı. Yeniçerilere kurşun ya kalıplar halinde verilir ve bu külçelerden kendileri mermilerini yaparlardı (yeniçeri findığı) ya da maden ocaklarında işlenen mermiler verilir. İçindeki gümüşten dolayı yumuşak bir maden olan kurşun Bosna'da Srebrnica ve Olova'da, Sırbistan'da Rudnik, Novobrdo,

¹⁰¹ Arkayın, a.g.e, 35.

¹⁰² Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara 1988, s.376.

¹⁰³ *D.BŞM-CBH*, 18369, s. 2.47.

¹⁰⁴ *D.BŞM*, 7562/77.

¹⁰⁵ *D.BŞM*, 7563/88.

¹⁰⁶ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, s. 366.

¹⁰⁷ *MAD*, 2931, s.82/1.

¹⁰⁸ 28 S 1093/08.03.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.40-41/2.

¹⁰⁹ İstanbul kaimmakamına ve defterdar kaimmakamına hüküm (L 1094 tarihli olabilir): *MAD*, 2931, s.82/1. Tüfenk kundağı için gereken ağaçlar Adapazarı ormanlarından para karşılığında halka kestirilir ve cebeci ocağı imalathanesindeki kundakçılara yaptırılırdı. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, s.13.

Kratovo ve Kuçanca'da, Anadolu'da ise gümüş çıkarılan yerlerden (Gümüşhane, Keban, Ergani) elde ediliyordu. Yabancı tüccarların sattıkları kurşundan da yararlanılıyordu¹¹⁰.

Sefer öncesinde lüzumlu kurşun Selanik¹¹¹ ve İzmir'den¹¹² iştirah suretiyle karşılanmıştır. Selanik'teki kurşun develerle Belgrad'a nakledilmiştir¹¹³. İstanbul'da cebehane'de bulunan kurşun orduya ulaştırılmak üzere İsakçı'ya, İsakçı ve Kili kalelerinde bulunan kurşun da gemilerle Belgrad'a gönderilmiştir¹¹⁴.

Kurşunun yanında savaşan askere tüfek mühimmatından fitil de verilmiştir. Fitil, ateşlemeye yardımcı olmak üzere pamuk ipliğinin bükülerek kükürtlü karışıma batırılmasıyla elde edilirdi. Tüfeklerde, lağm patlatmakta vs.de kullanılırdı. Fitilin hammaddesi olan pamuk Mısır ve Suriye'den, pamuk ipliği ise Halep'ten gelirdi¹¹⁵.

Osmanlı Devleti, fitili genellikle Mısır'dan talep etmiştir. Belgelerde de "fitil-i mısır" olarak geçer. Mısır'dan iştirah yoluyla alınan fitil, cebehaneye teslim edilir ve buradan sefer sırasında ilgili birimlere dağıtım yapıldı. Sefere hazırlık mahiyetinde Mısır'dan çeşitli tarihlerde fitil satın alınmıştır¹¹⁶. Cebehane-i Amire mühimmat defterine göre sefer boyunca cebecilere, humbaracılar, yeniçerilere, serdengeçtilere verilen ve top mühimmatına sarfedilen toplam fitil, 171.5 kantar 4478 kıyyedir¹¹⁷. Ayrıca muhasaradan sonra bazı kalelere, Belgrad cebehanesinden mühimmat gönderilmiş idi. Bu mühimmattan Kanije kalesine gönderilen fitil 9 kantar, Göle kalesine 3, Sigetvar kalesine ise 15 kantardı¹¹⁸.

Patlayıcı ve parlayıcı maddeler arasında son olarak fişekler sayılabilir. Muhasara sırasında düşman tarafında yangın çıkarmak için saman parçaları ve kükürtlü fitil ile hazırlanan karışım bir sıvık veya okun ucuna bağlanarak evlerin damlarına atılırdı. Bu fişekler

¹¹⁰ Parry, s.40.

¹¹¹ Selanik'ten satın alınan rumi kantarla 1500 kantar kurşun için 810.000 akçe ödeme yapılmıştır. Selanik kadısı ve eminine gönderilen ferman gereğince Selanik emini Yakup Ağa'nın kurşunu satın aldığı ve ödemeyi yaptığına dair Evail-i Ş 1093/05-14.08.1682 tarihli Selanik kadısının hücceti: *D.BŞM*, 659/74-2. Selanik çevredeki kalelerin kurşun ihtiyaçlarını da karşılıyordu. *MAD*, 2926, s.83/2; 2931, s.46/2.

¹¹² 4010.5 kantar kurşunun iştirahı için İzmir gümrük mukataasından para havalesi hakkında İzmir kadısına ve İzmir gümrük eminine 9 Z 1094/29.11.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 2931, s.91/3, 93/3.

¹¹³ Deve sahiplerine verilen ücret, kurşunun konulduğu çuval, keçe ve urganlarla birlikte 783.000 akçe tutan masraflar Selanik mukataasından karşılanmıştır. Selanik kadısı ve eminine gönderilen ferman gereğince Selanik emini Yakup Ağa'nın kurşunu naklettiğine dair Evail-i Ş 1093/05-14.08.1682 tarihli Selanik kadısının hücceti: *D.BŞM*, 653/39(2).

¹¹⁴ 10 Ca 1094/07.05.1683 tarihli Cebecibaşı Fazlı Ağa'nın arzuhalı: *D.BŞM*, 655/70.

¹¹⁵ Fitil çeşitleri ile kullandıkları bölgeler hakkında bk. Parry, s.39-40.

¹¹⁶ Mısır'dan fitil iştirahı ile ilgili hükümler için bk: 10 R 1093/18.04.1682 tarihli Mısır valisine gönderilen hüküm: *MAD*, 2926, s.74/1; 2 M 094/01.01.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 2931, s.6/1.

¹¹⁷ *D.BŞM-CBH*, 18369, s.2-47.

¹¹⁸ *D.BŞM-CBH*, 18369, s.30.

ordugahın aydınlatılması amacıyla kullanıldığı gibi (meşale), hücumla geçileceği zaman bunlardan yanıcı toprak yapılarak etrafa atılır ve karışıklık meydana getirilirdi.

1.1.2. Diğer Aletler

Mancınık: Topun icadından önce kullanılan ve ilkel bir harp aleti olan mancınığın çalışması sapanın işleyişi gibidir. Bu aletle hem ok hem de ağır taşları atmak mümkündür. Attığı okun boyu 5.5 metreye yakın ve ucu büyük ve keskin olduğundan oldukça etkili idi. Taşlar ise 25-90 kg. büyüklüğünde olabiliyordu. Osmanlılar tarafından başlangıçta muhasaralarda sıkça kullanılan mancınık topun yaygınlaşmasıyla geri planda kalmış, fakat kullanılmaya devam etmiştir. Seferde kullanılan mühimmat arasında topun yanında mancınık adına da rastlanmaktadır¹¹⁹. İsakçı kalesinde bulunan 80 adet mancınık toprakla beraber Belgrad'a gönderilmiştir¹²⁰.

Kalkan: Eski bir savunma silahı olan kalkanı kılıçla beraber piyadeler kullanırdı. Kalkanlar korunacak silaha göre demir, bakır, ağaç, deri, kıl, yün, pamuk, deve tüyü vs.den yapılabiliirdi. Düz, uzun, yayvan ve kubbeli biçiminde olanları vardı. Ahşaptan yapılan kalkanlarda çoğunlukla incir ağacı tercih edilmiştir. Bu ağaç hafif olmasının yanında kesici ve delici silahlara karşı da dayanıklı idi. Bu kalkanların üzerleri deri ile kaplanmıştır.

Seferden önce devletin çeşitli bölgelerden istediği mühimmat az çok belirlidir. Kalkan konusunda da Arnavutluk bölgesi ön plandadır. Belgelerde de "kalkan-ı Arnavudî" nitelemesine sık sık rastlanır. Nitekim İlbasan kazasından "kalkan-ı Arnavudî" adıyla tanesi 100'er akçeden 1500 kalkan ile İskenderiye kazasından "kalkan-ı müdevver" adıyla tanesi 140'ar akçeden 1500 kalkan talep edilmişti¹²¹. Kalkanlar, bölge halkından rayiç olan baha ile satın alınmış ve Belgrad kalesine teslim edilmiştir¹²². Fakat kalkanların nakli konusunda bir takım yolsuzluklar yapılmaya çalışıldı. İlbasan halkı kalkanları satmaya razı oldukları halde, kalkan iştiirasına memur olan Zeynel Paşa tarafından bunları Belgrad'a nakletme görevi de

¹¹⁹ D.BŞM-CBH, 18369.

¹²⁰ MAD, 2926, s.147/2.

¹²¹ 14 R 1093/22.04.1682 tarihli Cebecibaşı Fazlı Ağa'nın tezkiresi ile defterdar buyuruldusu: D.MKF, 317/73; Aynı içerikli ve tarihli hüküm için bk. MAD, 3251, s.188/2.

¹²² Kalkan sahiplerine ödenecek paranın Zeynel Paşa zimmetindeki maldan karşılanması hakkında Muhassıl-ı emvâl olan Zeynel Paşa ile İlbasan ve İskenderiye kadılarına 14 R 1093/22.04.1682 tarihli hüküm: MAD, 3251, s.188/3.

üzerlerine yüklenince, merkeze şikayette bulundular. Hükûmet, kalkanların naklinin Zeynel Paşa zimmetindeki maldan karşılanması, her 50 kalkanın bir bargire yüklenmesi ve bargir başına 600'er akçe ödenmesini bildirdi¹²³.

Ok ve yay: Yeniçerilerin savaş sırasında kullandıkları silahların başında ok (tir) ve yay (keman) gelir. Oklar cebeci ocağı imalâthânesinde, gerekli durumlar da diğer esnafa (Gelibolu ve İstanbul'da bulunan tirger denilen okçulara), ok temrenleri ise Edirne'deki çingenelere yaptırılırdı¹²⁴. Oklar tirkeş denilen meşinden tabanca şeklinde yapılan mahfazalara konurdu. Tirkeşler ancak elli kadar ok alır ve arkada taşınırdı. Viyana seferinde ok ve yayla birlikte az da olsa mızrak da kullanılmıştır. Belgrad cebehanesinde bulunan 1.000 adet mızrak¹²⁵ ile Budin'den 569 adet mızrak ve 82.000 adet ok¹²⁶ savaş bölgesine nakledilmiştir.

Savaşta en az silahlar kadar lüzumlu olan ve çeşitli amaçlar için kullanılan bir takım araç ve gereçler daha vardı. Kazma, kürek gibi aletlerin yardımı ile ordunun İstanbul'dan hareketinden itibaren geçilecek güzergah üzerindeki yol ve geçitlerin olumsuz özellikleri düzeltilir, engeller ortadan kaldırılır¹²⁷, menzillerde ordunun konaklayacağı mahaller oluşturulur, sefer sırasında ise siper kazma ve lağım tünellerinin açılmasında kullanılırlardı. Mesela; seferde kullanılan kanca, balta gibi demir aletler demircilere sipariş olunur ve yapılarak cebehâneye konurdu¹²⁸. İştira yoluyla da cebehânenin mühimmat ihtiyacı karşılanırdı. Edirne cebehânesi için 50 adet ağaç kürek, 50 adet kazma¹²⁹, Cebhâne-i Âmire için kabzasıyla birlikte odun baltası¹³⁰, Ösek cebehânesi için de ağaç kürek¹³¹ iştira edilmişti.

¹²³ 21 Za 1093/21.11.1682 tarihli İlbasan kadısına hüküm: *MAD*, 8481, s.56/3; Konuyla ilgili İlbasan halkının arzuhali ve verilen karar için 22 Za 1093/22.11.1682 tarihli tezkire: *D.MKF*, 319/99.

¹²⁴ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, II, s.13.

¹²⁵ *D.BŞM*, 7562/77.

¹²⁶ *D.BŞM*, 7563/88.

¹²⁷ Silahtarlardan bu iş için tayin olunanlara 10 kazma ve 10 kürek verilmesi hakkında 15 Ca 1094/12.05.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 656/51.

¹²⁸ Cebehâne-i Âmire'den demircibaşıya verilen 1015 vukıyye ham demirin 887 vukıyyesinden halkasıyla birlikte 600 adet kanca, 128 vukıyyesinden 100 adet balta yapılmıştı. Ustalık ücretinin hazineден ödenmesi hakkında Cebe-i kethüda-yı evvel Mehmed'in 23 M 1094/22.01.1683 tarihli tezkiresi: *D.BŞM*, 645/84; Kanca kabzaları ise sırkçılar kethüdasından iştira olunup cebehâneye teslim edilmiştir. Bahalarının verilmesi hakkında aynı tarihli tezkire: *D.BŞM*, 645/83.

¹²⁹ 24 Ra 1094/23.03.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 651/6.

¹³⁰ Her biri 46'şar akçeye olmak üzere 26 adet baltanın alındığı ve paralarının ödenmesi hakkında 29 Ca 1094/26.05.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 658/87.

Cebehâne-i Âmire'ye çeşitli usullerle toplanan mühimmatın sefer öncesi dağıtımı yapılırdı. Otağ-ı Hümayun¹³², Hârem-i Hümayun¹³³ ve Mehterhâne-i Âmire'ye gereken araç ve gereçler hep buradan verilirdi.

Seferde çeşitli birimlere verilen gereçlerden humbaracılara; bıçak, el keseri, destere, burgu, lağımçılara; lağım kazması, külünk(sivri ve uzun demirli taşçı kazması), çapa, kürek, destere, lağım burgusu, neccarlara; mismar, burgu, destere, el keseri vs. sayılabilir. Seferde dağıtımı yapılan mühimmata küskü(taş kırmağa ve duvar delmeğe vb. işlere yarayan bir ucu sivri ağır demir sopa), harbe(kısa mızrak, süngü), varyoz (balyoz), iki yüzlü balta, keser baltası, çatal çekiç, taşçı çekiç, nal ve çeşitli çiviler, zincir, çuvaldız ilave edilebilir¹³⁴.

¹³¹ Pojega sancağından iştirâ edilen 10.000 aded ağaç küreğin cebehâneye teslim edildiği ve parasının ödenmesi hakkında 2 B 1094/27.06.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 660/104.

¹³² Otağ-ı hümayun için 150 çift demir kazma, kabzasıyla kürek, 30 keser, 30 testere ve 30 burgunun cebehânenen istendiği hakkında 26 Ra 1094/25.03.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 651/36. Ayrıca sadrazamın otağı için kabzalarıyla birlikte 40 demir kürek, 50 kazma ve 20 balta Edirne cebehanesinden verildi. 24 Ra 1094/23.03.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 648/75.

¹³³ Hârem-i Hümayun için 50 kazma, 50 demir kürek istendiği hakkında 2 R 1094/31.03.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 652/43.

¹³⁴ *D.BŞM-CBH*, 18369, s.2-47.

1.2. PERSONEL

1.2.1. Savaşan Sınıf

Osmanlı askeri teşkilatı esas itibarıyla kapıkulu ve eyalet askerleri olmak üzere iki ana sınıfa ayrılabilir. Altı bölük halkı, yeniçeri, cebeci, topçu ve top arabacıları ocaklarından oluşan kapıkulu ordusu her an savaşa hazır kuvvetlerdi. Bu sınıfın savaşa hazırlanması eyalet askerlerine göre daha kolaydı. Hem İstanbul ve merkeze yakın bölgelerde oturmaları hem de sürekli silah altında bulunmaları sefer hazırlıklarını kısa sürede tamamlamalarını sağlıyordu.

21 Ocak 1683'te yapılan son toplantıdan sonra, Avusturya üzerine sefere karar verildiğinden ocaklara gönderilen çavuşlar vasıtasıyla kapıkulu askerleri bütün teşkilatıyla sefere davet edildi¹³⁵. 1683 seferi için İstanbul'dan Edirne'ye ilk önce hareket eden de bu kuvvetlerdi.

Eyalet askerleri ise timar ve zeamet sahibi idiler. Savaş kararının kesinleşmesinden sonra Anadolu ve Rumeli'de bulunan vezirler ile mirimiran ve ümerâya kapı halkı ve eyaletleri askeriyle sefere hazırlık yapmaları doğrultusunda emirler gönderildi.

Hazırlıklarını tamamlayan ve Edirne sahrasında toplanan ordudan 30 Martta önce yeniçeri ocağı, 1 Nisan 1683'te de bütün ordu belirli güzergâhları izleyerek harekete geçti¹³⁶.

Bağlı beylik ve krallıklardan Orta Macaristan Kralı Tököli İmre¹³⁷, Eflak-Boğdan ve Erdel beyleri ile Kırım Hanlığı'na¹³⁸ da sefere davet eden mektuplar gönderilmiştir. Mısır valisi Osman Paşa'dan da asker toplaması talep edilmiştir¹³⁹.

Devletin yakın ve uzak bölgelerden sefere çağırdığı askerlerin aynı tarihlerde kararlaştırılan yerde toplanması imkansızdı. Mısır, Suriye ve Anadolu'nun uzak bölgelerinden Belgrad'a hareket edecek bu birlikler, kademeli olarak orduya dahil oldular.

¹³⁵ Silahtar, *Tarih*, II, s.1. Zamanında orduya katılması yönünde gerekli dikkati göstermesi de istenen Varad Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya gönderilen emr-i şerifte bu davetin içeriği görülebilir. Evasıt-ı Z 1093/10-20.12.1682 tarihli emir: *A.DVN*, 180/19.

¹³⁶ Silahtar, *Tarih*, II, s.4-5.

¹³⁷ 17 Ca 1094/14.05.1683'te Serdar-ı azam tarafından Macar Kralını sefere çağırmak üzere Ali Ağa görevlendirilmiştir. Silahtar, *Tarih*, II, s.15.

¹³⁸ Erdel kralı ile Tatar Hanı'na sefere katılmalarını bildiren davetlerin yanında Erdel'den zahire temin edilmesi için de haber gönderildi. Bunun yanında Osmanlı devletinin Macaristan seferine hazırlığını bildiren mahiyette Fransa Kralı ile Moskova Çarı'na da bilgi verildi. 10 C 1094/06.06.1683 tarihli pusula: *Ali Emiri-Mehmed IV*, 2792.

¹³⁹ Emri bildirmek üzere Mirahor-ı sani Ali Ağa Mısır'a gönderilmiştir.

Geç kalarak Belgrad'da asıl orduya katılmayan birliklerin, Budin'de orduya ulaşmaları istendi. Sefer hazırlıklarını gereği gibi ciddiye almayan, yavaş hareket eden, görevini kötüye kullanan ve çeşitli bahaneler ileri sürerek sefere gelmek istemeyenler için bir dizi tedbir alındı. Bu tedbirlerin başında, hiç şüphesiz timar ve zeamet sahipleri için tasarruf ettikleri dirliklerin ellerinden alınarak başkasına verilmesi ve cezalandırılmaları hususu gelmekte idi. Ordunun geçeceği güzergâh üzerinde bulunan kadılar hükümetin bu konudaki tedbir ve hassasiyetini askere ilan edeceği gibi, askerin oyalanmadan sefer bölgesine ulaşmasına da yardımcı olacaklardı¹⁴⁰.

Devletin, zorlayıcı tedbir ve cezalarına rağmen sefere gelmeyen, seferden firar eden ve sefere sadece kendisi gelip cebelü getiremeyen bazı timar sahipleri mevcuttu. Mesela, Sivas eyaletinde 4199 akçelik timara tasarruf eden Ömer, sefere gelmediğinden timarı alaybeyisi bayrağı altında "sefere eşmek" şartı ile Uyvar kalesi serdengeçtilerinden birisine verilmiştir¹⁴¹. Karesi sancağının Boğazhisar nahiyesinde 5.000 akçe timara mutasarrıf olan Mehmet, cebelü veremeyecek durumda olduğundan kendisinin sefere katıldığını bildirmektedir. Devlet ise durumunu arzeden Mehmed'den cebelü talep edilmemesine karar verdi¹⁴². Bazı timar sahiplerinin ise Viyana muhasarasından sonra yapılan yoklamada firar ettikleri anlaşılmıştır. Kastamonu sancağının Araç nahiyesinde Hüseyin sancak askeri ile izinsiz firar ettiğinden timarı sefere gelmek şartı ile başkasına verilmiştir¹⁴³. Devletin geçici görevlerle memleketine gönderip geri sefere katılmasını istediği bazı timar sahiplerinin fırsattan faydalanarak görev yerine gitmedikleri tespit edilmiştir. Bunlardan Halep sancağının Antakya nahiyesinde 8.000 akçe timara mutasarrıf olan İbrahim, harçlıkçı olarak vilayetine gitmiş ve tekrar sefere gelmemiştir. Bunun timarı da 6.000 akçe timara ve 2.000 akçe terakkiye emri olan Ali'ye "sefere eşmek" şartı ile verilmiştir¹⁴⁴.

Viyana seferine katılan Osmanlı ordusunun mevcudu hakkında yerli ve yabancı kaynaklarda farklı sayılar verilmekle birlikte o zamana kadar toparlanmış en büyük ordu

¹⁴⁰ Budin'de toplanan orduya katılmayanların dirliklerinin ellerinden alınacağı hakkında kadılara gönderilen 1094/1683 tarihli hüküm: *A. DVN*, 181/31. Silifke sancakbeyine gönderilen fermanda da aynı hususlara dikkat etmesi istenerek sancakbeyinin bu işi bahane ederek yollarda oyalanmaması ve bir an önce orduya katılması emredilmektedir. Jan Grzegorzewski, *Z Sidszylatów Rumelijskich Epoki Wyprawy Wiedeńskiej Akta Tureckie* (Rumeli kadı sicillerinden örnekler), We Lwowie 1912, s.13-14.

¹⁴¹ Sivas Eyaletine mutasarrıf Vezir Kenan Paşa'ya Evâil-i Ra 1094/28.02-09.03. 1683 tarihli hüküm: *A. DVN*, 180/62.

¹⁴² 2 Ş 1094/27.07.1683 tarihli buyuruldu: *Ali Emiri- Mehmed IV*, 3399.

¹⁴³ Evâsit-ı Z 1094/30.11-10.12. 1683 tarihli vezaretle kaptan olana ferman: *İE- Dahiliye*, 464.

¹⁴⁴ Evâil-i S 1095/19.01-28.01.1684 tarihli Halep eyaletine mutasarrıf Vezir Mehmed Paşa'ya hüküm: *A. DVN*, 181/44.

olduğu bilinmektedir¹⁴⁵. Georg Wagner, 1680’li yıllarda Osmanlı ordusunun 248.000 kişiden oluştuğundan¹⁴⁶ bahisle muhasaranın son günü olan 12 Eylül’de Viyana önlerinde sadrazamın yanında 90-95.000’i muharip olmak üzere 180.000 kişi bulunduğunu belirtir¹⁴⁷. Cevat Üstün ise, Avusturya elçisi Kunitz’in tahminine yer veriyor ve orduda muharip 90.000 askerin varlığından bahsediyor. Ayrıca Toifel’den naklen Viyana önünde (7 Eylül 1683) sadrazam tarafından tesbit edilen kuvvetlerin 173.400 olduğunu ifade ediyor. Ancak bu miktardan daha önce ordudan ayrılan Tökeli İmre, Eflak-Boğdan, Erdel kuvvetleri ile Mısır askeri çıkarılacak olursa (yaklaşık 40-50.000 kişi) mevcudun 120.000’e ineceğini ve bunun 30.000’inin siperlerde bırakıldığını ve dolayısıyla muhasaranın son günü müttefik ordularına karşı yapılan savaşta sayının 90.000 civarında bulunduğunu tespit etmiştir¹⁴⁸. 1608 numaralı mecmuada ise kapıkulu ve eyalet askerlerinin yanında bağlı beyliklerle beraber Osmanlı ordusu 252.700 olarak hesaplanmaktadır¹⁴⁹.

Ordunun İstanbul’dan Edirne’ye hareketi sırasında elimizde mevcut tayinat defterlerinden hareketle kapıkulu ocakları ile diğer devlet görevlilerinin mevcutları hakkında fikir edinmek mümkündür.

1093/1682 tarihli tayinat defterinde (MAD 4153) IV. Mehmed’in İstanbul’dan Edirne’ye hareketleri sırasında yanında bulunan Kapıkulu ocaklarının sayısı açık olarak belirtilmiştir. Buna göre; Yeniçeri ocağının 14.856 neferinin yanında cebeci ocağının 1.120 neferi mevcuttur. Ancak cebecilerden 370 nefer İstanbul’da kalmıştır. Topçu ocağının ise 460 neferinden 160’ı mevcut değildir¹⁵⁰. Defterde sayılar ile ocaklara verilen nan (ekmek) tayinatı arasında bir paralellik vardır. Bir askere günde bir çift nan tayinat verildiğine göre aynı defterde:

Yeniçeri ocağına 11.500 çift nan
 Cebeci ocağına 750 çift nan
 Topçu ocağına 300+100=400 çift nan tayinat verilmiştir.

¹⁴⁵ Silahtar, *Tarih*, II, s.31-32; Raşid, *Tarih*, I, s.419.

¹⁴⁶ Bu sayının 54.000’ini yeniçeriler oluşturmakta, sabit garnizonlar da görevli 32.500 yeniçeri hariç tutulursa ancak 12.000 yeniçeri savaşa hazır durumda idi.. Wagner, *Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya*, s. 275.

¹⁴⁷ Wagner, *Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya*, s. 277.

¹⁴⁸ Üstün, s.61-62.

¹⁴⁹ Süleymaniye Kitaplığı, Laleli 1608, vr. 51b-54a. Müellif askerin çokluğunu “...ve bu askerin çevresi tülen ve arzen 15 saatlik yerdir deyu nakl eylemişlerdir...” diyerek ifade eder (vr.54a).

¹⁵⁰ 1093-1111/1682-1700 tarihli Âsitane’den Edirne’ye hareket eden Padişah IV . Mehmed ile ocaklar ve diğer devlet görevlilerine ait tayinat defteri: *MAD*, 4153, s.2-8.

17 Şevval 1093/ 19 Ekim 1682 tarihli ve İstanbul'dan Edirne'ye hareket eden Sadrazam ile diğer devlet görevlilerine verilen yiyecek ve mühimmatı gösteren bir başka tayinat defterindeki(MAD 6615)¹⁵¹ rakamlar önceki defter ile az çok birbirine yakındır. Yine ekmek miktarına göre:

Sadrazamın kapı halkı 4.500
 Yeniçeri ocağı 7.000
 Otağdaki yeniçeriler 1.041 olarak belirtilmiştir.

1094/1683'te Belgrad'a hareket eden kapıkulu ordusu ve devlet görevlilerinin nan miktarını gösteren tayinat defterine (MAD 7342)¹⁵² göre;

Sadrazamın kapı halkı 5.500
 Yeniçeri ocağı 17.000
 Cebeci ocağı 3.045
 Topçu ocağı 1.495
 Top arabacıları ocağı 539 neferdir.

1608 numaralı mecmuada yeniçeri, cebeci ve topçuların toplam sayısı 60.000 olarak gösterilmiştir ki bu rakama ihtiyatla yaklaşmak gerekir. KK 1992 numaralı masraf ruznamçesine göre 1683'te yeniçeri mevcudu 25.529'dur. Dört bölük halkından olan ulufeciyan-ı yemin 828, ulufeciyan-ı yesar 928, gureba-yı yemin 612, gureba-yı yesar ise 650 mevcuda sahiptir¹⁵³. 1095/1684'te muhasaradan hemen sonra düzenlenmiş bir başka mevacic defterinde ise sayıları 31.790'dır¹⁵⁴. Cebeci ocağının ise 1099/1687 tarihli mevacic defterinde yer alan iki ayrı icmalde mevcutlar 3453 ve 3503 olarak kaydedilmiştir. 1683 seferi için tayinat defterinden (MAD 7342) elde edilen sayı ise 3.045'tir. Köprülüler devrinde sayıları 2026 olarak tesbit edilen topçu ocağı 1099/1687 tarihli mevacic defterinde 4949 neferdir. 1098/1686 tarihli mevacic defterinde(recec ve reşen mevacibi) top arabacıları sayıları 622 ve 342 olarak belirtilmiştir¹⁵⁵. Sefere 15.000 olarak katıldıkları bilinen kapıkulu süvarilerinin sayısı 1660'larda 15.177, 1691'de ise 14.000 civarında idi.

Ordunun Viyana yönüne hareketiyle birlikte asker mevcudunu arttırıcı bir takım girişimler yapıldı. Özellikle yeniçeri ocağı için bedergâh (acemilerin yeniçeriliğe kayıt ve kabul edilmeleri) olarak orduya iştirak eden ve Budin'e gönderilen 1.000 yeniçeriden

¹⁵¹ MAD, 6615, s.28-35.

¹⁵² MAD, 7342, s.2-43.

¹⁵³ KK, 1992, s.22, 34.

¹⁵⁴ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, s.616.

bahsedilmektedir¹⁵⁶. Ayrıca Serasker İbrahim Paşa ile Orta Macaristan seferlerinde görevli 3.400 yeniçeri de orduya katılmıştır¹⁵⁷.

1608 numaralı mecmuada Viyana seferine katılan timarlı sipahiler ile eyalet ve sancakların kapı halkları da gösterilmiştir. Buna göre;

Timar ve zeamet sahibi olanlar 40.000

Şam kulu 500

Anadolu ve Rumeli'de bulunan eyalet ve sancak beylerinin kapı halkı 26.200'dür.

Mısır'dan talep edilen askeri birlik ise İbrahim Bey'in serdarlığı altında 3.000 asker ile 10 çerkes ümerâsından oluşmakta idi. Bu askerler çavuşân, gönüllüyân, çerakise, müstahfizân, azebân, cebeciyân gibi çeşitli cemaatler halinde idi¹⁵⁸.

Osmanlı Devleti'ne itaatini arzeden ve bu büyük seferde Avusturya'nın işgal ettiği Macar topraklarını kurtarmak amacıyla Osmanlı ordusunun hizmetine giren Orta Macar Kralı Tököli İmre 10.000 askeriyle, Eflâk voyvodası Şirvan Bey 10.000, Erdel Beyliği 10.000, Boğdan Beyliği 10.000 askerle, Kırım Hanı Murad Giray Han da Tatar askeriyle orduya katıldı¹⁵⁹. Daha önce İstoni-Belgrad züemasından Zirinoğlu ve Raskovice oğlu gibi Macar beylerine, Osmanlı Devleti'ne tabi olmaları doğrultusunda haber gönderilmiş idi. Durumu değerlendiren Macar beyleri 20-30.000 kadar askerleriyle orduya katıldılar.

Serdar-ı azamın yanında Belgrad'da iken (13 Mayıs 1683) 3.000 kişilik piyade Arnavud ve Boşnak sekbanı ile sekban, saruca, delü ve gönüllü kuvvetleri vardı¹⁶⁰. 1608 numaralı mecmua Kara Mustafa Paşa'nın 6.000 kapı halkı olduğunu belirtir¹⁶¹. Bahsedilen tayinat defterlerinden elde edilen sayı ise 4.000-4.500 kişi civarındadır.

¹⁵⁵Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, II, s.21,70,107, 215.

¹⁵⁶ 13 C 1094/09.06.1683 tarihli orduya yeni gelen yeniçerilerin nafaka bahalarının verilmesine dair hesap pusulası: *Ali Emiri-Mehmed IV*, 2788 ile aynı tarihli tezkire: *D.BŞM*, 659/76.

¹⁵⁷ Bu yeniçerilerin tayinatlarının verilmesi hakkında 9 ve 10 B 1094/05 ve 06.07.1683 tarihli tezkireler: *D.BŞM*, 660/64, 65.

¹⁵⁸ Sefere katılan bu cemaatleri Bender-i İskenderiye'den Selanik'e taşıyacak kalyonların özellikleri, kaptanların isimleri, verilen mühimmat ve zahire ile kalyon navulları hakkında geniş bilgi için bk. *İE-Askeriye*, 580. Silahtar, İskenderiye'den 10 Venedik kalyonuyla Selanik'e sonra da Belgrad'a getirilen 3.000 Mısır askerinin ancak 15 Haziran 1683'lerde orduya katılmalarından bahseder. Silahtar, *Tarih*, II, s.24. Sefere memur Mısır askerini önce 3 kalyon ile Selanik'e nakledecek Venedik kaptanlarına bu hizmetlerine karşılık paranın yarısı peşin ödenmiş, kalanının da Selanik'te ödeneceği bildirilmiştir. Taşıma ücreti olarak 550.000 akçenin Venedik kaptanlarına ödendiğine dair 27 Z 1093/27.12.1682 tarihli hüccet: *D. BŞM*, 655/48.

¹⁵⁹ Muhasaradan sonra Peşte'de bulunan 40.000 tatar askerlerinden bahsedilmektedir. Silahtar, *Tarih*, II, s.21, 26-27. 1608 numaralı mecmuada Tököli İmre'nin kuvvetleri 20.000, tatar askerlerinin sayısı ise 50.000 olarak gösterilmektedir (vr.51b-53b).

¹⁶⁰ Silahtar, *Tarih*, II, s.12.

¹⁶¹ *Laleli 1608*, vr.52a.

Ordunun bozulup Budin'e doğru geri çekilmesinden sonra, askerinin bir kısmı Belgrad'a doğru kaçımağa başladı. Budin'de, dağılan askeri toplamaya çalışan Serdar-ı azam 23 Eylül 1683'te bütün vezir, ümera ve mirimirandan askerlerini muhafaza edip Budin sahrasında hazır bulundurmalarını istedi. Ayrıca sipah ve silahtar serdengeçilerinin yoklaması yapıldı. Estergon Kalesi'nin muhafazası için 500 piyade sekbanın yanında Tırhala sancağının mevcut olan züema ve erbab-ı timarı gönderildi. Ayrıca mahluldan (açıktan) olmak üzere 520 züema ve timar erbabının Estergon'u muhafaza etmek şartıyla tahvilleri yazıldı (14 Ekim 1683).

21 Eylül 1683'te telhisi İsmail Ağa bozulan ordunun durumunu IV. Mehmed'e arz ederek Belgrad'a kışlanacağını ve gerekli mühimmat ve ihtiyaçların karşılanmasından sonra ilkbaharda harekete geçileceğini bildirdi. Devlet Filibe'de kışlanmasını uygun görerek gerekli düzenlemeleri yapmak üzere harekete geçti. 4 Kasım 1683'te Rumeli Beylerbeyi Ösek muhafazasına, Anadolu Beylerbeyi ile Kastamonu sancakbeyi Peçuy muhafazasına tayin olup eyaletlerinin askerlerine vilayetlerine gitmeğe izin verildi. İstolni-Belgrad muhafazasına ise bir miktar sipah serdengeçtisi yazıldı (7 Kasım 1683). 1 Aralık 1683'te sipah ve silahtardan yeniden 6'şar akçe ibtida ve 4'er akçe terakkiyle 2'şer bin serdengeçti yazılmasına karar verildi. Bunun yanında İstanbul, Rumeli ve Anadolu'dan yeniden bedergâh olmak üzere sekbanbaşya ocak tarafından çavuş gönderildi¹⁶².

Muhasaradan sonra ordunun geri çekilerek Belgrad'da kışlaması sırasında askere dağıtılan nan tayinatına¹⁶³ göre;

Sadrazam ve kapı halkı	3.500
Yeniçeri ocağı	6.320
Cebeci ocağı	250
Topçu ocağı	225
Top arabacıları ocağı	75
Şahiciyan ocağı	50 neferdir.

1.2.2. Geri Hizmet Sınıfları

Seferlerde asıl orduya lojistik destek sağlayan bir takım hizmet sınıfları vardır. En az savaştan sınıf kadar önemli olan ve seferin başarısına katkıda bulunan bu grupların gördükleri

¹⁶² Daha fazla bilgi için bk. Silahtar, *Tarih*, II, s.15-37, 46, 96, 107-117.

¹⁶³ 1094/1683 tarihli tayinat defteri: *MAD*, 2692, s.2-4.

işin ağır olması, tehlike arzemesi, ustalık ve teknik bilgi gerektirmesi, yeteri kadar ve istenilen zamanda hazırlanmasını zorlaştırıyordu.

Yardımcı kuvvetler olarak da nitelendirilen bu sınıflardan bazıları ehl-i hiref (sanat erbabı) mensubuydu. Ayrıca bazı vergilerden muafiyet karşılığında öteden beri bu işleri üstlenmiş toplulukların yanında ücretle tutulmuş ve sadece sefer için görevlendirilen gruplar mevcuttu.

Geri hizmet sınıfları seferlerde siper ve yer altı yolları (tünel) kazmanın yanında köprü, kale tamiri ve inşası, nehir yoluyla mühimmat ve erzak taşıyan gemilerin yol güvenliğinin sağlanması, top nakli, tersane ve maden hizmeti ile gemi yapımına kadar çok çeşitli alanlarda görev aldılar.

1.2.2.1. Beldarlar

Beldar iki dağ arasını, dağın geçit ve boğazını muhafaza eden anlamına gelmekte olup derbentçi yerine de kullanılır. Derbentçilerden ayrılan tarafları ise maaş ve ücret karşılığı bu işi yapmalarıdır. Dolayısıyla beldarlar hiçbir vergi ve rüsumlardan muaf değillerdi¹⁶⁴.

Seferlerde ücret karşılığı iş gören beldarlar, özellikle muhasaralarda lağım ve hendek kazmak, top çekmek, geri emniyetini sağlamak, ordunun geçeceği güzergâh üzerinde bulunan yolları açıp düzeltmek, köprüler ve diğer geçit yerlerini tamir etmek gibi hizmetlerde görev alırlardı.

Bir sefer durumunda ilgili bölgeye gönderilen mübaşirden, belirtilen miktar ve vasıfta beldar toplaması istenirdi.

Görevlendirildikleri halde sefere gelmeyen beldarlar, suçlu duruma düşüyor ve kendilerine seferden önce peşin ödenmiş olan ücretler geri isteniyordu¹⁶⁵. Beldar talep edilen bölgenin sefer bölgesine uzak olduğu durumlarda ise aynı hizmet bedele dönüştürülmüştür¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Mehmet Zeki Pakalın, "Beldârân" maddesi, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1993, s.202; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, İstanbul 1990, s.83.

¹⁶⁵ Orhonlu, s.83-84. IVR. Murad'ın Bağdat seferine memur oldukları halde katılmayanlardan daha önce verilmiş olan 10.000 akçe geri alınmıştır. Tahsin Ünal, "Savaşa Çıkan Osmanlı Ordusunda Lojistik İşleri-IV", Murad'ın Bağdat Seferi Hazırlıkları", *Türk Kültürü*, V/58, Ankara 1967, s.737.

¹⁶⁶ Mesela muhasaradan sonra ordunun Belgrad'da kışlaması sırasında kışlak ve iştiara mukabelesinde Aydın sancağından beldar talep edilmiş, fakat mesafenin uzak olması dolayısıyla aynı hizmet bedele dönüştürülmüş ve her avarızhaneden 1.000 akçe beldar bedeli tahsil edilmiştir. 2 Z 1094/02.12.1683 tarihli hüküm: MAD, 8481, s.202/2. İhtiyaç durumuna bağlı olarak mesafenin uzaklığına bakılmaksızın bedel tahsili yanında beldar toplanması da söz konusu olmuştur. 1095/1684 senesi için Hamidili, Karasi,

Osmanlı ordusunun Avusturya seferine çıkmasından aylar önce devlet, sefer organizasyonu kapsamında görev alacak beldarların özellikleri üzerinde titizlikle durmuştur. Buna göre çocuk, hasta ve sakat durumdaki reaya beldar olarak görev yapamazdı. Her şeyden önce sağlıklı, güçlü ve kuvvetli olmalarına dikkat edilirdi. Bunun yanında beldarların, kendi rızaları ile ve bu işe istekli olanlar arasından seçilmesine dikkat edilmiştir. Beldar toplanmasında muaf ve gayr-i muaf reaya ayrımı yapılmamıştır. Kadıların gözetiminde mübaşir vasıtasıyla toplanan beldarların düzenli bir şekilde sefer bölgesine ulaşması için başbuğ mahiyetinde her 50 beldara yine beldarlardan olmak üzere bir beldarbeyi başı veya bölükbaşı tayin edilmiştir. Beldarlara 9600 akçe ücret tayin edilmiş olup, bunun 4.800 akçesi peşin, kalan 4.800 akçesi ise hizmette oldukları sürece ödenmiştir. Beldarlar kefiller karşılığında alınmış, isimleri ve kefilleri mevkufat defterine kaydedilmiştir¹⁶⁷.

Seferin Anadolu ya da Rumeli’de oluşuna göre ilgili bölgenin beldarları hizmete davet edilmiştir. Mesela; 1638 Bağdat seferinde muhasarada görevlendirilmek üzere Anadolu’nun her tarafından beldar toplanmıştı¹⁶⁸. Viyana seferinde görev alan beldarlar ağırlıklı olarak Rumeli ve Anadolu’nun Rumeli bölgesine yakın olan şehir ve kazalarından temin edilmiştir.

1683 seferinde beldar toplanan sancaklar şu şekildedir¹⁶⁹:

Bosna sancağı	650	nefer
Paşa	“	875 “
Gelibolu	“	75 “
Hersek	“	450 “
İzvornik	“	238 “
Kilis	“	85 “
Alacahisar	“	50 “
Selanik	“	240 “
Biga	“	127 “
Karesi	“	<u>210</u> “
Toplam		3.000

Kütahya, Hüdavendigâr, Bolu, Kastamonu ve Karaman’dan hem beldar bedeli hem de beldar toplanması hakkında 26 Z 1094/26.12.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.203/1.

¹⁶⁷ 15 Za 1093/15.11.1682 tarihli beldârân ihraç defteri: *MAD*, 8481, s.50-51/1.

¹⁶⁸ Orhonlu, s.84.

Beldarların bölükbaşları ile 6 mayısta Belgrad sahrasında hazır bulunmaları gerekiyordu. Bunu sağlayacak olan beldar mübaşirlerine hangi kazadan ne kadar beldar toplayacakları verilen defterde ayrıntıları ile açıklanmıştır. Mübaşirlerin emri kazalar halkına göstererek işlerini titizlikle yapmaları ve kayıtlarını tutmaları bildirilmişti¹⁷⁰.

Köprü ve yol tamirinden sorumlu beldarlar ise ordunun harekete geçmesinden önce bölgeye gönderilerek gerekli çalışmalar yapılırdı. Nitekim Edirne'den Belgrad'a kadar yol üzerinde bulunan kadılara yazılan emirlerde, köprülerin ve geçit yerlerinin kontrol edilerek tamir ve bakımlarının beldarlara yaptırılması istenmiştir¹⁷¹.

Bazı bölgeler halkı ise avâriz vergileri karşılığında çeşitli hizmetleri yerine getiriyorlardı. Zaman zaman bu hizmetler bedele dönüştüğü gibi ihtiyaç durumuna göre başka hizmetlere de çevrilebilirdi. Edirne kazası halkı avarızlarına karşılık her 7 hanesinden 1 kürekçi temin ediyor veya kürekçi yerine bedellerini ödüyorlardı. Kazadan 1093/1682 senesine ait kürekçi bedelleri henüz toplanmamıştı. Sefer dolayısıyla beldar temini daha lüzumlu görülerek kürekçi bedeli yerine beldar toplanmasına karar verilmiştir. Mübaşirden, Edirne kazasının her 10 avârizhanesinden 1 tane genç beldar olmak üzere 201 beldar toplayarak teslim etmesi istenmiştir¹⁷².

Beldarların sağlanmasında muaf ve gayri muaf reaya birlikte hareket etmiştir¹⁷³. Ancak bu konuda muaf reayadan bazı itirazlar yükselmiştir. Karesi sancağına bağlı Ayazmend kazasından 45 beldar talep edilmişti. Ancak Ayazmend'e bağlı bazı köyler, Haremeyn reayası olduklarını ileri sürerek, işledikleri topraklara rağmen avarız, bedel-i nüzül ve sürsat, menzil tekaliflerinin yanısıra beldar yükümlülüğünü de tahammüllerine göre verme düşüncelerini dile getirdiler. Hükûmet, diğer tekaliflerle birlikte beldar işinde muaf yada gayri muaf ayrımı yapılmadan sorumluluğun eşit olarak paylaşılmasını bildirdi¹⁷⁴.

Daha önce miktarı 3.000 olarak belirlenen ve bahsedilen sancaklardan toplanması kararlaştırılan beldarların seferde yeterli olmayacağı düşünülerek Köstendil, Üsküp,

¹⁶⁹ MAD, 8481, s.50-51/1.

¹⁷⁰ Beldar mübaşiri Mehmed Ağa ile ilgili kadılara gönderilen 24 M 1094/23.01.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: MAD, 8481, s.90/2.

¹⁷¹ 26 Ra 1094/25.03.1683 tarihli hüküm: MAD, 2931, s.55/1.

¹⁷² Mübaşirin maaşı için de her haneden 20 akçe alınmıştır. 21 Z 1093/21.12.1682 tarihli emr-i şerif tezkiresi: MAD, 8481, s.71/1.

¹⁷³ Hazırlanan beldar ihraç defterlerinde muaf reayanın bu yükümlülüğü kaza adının yanında "...maa muaf" veya muaf olan sınıfın açık ismi yazılarak "... maa voynugan" olarak kaydedilirdi. MAD, 8481, s.50-51/1, 202/2, 203/1.

Vulçitrin, Prizrin, İlbasan ve Bosna'ya bağlı Kırka sancağından 1.000 beldar daha hazırlanmıştır¹⁷⁵.

Beldarların, mübaşirler vasıtasıyla başta kadılar olmak üzere diğer görevlilerin yardımıyla toplanarak ordunun Belgrad'a ulaşmasından önce hazır edilmesi üzerinde önemle durulmuştur¹⁷⁶. Fakat beldarların bir kısmı ordunun Belgrad'a varmasına rağmen toplanıp hazır edilemedi. Beldarların acele olarak toplanmaları ve Belgrad'a ulaşmaları için tekrar emirler ve çavuşlar gönderildi¹⁷⁷.

Orduyla birlikte hareket eden beldarlar Viyana kalesinin muhasarası sırasında siper ve hendek kazarak yoğun bir şekilde çalıştılar. Kalenin etrafında yer alan adacıklar ve su kenarına mevzilenen askerin yanında 200 beldar görev yapıyordu¹⁷⁸.

Devletin ücret karşılığı tedarik ettiği beldarlara verilen para hazine¹⁷⁹ ile çeşitli sancakların avâriz ve nüzül bedellerinden sağlanmıştır. Paşa sancağının Filibe, Zağra-yı Atik, Sofya ve Şehirköy kazalarından toplanan 310 beldarın peşin verilen ücretlerinden 1.488.000 akçe Sofya, Preznic ve diğer kazaların 1092 ve 1093/1681 ve 1682 senesi avâriz ve bedel-i nüzüllerinden¹⁸⁰, Bosna, Kilis ve Hersek sancaklarından talep edilen 1185 beldar¹⁸¹ için peşin verilmesi gereken 5.688.000 akçe de Bosna, Hersek, Kilis, Alacahisar ve Velika

¹⁷⁴ 29 S 1094/27.02.1683 ve Gurre-i Ra 1094/28.02.1683 tarihli Ayazmend kadısına hükümler: *MAD*, 8481, s.110/2, 3 ve 4. Dimetoka ve Cisir-i Ergene kazalarındaki küreci taifesine de muafiyet konusunda aynı uygulamalar sözkonusudur. *MAD*, 8481, s.125/3.

¹⁷⁵ Beldar temin edecek kazalar ve beldar sayıları hakkında bk. 2 Ra 1094/01.03.1683 ve 4 Ca 1094/01.05.1683 tarihli emr-i şerif tezkireleri: *MAD*, 8481, s.113/1, 146/1.

¹⁷⁶ Gönderilen emirlerde yer alan "...muma-ileyh vardıği gibi bir saat tevakkuf olunmayıp ol miktar nefer beldarı bir gün evvel ihraç... hazır ve mevcut eylemeniz emrim olmuştur. Şöyle ki avk ve tekalisiniz sebebi beldar ihraç olunup ordu-yu hümâyûnum ile asakir-i mansurem Belgrad'a nüzül oldukça... beldarı hazır bulunmaya özr ü cevabınız makkûl-ı hümâyûnum olmayıp cümleniz mes'ul ve muateb olmanız mukarrer bilesiz..." şeklinde ifadeler için ciddiyetle ele alınmasına yöneliktir. 12 R 1094/10.04.1683 tarihli ilgili kadılara, kethüda yerleri, yeniçeri serdarları, çeribaşları ve ayan-ı vilâyetin iş erlerine gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.141/1.

¹⁷⁷ 4 Ca 1094/01.05.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.146/1. Çavuşların isim ve gönderildikleri bölgeler hakkında aynı hüküm ile *Dergâh-ı Âli* çavuşlarına ödenen harcırahlar için bk: 10 Ra 1094/09.03.1683 ve 15 Ca 1094/12.05.1683 tarihli tezkireler: *D.BŞM*, 649/28; 654/46.

¹⁷⁸ *Silahtar, Tarih*, II, s.59-60.

¹⁷⁹ *D.BŞM*, 652/79; 654/46; 655/75.

¹⁸⁰ 30 Z 1093/30.12.1682 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *D.MKF*, 320/19, 36.

¹⁸¹ Bahsedilen sancaklardan talep edilen kadar beldarın toplanamadığı ilgili kazalar halkına ödenen ücret teslimlerinden anlaşılmaktadır. Buna göre Bosna sancağı beldarlarından 383, Hersek'ten 261 beldarın ücretleri ödenmiştir. Kilis sancağının beldarları tam olarak sefere katılmışlardır. Bu sancaklardaki kazaların çıkaracakları beldarlar, kaza halkına ödenmiş paralar ve bakiyeler için bk: *Muhasebe Defteri* (1094-1110/1683-1698): *MAD*, 1802, s.2.

sancaklarının nüzül bedelinden havale edilmiştir¹⁸². Fakat sancakların bedel-i nüzülleri bunu karşılamaya yeterli değildi. Devlet mevcut açığı (681.300 akçe) hazineden vermek suretiyle kapattı¹⁸³.

Muhasara sırasında iki kolda (Şahin Ağa ve Mehmed Ağa kolları) görev yapan 500 beldara peşin ödemededen başka, hizmet ettikleri sürece her ay ücretleri beldar ağası Mehmed Ağa'ya vasıtasıyla ödenmiştir¹⁸⁴.

1.2.2.2. Lağımçılar

Kalelerin zabtedilmesinde önemli bir unsur olan lağımçılar, muhasara edilen kaleleri, tünel şeklinde yollar açarak barutla ateşlemek suretiyle tahrip ederler, düşmanın yaptığı lağımları da etkisiz duruma getirmeye çalışırlardı¹⁸⁵. Sefer sırasındaki bu görevlerine ilave olarak ordunun geçeceği köprülerin ve geçit yerlerinin tamiri veya yeni köprü inşası ile meşgul olurlardı. İhtiyaca göre menzillerde çalışırlar, camus arabalarını sürerler ya da yük taşıyan hayvanlara nezaret ederlerdi¹⁸⁶.

Ocak halinde teşkilatlanan lağımçılardan maaş alanlar cebeci ocağına bağlı olup, diğerleri ise timar ve zeamet sahibi idi.¹⁸⁷ Timarlı lağımçıların başındaki amire lağımçıbaşı¹⁸⁸ denirdi. Lağımçıların görevlerini iyi yapabilmeleri, güçlü ve kuvvetli olmaları kadar, işlerindeki ustalığa ve teknik bilgilerine bağlıydı. Gayet dar olarak açılan tünelin her aşamasında son derece dikkatli olmak ve teknik hesapları yapmak gerekiyordu.

Teknik bir sınıf olan ve bir ocak halinde görevlerini devam ettiren lağımçı ocağından başka seferlere ihtiyaç durumunda dışarıdan da ücretli lağımçı katılırdı. Bu lağımçılar, lağım atmak ve lağım bağlamaktan çok lağımın atılması için yer altında tünel kazma ve ordunun muhafazası için istihkâm yapma işiyle meşgul olurlardı. Lağımçılara geri hizmet sınıfları içinde yer verilmesi, ocak dışında ücretiyle tutulan bu lağımçılardan dolayıdır. 1683 seferine

¹⁸² 7 Ra 1094/06.03.1683 tarihli ilgili kadılara ve 1094/1683 senesi bedel-i nüzül toplamaya memur olan Ahmed Ağa'ya yazılan hüküm: *MAD*, 8481, s.126/2. Konuyla ilgili 18 Ra 1094/17.03.1683 tarihli tezkire: *D.MKF*, 321/109.

¹⁸³ 10 Ca 1094/07.05.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 655/72; 5677.5 guruşun kaimesinin verilmesine dair 11 ve 13 Ca 1094/08 ve 10.05.1683 tarihli beldârân defteri: *MAD*, 8481, s.149/2 ve s.162/1.

¹⁸⁴ 28 Ş 1094/22.08.1683 tarihli hazine tezkiresi: *D.BŞM*, 663/84-3.

¹⁸⁵ Lağım, lağım atmak, lağım bağlamak, lağımçı dirliği ve ocak hakkında bilgi için bk. Pakalın, *Tarih Deyimleri*, II, İstanbul 1993, s.247-252.

¹⁸⁶ Ünal, *Lojistik İşleri*, s.736.

¹⁸⁷ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, II, s.131-133.

orduyla beraber katılan bu lağımçıların toplanmasında muaf ve gayri muaf reaya birlikte sorumluydu. Toplanan lağımçılar, yine bir lağımıcının bölükbaşısı altında sefere katılmışlardır. Lağımçılara ödenen ücret 12.000 akçe idi. Bunun 600 akçesi mübaşir tarafından peşin, gerisi hizmette oldukları sürece ödenmiştir. Yaptıkları işin ağır ve tehlikeli oluşu ücretlerinin diğer hizmet sınıflarına göre daha fazla olmasına sebep olmuştur.

Viyana seferi için çeşitli şehirlerden toplanan lağımçıların mevcutları şu şekildedir;

İstanbul	230	nefer
Samakov	50	“
Kayseri	120	“
Üsküp	40	“ (muaflarla birlikte)
Kalkandelen	15	“
Köprülü	15	“
Karatova	30	“ (madencilerle birlikte)
	500 ¹⁸⁹	“
Tokad	50 ¹⁹⁰	“ (muaflarla birlikte)
Niğde ve Bor	55	“
Ulaştı?	15	“
Gümüşhane	20	“
Kığı	10	“
	150 ¹⁹¹	“

Kayseri’den toplanan 120 lağımçıdan “üstad lağımçı” olarak nitelenen 20 lağımıcının isimleri incelendiği zaman (Kirkor, Agop, Tador, Manuk ve Margoz gibi) çoğunun ermeni olduğu anlaşılmaktadır. Bu lağımçıların işinde usta olduklarından bahisle diğer lağımçıların da aynı teknikte olmaları istenmektedir¹⁹².

¹⁸⁸ Lağımçıbaşı Küçük Hüseyin Ağa’nın Zemun’dan hareket edildikten itibaren günlük 3 kile arpa, 20 çift ekmek, 5 vukıyye et tayinatı vardır. 23 Ca 1094/20.05.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 657/36.

¹⁸⁹ Lağımçıların toplanmasında kendilerinin ve kefillerinin isimleri deftere kaydedilirdi. İstanbul kadısına ve Âsîâne kaimmakamı ile ilgili kadılara gönderilen 15 Za 1093/15.11.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.51/2-3 ve 18 Za 1093/18.11.1682 tarihli ahkâm tezkiresi: *İE-Askeriye*, 303. İstanbul’dan toplanan lağımçılar için bk. İMA, *İstanbul Bab Mahkemesi*, 38, vr.76a-76b.

¹⁹⁰ Tokad’dan istenen lağımçılar selh-i Z 1093/30.12.1682 tarihli bir ahkâm tezkiresinde 40 olarak belirtilmiştir. *MAD*, 8481, s.76/2.

¹⁹¹ Uyvar seferinde de bu bölgelerden lağımçı toplanmıştır. Selh-i Z 1093/30.12.1682 tarihli ahkâm tezkiresi: *D.MKF*, 320/20. Başka bir ahkâm tezkiresinde Gümüşhane ve Kığı’dan talep edilen lağımçıların sayısı 40 olarak belirtilmiştir. *MAD*, 8481, s.77/2.

¹⁹² 30 Z 1093/30.12.1682 tarihli ahkâm tezkireleri: *MAD*, 8481, s.76/3 ve *D.MKF*, 320/20.

Seferler sırasında lağımıcı toplanırken mesleği bizzat yeraltında çalışma yapmak olan madencilerin tercih edildiği görülmektedir. Nitekim Gümüşhane ve Kığı'dan talep edilen 30 lağımıcının madencilerden olması özellikle vurgulanmıştır¹⁹³.

1683 seferine 650 lağımıcının katılması öngörülmüşken planlanan miktar kadar lağımıcı temin edilememiştir. İstanbul'dan talep edilen 230 lağımıcıdan 50'sinin sefere katılmadığı tespit edilmektedir. Lağımıcılara ödenen ücretlere ait bir hesap pusulasında mevcut 600 lağımıcıdan 17'sinin ise muhasaranın devam ettiği günlerde, vefat ettiği kaydedilmiştir¹⁹⁴.

Seferde lağımıcılara verilen mühimmat arasında lağım ferhadi kazma, külünk, torbalar, çapa, kürek, destere, kara barut, barut kesesi, lağım burgusu, beyaz keçe, çuvaldız, el keseri, kalkan, mum vs.yi saymak mümkündür¹⁹⁵.

Viyana seferinde hizmet eden lağımıcıların ücretleri hazine ile lağımıcıların toplandıkları sancakların cizye ve mukataa gelirlerinden karşılanmıştır. Kayseri lağımıcılarına peşin verilen 720.000 akçe, 1092-1093/1681-1682 seneleri Kayseri cizye malından temin edilmiştir¹⁹⁶. Ulaştan? toplanan 15 lağımıcıya peşin verilen 90.000 akçe 1092/1681 senesi Ulaştan mukataatı malından¹⁹⁷, Üsküp, Karatova, Kalkandelen, Köprülü kazalarından sağlanan 100 lağımıcıya peşin verilen 600.000 akçe 1093/1682 yılının Üsküp nezareti mukataası malından, Samakov kazasının lağımıcı ücretleri 1093/1682 yılının Filibe nezareti mukataasından, Gümüşhane madencileri lağımıcı ücretleri 1093/1682 yılının Gümüşhane mukataasından karşılanmıştır¹⁹⁸. Niğde ve Tokad taraflarından sağlanan 105 lağımıcının peşin verilen ücretleri 1092/1681 yılının Kayseri cizyesi malından temin edilerek lağımıcı mübaşirine teslim edilmiştir¹⁹⁹. İstanbul'dan sefere katılan 180 lağımıcının peşin ücretleri ile lağımıcı ortalarının bargir, çadır ve diğer masrafları için hazineden²⁰⁰ tahsisat ayrılmıştır. Viyana muhasarası boyunca seferde hizmet gören lağımıcıların ücretleri aydan aya ödenmeye devam etmiştir.

¹⁹³ 30 Z 1093/30.12.1682 tarihli ahkâm tezkiresi: *D.MKF*, 320/18.

¹⁹⁴ Gümüşhane lağımıcıları hariç (30 lağımıcı) sefere katılan 553 lağımıcıdan her birine Ş/Ağustos ayında 600 akçe ödeme yapılabilmesi için lağımıcılar ağası Mahmud Ağa'ya 331.800 akçe teslim edilmiştir. 16 Ş 1094/10.08.1683 tarihli kaime: *D.BŞM*, 662/119.

¹⁹⁵ *D.BŞM-CBH*, 18369.

¹⁹⁶ 21 R 1094/19.04.1683 tarihli kaime: *D.BŞM*, 653/4.

¹⁹⁷ 5 M 1094/04.01.1683 tarihli müzekkere: *İE-Askeriye*, 579.

¹⁹⁸ 30 Z 1093/ 30.12.1682 tarihli defter: *D.MKF*, 320/25 ile 20 C 1094/16.06.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 660/5.

¹⁹⁹ 21 R 1094/19.04.1683 tarihli kaime: *D.BŞM*, 653/103.

²⁰⁰ Gurre-i R 1094/30.03.1683 ve 5 Ş 1094/30.07.1683 tarihli tezkireler: *D.BŞM*, 652/8; 662/66.

1.2.2.3. Neccarlar

Neccar dülger, doğramacı, marangoz manalarına gelir²⁰¹. Ehl-i hiref sınıfından olan neccarlar bina inşası, köprü ve kale tamiri, bir çeşit gemi olan şayka yapımında vs. işlerde görev alırlardı. Neccarların, işinin ehli ve usta olmalarına özen gösterilirdi. Bazı durumlarda sadece o işte uzmanlaşmış neccarlar istenirdi. Mesela gemi yapımında çalıştırılan neccarların “şayka yapıcı” olmaları özellikle vurgulanmıştı²⁰².

Görev yerlerine neccarlar, alet ve edevatlarıyla birlikte gelirlerdi. Ordu neccarlarına gerekli alet ve malzeme ise Cebehâne-i Âmire'den verilirdi. 1683 seferinde köprü yapımı (Belgrad, Yanık köprüleri ve Viyana kalesi-Yanık arasındaki köprüler) ve tamirinde (Edirne'den Belgrad'a kadar olan köprüler ile muhasara sırasında Viyana kalesi civarındaki köprüler, Tuna köprüleri) kullanılmak üzere marangozlara verilen mühimmat arasında; mertek çivisi, çatal çekiç, çeşitli burgular, kazma, destere, demir tokmak, odun baltası, keser baltası, el keseri, urgan, torba, Macar baltası, ağaç kürek, çeşitli çiviler ile Belgrad'da inşa edilen çeşitli binalar için (hamamlar gibi) verilen keçe, kurşun, mertek burgusu, çatal çekiç sayılabilir²⁰³. Muaf ve gayr-i muaf reayadan da sefer zamanında neccar istenmiştir.

Sefer sırasında ordunun ağırlıklarıyla geçeceği köprülerin ve geçiş yollarının önceden düzenlenmesi ve hazır duruma getirilmesi gerekiyordu. Bu çalışmalar ordunun yürüyüş programına uygun olarak planlanan yere zamanında ulaşması için şarttı. Aksi halde ordunun yürüyüş hızını düşüren bir takım aksaklıklar ve engeller, askerin disiplin ve moral durumunu yakından etkilediği gibi yollarda zaman kaybı telafisi zor sonuçlar da ortaya çıkarabilirdi. Nitekim Viyana seferinde Ösek menziline ulaşan ordu, Ösek köprüsünün zamanında yapılıp bitirilememesinden dolayı burada 12 gün konaklamak zorunda kalmıştı. Köprünün tamamlanmasından sonra ordu karşı yakadaki Darde menziline hareket edebildi²⁰⁴.

Neccarlar, köprü inşasında kullanılan kereste ve diğer mühimmatı, köprü yapılan yerde işlerlerdi. Keresteden, köprü dubası görevini yapan tonbazlar ile tonbazların üzerine

²⁰¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1987, s.1454; Pakalın, “neccar” maddesi, *Tarih Deyimleri*, II, s.666.

²⁰² Belgrad'da 1683 seferi dolayısıyla 60 adet şayka yapımında görevlendirilecek neccarlar için Bosna valisine ve Gradiška, Dubniçe, Prud ve Birçeka kadılarına gönderilen 22 Z 1093/22.12.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.184/2. Aynı amaçla Tersane eminininden de 2 usta marangoz talep edilmiştir. 24 Z 1093/24.12.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.185/1.

²⁰³ *D.BŞM-CBH*, 18369, s.2-22.

²⁰⁴ Silahtar, *Tarih*, II, s.19-24.

yerleştirilen döşeme ve korkuluklar yapıldı²⁰⁵. Seferden önce Sava nehri üzerine inşa edilen köprünün asker ve top geçişine uygun yapılması istenmişti. Ancak emredilenin aksine köprü yapımında kullanılan tonbazlar son derece elverişsiz, sütun ve kerestesi ise zayıf ve dayanıksızdı. Köprünün vasıflara uygun yapılmadığı, dar olduğundan haberdar olan hükûmet, yapımdan sorumlu mübaşir ve ilgililere köprünün tekrar ele alınıp tamiri ve gözden geçirilmesini emretti²⁰⁶. Belgrad kadısı tarafından köprü için sağlam ve dayanıklı tonbazlar yapabilecek ehil ve usta neccarlar temin edilmiştir. Çernik sancağı, Banaluka, Kostaniçe, Birçeka, Velika, Derbend, Race gibi kazalardan toplanan neccarların tonbazları buldukları yerde yaparak Belgrad'da köprü inşasını tamamlamaları bildirilmiştir²⁰⁷. Neccarlar Budin'de büyük köprünün yapımında kullanılan kerestenin işlenmesi ve köprünün inşasında da görev aldılar²⁰⁸.

Neccar istenen bölgeler;

İstanbul	50	üstad neccar ²⁰⁹
Edirne	20	“ “
Ösek ve Yakova kazaları	50	“ Macar neccarı ²¹⁰
Despot, Pojega, Rahovice, Valpova, İslatana? kazaları	50	neccar

Edirne kazasından toplanması kararlaştırılan 20 neccardan tamamına yakını gayri müslimdir. Bunlar, birbirlerine kefil olmak veya kefilleri alınmak suretiyle neccar kaydedildiler²¹¹. Seferde Macar neccarlarının da görevlendirildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır²¹².

²⁰⁵ Sava nehri üzerine inşa edilecek köprünün lazım gelen mühimmat ile neccar ve ırgadlarının temini için Belgrad, Valtova, Uzice, Garagoyofça, Nemçi, Moravik ve Metrofça kadılarına gönderilen 29 L 1093/31.10.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.38/2.

²⁰⁶ 8 N 1093/10.09.1682 tarihli Belgrad kadısı ve mütesellimi ile kethüda yerleri, yeniçeri serdarı ve ayan-ı vilâyetin iş erlerine gönderilen hükümde köprülerden geçişte yaşanacak sıkıntılarda doğrudan kendilerinin sorumlu olacakları da belirtildi. *MAD*, 2926, s.160/2.

²⁰⁷ Bosna beylerbeyi ile ilgili kadı, mütesellim, nazır ve ayan-ı vilâyetin iş erlerine gönderilen 29 L 1093/31.10.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.38/1.

²⁰⁸ Ösek ve Valpova kadılarına emir verilmesi hakkında 15 C 1094/11.06.1683 tarihli arzuhal: *D.MKF*, 322/62.

²⁰⁹ 15 Za 1093/15.11.1682 tarihli ahkam tezkiresi: *MAD*, 8481, s.52/1, 51/2 ile 18 Za 1093/18.11.1682 tarihli ahkam tezkiresi: *İE-Askeriye*, 303; *İMA, İstanbul Bab Mahkemesi*, 38, vr.76a, 83a.

²¹⁰ Balta, burgu ve diğer mühimmatlarıyla neccarların sağlanarak mimarbaşı Ahmed Ağa'ya teslim edilmesi hakkında Pojega sancağında bahsedilen kadılara gönderilen 9 C 1094/05.06.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 2931, s.74/1.

²¹¹ Neccarların isimleri ile kefilleri ve ücretleri hakkında bk. 20 Ra 1094/19.03.1683 tarihli defter: *D.MKF*, 321/122.

²¹² Macar baltacı neccarları ücretlerini mübaşir Hasan Ağa'nın Hazineden aldığına dair 28 Ş 1094/22.08.1683 tarihli hazine tezkiresi: *D.BŞM*, 663/84-4.

Neccarlar ücretli olarak hükûmet tarafından tutuldukları gibi bazı köprüleri tamirle yükümlü kazalar halkı tarafından da sağlanırdı. Gerek askerin çokluğundan ve gerekse ordunun ağırlıklarıyla geçişi ve mühimmat nakli sırasında köprülerin hasara uğraması veya yıkılması kaçınılmazdı. Ösek köprüsü gibi büyük köprülerin tamiri sırasında kazalar halkı sorumlu oldukları kısmı tamir ederken, gerekli neccar ve mühimmatı da kendileri temin ederlerdi²¹³. Mimarbaşının kontrolünde gereken yerler tamir edilirdi. Hükûmetin köprü yapım işini ele aldığı durumlarda, mübaşir gereken mühimmatı hazırlar, bir mimarbaşı da ilgili yerde keşifte bulunarak usta neccar ve mimarlar tayin ederdi²¹⁴.

Neccarlar köprü yapımı yanında bina yapımında da görev aldılar. Viyana seferine hareketle birlikte harem-i hümâyûn işlerini görmek üzere neccarlar tayin edildi²¹⁵. Yine Belgrad'da yapılacak binalar için mevcut neccar yeterli değildi. Saray kazasından 150 neccarın daha mühimmatlarıyla birlikte Belgrad'a gönderilmeleri için saray kadısı ve mütesellimine emir verilmiştir²¹⁶.

Seferde görevlendirilen neccarlara, yaptıkları hizmet karşılığı 9600 akçe ücret verilmiştir. Bunun 4.800 akçesi mübaşir vasıtasıyla peşin, geri kalan miktar ise hizmette buldukları sürece aydan aya ödenmiştir²¹⁷.

1.2.2.4. Cerahorlar

Irgad ve rençber olarak da nitelenen cerahorlar, Osmanlılarda ordu hizmetlerinde kullanılmak üzere ücret ile tutulan yardımcı sınıftır. Yeniçeri ocağının kurulmasından sonra garip, azeb ve canbazlarda olduğu gibi eyalet askerleri statüsüne giren cerahorlar, zamanla

²¹³ Ösek köprüsünü tamir eden kazalar için bk. 15 C 1094/11.06.1683 tarihli ahkâm tezkiresi: *MAD*, 8481, s.164/3 ile 25 C 1094/21.06.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *D.BŞM*, 660/32.

²¹⁴ İstanbul'dan Edirne'ye kadar mevcut köprülerin tamiri ile Çorlu tarafında Ergene köprüsünün inşası hakkında köprü mübaşiri ve Çorlu kadısına 19 C 1094/15.06.1683 tarihli buyuruldu: *D.BŞM*, 659/112.

²¹⁵ Neccarların yanında tamir işinde irgadlar, hamamcı, camcı, taşçı vs. gibi meslek erbabı da görev almıştır. Gurre-i R 1094/30.03.1683 tarihli muhasebe defteri: *MAD*, 699, s.87.

²¹⁶ Neccarların ücretlerinin bina emini tarafından ödenmesi hakkında bk. 21 Ş 1094/15.08.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3130, s.87/1.

²¹⁷ *D.BŞM*, 649/5; 650/40; 652/49; 662/24, 26, 117-26; *D.MKF*, 321/114. Başka bir belgede ise neccarlardan bahisle 70 dülgere önceki seferlerde olduğu gibi nafakalarının verilmesi istenmektedir. 14 Ca 1094/11.05.1683 tarihli arzuhal: *D.BŞM*, 656/15.

sadece kale tamiri, yol-köprü inşası ve maden ocaklarında çalıştırılmışlar, XVIII. yüzyıldan sonra ise fonksiyonlarını tamamlamışlardır²¹⁸.

Cerahorlar seferlerde yol açmak, kale yapmak²¹⁹, bataklıkları temizlemek, siper kazmak, zahire²²⁰ ve ordu ağırlıklarını²²¹ nakletmek, gemilerin yol güvenliğini sağlamak gibi bedensel güç gerektiren işlerde görev aldılar. İşin ağırlığı sebebiyle devlet, istediği yer ve zamanda yeterli cerahoru bulmakta zorlanmıştı. Gönüllü cerahorların sayısının az olması halinde devlet, ilgili yerden nöbet usulü ile ya da zorla cerahor toplama yoluna da gitmiştir. İsteksiz olan bu cerahorların görevlerini bırakıp firar etmelerine karşı her cerahor kefile bağlandığı gibi²²² görev sırasında başlarına nöbetçiler dikilerek işi bitirmeleri sağlanmıştır²²³. Ayrıca cerahorların miri zahire taşımak bahanesiyle diğer tüccar gemilerinde görevlendirilmesine de izin verilmemiştir²²⁴.

Cerahorlar 1683 seferinde hükûmetin çeşitli merkezlerde anbarlanmış zahiresini, ordu mühimmatını vs.ni²²⁵ Tuna nehri yoluyla sefer bölgesine nakleden gemilerin yol güvenliği ile zahire nakli ve kalelerin tamiri gibi inşaat işlerinde görev aldılar. Mesela; Uyvar kalesinin varoşunun tamiri için Eğre, Hatvan ve Novegrad sancaklarından 900 cerahor talep edilmiştir²²⁶. Cerahorların temin edilmesinde her kazanın kadı, kethüda yeri, yeniçeri serdarı, iskele eminleri ve iş erleri görevliydi. Her kazanın görevlileri, Rusçuk, Niğbolu, Vidin gibi Tuna nehri boyunca uzanan iskelelerde bulunan zahire ve mühimmatın nehir yoluyla

²¹⁸ Cerahorlar hakkında daha fazla bilgi için bk. Pakalın, *Tarih Deyimleri*, I, s.280; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, s.3; Abdülkadir Özcan, "Cerahor", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s.393; Bilge Keser, "Geri Hizmet Kıtaları", *Osmanlı*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.601.

²¹⁹ Çanad kalesinin tamiri bölge halkından toplanan cerahorlara yaptırılmıştır (XVII. Yy.). Çanad kadısının arzı: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E.10701/12.

²²⁰ Belgrad kışlağında bulunan ordu için gemilerle buraya taşınan hububatın anbarlara ve gerektiği zamanlarda anbarlardan gemilere taşınmasında her gün için Belgrad kazasından toplanan 30 cerahor görevlendirilmiştir. 28 Z 1094/28.12.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.204/2.

²²¹ Belgrad'dan Ösek'e Tuna nehri yoluyla gönderilen top gemilerini çekmek ve cebhane yüklemek için yeterli cerahorun hazırlanması hakkında 7 Ca 1094/04.05.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.147.

²²² Özcan, s.393.

²²³ *MAD*, 8481, s.204/2.

²²⁴ 12 Ş 1094/06.08.1683 tarihli Edirne bostancıbaşısına ve Tuna yalılarında bulunan kadılara ve iş erlerine gönderilen hüküm: *MAD*, 3130, s.80/1.

²²⁵ Kili ve İsakçı'dan Belgrad'a nakledilen 15 top taşıyan gemilere yeterli cerahorun hazırlanması hakkında Tuna'nın iki tarafındaki kadılara gönderilen 22 Z 1094/12.12.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.193/2. Cerahorlar, seferde ilginç işlerde de görev aldılar. Mesela; sefer dönüşü hassa tazıların Belgrad'dan Rahova'ya gemilerle taşınması sırasında tazıların varacakları yere güvenli şekilde ulaşmaları için de görevlendirilmişlerdir. 9 L 1094/01.10.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3244, s.128/2.

²²⁶ Cerahorların kaleye baltalarıyla birlikte gelmeleri hakkında bahsedilen sancakların beylerine, kadılarına ve iş erlerine gönderilen 18 C 1094/14.06.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 2931, S.75/2.

Belgrad'a ve oradan Budin'e ulaşmasında yeterli cerahoru hazırlamak durumunda idiler²²⁷. Cerahorlar yüklü gemileri çekerek emredilen yere ulaştırıyorlardı. Tuna gemileri ile İsakçı'dan Belgrad'a getirilen Matbah-ı Âmire için lüzumlu zahire ve diğer mühimmatın taşınmasında da cerahorlar görev aldılar²²⁸. Gemilerin uğradıkları iskelelerde muhafaza altına alınması, zarar ve ziyana uğramadan Belgrad'a ulaşması için ilgili kazaların görevlileri, güvenliği sağlayıcı tedbirleri de almak zorunda idiler²²⁹.

Cerahorlar özellikle Tuna nehrinin tehlikeli girdaplar oluşturduğu yerlerde gemileri iplerle çekmek suretiyle kurtarmaya çalışıyorlardı. Viyana seferinde ordunun iaşesinde kullanılmak üzere Niğbolu, Silistre, Rusçuk gibi iskelerde toplanan hububatın Belgrad'a taşınması gerekiyordu. Zahire yüklü gemilerin Belgrad'a ulaştırılmasında Tuna nehrinin tahtalı, demirkapu, itlik adlarıyla bilinen pek çok akıntısı vardı. Girdapların akıntılarına karşı civardaki kazalardan cerahor temin edilmiştir²³⁰. Cerahorlar, gemileri girdaplardan tamamen geçirmediği görevlerini tamamlamış sayılmazlardı. Cerahorların hizmeti tamamlama hususunda bölgenin kadılarının dikkat göstermeleri gerekiyordu²³¹.

Cerahorluk halk için ağır bir mükellefiyet olduğundan cerahorların çoğunluğu hükümetin emrine itaat etmeyerek göreve gelmemişlerdir. İrşova kazasının 20-30 köyünün Eflak sınırında bulunması ve halkının fakir oluşları sebebiyle Tuna'daki girdaplardan levazım yüklü gemileri geçirmek için fazla sayıda cerahor temin etmeleri mümkün değildi. Sefer sona erinceye kadar İrşova kazasının cerahorlarına yardımcı olmak üzere Temeşvar kazasından 150, Siş? ve Logoş? kazalarından 150 ve Çakve kazasından 80 nefer cerahorun hazırlanması bildirilmişti. Ancak bahsedilen kazalardaki cerahorlar hizmetten kaçtıkları için hububat yüklü

²²⁷ 16 Za 1093/16.11.1682 tarihli hükümler: *MAD*, 8481, s.46/2, 49/1 ile 23 S 1094/21.02.1683 ve 3 Z 1094/03.12.1683 tarihli hükümler: *MAD*, 8481, s.104/2, 197/1, 199/4; 9 C 1094/05.06.1683 tarihli hüküm tezkiresi: *D.MKF*, 322/52.

²²⁸ Tuna nehrinin iki kenarındaki kadı ve iskele emirlerine 21 S 1094/19.02.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.100/3 ile aynı tarih ve içerikli bir başka hüküm: *D.EVM*, 30/31.

²²⁹ 21 ve 23 S 1094/19 ve 21.02.1683 tarihli hükümler: *MAD*, 8481, s.100/3 ve 104/2.

²³⁰ İlgili kaza kadılarına gönderilen 22 Ra 1094/21.03.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.128/2. Güvercinlik kazasında tahtalı girdabı akıntısına karşı Rişve, Kocanya, Madenipek?, Morava ve Virsenic? Kazalarından cerahor talep edilmiştir. 17 Ş 1094/11.08.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3130, s.84; Sefer dönüşü Fethülislam yakınlarında bulunan Demirkapu geçidinin yoğun olarak işleri karşısında önceki senelerde olduğu gibi Berkofça kazasından 180 cerahor talep edilmiştir. 3 L 1094/25.09.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3244, s.119/1.

²³¹ Niğbolu ve Silistre sancaklarından mübayaa edilen arpanın girdaplardan sağ salim geçirilmesi hususunda ilgililere gönderilen 11 L 1094/03.10.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3244, s.122/2.

gemiler yollarına devam edememişler ve hububatın yerine ulaşmasında zaman kaybına sebep olmuşlardır²³².

Sefer sırasında bazı kazalardan iki kere cerahor istenmesi kaza halkının zor durumda kalmasına sebep olmuştur. Tuna nehrinde Semendre'ye ulaşan 9 gemi için Hisarcık kazasından cerahor istenmişti. Kaza halkı daha önce Belgrad'a cerahor gönderdiğinden bahisle cerahorlarının olmadığını, ikinci bir talebin reyanın etrafa dağılması ve perişan olması sonucunu getireceği ifade ettiler. Bu durumda hükümet, Paçova kazasının cerahor temininde yardımcı olmasını bildirdi²³³.

1.2.2.5. Yörükler

Başlangıçta muharip bir kuvvet olan ve fetihlerde önemli rol oynayan yörükler, zamanla asıl orduya destek sağlayan geri hizmet sınıfları içinde yerini almıştır. Yayıldıkları alanlara göre belli görevler üstlenen yörüklerin bu hizmetleri şöyle sıralanabilir: gemi malzemesi temini ve gemi yapımı, yolların güvenliğinin sağlanması ve tamiri, derbentçilik, su yolları yapımı, köprülerin inşa, tamir ve muhafazası, maden hizmeti, menzillere zahire toplanması, top nakli ile kalelerin onarımı ve muhafazası²³⁴.

Yörüklerin 30 neferi bir ocak idi. Bunlardan 5'i eşkinci 25'i ise bu eşkincilerin yamağı durumundaydı. Sefer veya hizmet halinde eşkinciler göreve gelir, yamaklar, avârız-ı divaniyye karşılığı olarak bu eşkinci yörüklere 50'şer akçe harçlık verirlerdi²³⁵. Sefer ve hizmet olmadığı zaman bu harçlık verilmezdi. Zamanla avarız karşılığı verilen bu harçlıklar sefere çıkılmadığı vakitlerde de devam etmiş ve bu şekilde yörükler mukataaya bağlanmışlardır²³⁶.

²³² İlgili kadılar ile ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen 3 L. 1094/25.09.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3244, s.121/1

²³³ 6 C 1094/02.06.1683 tarihli telhis: *D.MKF*, 322/46.

²³⁴ Yörüklerin teşkilâtı, görevleri, buldukları bölgeler ile mevcutları hakkında geniş bilgi için bk: Salâhaddin Çetintürk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", *AÜ.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, II/1, Ankara 1943, s.107-116; M.Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul 1957; Pakalın, "Yürük" maddesi, *Tarih Deyimleri*, III, s.640-643.

²³⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, Ankara 1988, s.285; Çetintürk, s.111.

²³⁶ Gökbilgin, s.43-44. Viyana seferi sıralarında Rumeli'de mevcut yörüklerin rüsumları mukataası mir Yörük Mehmed Ağa'ya verilmiştir. 1093/1682 tarihli berat suretinde, "...vilâyet-i mezbûrede Tenridağı nâm-ı diğer Karagöz ve Selanik ve Ofçabolu ve Vize yörüklerinin eşkincilerinden üçer yüz akçe ve yamaklarından yüzer akçe ki cem'ân ocaklarından dörder bin akçe ve Naldöken yörüklerinin dahi eşkincilerinden üçer yüz ve yamaklarından dahi yüzer akçe ki cem'ân ocaklarından üçer bin beşer yüz akçe ve Kocacık yörüklerinin dahi eşkincilerinden ikişer yüz kırkar akçe ve yamaklarından dahi seksen

1094/1683 seferinde yörükler top nakli ve topkeşan camuslarının sürülüp muhafaza altına alınması gibi meşakkatli ve ağır hizmetlerde görevlendirildiler. Rumeli eyaletinde sakin Tanrıdağı (Karagöz), Selanik, Naldöken, Vize, Kocacık ve Ofçabolu yörüklerinden yaşlı ve iş yapamayacak durumda olanlar hariç, genç ve işe güce yarar yörüklerin her ocağından 2'ser çatal eşkinci (sefere gitme sırası kendilerinde olan yörükler) olmak üzere 855 yörük ile maktuatta olan cemaatlerden 100 eşkincinin toplanması kararlaştırılmıştı. 955 eşkincinin çeribaşları ile rûz-ı hızırdan (6 Mayıs) önce Belgrad sahrasında hazır bulunmaları gerekiyordu. Fakat seferle vazifeli eşkincilerden bazıları sefere gitmemek için türlü bahaneler ileri sürüp hizmetten kaçmaya teşebbüs ettiler. Gördükleri vazifenin son derece önemli olması dolayısıyla devlet, seferde lojistik desteğe hanel getirecek bu gibi hareketlere kadılar vasıtasıyla engel olmaya çalıştı²³⁷. Sefere gelmeyen ve seferden firar eden yörüklerin tespit ve teftişi için zaim Abdurrahman Ağa görevlendirildi. Yörüklerden rüsumlarını ödemeyen ve firar edenler tespit edilip yeni sefer için hazırlanmalarına çalışılmıştır²³⁸. Ancak yörük ocaklarındaki bozulma ve düzensizlik sonraki seferler süresince de artarak devam etmiş, bazı ocakların sayıları 1-2 nefer kalıncaya kadar azalmış ve rüsumlarını ödeyemez duruma gelmişlerdir²³⁹. Yoklamalarda eşkinci ve yamakların çoğunun olmaması, yerleşik hayata geçenlerin sayısının artması ve teşkilatın eskisinden çok şey kaybetmesi sebebiyle 1691'den itibaren yörük sınıfı yeniden yazıldı ve Evlâd-ı Fâtihan adıyla teşkilatlandırıldı²⁴⁰.

1.2.2.6. Cerrahlar

Ehl-i hiref erbabından sayılan cerrahlar sarayda, orduda, darüşşifalarda ve dışarıda özel muayenehanelerinde çalışırlardı. Bütün bu yerlerde çalışan cerrah, tabib ve kehhâl (göz hekimi)in amiri ile tayin ve azil işlerine ser etibbâ-i hassa denilen hekimbaşlar bakardı.

---

akçe ki her bir ocaklarından ikişer bin sekiz yüz akçe alınagelip.....sene-i mezbûre mahsûb olmak üzere tahsil olunup" şeklinde yörüklerden alınan miri rüsumların mukataalaştığı görülmektedir. *MAD*, 9857, s.5.

²³⁷ 28 Z 1093/28.12.1682 tarihli Rumeli eyaletinde yörük sakin olan yerlerin kadularına gönderilen hüküm: *MAD*, 9857, s.2.

²³⁸ Yenişehir kadısına ve Rumeli'de yörük sakin olan yerlerin kadularına ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen 6 Z 1094/26.11.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3130, s.74/2 ile aynı tarih ve içerikli bir başka emr-i şerif için bk. *MAD*, 9857, s.4.

²³⁹ Gümülcine kazasında Tanrıdağı yörüklerinden 33 ocağın miri rüsumları toplamı 1211.5 esedi güruştur. Devlet, yörük mevcudu az olan veya hiç olmayan ocakların rüsumlarının ödenmesinde, yörük sayısı fazla olan ocaklara da tevzi edilerek tam olarak tahsil edilmesini istemektedir. Gümülcine kadısına gönderilen 12 C 1093/18.06.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 9857, s.6-7/2.

²⁴⁰ Gökbilgin, s.255-256.

Hekimbaşlar aynı zamanda İstanbul'daki müslim ve gayri müslim tabib ve cerrahların teftiş ve imtihanından da sorumlu idi.

Cerrahlar, görev yaptıkları yere göre de isimlendirilmiştir. Bunlardan saray cerrahlarının amiri olan sercerrahin-i hassa veya cerrahbaşı şehzadelerin sünneti ve hadım ağalarının muayenelerini yaparlardı. Sarayda görevli diğer cerrahlar (etibbâ-i hassa) ise devşirmelerin muayeneleri ve divanda müslüman olanların sünneti ile ilgilenirdi. Ordu cerrahları, saray cerrahlarının en yeteneklisi ve tecrübelisi arasından seçilirdi. Ocak cerrahları ise orduda ve kışlalarda görevlerini sürdürürler, kalfaları ile beraber sefere giderlerdi. İçlerinden biri sercerrah tayin edilirdi. Yeniçeri ocağında ocak cerrahlarından başka her ay maaş alan tabibler de vardı. Seferde hasta ve yaralılar yeniçeri ocağındaki meydan çorbacıları tarafından develerle ordu gerisine alınır, buralarda tedavileri yapılırdı²⁴¹.

Seferde göreve çağırılan cerrahbaşı ve cerrahların ilaç ve diğer masrafları ile görev yerlerine kadar harcırahları devlet tarafından karşılanmıştır²⁴².

Seferde cerrahların tedavi amaçlı kullandıkları mühimmata dair bazı bilgiler bulmak mümkündür. Bu mühimmat arasında (ecza-yı cerrah) arpa unu, bakla unu, mercimek unu, kilermeni, çiriş, terementi, günlük, mürsafi, sarı sakız, mumya, sade deri, sirke, keten, astar, beziryağı, yumurta, sade yağ ile çuvaldız sayılabilir²⁴³. Bu ilaçlardan terementi (çam terementisi), bal kıvamında, sarı veya yeşil renkli acı lezzetli bir madde olup, özellikle sakızının bal ile karışımından elde edilen macunu, yaraları temizler ve iyileştirir. Bakla, öksürüğe iyi gelmesinin yanında, kanı durmayan yaralarda da ikiye bölünerek yapııştırılırsa kanı durdurma özelliğine sahiptir. Mercimek unu, bal ile merhem yapılarak yanıkların tedavisinde kullanılır. Kilermeni ise iltihaplı yaraları tedavide kullanılmaktadır. Günlük, zeytinyağı ile sulandırılırsa şişliklerin inmesinde, toz halinde yaraya konursa yarayı kapatır ve kısa zamanda iyileştirir. Kötü yaralarda bal ile yapılan merhemi yara üzerine konursa iyi gelir. Tedavinin ana malzemelerinden biri olan sirke, kanamaları durdurduğu gibi, sirkeli

²⁴¹ Konu hakkında fazla bilg için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988, s.364-368; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, s.405-406; Nil Sarı, "Osmanlılarda Cerrahlık Mesleği", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s.423-424.

²⁴² Ordu-yu hümayun hekimbaşısı olan Süleyman Ağa'nın çadır bahasının verilmesi hakkındaki selh-i Ra 1094/29.03.1683 tarihli tezkiresi için bk: *D.BŞM*, 651/111. Hıdır Paşa'nın yanına tayin edilen cerraha 4.000 akçelik ecza alınmış, 2.000 akçe de harçlık verilmiştir. 20 Ş 1094/14.08.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 663/22. Ordu hizmetinde görevlendirilen tabib Mehmed, Edirne'de verilen harçlık yanında bir çadır, iki bargir ve yeterli tayin verilmesini talep etmektedir. *D.BŞM*, 656/14. Harem-i Hümayun cerrahu olan İsmail Çelebi'ye Edirne'den Belgrad'a kadar harcırah olarak 3.000 akçe ve tayinatının verilmesi hakkında 9 Ra 1094/08. 03.1683 tarihli tezkireler: *D.BŞM*, 649/6, 20.

²⁴³ *D.BŞM-CBH*, 18369, s.3-29.

pamuk veya bez, iltihaplı yaralarda ve yanıklarda etkilidir. Keten, unundan lapa yapılmak suretiyle şişliklerin inmesinde, bal ile merhem yapıp yutulmasıyla da öksürüğe iyi gelen bir maddedir. Yumurta öksürüğün tedavisinde, sarısının arpa unu ile karışımından yapılan lapa ise göz nezlesine karşı etkilidir. Zeytinyağı çeşitli ağrıların tedavisinde kullanılır. Mürsafi, sirke ile merhem yapılarak yine ağrıyan yerlere sürülür, ayrıca bal ile içilirse öksürük ve boğaz sertliğini de giderir²⁴⁴. Bunların yanında sirke, bal, tuz ve yumurtadan yapılmış bir merhem yaraları sarmak amacıyla kullanıldığı bilinmektedir²⁴⁵. Bol olarak verilen bir başka mühimmat ise astardır. Sargı bezi olarak kullanılmıştır.

Seferde yaralıların tedavisi ve dinlenmelerinin sağlanması için çadır, keçe ve kilim verilmiştir²⁴⁶. Muhasaradaki Sadrazam tabyasında yaralı askerler için ordu-yu hümâyûn cerrahlarının ilaç masrafları için tahsisat ayrılmıştır²⁴⁷. Sefer süresince hizmette olan 14 nefer cerrah zaman zaman maddî olarak sıkıntıya düşmüş, devletten durumlarının iyileştirilmesi için destek istemişlerdir²⁴⁸.

²⁴⁴ 367 no'lu dipnotta verilen mühimmat defterinde geçen malzemelerin isimlerinden hareketle ne tür hastalıklarda kullanıldığı ve özellikleri hakkında geniş bilgi için bk. Turhan Baytop, *Türkiye'de Bitkiler İle Tedavi (Geçmişte ve Bugün)*, İstanbul 1984; Arif Pamuk, *Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi*, İstanbul 1998.

²⁴⁵ Malzemelerin ordu-yu hümâyûn cerrahbaşısı Hamza-zâde'ye teslim edilmesi hakkında 13 S 1107/23.09.1695 tarihli tezkire: *İE- Askeriye*, 4501.

²⁴⁶ *D.BŞM-CBH*, 18369,s. 3/47.

²⁴⁷ 18 Ş 1094 /12.08.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 663/16.

²⁴⁸ 20 Ş 1094 /14.08.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 663/27.

İKİNCİ BÖLÜM

NAKLİYE SİSTEMİ

2.1. OSMANLI ORDUSUNUN İZLEDİĞİ SEFER GÜZERGAHI VE MENZİLLER

Osmanlı Devleti'nde yollar ile bu yollar üzerinde kurulan menziller sistemli bir teşkilata sahipti. Anadolu ve Rumeli'de üç kol halinde uzanan ana yollar ile bunlara bağlı ikinci derecedeki yollar ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı, merkezler arası haberleşmenin sağlandığı ve ulaşımın yürütüldüğü önemli noktalardı. Bu noktalar arasında 3 saatten 18 saate kadar değişen mesafelerde menziller oluşturulmuştu²⁴⁹.

Ordunun sefere çıkmasından önce yürüyüş güzergahında bulunan menziller kapasite ve mevcut şartları açısından değerlendirilirdi. Seferde kullanılacak yollar kararlaştırıldıktan sonra yolların durumu hakkında bölge kadılarından bilgi istenirdi. Kadıların hazırladığı ayrıntılı raporlara dayanılarak menziller arası uzaklık, su kaynakları, yol ve köprü durumu, menzillerin zahire ve hayvan yemi stokları, araba ve bargir mevcudu ve diğer hizmetler konusunda yeterliliği saptanırdı. Herhangi bir olumsuzluk ve düzensizlik mevcut ise gerekli çalışmalar başlatılırdı. Nitekim köprü tamir ve inşa konusunda ordunun yürüyüşünü kolaylaştırmak için icab eden yerlere yeni köprü yapılmış, tamire ihtiyaç gösterenler ise onarılmıştır. Bu şekilde askeri faaliyetler öncesi ve seferler sırasında hizmet kapasiteleri arttırılan, fiziki şartları iyileştirilen menziller sefere çıkan ordunun konakladığı, iaşesinin ve diğer ihtiyaçlarının temin ve tevzi edildiği, haberleşmenin yapıldığı bir üs durumuna gelmekte idi²⁵⁰. Ayrıca ana yol üzerinde bulunmamakla birlikte menzillere destek sağlayan tali yollar üzerindeki şehir ve kasabalar da menzil alanı içine alınırdı. Sefere çıkmadan önce ordunun konacağı yerler tespit edilir ve bu iaşe merkezlerinde cins ve miktarları belirlenen

²⁴⁹ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi* (İÜ. Edebiyat Fak. Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 1982, s.5.

²⁵⁰ Menzillerin askeri fonksiyonları hakkında geniş bilgi için bk. M.Yaşar Ertaş, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları", *CBÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 1, Manisa 1997, s.91-98.

erzakın nereden ve nasıl temin edileceği planlanırdı²⁵¹. Zahire ve diğer ihtiyaç maddeleri çevre kaza ve köylerden mübayaa edilerek menzillerde stoklanırdı.

2.1.1. Menziller ve Özellikleri

Osmanlı menzil teşkilatı Anadolu ve Rumeli’de sağ, orta ve sol kol ile bu ana yollara bağlı tali yollar üzerinde bulunan konaklama yerlerinden oluşuyordu. Ancak konaklama yerleri arasındaki mesafe eşit olmayıp coğrafi şartlara, menzil için gerekli malzemelerin temin edilebilme durumuna vs.ye göre farklılık göstermekteydi. Bir sefer durumunda ulakların sıkıntı çekmemesi, ordunun yürüyüş kapasitesi, konaklama ve iaşesini sağlıklı olarak görme durumuna ve ihtiyaca göre yeni menziller tesis edilirdi. Menziller arası mesafenin fazla olduğu durumlarda gerek bölgenin menzilcileri ve gerekse kadının arzlarıyla yeni menziller oluşturulabilirdi²⁵². Bu menziller geçici olup sefer sona erdiğinde menzile yapılan yardımlar ortadan kalkar ve eski nizamla dönülürdü.

1683 seferi için Edirne’den harekete geçen Osmanlı ordusunun konakladığı, iaşesini karşıladığı, hayvanlarını otlattığı muayyen menzillerin yanında bu sefer için oluşturulan yeni menziller de vardı. Ordunun yürüyüş alanı içinde bulunan menziller ve özellikleri şöyledir²⁵³:

1. Kemalçayırı: Menzil Edirne’ye 2 saat uzaklıktadır.

2. Cısr-i Mustafa Paşa: Edirne’ye 8 saat, Kemalçayırı’na ise 2 saat uzaklıkta olup yolu kötü değildi. Menzil büyük bir kasabaydı ve civarında Meriç nehri akıyordu. 2 nisan 1683’te menzile ulaşan ordu burada yağmurdan ve köprülerden geçiş sırasında izdihamdan dolayı büyük sıkıntı çekti. Ordu beraberinde olan arabalar, izdihamı azaltmak için ileriye gönderildi. Menzilde bir gün dinlenildi.

3. Harmanlı: Cısr-i Mustafa Paşa’ya 8 saat uzaklıkta idi ve yolu son derece kötüydü. Kasaba olan Harmanlı’nın büyük bir de hanı vardı. Yolda büyük ve küçük 6 köprüden geçen ordu 4 nisan 1683’te menzile ulaştı

²⁵¹ İaşe merkezleri olarak menzillerin örgütlenmesi hakkında bk: A.Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara 1966, s.3.

²⁵² Bir yerin menzil olma şartları ve diğer özellikleri için bk. Halaçoğlu, s.16,30.

²⁵³ Menziller ve ordunun menzillerde kaldığı süre içerisinde yapılan faaliyetler hakkında geniş bilgi için bk. Silahtar, *Tarih*, II , s.5-44; TSMK, *Revan Kitaplığı*, 1310, vr.20a-48b; *Laleli 1608*, vr.46b-51b.

4. Uzuncaova: Köndeli köyü tarafında olan Uzuncaova, Harmanlı'ya 8 saat mesafede olup büyük bir kasabadır ve hanı da mevcuttur. Ordu 5 nisan 1683'te menzile vardı.

5. Kayalı: Uzuncaova ile arasında 6-7 saat zaman vardır. Ancak yolu son derece kötüdür. Kış mevsiminde çekilen sıkıntı daha da artmaktadır. Hanı da olmayan Kayalı bir gayr-i müslim köyüdür. 6 nisan 1683'te menzile varan ordu gece yarısından beri yağın yağmurdan dolayı çadır kuracak kuru yer bulamamış idi. Yağmur menzile konduktan sonra ve gece boyunca devam etti. Bütün ova sular altındaydı. Menzil tarafında olan derenin de taşmasıyla köprüden geçiş büyük zorluklarla gerçekleştirildi.

6. Papaslı: Muayyen menzil olmayıp ihtiyaca göre bargir beslenirdi. Kayalı ile 6-6.5 saatlik mesafede olup yolu kötüydü. Papaslı küçük bir köy olmasına rağmen hanı, camisi ve hamamı bulunmakta idi. Civarında akarsuları, korusu ve pek çok yerinde köprüleri vardı. 7 nisan 1683'te ordu menzile sular içinde ilerleyerek ulaştı. Ancak konaklama sırasında güneşin doğmasıyla sıkıntı biraz azaldı.

7. Filibe: Papaslı ile 6 saatlik mesafede olmasına rağmen bu süre kış mevsiminde yağmur ve karda 8 saate kadar çıkmakta idi. Menzilin yolu bozuk olup zahmet çekilirdi. Büyük bir şehir olan Filibe'nin etrafı ova olup iki yüksek tepenin arasında kurulmuştur. Civarında Meriç nehri akmaktadır. 8 nisan 1683'te ordu Filibe köprüsünü geçerek Yafade sahrasına ulaştı. Yarı yolda İstanimaka suyunun taş köprüsünden geçişte büyük izdihamdan yaşandığından yavaş yol alındı. Menzilde 3 gün ikamet edildi. Araba ve ağırlıklar izdihamı önlemek için Belgrad'a kadar ileri gönderildi.

8. Tatarpazarı: Filibe'ye uzaklığı 6 saat, İstanbul'a ise 83 saattir. Yolu düz olmakla beraber yağmurda zahmet çekilmesi kaçınılmazdı. Tatarpazarı büyük bir kasaba idi. 12 nisan 1683'te menzile ulaşın ordu köprülerden geçişte büyük sıkıntı yaşadı.

9. Saruhanlı (Saruhanbeyli): 13 nisan 1683'te 4 saatlik bir yürüyüşten sonra ordu menzile vardı. Yarı yolda Elli su denilen şiddetli akan su üzerine kurulan küçük bir köprüden geçişte büyük zorluklar yaşandı.

10. Espas köprüsü: 14 nisan 1683'te Kızderbendi'ni geçen ordu Senkin menziline (Espas köprüsü) ulaştı. Menzile 6 saatte gelindi. Yol biraz iniş ve yokuşlu idi. Yolda 10 kadar köprücüklerden geçildi. Menzil son derece hoş bir yerdeydi.

11. Yeniköy: Tatarpazarı'na 2.5 saatlik mesafede idi. Orman içinde bir köydü. Köy derbent olup kapılı derbendi geçmek şarttı.

12. İhtiman: Espas köprüsüne 4 saat, Tatarpazarı menziline 12, Yeniköy'e 8, İstanbul'a ise 95 saat uzaklıkta idi. Düz bir yerde kurulu ve etrafı orman olan İhtiman büyük bir köydü ve hanları vardı. Yolu ise kötü olup inişi ve yokuşu çoktu. Özellikle kış mevsiminde büyük zahmet çekilirdi. Yolun etrafı ormanlık ve iki tarafında köyler uzanmakta idi. Ordu yürüyüşün 2.5 saatlik bölümünü ormanlık içinden geçerek yaptı ve 15 nisan 1683'te menzile vardı.

13. Ormanlı köyü civarı menzili: 16 nisan 1683'te ordu 5 saatte menzile vardı.

14. Yenihan: İhtiman'a 5 saatlik mesafede düz yerde kurulmuş bir köydür. Etrafı açık ve tavşan avlanma yeridir. Yolu da iyi olup etrafı şendir.

15. Sofya: İhtiman'a 9, Yenihan'a 4.5 (Ormanlı menziline 6 saat), İstanbul'a ise 104 saat mesafede bulunuyordu. Yolu düz olup etrafı tavşan avlamaya uygundu. Yolda bağ ve bağçeleri, çeşmeleri vardı. Düz yerde kurulmuş büyük bir şehirdi. Camileri, hamamları kısaca her şeyi bulunur bir şehirdi. 17 nisan'da şehre 2.5 saat uzaklıkta olan Iskara köprüsünden geçen orduya şehrin sol tarafında 2 gün mola verildi.

16. Halkalıpınar: Sofya'ya 5-5.5 saatlik uzaklıkta bir köydür. Yolda Tar derbendi denilen yerden geçişte büyük sıkıntı çekilir. Yol tavşan avlamaya uygundur. 20 nisan 1683'te menzile ulaşan ordu 21 nisan'da Drağman derbendini geçti.

17. Sarıyurd: Halkalıpınar'a 5 saatlik yerdir. Bayır kenarında kurulmuş bir köy olup etrafında bir taş köprüsü ile taş çeşmesi vardı. Yolun bir iki yerinde köprüleri de olan menzile aynı gün ulaşmıştır.

18. Şehirköy: Sarıyurd'a 4-4.5, Sofya menziline 15, İstanbul'a 126 saat mesafededir. Yolun iki tarafı açık meşelik olup iyi av yeridir. Yol sarp olmamakla birlikte yağmurlu havalarda biraz zahmet çekilir. Şehirköy bir bayırın kenarında kurulu güzel bir kasaba olup akarsuları, bağ ve bağçeleri çoktu. Yol ve köprüler açısından elverişli olan menzile ordu 22 nisan 1683'te vardı.

19. Musa Paşa Palangası: Şarköyü'ne 5 saatlik yerdir. Kış mevsiminde bu süre 7-8 saate kadar çıkar. Yolu dar olup bir kısmı da taşlık ve darboğaz gibi kötüdür. Musa Paşa Palangası küçük bir köydür ama taştan bir hisarıyla büyük bir hanı vardır. Bayırın dibinde kurulan köyün civarından akarsu geçer. Menzil, biraz inişli ve yokuşlu yerde ve palangadan yarım saatten fazla bir uzaklıkta idi. Ordu 23 nisan 1683'te menzile ulaştı.

20. Niş: Musa Paşa Palangası'na 8, İstanbul'a 131 saat mesafededir. Yolu gayet kötü, taşlık olup iki tarafı yüksek bayırdır, iniş ve çıkışları çoktur. Ayrıca yolda Kızılbayır

adında bir bayırı olup, geçilmesi zahmet verir. 2-3 yerinde taş köprüsü, birkaç yerinde ise ağaç köprüsü vardır. Niş, büyük bir kasabadır, bir yanı düz diğer yerleri dağdır. Etrafında bir akarsuyu bulunur. 24 nisan 1683'te menzile varan ordu yolun 5,saatinde Kızılbayırı aşarak İlice tarafında yemek molası verdi. Dünden beri yağın yağmurdan dolayı yollar çamur içindeydi. Ordu, kasaba ortasında bulunan köprüden geçerek menzilde bir gün mola verdi.

21. Aleksence: Niş'e 6.5 saat uzaklıktadır. Yolu gayet kötü olup yağmurlu havalarda bu süre 9 saate kadar çıkar. İnişi, bayırı çok olup düz yeri azdır. Aleksince köy olup, etrafı meşelikti. 26 nisan 1683'te menzile ulaşan ordu çamurdan zorlukla ilerledi ve pek çok hayvan telef oldu. Yol, menzile ancak bir saatlik mesafe kala iyileşmekteydi. Menzil sebzelik ve hoş bir yerdeydi.

22. Kınalıoğlu Çiftliği: Aleksince'ye 5-5.5 saatlik yoldur. Yağmur durumunda bu süre 7 saate kadar çıkabilir. Vaktiyle bir çiftlik olup şimdi harap durumdadır ve yüksek bir yerde kuruludur. Ordu 27 nisan 1683'te menzile girdi. Menzil son derece güzel bir yerdi.

23. Yagodina: İstanbul'a 149, Kınalıoğlu Çiftliği'ne 7-8 saatlik yoldur. Yağmurlu havalarda bu yürüyüş 10 saat sürebilir. Ordu yolda 5. saatte Parakene(Barakin) denilen bir minareli büyük bir köyden sonra iki tarafı sık ormanlık olan ve üzerinde ağaç köprüsü bulunan Morava nehrinden geçti. Yolun devamında iki büyük beş küçük tahta köprülerden geçen ordu fazla sıkıntı çekmeden ilerlemişti. Yol ve menzil gayet hoş idi. Yagodina bir kasaba olup, iki taş minaresi ve camisi vardı. Evleri çok olup düz bir yerdeydi ve etrafı meşelikti. 28 nisan 1683'te menzile varan ordu için tek sıkıntı ekmeğin temin edilmesi oldu.

24. Bataçine: Yagodina'ya 5.5-6 saatlik yoldur. Bu süre yağmurda 7 saate kadar çıkabilir. Yolu kötü olup çamurda yürümek büyük zahmet verir. Yolda beş yerde ağaç köprüleri vardır. Bazı yerleri bayır olup uçurumdur. Aslında Bataçine 10-15 evli küçük bir köydür. Deresi bulunan, etrafı meşelik olan bu köyün iki taş hanı vardır. 29 nisan 1683'te menzile ulaşan ordu yolda Devebağirtan derbendini geçti. Birkaç gündür yağmur olmadığından ordu menzile sıkıntı çekmeden ulaşmıştı.

25. Hasan Paşa Palangası: Bataçine'ye 6-6.5 saatlik yoldur. Yağmurlu havalarda bu mesafe 8 saat sürebilir. Pek çok iniş ve yokuşu vardır. Dolayısıyla arabalar büyük sıkıntı çeker. Yolda su olmayıp 8 yerde ağaç köprüsü vardır. Yolun iki tarafı ağaçlıktır. Hasan Paşa Palangası küçük bir köydür ancak pek çok hanları vardır ve palangası da çittir. Yolu diğer menzil yollarına göre daha uygundu. Ancak kasaba tarafında olan köprüden geçişte epey zahmet çeken ordu 30 nisan 1683'te menzile ulaştı.

26. Kolar: Küçük bir köy olan Kolar Hasan Paşa Palangası'na 4.5-5 saatlik yoldur. Yağmur durumunda 7 saatte ancak ulaşılır. Yolun iki tarafı ufak ve iri meşeliktir ve avlanmaya uygundur. Etrafında geniş bir ırmağı da vardır. Yolda 8 yerde ağaç köprüsü olup Hasan Paşa Palangası'na yakın yerde bir taş çeşmesi vardır. Ordu 1 Mayıs 1683'te menzile ulaştı.

27. Hisarcık: Hisarcık, Tuna kenarında kurulu küçük bir köydür. Hasan Paşa menziline 7, Kolar'a 4 saatlik yoldur. Mesafe yağmurlu havalarda 5 saate çıkabilir. Muayyen menzil değildir. Yolun iki tarafı meşeliktir ve bayırlarından dolayı çamur olursa büyük sıkıntı çekilir. Yolda bir çeşme ile bir ağaç köprü vardır. Ordu 2 Mayıs 1683'te menzile ulaştı.

28. Belgrad: Hisarcık'a 4 saat uzaklıktadır. Yol çamur ise bu süre 5 saate çıkabilir. Menzilin Hasan Paşa menziline 13, İstanbul'a 173 saat uzaklığı vardır. Yolun iki tarafı meşeliktir. Yolda bir taş çeşmesi ile taş ve ağaç köprüleri vardır. Belgrad'a 3 saatlik mesafede bulunan Çeşme nevaleğahından sonra ordu Belgrad sahrasında Abaza Mehmed Paşa köşkü tarafında kurulan otağa geçti. 4 Mayıs 1683'te cebeci ocağı, 8 Mayıs 1683'te ise yeniçeri ağası 8.000 yeniçeriyle Sava nehri üzerine kurulan tonbaz köprüden geçerek Zemun sahrasına ulaştı. Orduya yeni gelen birlikler de Zemun'a geçti.. 13 Mayıs 1683'te IV. Mehmed tarafından Veziriazam Kara Mustafa Paşa Yanık kalesinin fethiyle görevlendirildi. 24 Mayıs 1683'te Serdar-ı azam orduyla Zemun'dan hareket etti.

29. Lika (Velika): 24 Mayısta 4 saatte menzile ordu, menzilin akarsuyu olmadığından kuyu suyundan faydalandı. Fakat su içilmeye pek elverişli değildi.

30. Barka: 25 Mayıs 1683'te ordu 5.5 saatlik yürüyüşten sonra menzile ulaştı. Menzil meşelik olduğundan çadırlar zorlukla kuruldu.

31. Metrofça: 26 Mayıs 1683'te 3 saat sonunda menzile ulaşan orduya 2 gün mola verildi.

32. Milofça menzili: 3 saatlik bir yürüyüşten sonra 29 Mayıs 1683'te ordu menzile ulaştı. Menzil çayırılık bir yerd. Bu menzilin de akarsuyu olmadığından kuyular kazdırıldı. Akşama doğru 1.5 saat yağmur yağdı.

33. Tıvornik menzili: 30 Mayıs 1683'te 4 saatlik mesafeden sonra ordu menzile ulaştı, menzilin akarsuyu olmadığından kuyu suyu kullanıldı. Menzilde şiddetli yağın yağmur ve selden dolayı sıkıntı çekildi.

34. Vılkovar menzili: 31 Mayıs 1683'te 5 saatlik yürüyüşten sonra menzile ulaşan ordu Tuna köprüsünden geçişte büyük sıkıntılar yaşadı ve yağmur bu sıkıntıyı daha da

arttırdı. Bu menzille Ösek arasında bir menzil var iken alay düzeni için ikiye çıkarıldı ve ordu neferâtına 2 günlük tayın verildi.

35. Dal palangası: Ordu 3 saat sonra 1 Haziran 1683'te menzile ulaştı. Hava koşulları ve yol yürüyüş için uygundu.

36. Ösek: 2 Haziran 1683'te ordu 5 saat sonra menzile ulaştı. Serdar-ı azam Ösek köprüsünün tamamlanması için menzilde 12 gün mola vermek zorunda kalmıştı. 15 Haziran 1683'te Sadr-ı azam Ösek'ten hareket etti.

37. Darde Palangası: Ösek'ten köprüyü geçerek ilerleyen ordu 3 saat sonra Darde Palangası menziline vardı. Köprüden geçişte epey sıkıntı çekilmişti. 16 haziranda orduya oturak verildi.

38. Perinvar: Darde menzilinden hareket eden ordu 17 haziranda 4 saat sonra Perinvar palangası menziline ulaştı. Perinvar köprüsünden geçişte ordu büyük sıkıntı çekti.

39. Mihac: 18 haziranda harekete geçen ordu 5-5.5 saat sonra Mihac palangası sahrasına vardı. Yolda bataklık üzerinde korkuluksuz orta halli dolma iki köprüden geçildi.

40. Batosek: 19 haziranda 5 saat sonra Batosek palangası geçilip yakınında bir sahraya konuldu. Ordu Peçuy (palangası) kalesine 2 saat kala mesafedeydi. Yolda büyük ve küçük 7 adet köprüden geçildi. Arabaların geçişi ise son derece zor oldu. Yağmur yağması durumunda zeminin ıslaklığından dolayı sayısız davarın telef olması kaçınılmazdı.

41. Seksar palangası: 20 haziranda 5 saat sonra menzile ulaşan ordunun bir kısmı yolda köprünün elverişsizliğinden dolayı sudan geçmek zorunda kaldı. Ayrıca palanga yakınında Şaruner suyu üzerinde bulunan 12 köprüden geçişte de büyük sıkıntılar çekilmişti. Hatta askere verilecek tayın Seksar'da kaldığından çekilen sıkıntı nedeniyle kimse geriye dönemedi.

42. Pakşe: 21 haziranda 5 saatte menzile ulaşan ordu, yolun haraplığının yanında suyu zehirlenmiş kuyulardan dolayı da büyük sıkıntı çekmişti. Ancak iki saat kadar şiddetli yağmur yağması su sıkıntısını biraz hafifletti.

43. Kotvar: 22 haziranda 5 saatte menzile ulaşan ordu, yolda Altunoluğu denilen ancak bir araba geçebilen yerden güçlükle geçmişti. Ordu Kotvar kasabasına yarım saatlik mesafedeydi.

44. Cankurtaran: 23 haziranda 5 saatte menzile ulaşan ordu, yolda 3. saatte Penteli palangasına 2 saat sonra da menzile vardı. Yolda bir dolma ve bir yeni inşa edilmiş köprüden geçildi.

45. Bakište: 24 haziranda 5 saatte menzile ulaşan orduya Eflak voyvodası Şirvan Bey de katıldı. Ordunun menzilden geçeceği 2 gün önce belli olduğundan erzak tedarik edilmemişti. Dolayısıyla askerin çoğuna arpa ve ekmek tayını verilemedi.

46. İstolni-Belgrad: 25 haziranda 2 saatte menzile ulaşan orduya 26 ve 27 haziranda oturak verildi.

47. Mori: 28 haziranda ordu 4 saatte menzile ulaştı.

48. Kerburuk: 29 haziranda ordu 7 saatte menzile ulaştı. Gece yarısından ertesi akşama değin şiddetli tipi ve yağmur yağdı. Yolda 4 saat kadar meşelik yerden geçildi ve Avusturya hududuna girildi.

49. Per: 30 haziranda ordu menzile 2.5 saat kala yemek molası verdi ve yarım saat sonra menzile ulaştı.

50. Yanık kalesi: 1 temmuzda harekete geçen ordu 3 saatte menzile ulaştı. Raab nehri üzerine köprüler inşası için çalışmalar başlatıldı. 2 temmuzda orduya oturak verilerek bu menzilden 3 saat ileride Viyana yolu üzerinde bulunan Raabca nehri üzerine de köprüler inşası emredildi. Ayrıca iki nehir arasındaki dereler üzerine küçük köprüler ile bataklıkların doldurulması da lüzumlu idi. Bu nedenle 5-7 temmuz arası menzilde orduya zorunlu olarak oturak verildi.

51. Raabca nehri menzili: 8 temmuzda ordu 3 saatte menzile vardı. Dolayısıyla Yanık kalesi altında 6 gün zorunlu mola verilmişti. Bugün köprülerin tamamlanmasından sonra nehirler geçildi fakat geçişte pek çok sıkıntı çekildi. 9 temmuzda ise orduya oturak verildi.

52. Ovar kalesi: 10 temmuzda 5 saatte menzile varan ordu yol boyunca Tuna nehri ni izlemişti. Menzile 3 saat kala ordu büyük bir toz fırtınasının içinde kaldı ve ilerlemekte güçlük çekildi.

53. Fota: 11 temmuzda ordu 5 saatte menzile vardı. Menzilin yolu sola taraf iken bataklıktan kurtulmak için sağ tarafa sapıldı ve ormanlık ve hoş yerlerden geçildi. Ağırlığın ise sağdan gitmesi sıkıntıya neden oldu.

54. Vandalık ve Fegadu (Vindulksmauer): 12 temmuzda 5 saatte ordu menzile ulaştı.

55. İşikel: 13 temmuzda 5 saatte ordu menzile ulaştı. Burada Serdar-ı azam Viyana kalesinin varoşlarına yakın yerlere giderek kaleyi seyretti ve metris alınacak yerleri belirledi. Yolda Tuna kenarında pek çok bağ ve bağçeden geçilmişti.

56. Viyana kalesi menzili: Ordu 14 temmuzda 4 saatte menzile ulaştı. Yanık kalesinden Viyana'nın mesafesi 24 saatlik yoldu ve geçilen menziller son derece mamur idi.

2.1.2. Menzil Masraflarının Karşılanması

Bir sefer sırasında menzilin masrafları normal zamana göre iki kat artmaktaydı. Sefer öncesi ve sırasında menzilleri kullanan ulakların sayısının artması ve buna bağlı olarak bargire duyulan ihtiyaç ile menzillerin diğer masraflarının karşılanması gerekiyordu. Bunun yanında ihtiyaca göre yeni oluşturulan menzillerin masrafı, yükü daha da arttırmaktaydı.

Menzil masraflarının önemli bir kısmı, menzilci olarak tayin edilen o yer veya çevre ahalisinin avarız ve bedel-i nüzülleri karşılığında yaptıkları hizmetler ile ulak ücretlerinden karşılanıyordu. Menzilkeş reaya menzil işlerini görmenin dışında menzil akçesi ve imdadiyesi adıyla menzile bir miktar para verirler, menzilin lüzumlu ihtiyaç maddelerini temin ederlerdi. Ulaklar ise menzillerden aldıkları bargir için devletin kendilerine verdiği bargir ücretini menzilcilere öderlerdi. Menzil giderlerinin karşılanmasında başka uygulamalar da söz konusuydu. Gümrük gelirleri ile ocaklık şeklinde bir bölgenin mukataa malları menzillere ayrılarak menzillerin görevlerini yapmaları ve fonksiyonlarını devam ettirmeleri sağlanırdı²⁵⁴.

Sefer gibi olağanüstü durumlarda normal zamandan daha fazla faaliyet gösteren ve yükü artan menziller, ihtiyaçlarını karşılama zaman zaman yetersiz kalabilmekte idiler. Yeterli destek sağlanmayan ve yardım edilmeyen menzilkeş reaya menzil sürmeyi bırakıp “perakende ve perişan” olmaktaydı.

Menzil reayasının gücünü aşan durumlarda menzilin ihtiyaç ve masraflarının bir kısmı nakit olarak Hazine-i Âmire tarafından karşılanırdı. Sefer dolayısıyla İstanbul ve Silivri menzillerinin masrafı için Hazine-i Âmire'den para gönderilmiştir²⁵⁵. Uzuncaabad-ı Hasköy menziline sefer zamanı imdad eden çevre kazalar bu hizmeti bargir vererek yerine getirirlerdi. Ancak seferde bargir vermenin reayayı zorlayacağını düşünen devlet, imdadı kendisinin yapmasına karar verdi ve hazineden 50.000 akçe gönderdi²⁵⁶. Aynı şekilde Şehirköy kazasına bağlı Kuruçeşme menziline mevcut 13 bargirine ilave olarak çevredeki beş kazanın 23 bargir ile menzile imdadiyede bulunmaları gerekiyordu. Ancak seferin halk

²⁵⁴ Halaçoğlu, s.3-4, 130.

²⁵⁵ Menzilin bu parayı 1093 ruz-ı hızırından 1094 ruz-ı hızırına kadar kullanması hakkında 19 B 1093/24.07.1682 tarihli temessük: *D.MKF*, 318/39; *D.BŞM*, 642/18.

²⁵⁶ 28 M 1094/27.01.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 646/62.

üzerindeki diğer yüklerini dikkate alan hükûmet, imdad talebinden vazgeçti ve hazineden 100.000 akçe yardımda bulundu²⁵⁷. Edirne menzilcisinin de yardım talebi kabul edilmişti²⁵⁸.

Menzil masraflarının karşılanmasında bir diğer yol da “ımdadiye” idi. İmdadiye, savaş zamanlarında sefer masraflarını karşılamak, sulh dönemlerinde de bütçe açığını kapatmak için halktan alınan bir örfi vergidir. Menzil imdadiyesi ise menzilkeş reayaya yardımcı olmak ve yükünü azaltmak amacıyla menzil yakınında bulunan diğer kaza ve köylerden toplanırdı. İmdadiye bargir olabildiği gibi menzil arabası, zahire ve nakid de olabilirdi.

Sefer için İstanbul’dan Edirne’ye hareket eden ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında Kuleli menzilin yükü artmıştı. Menzile imdad için İncik kazası 60.000 akçe nakid, Mekri kazası ve Keşan’a bağlı Rus köyü de 1’er bargir temin ederek menzile yardımcı olmuşlardır²⁵⁹. Ancak menzile tayin olunan imdadlar, seferin yaklaşması ile ulakların artmasından dolayı yeterli olmadı. Menzilkeş reayanın hizmeti yerine getirmekte zorlanması üzerine 1094 rûz-ı hızırına kadar bir daha imdad talep edilmemek şartıyla Hazine-i Âmire’den 60.000 akçe verildi²⁶⁰.

Cisr-i Mustafa Paşa kasabasına bağlı olan Habibce menziline hizmet eden köylerden Çirmen kazasına bağlı Delikli ve Yeniceli köyleri ile Cisr-i Mustafa Paşa kazasına bağlı Habibce ve Hisarlık köylerinin müslüman ve zımmileri imdadı bargir vererek yaparlardı. 1683 seferi öncesi köylerin menzile başka imdadları da oldu. Menzilcileri olan Şaban Bey’e 73.000 akçenin yanında 1500 kile arpa ile menzilin diğer tedarikini de gördüler. Sefer dönemi olmasıyla ulak sayısının artması ve menzilin fazla işlemesi yüzünden köyler 80 guruş daha imdadda bulundular. Ancak köy ahalileri menzile bunun da yeterli olmadığını ifade ile daha fazla imdada güçlerinin kalmadığını ve başka bir talebin ahalinin etrafa dağılmasına yol açacağını²⁶¹, daha önceki seferlerde olduğu gibi Çirpan, Dimetoka ve Çirmen kazalarının menzile imdad etmelerini²⁶² bildirdiler. Menzile Hazine-i Âmire’den yapılan yardımlardan biri 1093 Muharrem başlangıcından 1094 rûz-ı hızırına kadar menzil sürmek şartıyla

²⁵⁷ Şehirköy kadısının arzı gereğince verilen 5 M 1094/04.01.1683 tarihli kaime: *D.BŞM*, 644/66.

²⁵⁸ 2 Ra 1094/01.03.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 648/57.

²⁵⁹ 4 Za 1093/04.11.1682 tarihli hüküm tezkiresi: *Ali Emiri-Mehmed IV*, 7794.

²⁶⁰ 6 Ra 1094/05.03.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 649/100.

²⁶¹ Selh-i Z 1093/30.12.1682 tarihli Cisr-i Mustafa Paşa naibi Abdullah’ın arzı: *D.MKF*, 320/28.

²⁶² 30 Z 1093/30.12.1682 tarihli Cisr-i Mustafa Paşa naibinin arzı gereğince durumu inceleyen hükûmet, Yanova ve Uyvar seferlerinde menzile imdad verilmediğini ancak 1082/1671-72 senesinde yaylağa gidişte Dimetoka kazasından 6 bargir, Çirpan kazasından ise 2 bargirin Edirne’ye dönünceye kadar menzilde hizmet etmelerinin istendiği şeklinde bir emrin kayıtlı olduğuna işaret etti. *D.MKF*, 320/23.

menzilci Ali'ye 40.000 akçe teslim edilmesidir²⁶³. Bir diğer yardım seferin yaklaşmasıyla ulak sayısındaki artışa bağlı olarak menzile yapılan yardımın yeterli olmadığını ifade eden 4 köyün ahalisinin isteği üzerine 1094 Saferinin 8. gününden 1095 rûz-ı hızırına kadar (6 Şubat 1683-23 Nisan 1684) ve köylerin birbirlerine kefil olması suretiyle 90.000 akçedir²⁶⁴.

Yagodine ahalisinin isteği üzerine menzile, artan masraflarını karşılamak üzere hazineden 60.000 akçe imdad edilmişti²⁶⁵. Şehirköy kazasına bağlı Kuruçeşme menzili de sefer dolayısıyla fazla işlediğinden menzile daha önce verilen paranın yeterli olmadığı ve imdad edilmesi gerektiği kadısı aracılığı ile arz edildiğinden menzile hazineden 40.000 akçe daha verilmişti²⁶⁶.

Menzil masraflarının karşılanmasında bazı kazalar avâızları karşılığında menzile hizmetle yükümlü idiler. Menzilin fazla işlemesi ve reayanın perişan olması durumunda bir kısım miri gelirler menzile tahsil edilirdi. Dönüşçe kasabası, Dönüşçe menzili için avâızları karşılığında bargir beslemek üzere menzilci tayin edilmişlerdi. Kasaba ordunun geçeceği güzergâh üzerinde olmamakla birlikte Bosna-Hersek-Üsküp ve Manastır yolu üzerinde olduğundan menzil fazla işlemekteydi. Kasaba halkı gücünü aşan bu yoğunluğa karşı yardım istedi. Halkın durumu göz önüne alınarak menzile, kasabanın 1093/1682 senesi nüzül bedeli malından 15.000 akçe havale edilmiştir²⁶⁷.

Menzillerden gelip geçen ulakların en önemli ihtiyacı ise bargirdi. Menzilde yetersiz bargir bulunması ulakların zaman kaybetmelerine yol açtığı gibi, bargirler de uzun mesafeleri dinlenmeden ve değiştirilmeden katetmek zorunda kalıyorlardı. Menzile imdadiye ile sağlanan bargirin yanında devlet tarafından satın alınarak menzile tevzi edilen bargir de bulunmakta idi.

Menzile zahire, odun, ot ve saman nakli ile ulakların ihtiyacında kullanılan arabaların temininde, sefer güzergâhı üzerinde olan veya menzillere yakın kazaların kadıları, kethüda yeri, yeniçeri serdanı ve iş erleri sorumlu idi. Ordunun Edirne'den hareketinden önce yol üzerinde bulunan Uzuncaabad-ı Hasköy, Filibe, Tatarpazarı, Samakov, Sofya, İhtiman, Şehirköy, Niş, Yagodine ve Belgrad kadılıklarının, nevrüzde ordu Edirne sahrasından hareket edeceğinden sınırları içinde kaçır menzili var ise her menzilde yeterli miktarda öküz

²⁶³ Evâil-i M 1094/31.12.1682-09.01.1683 tarihli temessük: *D.MKF*, 321/2.

²⁶⁴ 9 Ra 1094/08.03.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 649/11.

²⁶⁵ 2 R 1094/31.03.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 652/40.

²⁶⁶ 24 Ca 1094/21.05.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 657/46.

²⁶⁷ Dönüşçe kadısına ve 1093 senesi Köstendil sancağı nüzül bedelini toplayan memura gönderilen 12 R 1094/10.04.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.140/2.

arabası hazırlamaları gerekiyordu²⁶⁸. Buna rağmen menzillerdeki araba sayısının yetersiz olması ve miri görevler sebebiyle ulak sayısındaki artış, fazla işleyen menzillere diğer kazaların imdadiye vermelerini kaçınılmaz yaptı. İmdadiyeyi menzil arabası tedarik ederek yerine getiren kazalar sefer sona erinceye kadar menzile hizmet etmişlerdir.

Zemun menzili de 1683 seferinde normalden fazla işleyen menzillerdendi. Menzildeki araba sayısı seferden önce 2 idi. Menzile öteden beri imdadla yükümlü kazalar ordunun menzile yaklaşması üzerine menzile araba temin etmişlerdir. Bu amaçla Metrofça kazasına bağlı Tuşinik kasabasından 1, İrinik ve Gorgoroyofça kazasından 2, Zemun nahiyesi köyleri ahalisinden 1, Metrofça cizyesi malından 2 araba hazırlanmıştır²⁶⁹. Menzil ahalisi seferin başlamasıyla birlikte menzile ferman ile gelen ulaklara araba temin etmekte büyük zorluk çekti ve miriden olmak üzere 15 araba daha menzillerine imdad olunmasını istediler. Belgrad ahalisinin de aynı görüşü bildirmeleriyle Peçuy ve Beçkerek kazalarından 2, Çakve kazasından 1, Virşence'den 2 ve Çanad'dan 1 araba bargirleriyle hazırlanarak menzilin hizmetine sunulmuştur²⁷⁰.

Sirem sancağına bağlı Vilkovar menzili ise 8 menzil olup, Nemçi, İlok, Morava, Bac ve Vilkovar kazaları bu menzillere 50 araba ile hizmet etmekte idiler. Ancak Metrofça kadısının İlok ve bazı kazaların menzil arabalarını kendi kazasına ilhak etmesi Vilkovar kazası ahalisinin etrafı dağılmalarına sebep olmuştu. Hükûmet Metrofça kazasına kendi köylerinden 4 araba tayin ederek ve İlok'tan alınan arabaya 1 araba ilave ederek Vilkovar menzilin hizmetine sunmuştur. Moravik kazası da 2 araba ile sefer sonuna kadar menzile hizmet etmekle görevlendirilmişti²⁷¹. Ordunun Belgrad'da dinlendiği sıralarda etraf kazalardan zahire getirilmesiyle sorumlu menzillerin yoğunluğundan dolayı menzil arabasına ihtiyaç had safhaya ulaşmıştı. Vilkovar kazası ahalisi, menzilleri için gereken 8 arabayı imdad eden kazalardan teminden başka ücretiyle de araba tutmalarına rağmen, seferden dolayı 50-60 arabanın bile yetmediğini, bunların ücretlerini ise imdad eden kazaların vaktinde ödemediklerini ve ulakların baskısından büyük sıkıntıya olduklarını ifade ediyorlardı. İmdad eden kazaların hisselerine düşen arabadan başka Segedin sancağına bağlı Bac kazasından veya miriden imdad olunmasını hükûmete iletiler²⁷². Hükûmet, kazanın muayyen olan 1

²⁶⁸ 20 S 1094/18.02.1683 tarihli hüküm tezkiresi: *D.MKF*, 321/61(8).

²⁶⁹ Zemun, Metrofça, Gorgoroyofça ve İrinik kadılarına gönderilen 12 Ca 1094/09.05.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *D.EVM*, 30/35.

²⁷⁰ 9 C 1094/05.06.1683 tarihli arzual: *D.MKF*, 322/49.

²⁷¹ 12 Ca 1094/09.05.1683 tarihli İlok ve Moravik kadılarına gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.164/2.

²⁷² 15 C 1094/11.06.1683 tarihli hüküm tezkiresi: *D.MKF*, 322/66.

arabasından başka Nemçi kazasından 4, İlok'tan 2 ve Moravik'ten 1 arabanın temin edilerek menzilhanede hazır edilmesini bildirdi. Arabaya daha fazla ihtiyaç olur ise bu 4 kaza hane hesaplarına göre sefer sonuna kadar menzile hizmet etmekle görevlendirilmiştir²⁷³.

Ösek kazası ahalisi 3 menzil arabası ile menzilciler idi. Ulak sayısının artması halinde Diyakova, Purud, Pojega, Valpova tevabii ile Ösek kazaları nüzül haneleri hesabına göre Ösek menziline imdad etmek durumunda idiler²⁷⁴.

Metrofça menzilinın araba ihtiyacı da yine diğer kazaların imdadı ile karşılanmıştır. Kazanın muayyen olan 4 arabasından başka, kasabaya yakın olan Semendire sancağına bağlı Valpova kazasından 4, İzvornik sancağına bağlı Böğürdelen kazasından 3, Uzice kazasından 1 araba olmak üzere toplam 12 araba menzilde hazır edilmiş, ihtiyacın artması durumunda Metrofça ve Varadin kasabaları da hizmetle sorumlu tutulmuştur²⁷⁵.

Cankurtaran nahiyesinden temin edilen 250 menzil arabasının masrafları Budin'e bağlı 3 menzil köyünün üzerine yüklenmek istenmektedir. Köylerin menzil hizmetinin Cankurtaran nahiyesiyle birlikte yerine getirilmesi ricaları hükûmet tarafından da kabul edilmiştir²⁷⁶.

Menzil masraflarının karşılanmasında bir diğer yol da bir yerin mukataa mallarının ocaklık şeklinde menzile bağlanmasıdır²⁷⁷. Bunun yanında menzillere gümrük ve dalyan malından da tahsisat ayrılmıştır. İstanbul ve Silivri menzillerine 1094 rûz-ı hızırından 1095 rûz-ı hızırına kadar kullanılması için gümrük ve dalyan malından para ayrılmıştır²⁷⁸.

Başka kazaların menzile hizmetle görevlendirilmeleri de imdadiye olarak nitelendirilebilir. Bazı kazaların menzil sayısının fazla olması dolayısıyla artan iş yükünün paylaşılması gerekiyordu. Hizmetin türü menzillere fırın kazdırılması, otağın kurulması için gerekli malzemelerin temini, saman ve odunun otağa naklinde kullanılan arabaların tedariki vs. işler olabilir. Mesela Uzuncaabad kazasının hudutları içinde 4 menzil olması ve kaza

²⁷³ 14 C 1094/10.06.1683 tarihli Nemçi, İlok ve Moravik kadularına gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.165/2.

²⁷⁴ İlgili kaza kadularına, alaybeyleri, çeri başları, kura zabitleri ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen 15 C 1094/11.06.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.167/3. Aynı içerikli bir başka hüküm (14 Za 1094/04.11.1683 tarihli) seferin sona ermesinden sonra mevcut durumun devam etmesi için tekrar verildi. *D.EVM*, 30/55.

²⁷⁵ Metrofça kadısına gönderilen 17 C 1094/13.06.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.171/3. Metrofça ve Varadin kazaları bedel-i nüzül hanelerine göre bu hizmeti yerine getireceklerdi. *Ali Emiri- Mehmed IV*, 10622.

²⁷⁶ Gurre-i B 1094/26.06.1683 tarihli Budin kadısına gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.172/3.

²⁷⁷ Halaçoğlu, s.3-4.

²⁷⁸ Ayrıca bu iki menzil için hazineinden yapılan havaleler için bk: 14 Ca 1094/11.05.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 656/16.

halkının ancak Uludere menziline hizmetine yetişebilmesi dolayısıyla diğer menzillerden Harmanlı menziline hizmet için Zağra-yı Atik kazası²⁷⁹, Kayalı menzili için Çirman kazası²⁸⁰, Semerce menzili için de Zağra-yı cedid²⁸¹ kaza görevlendirilmiştir.

2.1.3. Menzile Bargir Temini

Sefer münasebetiyle menzillerin fazla işlemesi ve ulak sayısının artması menzillerdeki bargir sayısını da doğrudan etkilemiştir. Merkezler arası haberleşmenin süratli ve kesintisiz devam etmesi ve ihtiyaçların karşılanması için menzillerdeki bargirlerin sayısı arttırılır, sefer sonunda tekrar eski işleyişe dönülerek bargir zammı kaldırılırdı. Bazı durumlarda ise devlet, satın aldığı bargirleri menzillere dağıtır, masraflarını da kendisi üstlenirdi²⁸².

Her menzilde, menzilin önemine göre farklı sayıda bargir bulunurdu. Bargirler menzilin malı olup, ulaklar tarafından başka bir menzile götürüldüklerinde menzilin sürücülere aracılığı ile geri getirilirlerdi. Ulaklara verilen her bargirden menzillere belli bir ücret alırlar ve menzil masraflarını karşılardı²⁸³. Menzillere bargir temini büyük oranda imdadiye ile olmakta idi.

Viyana seferi öncesi menzillere bargir temin etme, masraflarını karşılama, ulakların bargirleri kullanma şekli ve diğer hususlarda bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Hükûmet, menzildeki bargirlerin masraflarını karşılamaya yönelik nakdi yardımlar yaptığı gibi, menzil çevresinde olan kasaba ve köyler halkını da menzilin bargir giderlerini karşılamada katkıda bulunmaya ya da doğrudan bargir temin ederek görevi paylaşmaya davet ediyordu. Uzuncaabad-ı Hasköy kazasının 9 köy reayası 55 avârizhaneleri karşılığı olarak 6 menzil bargiri besleyen menzillilerdi. Zaman zaman menzil işlerini görmek için 20-30 bargir besleyen köy ahalisi, 1683 seferinin yoğunluğundan dolayı bu sayıyı 72 bargire kadar çıkarmıştır. Devlet menzile, masraflarına karşılık olmak üzere 50.000 akçe yardımda bulunduğu halde menzili kullanan ulakların çokluğundan dolayı bargirlerin çoğu telef olmuş, kalanların çoğu da yorgunluktan zayıf düşerek işe yaramaz hale gelmişti. Üstelik menzilin menzilci ve sürücülere firar ettiğinden menzil reayası da etrafa dağılmıştı. Yerlerinde kalan

²⁷⁹ 10 Ra 1094/09.03.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.117/1.

²⁸⁰ Aynı tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.117/2.

²⁸¹ Aynı tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.117/3.

²⁸² Çatalca ve Yapağıcı menzillerine verilen 15 res bargirin bahası ile şair, saman, seyis, odacı, yular ve tobra gibi masrafları miriden karşılandı. 22 Z 1093/22.12.1682 tarihli kaime: *D.MKF*, 320/14.

²⁸³ Halaçoğlu, s.131.

menzil reayasının imdad talebi üzerine sefere gidiş ve dönüşte menzile imdad eden kazalardan Uzuncaabad kazasından bütün levazımı ile 4 bargir, Kızanlık kazasından 4, Çırpan kazasından 2 bargir temin edilerek sefer sonuna kadar menzilin işlerinde kullanılmışlardır²⁸⁴.

Seferlerde Niş menziline imdad eden 4 kaza halkının, yükümlülüğü olan 28 bargirin bedelini ve diğer masraflarını temin etmede zorlanacağı düşünülerek miktar 14 bargire indirilmiştir. Kalan 14 bargiri devlet her bargire 100'er gurus ödeyerek miriden karşıladı²⁸⁵. Sefer sırasında Niş menziline mevcut 9 bargiri ulakların yoğunluğundan yetersiz kalınca menzil ahalisinin imdad isteğini önceki seferlere kıyasla araştıran devlet, İvranye kazasından 4, Timok'tan 2, Yane'den 2 ve Esferlik kazasından 2 olmak üzere menzile 1 bargir ilave ederek 10 bargirin sefer sonuna kadar imdad etmelerine karar verdi²⁸⁶.

Papaslı menziline menzil bargiri ile imdad etmesi bildirilen Kırkkilisa ve Malkara kazalarından, 1683 seferinde "menzilin lüzumu olmadığı" belirtilerek bargirleri göndermemeleri istendi²⁸⁷. Fakat bu uygulama uzun sürmedi. Papaslı köyüne imdad eden Kırkkilisa menzircisi, Papaslı köyünde gelip geçen ulaklara hizmet etmek üzere tayin edilmişken, birkaç gün sonra görevi bırakıp tekrar Kırkkilisa'ya dönmüştü. Menzilin işlememesi, seferle birlikte artan ulak sayısı ve iki menzil arasındaki mesafenin büyümesi Edirne menzircilerini zor durumda bıraktı. Bargirlerinin 25 saatlik mesafeye gitmeleriyle helak olduklarını ifade eden Edirne menzircileri, Kırkkilisa menzircileri Papaslı köyüne imdad etmezler ise, Kırkkilisa menziline de kendi menzillerine ilhak edilmesini veya Papaslı köyüne kendilerinin imdad edeceklerini bildirdiler. Devlet, Kırkkilisa menzircilerinin Papaslı menziline yeterli bargiri nakletmelerini veya menzilin Edirne menzircilerine verilmesini (reayadan 1 akçe saliyane ile) bildirdi²⁸⁸.

Kuleli karyesi menzili için Mekri kazası 1, Keşan'a bağlı Rus köyü kazası da 1 bargir imdadiyede bulunmuşlardır²⁸⁹.

²⁸⁴ Akçekızanlık, Çırpan kadılarına ve Uzuncaabad-ı Hasköy naibine gönderilen 1 Ş 1094/26.07.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3130, s.76-77/2.

²⁸⁵ 14 B 1093/19.07.1682 tarihli kaime: *MAD*, 8481, s.11/4.

²⁸⁶ Niş, İvranye, Timok, Yane ve Esferlik kadılarına gönderilen 12 Ca 1094/09.05.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.149/1. 1095/1684 seferi için de aynı sayıda menzil bargiri talep edilmiştir. Gurre-i Z 1094/21.11.1683 tarihli ferman: *MAD*, 8481, s.194/4.

²⁸⁷ 29 Za 1093/29.11.1682 tarihli Kırkkilisa ve Malkara kadılarına gönderilen aynı içerikli hükümler: *MAD*, 8481, s.59/1 ve 2.

²⁸⁸ 10 M 1094/09.01.1683 tarihli Kırkkilisa kadısına gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.82/3.

²⁸⁹ 3 R 1094/01.04.16883 tarihli tezkire: *MAD*, 8481, s.132/3.

1683 seferinin yaklaşması ile birlikte ihtiyaç duyulan noktalarda yeni menziller de ihdas edilmişti. Bunlardan biri de Samakov kazasına bağlı Köstence menzildir. Avânzıları karşılığında 4 köy menzile bargir hizmetinde iken, iki köyün etrafa dağılmasıyla, kalan köyler 16 bargirle menzil sürmeye güçleri olmadığını belirttiler. Üstelik Samakov kazası köylerden saliyane de talep etmektedir. Yapılan inceleme sonucunda köylerin avânzıları karşılığında Samakov kazasının menzilcileri olduğu, sefer sebebiyle muayyen menzil olmadığı halde yol üzerinde bulunduğundan menzil olan Köstence menzili için reayanın incitilmemesi ve eski nizama dönülmesi istendi²⁹⁰.

Yagodine menziline bargir ihtiyacı menzil bargiri imdad eden kazalar vasıtasıyla karşılandı. Yagodine kazasından 20, Rişve'den 4, Yagodine tevabiisinden ise 10 bargir hazır edilmiştir²⁹¹. Ancak ordunun Belgrad'a kadar ilerlemesiyle bu çevredeki menzillerin yükü daha da arttı. Hem gelip geçen ulakların sayısındaki artış hem de askerin kalabalığından dolayı ihtiyaçlarının karşılanmasında menzil güzergâhındaki çevre kasaba ve köyler zor duruma düştü. İmdadiye olarak alınan bargir ve diğer ihtiyaçların temininde başka kazaların da yardımı gündeme geldi. Sefer zamanı Yagodine menzili için imdadiye veren kazalardan Yagodine kasabası 20, Rişve kazası 4, Yagodine nevahisi ise 10 bargir vermekle yükümlü idi. Yagodine kasabası ahalisi, kasabalarının yol üzerinde bulunması sebebiyle gelip geçen ulaklardan ve ordunun ihtiyaçlarından hisselerine düşen 20 bargiri vermeye güçlerinin yetmediğini bildirdiler. Halkın perişan olacağı ve etrafa dağılacağı düşünülerek 20 bargirden 15'inin kasabaya yakın diğer kazaların temin etmelerine karar verildi. Buna göre Valpova kazası 4, Uzice 4, Çačka 3, Osad 2, Rudnik ve Pojegacık kazaları 1'er bargir olmak üzere 15 bargirle sefer sona erinceye kadar menzile yardım etmekle görevlendirilmiştir²⁹².

Belgrad kazası içinde olan Hasan Paşa Palangası menzili ile Hisarcık menzilleri ulakların fazlalığından bargir yetiştiremez hale geldiler. Ulakların menzilde beklemelerine ve reayanın zahmet çekerek etrafa dağılmalarına yol açan bu durum karşısında menzilkeş reaya imdad talep ettiler. Uyvar seferinde bu menzillere yapılan yardımdan hareketle menzillerin 3'er bargirlerine ilave olarak Hasan paşa Palangası menzili için İhram kazasından 3, Madenilik'ten 2, Kocanya'dan 3, Pozarofça'dan 3, Güğercinlik'ten 2, Bataçine? Palangası nahiyesinden 2 bargir ve Hisarcık menzili için Pançova kazasından 6, Semendire'den 2,

²⁹⁰ Samakov kadısına gönderilen 22 R 1094/20.04.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.146/3.

²⁹¹ 20 Ca 1094/17.05.1683 tarihli Yagodine ve Rişve kadularına ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.158/2, 194/2.

²⁹² 29 C 1094/25.06.1683 tarihli arzuhalî telhis: *D.MKF*, 323/10.

Gorogoroyofça'dan 4 ve Belgrad emininden 6 bargir olmak üzere toplam 33 bargir tedarik edilerek sefer sonuna kadar menzilin işleri görülmüştür²⁹³.

Menzillere bargir temininde ahalinin yükünü azaltma doğrultusunda bazı girişimler de yapıldı. Belgrad menzili için kaza sakinlerinden Durmuş adlı bir kimse, 50 bargir mübâyaa edip ve masraflarını kendisi üstlenip 6 ay boyunca menzil sürmek üzere tayin edilmiştir²⁹⁴. Devlet de ihtiyaca göre bargir satın alıp menzile tevzi ederdi. Nitekim muhasara sonrası ordunun Belgrad'da kışlaması ile reayanın hizmet ve teklifleri arttığından miriden 50 bargir satın alınarak menzile gönderilmiştir. Belgrad ahalsinin gerek müslüman ve zımmî ve gerekse muaf ve gayr-i muaf olanları "kışlak" karşılığında bargirlerin masraflarını sefer sona erinceye kadar karşılamışlardır²⁹⁵.

Çeşitli yollarla menzillerde hazır edilen ve hizmete sunulan bargirlerin yine de talebi karşılayamaması üzerine bir dizi tedbir alınmıştı. Dergâh-ı Âli yeniçerileri çavuşları menzile mübaşir tayin edilerek gelip geçen ulakların ellerindeki fermanların kontrolü, ulaklara fermanından fazla bargir verilmemesi ile menzil sınırlarına riayet edilmesi gibi hususlarda titizlik gösterildi. Emirlere uymayan ulaklar kadıların arzıyla mübaşir vasıtasıyla merkeze gönderilmiştir²⁹⁶.

Bazı hizmetler karşılığında çeşitli tekliflerden muaf ve müsellemler olan reayadan da diğer reaya gibi menzil hizmeti istenmişti. İzenbol kazası voynukları İstabl-ı Âmire-i sâniye bağlı olarak hizmette iken, kanuna aykırı olarak Şehirköyü menzili için her türlü masrafları ve sürücüleri ile birlikte 3 bargir talep edilmişti. Ancak voynukların seferde hizmette oldukları belirtilerek menzil teklifi ile incitilmemeleri emredildi²⁹⁷.

²⁹³ 12 Ca 1094/09.05.1683 tarihli Belgrad kadısına gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.152/2 ile aynı tarih ve içerikli ilgili kadılara gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.153/3. Aslında Hasan Paşa Palangası ile Hisarcık bir menzil olup, Hisarcık menzilinün bargirleri Hasan Paşa Palangası'nda hizmet ettiğinden, kazalarda hazırlanacak 33 bargirin menzile gönderilerek 1095 rûz-ı huzuruna kadar hizmet etmeleri gerekiyordu. *Gurre-i Z* 1094/21.11.1683 tarihli ferman: *MAD*, 8481, s.194/1.

²⁹⁴ Menzilciye 1100 gurus miriden verilmiştir. 18 Ca 1094/15.05.1683 tarihli kaime: *MAD*, 8481, s.163/2.

²⁹⁵ *Selh-i Za* 1094/20.11.1683 tarihli Belgrad kadısının arzı: *Ali Emiri-Mehmed IV*, 10616 ile *gurre-i Z* 1094/21.11.1683 tarihli Belgrad kadısına gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.193/1.

²⁹⁶ Hasan Paşa Palangası menzilcisi ve ahalsi ile kadısının gelip geçen ulaklara bargir yetiştiremedikleri hakkındaki arzları üzerine ulakların ellerindeki fermanlara göre hareket etmeleri ve Yagodine menzili bargirlerini Hasan Paşa Palangasından beri, Belgrad menzili bargirlerini ise Hasan Paşa Palangasından ileri geçirmemeleri konusunda Hasan Paşa Palangası kadısına ve Dergâh-ı Âli yeniçerileri çavuşlarından olup menzile tayin olunan Mustafa'ya gönderilen 26 Ş 1094/20.08.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3130, s.89/1.

²⁹⁷ 17 N 1094/09.09.1683 tarihli İzenbol kadısına gönderilen hüküm: *MAD*, 3244, s.112.

Sefer dönüşü menzillerin mevcut durumları tekrar ele alınarak hangi menzilin ne kadar imdad aldığı, bargir sayısı ve diğer hususları kadılar tarafından keşf edilmiş ve merkez bilgilendirilmiştir²⁹⁸.

2.1.4. Menzile Erzak Temini

Menziller, sefere çıkan ordunun iaşesinin temin ve tevzi edildiği noktalardı. Menzillere yakın kaza ve karyelerden nüzül, sürsat ve iştira yoluyla temin edilen gerek hububat ve hayvan yemi ve gerekse diğer ihtiyaç maddeleri menzillerde stoklanırdı. Zahirenin muhafaza edilebilmesi için menzillerde mevcut anbarlar kullanılır, ihtiyaç durumunda yeni anbarlar inşa edilirdi²⁹⁹. Şahıslara ait çiftlik, depo, mahzen, ahur ve avlulardan da geçici bir süre için yararlanılırdı³⁰⁰.

Ordunun sefere çıkmasından aylar önce, menzillerin hizmet kapasitelerini arttırıcı ve sefer yoğunluğunu kaldıracak şekilde gerekli hazırlıkları yapılırdı. Sefer güzergahı üzerinde bulunan kadılar ve diğer görevliler Dergâh-ı Âlî yeniçerileri, altı bölük halkı ve diğer ordu neferâtının ihtiyacı olan erzağı nüzül emininin görevlendirdiği mübaşir vasıtasıyla reayadan temin etme ve menzilde hazır bulundurmak durumunda idiler. Erzağın geç temini, temininde bir takım yolsuzlukların yapılması ve reyanın mağdur edilmesine karşı kadılar sık sık uyarıldığı gibi³⁰¹ tayin olunan kadar erzağın menzile nakledilmesi konusunda da dikkatli olmaları istenirdi. Ancak sefer sırasında bazı kazalar hisselerine düşen erzağı tedarik edemedikleri gibi³⁰² bir kısmı da çeşitli bahanelerle yükümlülükten kaçmaya çalıştılar. Mesela Tıvornik menzili için Serdar İbrahim Paşa tarafından Moravik, Nemçi ve Race kazalarına tevzi edilen erzağı kazalar halkı vermeye yanaşmadılar. Üstelik kazalar halkı birbirlerine baskı ve zulüm yapmaya başladılar. Hükûmetin emri, her kazanın tevzi olunan

²⁹⁸ 23 Z 1094/13.12.1683 tarihli Bergos ve Çorlu kadılarına ve iş erlerine gönderilen hüküm: *MAD*, 3244, s.134/1.

²⁹⁹ 1084/1673-1674'te satın alınan zahirenin konması için Edirne'den Tulçı'ye kadar olan menzillerde ve iskelelerde yeni anbarlar inşası yanında ücretiyle anbar da kiralanmıştı. 1095/1684 tarihli arz defteri: *Ali Emiri-Mehmed IV*, 1545.

³⁰⁰ Ertaş, *Menzillerin Askeri Fonksiyonları*, s.94.

³⁰¹ Edirne'den Budin'e kadar yol üzerinde bulunan menzillerden zahire mübâyaasıyla görevlendirilen nüzül emini, deruhdecilerin halktan zahireyi topladıklarını ve teslim bahanesi ile reyanın paralarını da alarak zahireye sahip çıktıklarını merkeze bildirdi. Zahire sıkıntısına sebep olabilecek bu tür girişimlerin engellenmesi ve zahirenin mübâyaa yoluyla reayadan alınması istendi. 14 M 1094/13.01.1683 tarihli ilgili kadılara ve diğer görevlilere gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.85/1.

³⁰² Sonbor kadısına, imam, hatip, vakıf mütevellileri, subaşılar ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen 13 Ca 1094/10.05.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.177/2.

miktar kadar erzak hazırlamaları şeklinde idi³⁰³. Velika menzilden Ösek'e kadar mevcut menzillerin erzakları ise tayin olunan miktar kadar tedarik edilemedi. Menzillerdeki noksan erzak tespit edilerek, her menzile imdad etmekle yükümlü kazalardan 1.000 kile arpa ile 200 kile un daha talep edilmiştir³⁰⁴. Bazı menzillerde ise ordu tayınatı için yeterli zahire bulunamamıştır. Nitekim Bakişte menziline temin edilmiş zahire bulunmadığından askerin çoğuna arpa ve ekmek dağıtılamamıştı. Ordunun bu menzile konacağı için iki gün önceden bildirilmiş olması böyle bir sıkıntının yaşanmasına sebep olmuştu³⁰⁵. Zahirenin zamanında ve eksiksiz menzillerde hazır edilmesi savaşan orduların gücünü doğrudan etkilediğinden kadınlara gönderilen emirler, bu hususa dikkat etmeleri ve ihmalde bulunmamaları şeklinde idi. Bunun yanında reayanın sefer zamanı önemi daha da artan hububatı, yüksek fiyatla dışarıya satması da yasaklanmıştı.

Menzilin erzak ihtiyacı öncelikli olarak menzile yakın kasaba ve köylerden karşılanırdı. Bu mümkün olmadığı zaman çevre kaza ve köyler ile çiftlik sahiplerinden ve bulunan yerlerden tedarik edilirdi. Nitekim Viyana seferinde menzil zahiresinin mübâyaası için bölgeye giden nüzül emini Ahmed Ağa, Edirne'den Şehirköy menziline kadar zahirenin temin edilmesinin mümkün olduğunu, ancak Şehirköy'nden Budin'e kadar mevcut çoğu menzilin palanga olması yüzünden kasaba ve köylerinin olmadığından bahisle, zahire temininde güçlük çekildiğini bildirdi. Bazı menziller ise bağlı oldukları kaza halkının fakir oluşları sebebiyle zahire tedarik etmekte zorlandılar. Bu durumdaki menzillere, çevre kasaba ve köylerin imdadı ile zahire getirilmiştir. Zahirenin naklinden de reaya sorumlu idi. Menzilde hazır edilmesi istenen zahirenin bedelleri mübaşir tarafından reaya peşin olarak ödenmiştir³⁰⁶. Buna göre her menzil için 5500 kile arpa, 650 kile un, 300 araba odun, 500 kantar saman ve 800 araba taze otun hazırlanması gerekiyordu³⁰⁷. Yalnız Kemalçayı ile Belgrad arasında bulunan menzillerde ise 10.000 kile arpa, 900 kile un, 500 araba odun, 4.000 kantar saman ile 150 araba otun temini öngörülmüştü. Ordunun bir süre dinleneceği menzillerde ise konaklanan gün sayısına göre zahirenin miktarı artırılmıştı³⁰⁸. Seferde iâşe

³⁰³ 20 Ca 1094/17.05.1683 tarihli ilgili kadınlara gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.162/2.

³⁰⁴ Velika menzilden Ösek'e kadar yol üzerinde bulunan kadılar ile menzile yakın olup menzil zahiresi tekniline memur olan kazaların kadınlara ve ilgililere gönderilen 25 Ca 1094/22.05.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.160/3.

³⁰⁵ *Revan 1310*, vr.39a.

³⁰⁶ 12 S 1094/10.02.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3130, s.52/1, *MAD*, 8481, s.99/1.

³⁰⁷ 16 Ra 1094/15.03.1683 tarihli menziller defteri: *MAD*, 8481, s.123/2.

³⁰⁸ M 1094-21 Za 1094/Ocak 1683-11.11.1683 tarihli Kemalçayı ile Budin menzili arasındaki menzillere ait zahire defteri: *Bab-ı Defteri, Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF)*, 27576, s.2-39 (1 ek).

merkezleri Budin'de son bulmaktadır. Ordu neferatına bu menzilden sonra verilen tayinat Budin'den nakledilmiştir.

Belgrad'da ordunun konaklayacağı zaman zarfında lazım olan erzak çiftlik sahiplerinden, reayadan, iskelelerde olan mahzenlerden ve bulunan yerlerden bölgedeki narha göre mübaşir aracılığı ile satın alınarak menzile nakledilmiştir. Bu amaçla Vidin sancağından 120 bin kile arpa ile 40 bin kile un mübâyaası³⁰⁹ için Şhirköy kazasından İbrahim Ağa tayin edilmiş ve hazineden zahire bedeli olarak 1.500.000 akçe verilmiştir³¹⁰.

Muayyen olan menzillerin yanında, sefer dolayısıyla ihdas edilen menziller de vardı ve zahire ihtiyaçları bağlı oldukları kazalar tarafından karşılanıyordu. Muayyen menzil olmayan Espas köprüsü menzili, Samakov kazasına bağlı olduğundan menzile gereken zahireyi kaza halkı temin etmek durumunda idi. Ancak talep edilen arpa (10.000 kile) kazada yeteri kadar mevcut değildi. Samakov kazası menzil için ancak 6.000 kile arpa temin edebiliyordu. İhtiyaç duyulan zahirenin geri kalan miktarının Ilıca kazasından temin edilmesi düşünüldü. Bu amaçla kaza halkının 4.000 kile arpayı hazırlamaları ve menzile kadar götürerek nüzül eminine teslim etmeleri gerekiyordu³¹¹.

Muhasara sonrası dönüş yolunda yeni konaklar oluşturulmuştur. Bunlardan biri de Niş'e yakın olan Ilıca'dır. Menzil tayin edilen Ilıca'ya ordunun ihtiyacında kullanılmak üzere 5.000 kile arpa, 100 kile un, 100 araba ot, 2.000 kantar saman ve 300 araba odunun hazır edilmesi gerekiyordu. Bu amaçla menzile gerekli erzakı temin etmek üzere bir mübaşir gönderilmiştir. Mübaşir, miktarı bildirilen erzaktan menzilde mevcut olanını tespit ederek eksik miktarı "narh-ı cari" üzere satın almak suretiyle tamamlamıştır³¹².

Nüzül emininin zahire harcamaları için hazineden³¹³ ve diğer yollardan³¹⁴ sürekli havale yapılıyordu.

³⁰⁹ 27 S 1094/25.02.1683 tarihli Vidin sancağındaki çeşitli kazalardan arpa ve un mübâyaasına ait defter: *D.MKF*, 321/68.

³¹⁰ Aynı tarihli temessük: *D.BŞM*, 647/107.

³¹¹ Zahire bedellerinin narh-ı cari üzere ödenmesi hakkında Ilıca kadısına ve diğer görevlilere gönderilen 29 S 1094/27.02.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.112/3.

³¹² 25 L 1094/17.10.1683 tarihli Yagodine menzilinden Niş kadısına, mübaşire ve iş erlerine gönderilen hüküm: *MAD*, 3244, s.123/2.

³¹³ Cisir-i Mustafa Paşa menzili meks zahiresi için nüzül emini Ahmed Ağa'ya verilen 5.000 guruşun yanında (4 R 1094/02.04.1683 tarihli kaime: *D.BŞM*, 652/77 ile aynı tarihli temessük: *D.MKF*, 321/130), Edirne'den Belgrad'a kadar mevcut menzillerin zahire ihtiyaçlarını tamamlamak için Şhirköylü İbrahim Ağa'ya da 6 yük akçe teslim edilmişti (27 S 1094/25.02.1683 tarihli kaime: *D.MKF*, 321/69).

³¹⁴ Belgrad'da bina işleriyle uğraşan Hüseyin Ağa'ya, Edirne'de hazineden verilen 100 keseden 50 kesesini nüzül eminine teslim etmesi için emir verilmişti (12 Ra 1094/11.03.1683): *MAD*, 2931, s.47/1; *D.BŞM*, 649/40. Muhassıl-ı emval olan Zeynel Paşa'nın zimmetindeki maldan 50.000 esedi guruş havale edildiği gibi 10.000 esedi guruş daha verilmesi için emir verilmiştir. *MAD*, 8481, s.128/1.

Menzillerin, ordunun sefere gidiş ve dönüşü sırasında iaşeyi kesintisiz olarak karşılaması gerekiyordu. Bu nedenle yeterli miktarda zahirenin temin edilip depolanması şarttı. Sefer dönüşü ordunun beslenmesi ve diğer ihtiyaçları için Zemun'a kadar her menzilde 6.000 kile arpa, 800 kile un, 1500 kantar saman, 400 araba odun ile 150 araba otun temin edilmesi gerekiyordu. Menzillerde mevcut zahirenin yanında ihtiyaç duyulan zahirenin bir kısmı Budin anbarından, bir kısmı yeni iştiraldan tedarik edildi. Henüz Viyana muhasarasının devam ettiği günlerde Tıvornik menzili için menzile yakın Nemçi ve Morovik kazalarından arpa ve buğday istenmişti. Her iki kaza halkı zahire sıkıntısı çektiklerini ifade ile komşu diğer kazaların menzile imdad etmelerini aksi halde perişan olacaklarını bildirdiler. Hükümet, Nemçi ve Morovik kazaları ile birlikte komşu kazalar halkının zahireyi menzilde hazır etmeleri konusunda emir verdi. Halk askerinin dönüşünden önce temin edecekleri zahireyi kendi anbarlarında muhafaza ederek menzilin ihtiyaçları için hazır durumda tutacaklardı³¹⁵. Ordu neferâtının tayinatından sonra menzillerde artan zahire (arpa ve un) ziyan edilmeden tartılıp İstolni-Belgrad anbarına gönderilmiştir³¹⁶.

Menzillerde ordunun iaşesi için hububatın yanında yer alan bir diğer yiyecek maddesi de ekmek (nan)ti. Gerek sıcak ve gerekse peksimed olarak tüketilen ekmeğin imali için fırın ve fırıncılara ihtiyaç vardı. Orduyla birlikte hareket eden fırıncılar için her menzilde gerekli altyapının hazırlanması yani fırınların kazdırılması gerekiyordu. Edirne'den Budin'e kadar yol üzerinde bulunan kadıların, kazaları dahilinde menzil sayılarına göre her menzilde 80 fırın kazdırmaları ve muhafaza etmeleri lüzumlu idi³¹⁷. Fırınların her biri 40'ar bin akçelik ekmek pişirecek kapasitede idi. Hazır edilen ekmekler ordu neferâtına dağıtılmak üzere nüzül eminine teslim edilmiştir³¹⁸. Menzillerdeki kazalar ve kazdıkları fırın adetleri şu şekildedir³¹⁹:

³¹⁵ 17 N 1094/09.09.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3244, s.111.

³¹⁶ İstolni-Belgrad dizdarının vekiline zahireyi teslim etmesi hakkında 28 L 1094/20.10.1683 tarihli nüzül eminine gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.183/5.

³¹⁷ 20 S 1094/ 18.02.1683 tarihli kadılara gönderilen hükümler: *D.MKF*, 321/61(7); *MAD*, 8481, s.106/3.

³¹⁸ 24 Ca 1094/21.05.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.159/1.

³¹⁹ 4 Ca 1094/01.05.1683 tarihli defter: *MAD*, 8481, s.150/2 ile 13 Ca 1094/10.05.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.148/1.

Tablo 2: Menzillerde Fırın Kazan Kazalar Ve Fırın Adedi

Menziller	Fırın Kazacak Kazalar	Fırın (aded)
Zemun	Morava	30
	Zemun	10
	Virsenice	40
Velika	Pojegacik	40
	Cacka	40
Barka	Bögürdelen	40
	?	40
Metrofça	Metrofça	50
	Varadin	30
Sahra-yı Bobofça?	Moravik	50
	?	30
Tıvornik	Gorgorofça	20
	?	60
Vilkovar	Valiva	30
	Velika	50
Ösek	Banaluka	30
	Ösek	40
	Valiva ve tevabisi	10

Viyana seferine bahar başlangıcında çıkıldığından ordunun yürüyüş ve menzillerde konaklamalarında mevsim koşulları gereği sürekli ve şiddetli yağan yağmurlar pek çok zorluğu da beraberinde getirmişti. Ağırlıklarıyla birlikte hareket eden ordu sellerden, taşan nehirlerden, çamurdan ve bozulan yollardan sıkıntı çekmiştir. Açık arazide kazdırılan fırınlarda ekmek pişirilmesi bu şartlarda zor olacağından bir süre için menzillere yakın çevre kazalardaki fırınlarda ekmek pişirildi. Kemalçayırı menzilinden Hisarcık menziline kadar menzillere çevre şehir ve kazalardan temin edilen ekmek toplam 360.000 çiftti. Buna göre ordunun menzile ulaşmasından önce ekmeği menzilde hazır eden kazalar ve pişirilen ekmek sayısı³²⁰:

³²⁰ 20 S 1094/18.02.1683 tarihli hükümde Filibe kazası ve kuralarında pişirilecek 90.000 çift ekmekten, 30.000 çiftinin Korubaşı menziline nakledilmesi, 60.000 çiftinin ise Filibe'de muhafaza altına alınması istendi. *D.MKF*, 321/61(6); *MAD*, 8481, s.106/2. Edirne kadısına gönderilen bir diğer hükümde ise ordunun 1 nisanda Edirne'den hareket edeceği hatırlatılarak ilk menzil olan Kemalçayırı menziline

Tablo3: Menzillere Ekmek Temin Eden Kazalar ile Ekmek Sayıları

Menziller	Menzillere Ekmek Temin Eden Kazalar	
Kemalçayırı	Edirne	40.000
Cisr-i Mustafa Paşa	Edirne	30.000
Harmanlı	Dimetoka	30.000
Uludere	Uzuncaabad-1 Hasköy	15.000
	Çirmen	15.000
Semerce	Uzuncaabad-1 Hasköy	20.000
	Dağardı	10.000
Kayalı	Zağra-yı Atik	30.000
Papashı	Çirban	20.000
	Akçekızanlık	10.000
Korubaşı	Filiba	30.000
Filiba	Filiba	60.000
Yagodine	Yagodine ve Rişve	10.000
Batınçine	Alacahisar ve Gorgorofça	10.000
Hasan Paşa Palangası	Semendre	10.000
Kolar	Belgrad	10.000
Hisarcık	Belgrad	10.000

Muhasaradan sonra ordunun menzillerde ekmek ihtiyacını karşılamak için sefer dönüşü her menzilde 20 fırın faaliyette bulunmuştur³²¹. Sefere gidişte 65 fırın tedarik eden şehirlerden dönüşte 50 fırın talep edilmiştir³²².

Osmanlı askerine menzillerde tayın olarak hububat ve ekmeğin dışında çok çeşitli yiyecek maddeleri de verilirdi. Dolayısıyla menziller gerek orducu esnafının ve gerekse menzile yakın çevre kasaba ve köyler halkının ürünlerini sattığı bir pazar konumunda idi³²³. Bu gıda maddeleri arasında sığır eti, tavuk ve piliç³²⁴, yağ, peynir ve yoğurt sayılabilir.

ordunun varmasından 1 gün önce ekmeğin kasaba fırınlarında pişirilmesi ve menzile nakli yer almaktadır. Ekmeğin gramajı konusunda "bir akçeye kaç dirhem etmek rayic ise ol hesab üzere ikişer akçelik etmek bir çift olmak üzere tab' ettirdib" şeklinde açıklama yapılmıştı. Edirne kadısına gönderilen 21 Ra 1094/20.03.1683 tarihli hüküm: MAD, 8481, s.127/1.

³²¹ Gurre-i L 1094/23.09.1683 tarihli ferman: MAD, 3244, s.117/2.

³²² 3 M 1095/22.12.1683 tarihli fırın ihraç defteri: MAD, 8481, s.206/2.

³²³ Halaçoğlu, s.142.

³²⁴ Lehkemet, Sallas, Savsallas, Subudince, Bankovice, Çelkur karyesi, Yaya kasabası, Yata iskelesi, Mihaç ve Ösek menzillerinin her biri için 3'er akçeden 150 vukıyye sığır eti, 600 akçelik ekmek, kilesi 12 akçeden 150 kile arpa, 4'er akçeden 30 tavuk satın alınacaktı(18 Ca 1094/15.05.1683, MAD, 2931, s.67/1).

Menzillerde stoku yapılan bir başka ihtiyaç maddesi ise hayvan yemidir. Zahiyeyle aynı kapsamda değerlendirilen hayvan yemi arpa, saman ve ottan oluşuyordu. Orduyla birlikte hareket eden hayvanların beslenmesi ve onlardan faydalanabilmesi iyi bir organizasyona bağlı idi. Sefere gidiş ve dönüşte her menzilde ne kadar ve ne tür hayvan yemi bulundurulacağı, hangi kazaların ne miktar temin edeceği sefere çıkmadan önce planlanırdı. Menzillere çevre kazalardan mübâyaa yoluyla hayvan yemi nakledilirdi. Ancak hayvan yeminin zamanında ve yeterli miktarda menzillere ulaşmadığı durumlarda, devlet sıkıntıya yer vermemek için stoklarını kontrol eder, menzillere yakın çiftliklerde, köy zabıtları anbarlarında ve mahzenlerde bulunan arpa, saman ve otun, lüzumu halinde kullanmak üzere, muhafaza edilmesini sağlardı. Bu şekilde temin edilen hayvan yeminin ücretleri hazineden ödenirdi³²⁵. Bazı menzillere ise sefer başlamadan önce hayvan yemi takviyesi yapılırdı. Nitekim ordunun sefer dönüşünde zorluk çekebileceği düşünülerek menzilde hazır edilmesi planlanan hayvan yeminin artırılması yoluna gidildi. Budin'den Belgrad'a kadar geçilecek güzergâh üzerinde bulunan Erçin, Şilin, Kotvar, Pakşe, Yeni Palanga, Batosek, Mihaç, Perinvar, Ösek, Vilkovar, Tıvornik, Metrofça, Barka ve Zemun menzillerine sefer başlamadan önce 60 araba ot yeterli görülmüştü. Bu miktara sonradan 20 araba daha ilave edildi. Otun arabası 40'ar akçeden iştır edilmiştir³²⁶.

2.1.5. Menzilin Diğer İhtiyaçlarının Temini

Menzillerin fiziki şartlarının ordunun konaklamasına uygun hale getirilmesi, hizmetin ve iaşenin eksiksiz olarak devam etmesi için şarttı.

Her menzilde kurulan Otağ-ı Hümâyûn için lüzumlu mühimmatın, ordunun menzile ulaşmasından önce hazır edilmesi gerekiyordu. Otağ mühimmatı olarak kazık, çatal, tokmak, tahta, kereste ve çivi lazımdı. Yol üzerinde mevcut menzillerin kadıları belirtilen miktar ve vasıftaki mühimmatı reayadan devletin belirlediği fiyat üzerinden satın almışlardır³²⁷. Otağın

---

Belgrad'dan Filibe'ye kadar yol üzerinde bulunan kadılar da her menzile 500'er adet tavuk ve piliç tedarik edeceklerdi. 3 L 1094/25.09.1683 tarihli emr-i şerif: *MAD*, 3244, s.118/3.

³²⁵ Filibe'den Edirne'ye varınca yol üzerinde bulunan kadılara ve diğer görevlilere gönderilen 25 Za 1094 / 15.11.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3244, s.129/2.

³²⁶ Otun yanında bahsedilen menzillerde odunun miktarına da zam yapıldı ve 80 arabaya çıkarıldı. İlgili kadılar ile palanga ağaları, hisar erleri, ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen 15 Ra 1094/14.03.1683 tarihli emr-i şerif: *D.BŞM*, 321/96.

³²⁷ *D.BŞM*, 644/25. Otağ-ı Hümâyûn için Edirne'den Belgrad'a kadar mevcut her menzilde 20.000 kazık, 200 çatal, 200 tokmak, 3 kantar çıra, 4 kantar saman (9 S 1094/07.02.1683, *MAD*, 8481, s.96/4),

kurulacağı alanı temizlemek, düzeltmek ve otağ hizmetinde çalışmak üzere işçiler temin edilmiştir³²⁸. Otağın aydınlatılmasında kullanılan meşale mühimmatından çıra, katran ve eski paçavra mübâyaa edilerek her menzilde hazır edilmiştir³²⁹.

Menzile zahire ile hayvan yemi ve diğer ihtiyaç maddelerinin taşınması için arabalar kullanılmış ve her menzil için 100 araba temin edilmiştir³³⁰.

Menzillerde ordu neferâtının iaşesinde en önemli ihtiyaç maddesi ise su idi. Su kaynakları yeterli olan menzillerin yanında akarsuyu olmayan ve suyun temininde günlük çekilebilecek menziller de vardı. Velika, Barka, Kokoyofça ve Tıvornik menzillerinin akarsuları olmadığından su ihtiyacı kuyulardan karşılandı. Ordu menzile varmadan önce kuyuların kazılması için çeşitli kazalardan işçi toplandı³³¹. Ancak açılan kuyulardan elde edilen suyun pek de içmeye elverişli olmadığı görülmektedir. Nitekim Velika menzilinde askerin ihtiyacını karşılamada kuyuların suyu yeterli olduğu halde suyun sıhhati hakkında aynı şeyi söylemek mümkün değildir³³².

Ordunun menzilden menzile doğru bir şekilde ulaşması için kılavuzlar tayin edilmiştir. Her menzil için hazır edilen kılavuz sayısı 40'dır³³³.

Belgrad'dan itibaren ordunun konaklayacağı menzillerde 10.000 kazık, 35 tokmak, 35 çatal, 2 kantar çıra ile 1 araba saman (8 Ca 1094/05.05.1683, *MAD*, 8481, s.147/2), Zemun'dan Ösek'e kadar yer alan menzillerde tahta ve kereste (27 Ca 1094/24.05.1683, *MAD*, 8481, s.159/3), Velika menzilinden Ösek'e kadar her menzil için de 250 adet büyük tahta, 80 adet taban, 12 vukıyye çivi temin edilmesi gerekiyordu (*MAD*, 8481, s.159/2).

³²⁸ Grzegorzewski, *Z Sıdzyllatów Rumelijskich*, s.27.

³²⁹ Edirne'den Budin'e kadar ordunun konaklayacağı her menzilde Otağ ve Harem-i Hümayûn meşaleleri için 40 kantar çıra, çıra bulunmayan yerlerden ise 500 vukıyye katran ile 500 vukıyye eski paçavra hazır edilecekti (15 S 1094/13.02.1683, *MAD*, 2931, s.33/1). Ordunun sefer dönüşü konaklayacağı menzillerde ise 30'ar kantar çıranın mübâyaaası ve kıyyesine 2'şer akçe ödenmesi bildirildi (3 L 1094/25.09.1683, *MAD*, 3244, s.118/4).

³³⁰ 13 Ca 1094/10.05.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.148/2.

³³¹ 4 Ca 1094/01.05.1683 tarihli hüküm tezkiresinde her menzil için 250 kuyu açılması emredildiği halde (*MAD*, 8481, s.150/3), tablosu çıkarılan 11 Ca 1094/08.05.1683 tarihli hükümde kuyuların sayısında azalma görülmektedir (*MAD*, 8481, s.147/3).

³³² *Revan 1310*, vr.32a.

³³³ Grzegorzewski, *Z Sıdzyllatów Rumelijskich*, s.25.

Tablo 4: Menzillerde Açılan Kuyu İle Görevlendirilen Kaza ve İşçiler

Menziller	Açılacak kuyu	Görevlendirilen kazalar	Görevlendirilen kişi
Velika	150	İrnek	130
		Zemun	20
		Varadin	100
Barka	80	Gorgorofça	100
		Böğürdelen	100
		Metrofça	100
Kokoyofça	100	Bac	200
		İlok	100
Tıvornik	100	Nemçi	150
		Morovik	50

Ordunun sefer dönüşü varacağı menzillerde, havaların soğuması dikkate alınarak ısınma ihtiyacı için kömür ve diğer mühimmatın teminine çalışılmış ve her menzil için 1.000 vukıyye kömür mübâyaa edilmiştir³³⁴.

2.2. SEFER GÜZERGAHINDA YAPILAN İNŞA VE TAMİR FAALİYETLERİ

2.2.1. Yol-Köprü İnşası Ve Tamiri

Osmanlı Devleti'nde öteden beri şehirler ve kasabalar arasındaki bağlantıyı sağlayan yolların inşa, bakım ve onarımından sorumlu bazı hizmet grupları vardı. Bu gruplardan biri olan köprücüler, tayin edildikleri köprülerin muhafaza, tamir ve bakımıyla ilgilenirler, hizmetleri karşılığında avâriz-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf tutulurlardı. Köprücülere, vergi muafiyetinin yanında kürekçilik, cerahorluk gibi çeşitli hizmetlerden muafiyet hususları da tanınmıştı³³⁵. Derbentçiler ise yol ve geçit emniyetinin yanında yolların

³³⁴ Hisarcık Palangası menziline Filibe'ye kadar nüzül olunacak menzil kadılarına ve iş erlerine gönderilen 7 L 1094/29.09.1683 tarihli hüküm: MAD, 3244, s.120/2.

³³⁵ Arhova kazasında Çerkes köyünden 24 kişi (10 askerî ve 14 reayadan olmak üzere) köprücü olarak görevlendirildiler. Bunlar, Sevindire nehri üzerine inşa edecekleri ağaç köprüyü gerektiğinde tamirle de sorumlu idiler. Bunun yanında Göyne?, Ahestec?, Kütateş yollarının işlenmesi karşılığında avâriz-ı divaniye, tekâlif-i örfiyye ve şakkadan muaf tutulmuşlardır. Arhova kadısına gönderilen 22 Ra 1094/21.03.1683

açılması, temizlenmesi ve köprü tamiri gibi işlerle meşgul olurlardı³³⁶. Bu şekilde devlet yol ve köprü tamir ve inşasına daha fazla zaman ve para harcamak yerine bölge halkından tayan ettiği mükellefler aracılığı ile sadece sefer zamanı değil barış dönemlerinde de ulaşımın güvenli ve rahat işlenmesini temin ederdi. Bahsedilen hizmet gruplarından biraz farklı olan, genellikle şehir ve kasabalarda oturan ve esnaflar gibi teşkilatlanmış olan kaldırımcılar ise bir sefer durumunda alet ve edevatları ile tamir ve inşası lüzumlu yollar için harekete geçerlerdi³³⁷. Sefer zamanı bu hizmet grublarına ücretiyle tutulan beldarlar, lağımıcılar, neccarlar, taşçılar ve ırgadlar da katılırdı.

Sefere çıkan bir ordunun askeri yol boyunca yürüyüşünün planlanan şekilde gerçekleşmesi için bölgenin arazi şartları, dolayısıyla yollar ile nehirler üzerindeki geçiş durumu büyük önem taşıyordu. Sefer süresince ordunun her türlü ihtiyacının sıcak harp sahasına taşınmasında can damarı olan yolların, bu özelliğinden dolayı fiziki durumlarının bilinmesi ve iyileştirilmesi gerekiyordu. Daha ordunun sefere çıkmasından aylar önce, kullanılacak yollar, geçit yerleri ve köprüler yoklanarak keşif yaptırılır ve raporlar hazırlanırdı. Raporda tamir ve inşa için ne kadar masraf yapılacağı tahmini olarak hesaplanır ve ihtiyaç duyulan yerlerde gerekli çalışmalar başlatılırdı. Kesin maliyet ancak inşaatın tamamlanmasından sonra ortaya çıkardı³³⁸. Bölgeye gönderilen mübaşirler, görev alanları içinde yer alan dar yolların “*tathîr ve tevsî*” çalışmalarına başlarlar, lağımıcı, neccar, su yolcu ve taşçılar vasıtasıyla yollar sefere hazır hale getirilirdi. Ayrıca ordunun geçeceği yollar üzerinde olmasa bile, sefer süresince cebehane ve erzak ile diğer mühimmatın kolaylıkla sefer bölgesine ulaşmasını sağlayacak şekilde etrafta bulunan diğer köprü ve geçitler de kontrol edilir ve gereken yerleri tamir edilirdi.

Osmanlı ordusu baharda sefere çıktığından mevsim şartlarından özellikle yağmurdan ve sellerden zaman zaman sıkıntı çekiyordu. Olumsuz koşullar yolların harap olmasına,

---

tarihli hüküm: *D.MKF*, 321/123. Belgrad kazasının müslüman ve hristiyan halkı avarızları karşılığında köprücü idiler. Bunlar Belgrad ile Zemun çevresinde bulunan ağaç ve taş köprüleri lüzumu halinde tamir ederlerdi. Bunun yanında Sava nehri üzerinde bulunan köprünün tonbazlarının muhafazası da onlara aitti. Belgrad halkının bu hizmetleri karşılığında vergilerden muaf tutulmaları hakkında yeniden emr-i şerif verilmesine dair arzuahalleri gereğince verilen 29 C 1092/16.07.1681 tarihli hüküm tezkiresi: *Ali Emiri-Mehmed IV*, 465. Filibe çevresindeki köprülerin tamiri de avarızları karşılığında köprücü olan 3 köy ahalisine yaptırılmıştır. *MAD*, 8481, s.56/2. Köprücüler ve muafiyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Cengiz Orhonlu, “Köprücülük”, *VII. Türk Tarih Kongresi*, II, Ankara 1973, s.701-708.

³³⁶ Orhonlu, *Derbent Teşkilatı*, İstanbul 1990, s.s.70-73.

³³⁷ Kaldırımcı esnafı, teşkilatı ve diğer hususlar için bk: Orhonlu, “Meslekî Bir Teşekkül Olarak Kaldırımcılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, s.93-129.

³³⁸ Orhonlu, *Meslekî Bir Teşekkül Olarak Kaldırımcılık*, s.96, 105.

köprülerin yıkılmasına ve geçiş sırasında izdihama sebep olmakta, yollar üzerinde bulunan köprüler genellikle dar olduğu için bu izdiham daha da artmaktaydı.

1683 seferi öncesi, ordunun geçeceği yollarda ne gibi faaliyetler ve düzenlemeler yapıldığı konusunda kaynaklarda yetersiz bilgiler yer almaktadır. İstanbul-Edirne arasında uzanan yolların devamlı tamir ve bakımının yapıldığı³³⁹, Edirne-Belgrad arasında bulunan yolları genişletmek ve temizlemek amacıyla Silahtar Kethüdalarından Halil Ağa'nın görevlendirildiği bilinmektedir. Bununla birlikte sefer öncesi ve sırasında "yol inşa ve tamiri"nde kullanılan mühimmat, çalışan usta ve işçiler, aldıkları ücretler hakkında verilere ulaşılamamıştır. Bu konuda sadece Cebehâne-i Âmir'e ait mühimmat defterinde Edirne-Belgrad arasında bulunan yolların temizlenmesi ve düzenlenmesi için kullanılan aletlerden bahsedilmektedir³⁴⁰.

Viyana seferi öncesi ve sırasında köprü inşa ve tamir faaliyetlerini takip etmek mümkün olabilmiştir. Bölgenin koşulları dikkate alınarak İstanbul'dan Belgrad'a ve oradan Viyana'ya kadar yol inşasında olduğu gibi köprüye ihtiyaç duyulan bölgeler ile tamiri lüzumlu köprülerin keşfi yapılmıştır³⁴¹. Keşifte başta ilgili yerin kadısı olmak üzere mübaşir, hassa mimarlardan biri veya mimar vekili olarak mimar halifesi, kazanın ayan-ı vilayet, kethüda yeri ve yeniçeri serdari hazır bulunurdu. Bu amaçla düzenlenen keşif raporlarında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Kadı raporları olarak da bilinen bu raporlar, köprünün ahşap mı kargir mi olarak yapılacağı, inşaatında kullanılacak mühimmatın cinsi ve özellikleri, ne kadar mühimmat harcanacağı, köprünün hangi ölçülerde yapılacağı, tamir ve inşasında kimlerin görevlendirileceği ve ne kadar ücret ödeneceği, mühimmatın nasıl taşınacağı konusuna açıklık getirirken ilgili kazaların kadı ve diğer görevlilerine de sorumluluk yüklemekte idi Keşif raporlarında belirtilen bir diğer husus köprü inşaatının maliyetinin tahmini olarak ortaya konulmasıdır. İnşaat tamamlandıktan sonra kesin maliyet ortaya çıkardı³⁴².

³³⁹ Orhonlu, s.96.

³⁴⁰ Kazma ve küreğin yanında yol tamiri için varyoz (balyoz), demir küskü, küfe ve torbaların kullanıldığı konusunda bk. *D.BŞM-CBH*, 18369, s.13, 47.

³⁴¹ Seferden önce Silahtar kethüdalarından Halil Ağa mübaşir tayin edilerek ordunun geçeceği yol üzerinde bulunan köprülerin mevcut durumları hakkında bilgi toplamış, keşif sonucunda ihtiyaca göre yeni köprü inşa ettirmiş, köprülerin mühimmat ve diğer masrafları tarafından karşılanmıştır. Evahir-i C 1093/26 Haziran-5 Temmuz 1682 tarihli İhtiman kadısının hücceti: *A.DVN*, 178/15.

³⁴² Çorlu kadısının raporuna göre Çorlu yakınlarında bulunan Mustafa Paşa Köprüsü ile Kumluca Köprüsü'nün böyle bir keşfi yapılmış ve keşif sonucunda tahmini maliyet 278.440 akçe olarak hesaplanmıştır. Köprülerin inşaatı tamamlandıktan sonra ise tamir işinde görevli nüzül emini inşaat için

Avusturya üzerine yapılan seferlerde Osmanlı ordusu Meriç nehri başta olmak üzere Morava, Sava, Drava nehirleri ile uzun bir hat oluşturan Tuna nehrini geçmek durumunda idi. Bu nehirler üzerindeki mevcut köprülerin tamir ve bakımlarının yapılması ile ihtiyaca göre yeni köprü inşası, çevredeki bataklıkların kurutulması, yolların genişletilip temizlenmesi seferden önce tamamlanması zorunlu işlerdendi. Nehirler üzerinde taş, ahşap, dolma ve tonbazlı yani dubalı olmak üzere çeşitli cins ve ölçülerde pek çok köprü mevcuttu. Bu köprülerin ortak özelliği genellikle dar olmaları ve sefer sırasında ihtiyaca cevap verememeleri idi. Mesela Kayalı, Filibe, Tatarpazarı menzilleri çevresinde bulunan köprülerin dar oluşu yüzünden, geçişte oldukça sıkıntı çekilmişti. Bunun yanında ordunun sefer yürüyüşü sırasında pek çok nehirden geçmek zorunda oluşu, hatta birden fazla noktadan yapılan geçişler dolayısıyla aynı nehirler üzerine fazla sayıda köprü inşa edilmesini gerektiriyordu. Oysaki ordunun sefere hareketiyle birlikte hem dar hem de yetersiz köprülerden geçilmiş, geçişlerde pek çok izdiham yaşanmış, hatta askeri birlikler arasında kavgalar çıkmış, ordunun disiplini bozulmuştur³⁴³. Orduyla beraber hareket eden IV. Mehmed, Saruhanlı menzilinde Ellisu denilen ve şiddetli akan bu suyun üzerine yapılan küçük köprüden geçişte zorluk yaşandığını gördüğünden, sıkıntıyı azaltmak amacıyla Saruhanlı menzilinden itibaren Belgrad'a kadar köprülerin genişletilmesi, tamiri ve yeni köprü inşası için Kamanıçe muhafızı Abdurrahman Paşa ile kapı kethüdası Ali Ağa'yı görevlendirdi. Halbuki daha kış mevsiminde Silahtar kethüdası Halil Ağa Edirne'den Belgrad'a kadar çifte köprüler inşası için bölgeye gönderilmişti. Halil Ağa'nın hazineden 1.500.000 akçenin yanında bölgedeki halktan da para aldığı buna rağmen görevini gereği gibi yerine getirmediği ortaya çıktı³⁴⁴. Halil Ağa'dan sonra tayin olunan Ali Ağa büyük bir gayret göstererek dar olan köprüleri genişlettiği gibi nehirler üzerine birden fazla köprü de inşa etti.

147.851 akçe harcamıştır. 23 Ca 1094/20.05.1683 tarihli ilgili köprülerin keşfini ve sarf edilen mühimmat ile ücretleri gösteren defter: *D.BŞM*, 7563/28.

³⁴³ 21 C 1094/17.06.1683'te ordunun Perinvar köprüsünden geçişi sırasında bu karışıklık ve izdihamın boyutlarını görmek mümkündür. "...*cisr-i mezbûr mürûrunda dâire-i akıldan hâriç bir mertebe izdihâm olmuştur ki hâme ve zebân ile kabil-i tahrir ve beyân değildir ve ale'l-husus sipâh ve yeniçeri ve cebeci ve sekbân ve saruca taifesi birbirleriyle balta ve külünk ve topuz ile üç dört defa gavgalar kopardılar ki neuzübillah düşmen-i dine iânet ise ancak olur ve mısırluların hodçandan gördükleri vâkıa olmadığından çektikleri meşekkatden gayri malan dahi hayli zarara uğradılar.....çok derd-mendin eşya ve zehâiri paymâl-i hâkve bigâl ve birkaç fakir dahi ayaklar altında bî-can olup...*", Silahtar, *Tarih*, II, s.24-25.

³⁴⁴ Halil Ağa'nın görevinde ihmal göstermesi üstelik yolsuzluk yapması karşısında Padişah IV .Mehmed son derece hiddetlenmişti. "...*ben köprüleri her lüzumu olan yerlere ikişer üçer aded binâ olunmasını ferman etmişim. Elbette nezâret olan katl olunsun deyu Vezir-i azâma emr-i hümâyûnları varid olıcak ol*

Köprü inşa ve tamir faaliyetleri sefer süresince devam etti. Sava nehri üzerine kurulan 50 tonbazlı köprünün yapımı devam ettiğinden zorunlu olarak ordu Belgrad'da dinlenmeye geçti. Köprünün tamamlanmasından sonra ordu karşı kıyıdaکی Zemun sahrasına ulaşabildi. Osmanlı ordusu yol boyunca gerek bataklık üzerine kurulmuş gerekse dar ve elverişsiz köprüleri geçerek Raab nehrine kadar ilerledi. Burada da inşa edilen köprülerden sonra Viyana'ya doğru harekete geçildi³⁴⁵.

2.2.1.1. Yeni Köprü İnşası

1683 seferinden önce Silahtar Kethüdası Halil Ağa, ordunun geçtiği bölgede yer alan yol ve köprüleri keşfe gönderilmiştir. Halil Ağa Edirne'den Belgrad'a kadar uzanan yollar üzerindeki harabe durumundaki köprülerin tamir ve yenilenmesi, ihtiyaca göre yeni köprü inşası, yolları genişletme ve temizleme çalışmaları ile meşgul oldu.

1093/1682 yılının haziran-temmuz aylarında köprülerin keşfini yapan Halil Ağa İhtiman kazasında köprüye ihtiyaç duyulan yerlerde altı köprü inşa ettirdi. Bu köprülerin keşfini ise hassa mimarlardan Şahin Ağa yaptı.

1. İhtiman kazasında inşa edilen köprüler ve özellikleri:

- a. Koca Musa Paşa köprüsü : Uzunluğu 16 zira (12.1 m), genişliği 8 zira (6 m) idi.
- b. Şaban deresi üzerine inşa edilen köprü: Uzunluğu 5 zira (3.7 m), genişliği 9 zira (6.8 m) idi.
- c. Musli deresi üzerine yapılan köprü: Uzunluğu ve genişliği 9'ar zira (6.8 m) idi.
- d. Koysalır deresi üzerine yapılan köprü: Uzunluğu 10 zira (7.5 m), genişliği 7 zira (5.3 m) idi.
- e. İhtiman kazası içinden geçen Hamam deresi üzerine yapılan köprü: Uzunluğu 6 zira (4.5 m), genişliği 3 zira (2.2 m) idi.
- f. Kuru (Kuru) deresi üzerine yapılan köprü: Uzunluğu 16 zira (12.1 m), genişliği 6 zira (4.5 m) idi.

---

hâbis kendi nev-gerdesi olmağın küşâd verip firâr etti tecessüsüne çavuşlar tayin olundu deyu tekzib ve telhis ve siyasetinden tahlis edip...”, Silahtar, *Tarih*, II, s.7-8.

³⁴⁵ Ordunun menzillerdeki hareketi ve arazinin durumu hakkında geniş bilgi için bk. *Revan 1310*, vr.20b-48a; Silahtar, *Tarih*, II, s.7-28.

Yapımı gerçekleştirilen köprülerin alanı bu hesaplara göre 438 zira (331.5 m²)dir. Her zira için mimarbaşı 80 akçe harcanabileceğini tahmin ederek gereken 35.040 akçe, Halil Ağa'ya verilen paradan harcandı³⁴⁶.

2. Yörük deresi üzerine inşa edilen köprü: Bergos kasabasına 2 saat uzaklıkta bulunan ve Yörük deresi adıyla bilinen nehrin köprüsü olmadığından, Belgrad'da kayık yapımında kullanılacak bazı mühimmatın arabalarla dereden geçirilmesi sırasında derenin taşmasıyla mühimmatın bir kısmı sele kapıldı ve kurtarılamadı. Her sene bu tür durumlarla -geçiş sırasında nehrin taşmasıyla 5-10 kişinin boğulması, pek çok araba ve hayvanın kaybolması gibi- karşılaşan kasaba halkı, nehrin üzerinde köprü olmadığından bahisle, acil olarak köprü yapılması isteğini kadıları aracılığı ile hükûmete iletiler³⁴⁷.

3. Karaştıçe nehri üzerine inşa edilen köprü: Mohaç sancağında Karaştıçe nehri üzerinde bulunan köprü, askerin geçişlerinde yetersiz kalmaktadır. Şikloş kazası, bir sefer durumunda buraya ikinci bir köprü daha inşa etmektedir. Viyana seferinde de Şikloş kazası ahalisinin nehir üzerine ikinci bir köprü inşası uygun görüldü. Şikloş kadısı ile diğer yetkililere, köprünün inşa edilerek hazır duruma getirilmesi için talimat verildi³⁴⁸.

3. Belgrad'da Sava nehri üzerine inşa edilen köprü: Sava nehri üzerine inşa edilen köprünün asker ve top geçişine uygun yapılması istenmiş ve bunun için Sirem, Semendire, Temeşvar ve İzvornik sancaklarında bulunan kazalardan köprü mübaşiri tarafından 8.000.000 akçeden fazla para toplanmış idi. Ancak emredilenin aksine köprü yapımında kullanılan tonbazlar son derece elverişsiz, sütun ve kerestesi ise zayıf ve dayanıksızdı. Köprünün vasıflara uygun yapılmadığı, dar olduğundan haberdar olan hükûmet, yapımdan sorumlu mübaşir ve ilgililere köprünün tekrar ele alınıp tamiri ve gözden geçirilmesini emretti³⁴⁹. Ayrıca kazalardan ne kadar para toplandığı, toplanan paranın ne kadarının köprü inşasına harcandığı ve kalan paranın kimin zimmetinde olduğunun araştırılması kadılara havale edilmişti. Böylece kadılar, mübaşirleri himaye etme ihtimallerine karşı sorumlu

³⁴⁶ Evâhir-i C 1093/26 Haziran-5 Temmuz 1682 tarihli ihtiman kadısının hücceti: *A.DVN*, 178/15.

³⁴⁷ Bergos kasabası kadısının 23 M 1094/22.01.1683 tarihli arzuhali: *D.BŞM*, 658/57.

³⁴⁸ Mohaç kadısı Abdürrahim Efendi'nin ikinci köprü yapımına ilişkin Evâhir-i R 1094/18-27.04.1683 tarihli arzı gereğince Şikloş kadısına, çeribaşına ve ayan-ı vilâyetin iş erlerine gönderilen ve köprü inşasına müsaade eden 14 C 1094/10.06.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.166/1.

³⁴⁹ 8 N 1093/10.09.1682 tarihli Belgrad kadısı ve mütesellimi ile kethüda yerleri, yeniçeri serdarı ve ayan-ı vilâyetin iş erlerine gönderilen hükümde köprülerden geçişte yaşanacak sıkıntılarda doğrudan kendilerinin sorumlu olacakları da belirtildi. *MAD*, 2926, s.160/2.

duruma getirilmiş ve hükûmetin emirleri doğrultusunda hareket etmeleri sağlanmıştır³⁵⁰. Buna rağmen köprü tamiri bahanesiyle bölge halkından zaman zaman fazla para da toplanmıştır. Köprü tamiriyle görevlendirilen Hasan Ağa'nın Belgrad halkından fazla tahsil ettiği paraları, bölgeye gönderilen mübaşir Ömer Ağa teslim almış ve paralar Belgrad kalesinde muhafaza altına alınmıştır³⁵¹.

4. Perinvar menziline Tuna nehri üzerinde inşa edilen köprü: Ordunun Viyana yönünde sefer yürüyüşü ile beraber ihtiyaç duyulan noktalarda köprü inşası devam etti. Perinvar menziline Tuna nehri üzerinde mevcut olan köprüden geçişte yaşanan izdihamdan dolayı Pojega sancakbeyi ikinci bir köprü daha yaptırdı. Buna rağmen askerin ve ağırlıkların çokluğundan sıkıntı önlenemedi³⁵².

5. Raab nehri üzerinde inşa edilen köprüler: Köprüler Sadrazam, Yeniçeri Ağası, Mehmed Paşa, Rumeli valisi Hasan Paşa ve Temeşvar valisi Ahmed Paşa kollarında inşa edilmiştir³⁵³. Ayrıca Raab ile Raabçe nehirleri arasında olan taşmış dereler üzerinde küçük köprüler yapılması ve bataklıkların doldurulması için Eflak ve Boğdan voyvodalarına emir verildi. Köprülerin muhafazasını sağlamak üzere Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa görevlendirildi. Köprülerin tamamlanmasından sonra ordu karşı kıyıya geçti fakat geçişlerde yine izdiham yaşandı³⁵⁴.

6. Viyana muhasarası sırasında Viyana kalesinin etrafında yer alan adalarda geçiş sağlamak üzere inşa edilen köprüler³⁵⁵.

³⁵⁰ 8 N 1093/10.09.1682 tarihli Sirem, Semendire, Temeşvar ve İzvornik sancaklarındaki kadı ile kethüda yerleri, yeniçeri serdarı ve ayan-ı vilâyetin iş erlerine gönderilen hüküm: *MAD*, 2926, s.161/1. Aynı tarihli başka bir hükümde ise ilgililerden, kazalardan parayı tahsil eden mübaşirlerin kim ve kimin tarafında olduğu, topladıkları para ile isim ve resimlerinin belirlenerek, gönderilecek defterde belirtilmesi de istendi. *MAD*, 2926, s.161/2.

³⁵¹ Kalede bulunan 6402 gurusun peksimed pişirilmesi ile köprü tamir masrafları olarak kullanılması hakkında Belgrad kadısına, Belgrad kalesi dizdarına, Belgrad'da peksimed pişirilmesi ile köprü tamirine memur Hasan'a gönderilen 6 S 1094/04.02.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 2931, s.33/2. Hükümün diğer suretleri *MAD*, 8481, s.96/3 ve *D.MKF*, 321/16'da bulunmaktadır.

³⁵² *Revan 1310*, vr.38a; *Silahtar, Tarih*, II, s.24-25.

³⁵³ 25 B 1094/20.07.1683 tarihli defter: *D.BŞM*, 7563/62.

³⁵⁴ *Revan 1310*, vr.42b-47a; *Silahtar, Tarih*, II, s.33-38.

³⁵⁵ Gece de inşası devam eden köprülerde aydınlatmayı sağlamak amacıyla 40 meşaleye ihtiyaç duyulmuştur. 10 B 1094/05.07.1683 tarihli meşalecibaşı vekiline yazılan tezkire: *D.BŞM*, 661/23.

2.2.1.2. Köprü Tamiri

Silahtar ocağı kethüdalarından Halil Ağa, köprü inşası yanında tamirle de sorumluydu. Halil Ağa'nın verdiği rapor doğrultusunda ordunun geçeceği yollar üzerinde bulunan elverişsiz ve harabe durumdaki köprülerin onarımı için çalışmalar başlatıldı. Halil Ağa'ya köprülerin tamir ve bakım masrafı olarak 1093/1682 senesinde hazineden³⁵⁶ ve Çirmen sancağı nüzü bedelinden para havale edilmiştir³⁵⁷.

Köprü tamirinde devletin görevlendirdiği kişilerin yanı sıra bölge kadıları da önemli rol oynadılar. Edirne'den Belgrad'a kadar yol üzerinde bulunan kadılar köprü ve geçit yerlerini kontrol ederek gereken yerleri tamir ettirmişlerdir. Kereste, tamir bölgelerine yakın kadılıklardan temin edilmiş, tamirde görev alan lağımçı, neccar, beldar ve taşçılar ise ya buldukları bölgeden ya da merkezden gönderilmiştir³⁵⁸.

İstanbul'dan itibaren sefer bölgesine kadar tamir ve bakımı yapılan köprüler:

1. İstanbul yollarında bulunan köprülerin tamiri³⁵⁹,

2. Çorlu köprüsünün tamiri³⁶⁰,

3. Çorlu tarafında bulunan Mustafa Paşa Köprüsü ile Kumluca Köprüsünün tamiri:

Çorlu kadısının da aralarında bulunduğu bir heyet tarafından Ekim 1682'de keşfi yapılan köprülerden kargir olan Kara Mustafa Paşa Köprüsü'nün bazı kısımlarının harap vaziyette olduğu tespit edilmişti. Köprünün tamamen tamiri yerine Çorlu tarafında uzanan ve yıkılmış olan bölümünün tamirine karar verildi. Tamiratın ahşap olarak yapılması da belirtilen hususlardan biri idi. Keşfi yapılan diğer köprüden Kumluca Köprüsü'nün ise tamamen yenilenmesi şarttı. Bunun yanında her iki köprünün başlarına toplam 1.000 ziralık (757 m) kaldırım yapılması planlanmıştı. Keşif sonucuna göre köprülerin tamiri için tahmini olarak

³⁵⁶ 19 Ra 1094/18.03.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 650/19.

³⁵⁷ Gurre-i Ca 1093/08.05.1682 tarihli tezkire: *D.MKF*, 317/117.

³⁵⁸ Edirne'den Belgrad'a varınca yol üzerinde bulunan kadılara 26 Ra 1094/25.03.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 2931, s.55/1.

³⁵⁹ Bu bölgede tamirleri lüzumlu köprülerin isimleri belirtilmeden sadece kullanılan mühimmat belirtilmiştir. Salar, urgan ve küfenin satın alındığından ve paralarının ödenmesinden bahseden Cebeci başı Ali Çavuş'un 3 Ra 1094/02.03.1683 tarihli arzı: *D.BŞM*, 648/66.

³⁶⁰ 5 R 1094/03.04.1683 tarihinde tamiri biten köprüden sorumlu mübaşir, emin, hassa mimarlar ile mimar katibine ödenen ücret ve harcırahlar ile tamirde kullanılan kereste, demir, kurşun ve diğer mühimmatın masraflarını içeren defter için bk: *MAD*, 3992, s.38. Cısr-i Ergene köprüsünden de bahis vardır.

278.430 akçe gerekiyordu. Nüzül emini tarafından yapılan tamirata 147.851 akçe sarfedilmiştir³⁶¹.

4. Cısr-i Ergene ve Karıştıran tarafında olan köprülerin tamiri³⁶²: Cısr-i Ergene köprüsünün tamir ve bakımında kullanılmak üzere çeşitli tarihlerde, Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Hüseyin Çavuşa, mühimmat ve nafaka masrafları olarak 319.200 akçe teslim edilmiştir³⁶³.

5. Edirne'de Arda ve Meriç nehirleri üzerlerinde bulunan iki adet köprünün tamiri³⁶⁴

6. Edirne tarafında Eğriyük denilen yerde bulunan köprülerin tamiri³⁶⁵,

7. Filibe'de Meriç nehri üzerinde bulunan büyük köprünün tamiri: Köprünün tamamen tamir edilmesi için Filibe kadısı ve nazırı görevlendirilmiştir. Tamir için gereken 240.000 akçe 1093/1682 yılının Filibe nezâreti mukataatı malından karşılanmıştır³⁶⁶.

8. Filibe'de Papaslı köyü yakınlarında Nameş? Köprüsü yakınlarında tamir edilen köprü: Daha önce buraya bir köprü inşa edilmekle birlikte şiddetli akan sel suları köprüyü yıkmıştır. Köprünün esaslı bir tamirata ihtiyacı vardır. Köprünün tamiri için mübaşir tayin edilen Halil Ağa, Filibe kazasının demirci ve kerestecilerinden satın aldığı kereste ve çivi masraflarıyla birlikte neccar ve ırgadlara 15.000 akçe sarfetmiştir³⁶⁷.

9. Sava nehri üzerinde olan köprünün tamiri: Köprünün tamiri için mimarla birlikte Gazzaz Hasan Ağa görevlendirildi. Sava nehrinden geçen köprünün tonbaz üzerinde olan kısmı yeniden yapıldı, toprak üstünde olan bölümü ise tamir edildi³⁶⁸.

10. Drava nehri üzerinde bulunan Ösek köprüsünün tamiri: Ösek'ten Darde'ye kadar uzanan bu köprü ahşaptı. Uzunluğu 9.000 zira (6813 m), genişliği ise 12 zira (9 m) idi. Çok yeri kazık üzerinde bulunan ve son derece uzun olan köprüyü ordunun ancak 2-3 saatte geçmesi mümkündü. Genişliği ise iki araba yan yana yürüyecek kadardı. Köprünün bir başında Ösek kalesi, öteki başında ise Darde palangası mevcuttu. Köprüyü Uyvar seferinden

³⁶¹ Keşif defterine göre köprülerin tamiratının ne şekilde yapılacağı ve köprülere yapılan masrafları gösteren 23 Ca 1094/20.05.1683 tarihli defter: *D.BŞM*, 7563/28.

³⁶² 4 Z 1093/04.12.1682 tarihli köprü mühimmat defteri: *MAD*, 8481, s.62-63.

³⁶³ 8 M 1094/07.01.1683 tarihli müzekkere: *D.BŞM*, 644/105.

³⁶⁴ Köprü tamirlerine 341.717 akçe sarfedilmiştir. *İE-Umur-ı Nafia*, 46.

³⁶⁵ Edirne Bostancıbaşı İsmail Ağa'nın defteri gereğince iki köprünün tamirinde kullanılacak kereste, Kırkkilise, Havass-ı Mahmud Paşa kazaları ile Edirne'ye bağlı Büyük ve Küçük Kavatlık köylerinden mübaşir tarafından satın alınmıştır. 17 Z 1093/17.12.1682 tarihli Edirne, Kırkkilise ve Havass-ı Mahmud Paşa kadılarına gönderilen hüküm: *MAD*, 2926, s.180/2.

³⁶⁶ 19 B 1093/24.07.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.138/2.

³⁶⁷ 9 M 1094/08.01.1683 tarihli Filibe kadısının hücceti: *D.BŞM*, 644/89.

³⁶⁸ Ordunun Belgrad'da dinlendiği sıralarda köprünün tamiri gerçekleştirilmiştir. *Revan 1310*, vr.30a.

beri tamir eden bazı kazalar vardı. Köprü mühimmatını da temin etmekle sorumlu olan kazalar ve tamir etmekle sorumlu oldukları yerler şu şekildedir³⁶⁹:

<u>Kazalar</u>	<u>Tamir etmekle sorumlu oldukları yerler(zira olarak)</u>
Ösek	1200
Valpova	250
Uzahovic	300
Prud	600
Diyakova	1150
Pojega	250
Peçuy livası	2018
Şiklos "	1120
Mihaç "	<u>1850</u>
Toplam	8738

Bu kazaların köprü tamiratını düzenli ve gerekli bir şekilde yapmadıkları anlaşılmaktadır. Köprünün ahşap olması dolayısıyla zamanla büyük bir kısmı harap olmuştur. Seferden altı ay önce tamiri için görevlendirilen gedikli çavuşlardan Cafer Ağa işin üstesinden gelebilecek güçte değildi. Üstelik bölgede kendisine yardım eden kimse de olmadığından köprünün çok az bölümünü tamir edebilmişti. Bu tamirat da sürekli gelip geçenlere dayanamayıp eskidi. 1683 seferi öncesi köprünün mevcut durumunun ne olduğu veya tamiri için ne tür girişimler yapıldığı bilinmemekle beraber harap durumda bulunan köprünün tamiri ancak sefere çıkıldıktan ve ordu Ösek'e ulaştıktan sonra yapılabildiği görülmüştür. Olumsuz şartlarda bulunan köprüden askerin ve mühimmatın geçişi zorlaşacağından köprünün tamirine karar verilmiş ve tamir işinde Sirem Sancakbeyi görevlendirilmiştir. Yer yer tamir edilen köprüdeki çalışma yaklaşık 12 gün sürmüştür ve Sadrazam bu süre zarfında Ösek menziline orduyu zorunlu olarak bekletmişti. Köprünün tamirine rağmen ordunun geçişi sırasında yine sıkıntı çekilmişti. Büyük toplardan balyemez topları da köprüden Darde palangasına geçirilmiştir. Köprüyü korumak amacıyla Kastamonu sancakbeyi Nişli Ali Paşa ile Pojega sancakbeyi tayin edildi³⁷⁰.

³⁶⁹ 15 C 1094/11.06.1683 tarihli tezkireler: *MAD*, 8481, s.164/3 ve 178/1.

³⁷⁰ *Revan 1310*, vr.36b-37b; *Silahtar, Tarih*, II, s.20, 23, 24.

Sefer sırasında ordunun ağırlıklarıyla köprüden geçişinde meydana gelebilecek bazı yıkıntılar ve verilen zararlar bu kazalar tarafından tamir edilmiştir³⁷¹. Nitekim köprüde oluşan zararlar dolayısıyla tamir işi gece gündüz devam etti³⁷². Ordunun ve ağırlıkların karşı kıyıda bulunan Darde menziline nakli bu köprü vasıtasıyla olduğundan kısa zamanda yine harap duruma geldi. Köprünün esaslı bir tamirinin yapılabilmesi için Sirem, İzvornik, Segedin, Temeşvar, Çernik, Bosna ve Pojega sancaklarında bulunan kazalara tamir edilecek bölgeler zira olarak taksim edilmiştir. Köprünün mevcut durumunun keşfi, tamir ve bakımı için bölgeye Cafer Ağa gönderilmiştir³⁷³. Kazalar, mühimmat ile neccar ve ırgadları kendileri tedarik ederek köprünün mimarı olan Ahmed Ağa'nın kontrolünde hisselerine düşen bölümde tamir faaliyetlerinde bulunmuşlardır³⁷⁴.

11. Ösek kazasının içinden geçen köprünün tamiri: Ösek halkı, kendisinin inşa ettiği ve seferde çok kullanılmasından dolayı harap duruma gelen köprüyü tamirle de sorumlu idiler³⁷⁵.

Köprülerin tamir ve bakımı sefer süresince devam etti. İstanbul-Edirne arasında bulunan köprüler ile Çorlu yakınlarındaki Ergene köprüsü, hassa mimarbaşının keşif defteri gereğince tamire ihtiyaç duymakta idi. Edirne sakinlerinden Kappani Mehmed Ağa mübaşir tayin edilerek tamir ve bakımda titizlik gösterilmesi ve köprülerin sağlam ve dayanıklı biçimde tamiri de verilen emirler arasında idi³⁷⁶. Çorlu kadısı ile Karıştıran bağçesi ustası da mühimmat ve levazımatı temin ederek bedellerini sahiplerine ödemeleri, İstanbul'dan gelecek mimar ağanın da tamir edilecek köprülerin tekrar keşfini yaparak gerekli neccar ve mimarları tayin etmesi bildirilmiştir.³⁷⁷

Ordunun muhasarayı bırakıp geri çekilmesinden sonra dönüş yolunda kullanılan köprüler tekrar elden geçirilerek, tamir ve bakımları yapılmıştır. Belgrad'da toplanan askerin harekete geçmesinden önce, Belgrad'dan Filibe'ye kadar yol üzerindeki köprüler yoklanarak

³⁷¹ 15 C 1094/11.06.1683 tarihli tezkireler: *MAD*, 8481, s.178/1, 164/3 ile 25 C 1094/21.06.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *D.BŞM*, 660/32.

³⁷² Köprüde gece yapılan tamir faaliyetleri için 20 meşale kullanılmıştır. 18 C 1094/14.06.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 659/109

³⁷³ 8 Ca 1094/05.05.1683'te tayin edilen Cafer Ağa'nın harcırahı için yazılan 4 Ş 1094/29.07.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 662/23.

³⁷⁴ 3 B 1094/28.06.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.180/1.

³⁷⁵ Ösek köprüsü muhafazasında olan Ali'ye ve Ösek kadısına gönderilen 14 Ş 1094/08.08.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3130, s.82/2.

³⁷⁶ 17 C 1094/13.06.1683 tarihli Kappani Mehmed Ağa'ya gönderilen emr-i şerif: *D.BŞM*, 659/103.

³⁷⁷ 19 C 1094/15.06.1683 tarihli buyuruldu: *D.BŞM*, 659/112.

tamirleri yapılmıştır. Tamir işinde Edirne bostancıbaşı görevlendirildi. Bostancıbaşı, Edirne bostancıları ustalarından yetenekli ve hizmetin üstesinden gelebilecek kişileri tayin etmiştir. Ordunun geçeceği köprülerde zahmet ve sıkıntı çekilmemesi için köprüler kontrol edilerek tamire ihtiyacı olanlar titizlikle tamir edilmiştir. Yol üzerinde bulunan kadılar ve iş erleri kazaları dahilinde bulunan köprüleri tamirde neccar, ırgad, kereste ve diğer mühimmatı tedarik etmek durumunda idiler. Ayrıca tamir işinde ihmal ve gecikmeye sebep olmamaları, aksi davranmaları halinde cezalandırılacakları konusunda da uyarıldılar. Bölgeye gönderilen mübaşirin söz konusu mühimmat ve ustaların parasını hazineden ödemesi, mühimmatı temin ederken reayadan parasız almaya çalışmaması ve bedellerini tam olarak ödemesi üzerinde önemle durulan hususlardandı³⁷⁸. Tamire giden Edirne bostancıları ile ustalarının harcırahları ve işe masrafları da hazineden ödenmiştir³⁷⁹.

2.2.2. Köprü Mühimmatı Ve Temini

Yeni köprü inşası ile tamiri gerekli köprüler için öncelikle bölgede keşif yapılarak bilgi toplanır ve hazırlanan raporlarda inşaatın, köprünün hangi bölümlerinde yapılacağı, köprünün çeşitli kısımları için ne tür malzeme kullanılacağı, her bir kısım için yapılan inşaatın alanı ve maliyeti ile görev alacak mimar, neccar, ırgad ve taşçıların sayıları ve özellikleri üzerinde durulurdu³⁸⁰. Ayrıca bölgeye gönderilen mübaşir köprü yapımına nezâret ederek mühimmatın temin edilmesinde mahallin kadılarıyla ortak hareket ederdi.

Köprü mühimmatı öncelikle köprünün yapılacağı yerden sağlanmaya çalışılırdı. Ancak mühimmatın burada bulunmaması veya ihtiyacı karşılamaya yetmemesi durumunda çevre kazalardan temin edilmeye çalışılır, bir kısmı da merkezden gönderilirdi.

Köprü mühimmatı arasında kuşkusuz en önemlisi tonbazdır. Tonbaz köprünün su üzerinden geçen bölümünü destekleyen ve duba görevi yapan bir çeşit kayıktır. Kayıklar yan yana demir zincirlerle bağlanarak köprü iskeleti bunun üzerine oturtulurdu. Köprünün kullanılabilirliği tonbazların sağlam ve kuvvetli olmasına bağlıydı.

Ordu sefer bölgesine kadar yürüyüşü sırasında pek çok tonbazlı köprüden geçmiştir. Belgrad'da Sava nehri üzerine yapılacak köprü için çeşitli kazalardan talep edilen tonbaz miktarları şu şekildedir:

³⁷⁸ Gurre-i L 1094/23.09.1683 tarihli emr-i şerif: MAD, 3244, s.117/1.

³⁷⁹ 6 L 1094/28.09.1683 tarihli tezkire: D.BŞM, 664/79.

Kazalar	Tonbaz (aded)
Banaluka	11
Birçeka ³⁸¹	8
Kostaniçe	4
Despot Pervedi	4
Derbend	4
Race	4
Velika	7
Toplam	42

Tonbazlar 12 zira uzunluğunda ve 6 zira genişliğinde bu kazalardaki usta neccarlara ücretiyle yaptırılmıştır. Köprünün döşeme ve korkuluklar için gerekli malzemeyi Belgrad, Valpova, Uzice, Gorogoyofça, Nemçi, Moravik ve Metrofça kazaları tedarik etmişlerdir. Her kazaya durumuna göre tevzi ve taksimi yapılan ve “narh-ı cari” üzere satın alınan mühimmat mübaşire teslim edilmiştir. İşlenmesi biten malzemeler neccar ve ırgadlarla beraber Belgrad’a gönderilerek köprü yapımına başlanmıştır³⁸².

Drava nehri üzerine kurulan büyük köprünün tamirinde kullanılmak üzere 20 tonbaz ile tonbaz konulan 300 ziralık döşeme sadece Ösek kazasından talep edilmiştir. Kaza halkı mühimmatı kendisi getirip Ösek muhafızı Ali Paşa’ya teslim etmiştir³⁸³.

Tuna nehri üzerine kurulan Budin köprüsü için her sene Ösek ve Valpova kazaları tonbazları yapmakla yükümlü idi. Ancak Ösek kazası 15 tonbazdan 9’unu inşa etmiş ve 6 tonbaz henüz yapılmamış idi. Kazalar halkı seferin başlamasına rağmen yükümlülüklerini

³⁸⁰ Çorlu tarafında bulunan Kara Mustafa Paşa ve Kumluca köprülerinin keşif defteri: *D.BŞM*, 7563/28.

³⁸¹ Birçeka kazasından istenen 8 aded tonbaz ile diğer hizmetler kasabanın gücünü aşmaktadır. Çünkü Birçeka kaza değil kasaba olup ancak Memlihatin ile bir kaza olmaktadır. Birçeka kasabası ahalisinin durumu hükümete bildirmeleri ile, kasabanın perişan olmasını önlemek için hükümet, hizmet ve masrafların diğer kasaba ile bölüşülmesini bildirdi. Evâsit-ı Ca 1094/07-17.05.1683 tarihli Birçeka kadısının arzı gereğince Rumeli kazaskerinin de Birçeka kazasının müstakil kaza olmadığını bildirmesiyle (*D.MKF*, 322/28) Memlihatin kadısına gönderilen 25 Ca 1094/22.05.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.163/3.

³⁸² 25 L 1093/27.10.1682 tarihli defter: *D.MKF*, 319/55. Ayrıca 22 L 1093/24.10.1682 tarihli fermanda da köprünün son derece sağlam yapılmasına titizlik gösterilmesi istenmektedir. *D.MKF*, 319/52. 29 L 1093/31.10.1682 tarihli konu hakkında tezkireler için bk. *MAD*, 8481, s.38/1 ve 2.

³⁸³ 3 B 1094/28.06.1683 tarihli tezkire: *MAD*, 8481, s.180/1.

yerine getirmediler ve keresteler işlenmeden halkın zimmetinde kaldı. Devlet, kaza halkının keresteyi işleyerek malzemeyi ve neccarları hazırlamalarını bildirdi³⁸⁴.

Köprü yapımı için lüzumlu bir başka mühimmat kereste idi. Zaman zaman tedarikinde sıkıntı çekilen kereste, bedeli karşılığında bulunan yerlerden satın alınmıştır. Edirne tarafında Eğriyük tarafında mevcut iki köprünün tamiri için gereken kereste Edirne'de bulunamadığından civarda bulunan Kırkkilisa, Havass-ı Mahmud Paşa ile Edirne'ye bağlı Büyük ve Küçük Kavatlık köylerinden sağlanmıştır. Mübaşir, Kırkkilisa kazasından 500 adet hane-i vusta (orta hane direği), Havass-ı Mahmud Paşa kazasından 250 adet kırk karış ve 1.000 adet otuz karış odun, Büyük ve Küçük Kavatlık köylerinden ise 500 adet otuz karış odun satın almıştı³⁸⁵. Cisir-i Ergene tarafında bulunan köprünün tamirinde kullanılan keresteler Bergos, Saray, Vize, Kırkkilise ve Midye'den satın alınmış ve nakledilmiştir. Keresteler çeşitli cins ve ölçülerde hazırlanmıştır: Bunlar; uzunluğu 12 zira ve dört köşesi 9 parmak olan 300 adet kebir hane direği, uzunluğu 7 zira ve dört köşesi 6 parmak olan 300 adet dehliz direği, uzunluğu 5 zira ve dört köşesi 5 parmak olan 500 adet dolma direği, 300 adet kırkkarış ve 200 adet otuzkarış denilen odunlar ile 3.000 adet kazıklıktır³⁸⁶. Çorlu çevresinde bulunan Kara Mustafa Paşa ile Kumluca köprülerinin tamirinde kullanılan kereste ise Ereğli'den temin edilmiştir. Kullanılan keresteler inşaatın özelliğine göre çok çeşitli idi. Ahşap olarak tamir edilen her iki köprüde çeşitli sütunlar (büyük topaç sütun, kalas sütunu, karadeniz toBacı sütunu ve dolap sütunu gibi) ile keresteden yapılan boyunduruk, döşeme, kazık için taban kullanılmıştır³⁸⁷. Sofya kazası halkından talep edilen ve köprüler için kullanılması düşünülen keresteler daha sonra Harem-i Hümayun arabalarının geçeceği bazı bataklık yerler ile Harem-i Hümayunun konup dinlendiği yerlerde geçişi sağlamak amacıyla elverişsiz yollara döşenmiş idi³⁸⁸. Ösek kazasının içinden geçen köprünün tamirinde ise kereste olarak eski tahtalar kullanıldı. Kaza

³⁸⁴ Ösek'te tonbaz mübaşiri Mehmed Çavuş'un 15 C 1094/11.06.1683 tarihli arzuhali gereğince (*D.MKF*, 322/62) Ösek ve Valpova kadılarına gönderilen aynı tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.167/2.

³⁸⁵ Edirne, Kırkkilisa ve Havass-ı Mahmud Paşa kadılarına gönderilen 17 Z 1093/17.12.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.180/2.

³⁸⁶ Mühimmatın temini için toplam 140.000 akçe sarf edilmesi gerekiyordu. Mühimmatın birim fiyatı ve ödenecek ücretler için bk. *MAD*, 8481, s.62-63/3.

³⁸⁷ Kerestelerin cins, aded ve birim fiyatları için bk. *D.BŞM*, 7563/28.

³⁸⁸ 23 R 1094/21.04.1683 tarihli Sofya kadısı naibinin defterine göre sarfedilen mühimmatın bedeli 16.872 akçedir: *D.BŞM*, 7563/7.

halkı, büyük köprüden kaldırılan eski tahtaları ziyan etmeden muhafazalı bir yerde saklayarak köprü tamirinde kullanmışlardır³⁸⁹.

Köprülerin inşa ve tamirinde kullanılan mühimmat arasında taban taşı (ayaklık), küfegi taşı (kaba taş), kireç taşı ile moloz taşı sayılabilir. İnşaat yerinden çıkan kullanılmış taş olan moloz taşı köprü tamiratında ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Maliyetinin diğer taşlara göre düşük olması taşın tercih edilmesinde en büyük etkendi. Zırası (75.5 cm) 30 akçe olan küfegi taşına karşın moloz taşının çekisi (225.8 kg) sadece 3 akçedir. Taban ve küfegi taşı Pınarhisarı kazasına bağlı Yene köyünden sağlanmıştır. Bergos kazasına bağlı Paşa köyü ise köprülerin tamiri için beyaz moloz taşı kesmiştir. Kireç taşını ise Vize kazasına bağlı Sovucak köyü temin etmiştir³⁹⁰. Edirne menziline Çukurçayırı tarafında Prevadi deresi üzerine yapılan köprünün inşasında büyük ve orta hane direkleri, büyük dolma sütun, büyük 30 karış, 20 karış, mertek çivisi, Samakov çivisi, yerli çiviler kullanıldı. Edirne mimarı Kozioglu zımminin köprü mühimmat masraflarını bildiren defteri gereğince mühimmatla birlikte neccar ve arabacılara da 16.654 akçe sarfedilmiştir³⁹¹.

Köprü tamir ve inşasında kullanılan diğer mühimmat arasında kurşun, ham demir, salar urgan, küfe, resen, koga, kazma, kürek, halat, trabozan için mertek, çeşitli çiviler sayılabilir. Mühimmatın bir kısmı da cebehaneden gönderilmişti. Cebehâne-i Âmire'den köprü tamiri ve inşası için neccarlara, marangozlara ve meremmetçilere verilen mühimmat mertek çivisi, çatal çekiç, çeşitli burgular, kazma, köştere, destere, demir tokmak, odun baltası, keser baltası, Macar baltası, el keseri, ağaç kürekten ibaretti³⁹².

İstanbul-Edirne ve Filibe-Belgrad arasında bulunan köprülerin tamir ve bakımları için Dergâh-ı Âlî çavuşları tayin edilmiştir³⁹³.

Köprü inşa ve tamirinde görev alan usta ve işçilerin temin edilmesi önemli bir mesele idi. Neccar olarak nitelendirilen bu kişilerin işinin ehli olmalarına dikkat edilirdi³⁹⁴. Bölge halkından olan neccarlar mimarbaşının kontrolünde köprü yapılacak yerlere alet ve edevatlarıyla gelirlerdi. İşin özelliğine göre belli alanda uzmanlaşan bu kişiler tonbazcı, taşçı

³⁸⁹ MAD, 3130, s.82/2.

³⁹⁰ 4 Z 1093/04.12.1682 tarihli köprü mühimmat defterinde mühimmatın bedeli, taşları kesme ve taşıma ücreti belirtilmiştir. MAD, 8481, s.62/2 ve 63/2.

³⁹¹ 16 Z 1094/06.12.1683 tarihli Edirne mimarının takriri: *Cevdet-Nafia*, 1918.

³⁹² Bu mühimmatın hangi tarihlerde hangi köprülerin tamiri ve yapımında kullanıldığı hakkında bk. *D.BŞM-CBH*, 18369, s.2-22.

³⁹³ 12 Ra 1094/11.03.1683 tarihli Cebecibaşı Ali Çavuş'un tezkiresi: *D.BŞM*, 649/49.

³⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için Neccarlar bölümüne bakınız.

gibi adlarla da anılıyor, vasıfsız olanları ise ırgad olarak biliniyordu. Lağımıcı ve beldarlar da zaman zaman bu tür faaliyetlerde ücret karşılığı görev aldılar.

1683 seferinde ordunun Ösek menziline hareketinden önce Pojega sancağında bulunan Ösek ve Diyakova kazalarından balta, burgu ve diğer aletleriyle 50 usta macar neccarı ve tonbazcı ile yine aynı sancakta Despot Bervedi, Pojega, Rahonce ve Valpova gibi kazalardan 50 neccar ve tonbazcı temin edilmiştir. Bu neccarlar askerin geçtiği yerlerde mimarbaşı Ahmed Ağa'nın gözetiminde köprü inşa etmişlerdir³⁹⁵. Usta neccarların yanında taş kesmede usta taşçılar da görev almıştı. Mesela Cisir-i Ergene köprüsünün tamiri için Çorlu ve Tekirdağı kazalarından 20'şer usta taşçı tutulmuştu³⁹⁶. Çorlu çevresinde yer alan Kara Mustafa Paşa ve Kumluca köprülerinin tamirinde neccar, taşçı ve lağımıcılar çalışmıştır³⁹⁷.

2.3. ULAŞIM ARAÇLARI

2.3.1. Kara Ulaşım Araçları

2.3.1.1. Deve

Deve sıcak ve susuzluk gibi olumsuz koşullara karşı dayanıklılığı dolayısıyla uzun mesafelerde tercih edilen bir yük ve binek hayvanıdır. Develer bir kez yedikleri yem ve su ile altı gün idare edebilmektedirler³⁹⁸.

Seferlerde binek ve yük hayvanı olarak binlerce devenin kullanıldığı bilinmektedir. Viyana seferinde de develer, hububat ve cebahanenin nakli, asker ve askerlerin ağırlık ve eşyalarının taşınması, hatta defterlerin naklinde³⁹⁹ istihdam edilmişlerdir. Selanik'te mevcut olan un Belgrad'a, develerle nakledilmiş⁴⁰⁰, Sadrazamın maiyyetinde yer alan sekban, deli ve gönüllü askerlerin erzak ve eşyalarının taşınması için 500 mükari deveye ihtiyaç

³⁹⁵ Pojega sancağında ilgili kadılara gönderilen 9 C 1094/05.06.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 2931, s.74/1 ile 17 C 1094/13.06.1683 tarihli tezkire: *MAD*, 8481, s.169/2.

³⁹⁶ Çorlu ve Tekirdağı kadılarına gönderilen 6 M 1094/05.01.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.63/2.

³⁹⁷ İlgili köprülerin mühimmat masrafları defteri: *D.BŞM*, 7563/28.

³⁹⁸ Tevfik Doğan (Em. Tuğg.), "XVI. Yüzyıl ile XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Ordusunda Ulaştırma Sınıfının İdari Faaliyetlerinden Kara ve Su Yolları Ulaştırması", *Askeri Tarih Bülteni*, yıl 12, sayı 23, Ağustos 1987, s.47.

³⁹⁹ Budin defterdarına gönderilen 28 Ş 1094/22.08.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 2931, s.79/2.

duyulmuştur⁴⁰¹. Keza Yeniçerilerin Selanik'te bulunan çukaları da develerle Belgrad'a nakledilmiştir⁴⁰². Uzak bölgelerden sefere katılan askerlerin orduya kadar naklinde de develer kiralanmış, Şam'dan sefere memur olan 500 yeniçeri bu suretle taşınmıştır⁴⁰³.

Devletin çeşitli bölgelerde bakılan miri develeri olmakla beraber, bir sefer durumunda bunların ihtiyaca cevap veremeyeceği ortadadır. İhtiyaç duyulan develerin karşılanmasında ilk müracaat edilen yerlerin başında Türkmen cemaatleri gelir. Asıl işleri hayvan yetiştirmek (at, katır, deve, koyun, keçi) olan ve bu yolla geçimlerini sağlayan Türkmenler, sefer durumunda ordunun ihtiyaçlarını karşılamada önemli miktarda deveye sahiptiler⁴⁰⁴. Ancak Türkmenlerin, sahip oldukları hayvanların bakım ve barınmalarının bir gereği olarak yaylak ve kışlaklara çekilmeleri ve sürekli hareketleri, devletin istenilen yer ve zamanda deve temin etmesini güçleştirmiştir. Ayrıca devletin kira hayvanlarına ödediği nakil ücretlerinin azlığı karşısında itirazlar yükseldiği gibi, deve sahipleri deve temin etme ve yük taşımada isteksiz davranmışlardır⁴⁰⁵.

Viyana seferinden yaklaşık 4 ay kadar önce sefer hizmetlerinde kullanılmak üzere Türkmenlerden deve mübayaası için harekete geçilmiştir. Halep Türkmenlerinden 525, Bozulus Türkmenlerinden ise 250 devenin mübayaası edilmesine ve develerin katarına 360 guruş/43.200 akçe ödenmesine karar verilmişti. Her 6 deve bir katarı oluşturduğuna göre bir devenin mübayaası 60 guruş/7.200 akçeye tekabül etmektedir⁴⁰⁶. Sefere hareketten sonra ve

⁴⁰⁰ Develerin tedarik edileceği Selanik, Üsküp, İşteb, Komanova kadıları ile Selanik gümrük eminine gönderilen 5 Ş 1094/30.07.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.179/4.

⁴⁰¹ Develer, Belgrad'dan Viyana kalesine kadar bu amaçla istihdam edilmiştir. 16 Ca 1094/ 13.05.1683. *D.BŞM*, 656/53.

⁴⁰² Mükari develerinin ücretlerinin Selanik mukataat malından verilmesi için Selanik kadısına ve mukataat eminine gönderilen 3 N 1094/26.08.2683 tarihli hükümler: *MAD*, 2931, s.78/3; *D.EVM*, 30/45.

⁴⁰³ Bir devenin kaç yeniçeri için tahsis edildiği açık olmamakla birlikte bir yeniçeriye deve kirası olarak 14 esedi guruş/1680 akçe verildiği kayıtlıdır. Yeniçerilerin deve kirasının Baalbek ve tevabii mukataa gelirlerinden havale edilmesi için Şam-ı Şerif monlasına ve Baalbek ve tevabii mukataası zabıtine gönderilen hüküm (26 Ra 1094/25.03.1683): *MAD*, 2931, s.86/3.

⁴⁰⁴ 1675'te yapılan kısmi sayımda Bozulus Türkmenlerinin 9138 deveye, 1692'de Hama ile Humus arasında yerleştirilen oymakların 1957 adet deveye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu rakamlar bölgede önemli bir deve potansiyelinin olduğunu gösterir. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul 1987, s.21.

⁴⁰⁵ Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s.31-32.

⁴⁰⁶ 575 devenin devlete maliyeti 46.500 esedi guruş/5.580.000 akçeyi bulmaktadır. Deve mübayaasında gerekli paranın 13.500 guruşu Halep ve Yeni il Türkmenlerinin 1094/1683 senesi sürsat bedelinden, 18.500 guruşu aynı bölgenin 1093/1682 mukataat gelirlerinden, 15.000 guruşu ise 1092 ve 1094 seneleri Bozulus Türkmenlerinin sürsat bedellerinden havale edilmiştir. 4 Z 1093/04.12.1682 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.64/1.

ordu Papaslı menziline iken gönderilen bir hükümden Halep Türkmenlerden talep edilen develerden 270'inin miri, 500'ünün mükari deve olduğu anlaşılmaktadır⁴⁰⁷.

Anadolu'da ise Bozok, Çorum, Niğde, Kütahya, Konya, Kayseri, Aksaray ve Adana devletin deve temin ettiği yerler arasında idi⁴⁰⁸. Mesela Adana tarafından sefer için aynı fiyatla 120 deve mübayaa edilmişti⁴⁰⁹. Rumeli'de ise Selanik, Zağra, Çirpan ve Karinabad gibi yerlerden deve temin edilmiştir. Selanik'ten sefer mühimmatını taşımak üzere mükari başı Yakup Ağa'dan 3600 mükari devenin kiralanması talep edilmişti⁴¹⁰.

İştira suretiyle temin edilen develerin fiyatları daha yüksekti. Halep Türkmen voyvodasından iştira edilen bir devenin fiyatı 66,6 guruş/7992 akçe idi⁴¹¹. Develerin donanımları, beslenme ve diğer masrafları hesaba katıldığında maliyeti daha da artmaktaydı. Nitekim bütün masraflarıyla birlikte bir deve 83,3 guruşa/9996 akçeye iştira edilmişti⁴¹².

Seferde istihdam edilen develerin yüke yarar, güçlü ve kuvvetli olmaları aranan hususlardandı. Nitekim bu özelliklere uygun Halep ve Bozulus Türkmenlerinden talep edilen develerin seçimi için bölgeye miri sarbanlar gönderilmişti⁴¹³. Talep edilen develeri kadılardan teslim almak ve belirtilen yere götürmekle mükellef olan mübaşirlere yardımcı olmak üzere miri ve mükari develerin her birinin başlarında ayrı mübaşirler ve sarbanlar görev alırdı⁴¹⁴. Develer, ilgili bölgedeki mükelleflere yapılan ikazlara rağmen zamanında orduya teslim edilmemişlerdir. Ordu Filibe'ye ulaştığı halde Halep'ten gelen develerin henüz yolda olduğu bildirilmişti⁴¹⁵.

Develer bir atın taşıyabildiği yükün 2-3 katını taşımakla beraber yiyecek tüketimleri de atlara göre daha fazlaydı. Bir devenin günlük olarak 0.16 kile/4,2 kg arpa ve 0.16 kantar/9,4 kg saman istihkakı bulunmaktadır⁴¹⁶.

Bir deve 3-5 kantar/170-282 kg yük taşıyabilmektedir⁴¹⁷. Develere kapasitelerinin üzerinde yük yüklenmemesi için bazı sınırlamalar getirilmişti. Mesela develere en fazla 10

⁴⁰⁷ D.BŞM, 653/2.

⁴⁰⁸ Suraiya Faroqhi, "Camels, Wagons, and the Ottoman State in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *International Journal of Middle East Studies*, 14, Cambridge Univ., 1982, s.528.

⁴⁰⁹ 120 deve sahibine ödenecek 7200 guruşun 1093/1682 senesş Adana mukataatı gelirinden karşılanması için Adana Beylerbeyisi ve kadısına gönderilen 18 M 1094/17.01.1683 tarihli hüküm: MAD, 2931, s.16/1.

⁴¹⁰ 27 Z 1093/27.12.1682 tarihli hükümde develerin nevrudan 3 gün önce Edirne'de hazır olmaları hususuna da işaret edilmiştir. MAD, 2926, s.185/3.

⁴¹¹ 20 Ra 1094/19.03.1683 tarihli tezkire: D.BŞM, 650/23.

⁴¹² 14 Ca 1094/11.05.1683 tarihli tezkire: D.BŞM, 655/94.

⁴¹³ 26 M 1094/25.01.1683 tarihli tezkire: D.BŞM, 645/93-1.

⁴¹⁴ 10 R 1094/08.04.1683 tarihli hüküm: D.BŞM, 653/2.

⁴¹⁵ D.BŞM, 653/2; D.BŞM, 653/113.

İstanbul kilesi/256 kg yük vurulabilirdi⁴¹⁸. Develerin taşıdığı yükün cinsine göre de farklı oranlarda yükleme yapılmıştır. Seferde, Selanik baruthanesinden birinci defada Belgrad'a nakledilen 1280 kantar/72.247 kg kara barutun taşınması için 512 deve, ikinci defada 720 kantar/40.638 kg barut için 288 deve kiralanmıştı. Dolayısıyla bir deveye 141 kg barut yüklenmiştir⁴¹⁹. Aynı mesafeye kurşun ve kükürt nakleden bir deveye ise 3 kantar/169 kg kurşun ve kükürt yüklenmiştir⁴²⁰.

Deve sahiplerine, naklettikleri malın cinsine göre –mesafe aynı olmasına rağmen farklı miktarlarda nakliye ücreti ödenmiştir. Yüğü barut olan develerin taşıma ücreti olarak kantarına 600 akçe ödenirken⁴²¹, erzak taşıyan develerde bu miktar 375 akçedir⁴²².

Viyana seferine hareketle birlikte başta Padişah olmak üzere Harem-i Hümayun ve Sadrazam daireleri ile yeniçeriler, cebeciler, topçular ve diğer ocak askerlerini ve eşyalarını taşımak üzere Anadolu ve Selanik taraflarından mükari develer tutulmuştur. Bir tayinat defterindeki kayda göre Belgrad'a hareket eden ordunun yanında binek ve yük hayvanı olarak 3894 deve bulunmakta idi⁴²³.

Seferde Padişah ve maiyyetinde bulunan memurlar için 951 deve, Harem-i Hümayun otağı, meşale ve İstabl-ı Âmire eşyaları için 152 deve, Sadrazam dairesi için 700 deve, yeniçeri ocağı ortaları için 1650 deve, cebeci ocağı için 560 deve, Mısır askerleri için 345 deve, topçu ve top arabacıları ocağı için 46 deve, diğer görevliler ve sefer mühimmatını yüklemek için de 1335 deve istihdam edilmiştir⁴²⁴.

Deftere göre seferde istihdam edilen develer için deve sahiplerine günlük olarak 27,5 akçe/aylık 825 akçe/7 guruş⁴²⁵ ödenmiş ve develerin istihdam edilme süresine göre ücretlerin toplamı verilmiştir. Buna göre 1 nisan-17 kasım 1683 tarihleri arasında hizmet

⁴¹⁶ 12 Za 1093/12.11.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.40/2. Bu miktarlar 1065/1654-1655 tarihli bir kayıta develere verilen arpa ve saman miktarlarıyla örtüşmektedir. Faroqhi, *Camels*, s.529.

⁴¹⁷ İlber Ortaylı, "Devenin Taşıma Maliyeti Üzerine Bir Deneme", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara 1973, s.181-190.

⁴¹⁸ Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s.29.

⁴¹⁹ Evail ve Evahir-i Z 1093/01-10.12.1682 ve 20-30.12.1682 tarihli hüccetler: *D.BŞM*, 647/39-1; 653/32.

⁴²⁰ 1500'er kantar kurşun ve kükürdün nakledilmesi için 500'er deve kiralanmıştır. Evail-i Ş 1093/05-14.08.1682 tarihli hüccetler: *D.BŞM*, 653/39(2); 663/103-1.

⁴²¹ Aynı belge.

⁴²² Kilâr-ı Âmire için Selanik'ten Belgrad'a nakledilecek zahirenin taşınmasında kiralanacak develer hakkında Selanik kadısına gönderilen 18 Ra 1094/17.03.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 2931, s.46/3.

⁴²³ Tayinat Defteri, *MAD*, 7342, s.2.

⁴²⁴ *D.BŞM*, 456 nolu ve 2 Rebi'ülâhır-27 Zil'kade 1094/31.03-17.11.1683 tarihli defter vasıtasıyla bahsedilen grupların eşyalarına tahsis edilen develerin sayıları ile ödenen ücretler hakkında geniş bilgi bulunmaktadır.

⁴²⁵ Topçu ocağına tahsis edilen 18 deve için aylık 7'şer guruş kira ödenmiştir. 4 Ş 1094/29.07.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 662/30.

gören develer için nakil ücreti olarak 20.908.793 akçe ödenmiştir⁴²⁶. Başka bir deftere göre ise tevziati yapılan mükari develerin sayısı 4346 'dır'⁴²⁷.

Devlet, seferlerde istihdam edeceği hayvanların kışlaması, bakım ve beslenmelerinin yapılması için çeşitli bölgeleri kışlak olarak belirlemiştir. Geleneksel hale gelen bu usülle belli bir bölgedeki mevcut kaynaklar üzerindeki sıkıntı hafifletilmeye çalışılmıştır. Mesela Finkel, ordunun Macaristan'da bulunduğu zamanlarda yeterli hayvan yemi temin etmek için başta develer olmak üzere diğer yük hayvanlarının kışlamak üzere Filibe, Hayrabolu, Edirne, Siroz ve Sirem gibi yerlere gönderildiğinden bahseder⁴²⁸. Nitekim Viyana seferinden önce develer Filibe'de kışlamışlar⁴²⁹, muhasaradan sonra da kışı geçirmek üzere Filibe ve İrek gibi merkezlere gönderilmişlerdir. Mesela İrek kazasında 720 miri deve⁴³⁰, Filibe'de ise 954 deve⁴³¹ kışlamakta idi.

2.3.1.2. Camus

Osmanlı Devleti'nde özellikle büyük çaptaki topların sefer bölgesine taşınmasında camuslardan istifade edilmiştir. Mesela büyük toplardan olan badaluşka topunun taşınması için 20 çiftin üzerinde camus gerekmektedir⁴³².

1683'te muhasara edilen ve müstahkem bir kale olan Viyana kalesinin ele geçirilmesi büyük çaptaki topların varlığına bağlı idi. Her çaptaki topların muhasara bölgesine kadar nakli ancak camuslarla mümkün olabilmiştir. Top nakli ağır bir hizmet olduğundan top arabalarına koşulan camusların son derece güçlü ve kuvvetli, genç camuslardan oluşması

⁴²⁶ *D.BŞM*, 456, s.2-3. Çeşitli tarihlerde kira develerinin ücretlerini ödemek üzere Selanik emini olan Sarbanbaşı Yakup Ağa'ya hazine-i Âmire'den yapılan teslimatlar hakkında bk. *Ali Emiri-Mehmed IV*, 7183; *D.BŞM*, 656/83, 91; 662/39, 69, 117-21, 117-23, 117-25; 663/84-1, 84-2; *D.MKF*, 321/131, 133.

⁴²⁷ 3 Şaban 1100/23.05.1689 tarihli defterde Çehrin ve Beç seferlerinde tevzi edilen mükari develerin hangi gruplara kaç adet verildiği kayıtlıdır. *Cevdet-Askeriye*, 19853.

⁴²⁸ Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Wien 1988, s.196-197.

⁴²⁹ Filibe'de kışlayan 900 deve ve 250 katır için saman ve arpa masraflarının verildiği hakkında 5 ve 15 Za 1093/5 ve 15.11.1682 tarihli kaimeler: *D.MKF*, 319/90, 91.

⁴³⁰ Kazada Budin valisi Mehmed Paşa'nın 300 deve ve 200 katır kışlamaktadır. Bunların İrek ahırlarından çıkarılarak Soyven? Manastırı ve varoş ahırlarında yerleştirilmesi ve miri develerin bu ahırlara konularak yemlerinin İrek, Zemun ve Gorgoroşça halkı tarafından karşılanması için İrek kadısına ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen 2 Z 1094/22.11.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.197/3.

⁴³¹ Filibe'ye gönderilen deve ve diğer hayvanların menzillerde gerekli yeminin verilmesi hakkında yol üzerinde bulunan zahire ve nüzül mübaşirlerine verilen aynı tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.197/4.

⁴³² Rhoads Murphey, *The Functioning of the Ottoman Army under Murad IV (1623-1639/1032-1049)*, I-II (Basılmamış Doktora Tezi), Chicago 1979, s.113.

gerekiyordu. Camus mübayaasında bu özelliklere uygun camusların toparlanmasına çalışılmıştır⁴³³.

Devletin top naklinde kullandığı miri camusları olmakla birlikte bir sefer durumunda gerek işira ve gerekse kira yolu ile “top-keşan camusları” temin etme yoluna da gitmiştir.

Osmanlı Devleti Rumeli tarafına düzenlediği seferlerde hizmet gören miri camusları, sefer bitiminde yine aynı bölgede yer alan halka “besletmek” üzere tevzi ederdi. Ancak bu tevzi işi, camusların bir bedel üzerinden halka satılması şeklinde gerçekleşirdi. İhtiyaç durumunda camuslar halka tevzi edildiği yekun üzerinden tekrar satın alınırdı. 1083/1672 Kamanıçe ve 1089/1678 Çehrin seferlerinden sonra Niğbolu sancağındaki kazalar halkına bu usüle göre camus tevzi edilmişti.

Tablo 5: Camusların Tevzi Edildiği Kazalar ve Camus Adetleri

Kazalar	Camus (adet)	
	Kamanıçe seferi ⁴³⁴	Çehrin seferi ⁴³⁵
Niğbolu	50	40
Ziştovi	12	20
Ruşçuk	50	50
Tırnovi	56	70
Pelüne	20	9
Hotalıç	12	20
Lofça	40	30 ⁴³⁶
İzladi	12	15
İyürace	20	18 ⁴³⁷
Rahova	12	10
Şumnu	40	40 ⁴³⁸

⁴³³ Ertaş, *Mora'nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu (1714-1716)*, Marmara Ünvr. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000, s.56.

⁴³⁴ Camusların çifti 2.000 akçeye bahsedilen kazalara tevzi edilmişti. 18 Za 1093/18.11.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.43/2.

⁴³⁵ Aynı tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.43/1.

⁴³⁶ Lofça'da camus tevziine memur olan Mehmed Ağa, camusların yerine tamgalarını göndermiştir. Seferde camus tedariki son derece önemli olduğundan kazadan çifti 4.000 akçeye 15 çift camus mübayaaya edilmişti. 2 R 1094/31.03.1683 tarihli Lofça kadısına gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.135/1.

⁴³⁷ Kazadan mübayaaya edilen 18 adet camus için gereken 36.000 akçe Niğbolu sancağının bedel-i nüzülünden havale edilmiştir. 24 Ra 1094/23.03.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.128/4. Camusların Belgrad sahrasında hazır edilmesi gerekiyordu. *MAD*, 8481, s.130/1.

Alakilisa	16	10
Eski Cuma	12	8
Hezargrad	-	60 ⁴³⁹
Toplam	352	400

Tevzi edilen camuslar Viyana seferi hazırlıklarının başladığı günlerde halktan çifti 4.000 akçeye iştirah edilmiştir⁴⁴⁰. Camusların mübayaası için görevlendirilen mübaşir Yörük beyi Abdurrahman Ağa, seferde top çekmek üzere halktan 376 çift (752 adet) camus temin etmiştir⁴⁴¹. Camusları halktan satın alan mübaşirlerin yanında camusların sağ salim sefer bölgesine kadar sürülmesinde çobanlar görevlendirilmişti. Çobanlar camusların bakım ve beslenmelerinden de sorumlu idiler⁴⁴².

Viyana seferinden sonra Yörük beyi Abdurrahman Ağa'nın elinde 136 çift miri camus mevcuttu. Camuslar çifti 2.000 akçeden tekrar Niğbolu sancağındaki kadıklara satılmıştır⁴⁴³. Sonraki yıllarda savaş alanının genişlemesi ve birden fazla düşmanla mücadele edilmesi daha fazla camus ihtiyacını ortaya çıkarmış ve Rumeli'de Niğbolu'dan başka, Silistre, Köstendil, Karlılı, Selanik, Tırhala, Ağriboz ve İnebahtı sancaklarından da 600 çift camus iştirahı öngörülümüştü⁴⁴⁴.

2.3.1.3. At ve Katırlar

Binek hayvanı olarak önemli bir unsur olan at, yük naklinde de ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Atlar, bu hizmetlerinin ötesinde seferlerde top arabalarına koşularak ağır topların naklinde istihdam edilmişlerdir. Bu nedenle "top-keşan bargirleri"nin genç, kuvvetli ve dayanıklı olmaları gerekiyordu. Bu hususlara sahip atlar genellikle Eflak ve Boğdan ile

⁴³⁸ MAD, 8481, s.128/3; D.MKF, 321/128.

⁴³⁹ Kaza halkına besletmek üzere tevzi edilen 60 camustan ancak 26 camus ile 4 adet kara sığır toplanabilmişti. Miktarın tamamlanması amacıyla kaza halkında 30 adet camus mübayaası gerekiyordu. 3 S 1094/01.02.1683 tarihli hüküm: MAD, 8481, s.95/1.

⁴⁴⁰ D.MKF, 319/100; MAD, 8481, s.83/4; D.BŞM, 644/95.

⁴⁴¹ MAD, 8481, s.195/2;

⁴⁴² Ertaş, a.g.t, s. 56-57.

⁴⁴³ 4 Z 1094/24.11.1683 tarihli hüküm tezkiresi: MAD, 8481, s.195/3.

⁴⁴⁴ 3 Z 1094/23.11.1683 tarihli camus iştirah defteri: MAD, 8481, s.196.

Tuna vilayetlerinden temin edilmiştir. Nitekim 1683 seferi için Eflak'tan 217 top arabası bargiri talep edilmişti⁴⁴⁵.

Devlet, seferlerin bitiminde camuslarda olduğu gibi top-keşan bargirlerini de besletmek üzere Rumeli ve Anadolu'daki bazı kazalar halkına tevzi etmiştir. Bu şekilde tevzi edilen bargir sayısı 5 Zilhicce 1093/05.12.1682 tarihli bir kayda göre 756 adetti⁴⁴⁶. Seferin başlamasından kısa bir süre önce bargir teminiyle ilgili daha geniş bir bölgedeki ilgili kazalara gönderilen bir başka emirde ise halktan talep edilen ve top arabaları için istihdam edilen bargirlerin sayısı-Anadolu'daki kazalar hariç-835 olarak belirtilmişti. Bargirlerin sefer zamanının ilerlemesine paralel olarak Belgrad sahrasına gönderilmeleri (ruz-ı hızırdan 10 gün önce) gerekiyordu⁴⁴⁷.

Miri bargirlerin yanında ihtiyaç durumuna göre top naklinde istihdam edilen bargirlerden bir kısmı mübayaa suretiyle temin edilmişti. Seferde Hacıoğlu Pazarı'ndan 12 adet top-keşan bargiri mübayaa edilerek Beldrad'da İstabl-ı Âmire-i saniye teslim edilmişti⁴⁴⁸. Başka bir kayıta ise yer ismi belirtilmeksizin top arabaları için 180 adet bargir iştiirasından bahsedilmektedir⁴⁴⁹. Silistre sancağından iştiira edilen 200 adet bargirin⁴⁵⁰ yine top arabaları için temin edilmesi mümkündür. Çünkü seferde yük naklinde kullanılan bargirler belli bir ücret karşılığında genellikle kira ile tutulmuşlardır.

Top nakli ağır bir hizmet olduğundan top arabalarını çeken bargirlerin beslenmelerine ayrı bir önem verilmiştir. Bargirler hizmetten 3 ay kadar önce özel olarak beslendikleri gibi⁴⁵¹ günlük yem istihkakları da diğer atlara göre daha fazla idi. Top arabasına koşulan bargirin bir günlük yem tüketimi 0,25 kile/6.4 kg arpa ve 0,10 kantar/5.8 kg saman olarak belirlenmiştir⁴⁵².

Yük taşıyan bargir ve katırlar ise "mükari davarlar" olarak adlandırılmıştır. Bargirlerin yükün ağırlığına ve uzun yol şartlarına dayanacak nitelikte genç olmaları gerekiyordu. Yüke dayanıklı hayvanlar genellikle Eflak ve Boğdan'dan talep edilmiştir.

⁴⁴⁵ Ancak talep edilen kadar bargirin bölgede bulunmaması sebebiyle sadece 100 adet bargir gönderilebilmiştir. Eflak voyvodası Şirban'ın arzı: *A.DVN*, 180/55.

⁴⁴⁶ *MAD*, 8481, s.65/1. Bargirlerin halktan toparlanarak Edirne sahrasında hazır edilmeleri hakkında 20 S 1094/18.02.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.106/1, *D.MKF*, 321/61.

⁴⁴⁷ 14 Ra 1094/13.03.1683 tarihli bargiran bakaya defteri: *MAD*, 8481, s.125/1.

⁴⁴⁸ 17 C 1094/13.06.1683 tarihli temessük: *D.MKF*, 322/67.

⁴⁴⁹ Bargirlerin nal ve çivileri nalbandlar kethüdası tarafından hazırlanmıştır. 12 ve 28 Ra 1094/11-27.03.1683 tarihli tezkireler: *D.BŞM*, 649/47; 651/56.

⁴⁵⁰ 14 Ra 1094/13.03.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.123/1.

⁴⁵¹ Ertaş, a.g.t, s.56.

⁴⁵² 19 Ra 1094/18.03.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 650/11.

Seferde yük taşımak üzere bu özelliklere sahip olmak üzere Eflak'tan 350, Boğdan'dan 250 adet yük bargiri istenmişti⁴⁵³. Sefer Rumeli tarafında olduğu için yük hayvanları da sefer bölgesine yakın Rumeli kazalarından temin edilmiştir. Sefer dolayısıyla İstanbul ve Edirne'den hareket eden ordunun ihtiyaçları için daha çok çevre kazalara müracaat edilmiş, Tekirdağ, Üsküdar, Edirne ve İstanbul gibi yerlerden temin edilen mükari hayvanlar kullanılmıştır. Kira ile tutulan hayvanlardan mükarecibaşı sorumlu tutulmuş, hayvanların kira ücretleri ise "yüke girdikleri günden" itibaren başlamıştır⁴⁵⁴.

Tablo 6: Yük Hayvanı Temin Edilen Yerler

<u>Kazalar</u>	<u>bargir(adet)</u>	<u>Kazalar</u>	<u>bargir(adet)</u>
Yenipazar	400	Nevrekep	92
Yeni Varoş	400	Yenice-i Karasu	54,5
Uziçe	200	Gümülcine	35
Cacka	150	Üsküp	37,5
Madenipek	100	Sofya	12,5
Osad	100	İlbasan	30,5
Pojegacık	150	İskenderiye	32
Toplam	1500⁴⁵⁵	Toplam	294⁴⁵⁶

Katırlar ise daha çok Adana ve çevresinden tedarik edilmiştir. Adana'dan sefer için 220 katar/1100 adet katır iştila edilmişti⁴⁵⁷.

Seferde yük naklinde kullanılan at ve katırlar başta hububat ve cebehane olmak üzere ordu ağırlıklarını, askerlerin ve elçilerin esbab ve eşyalarını nakletmişlerdir. Mesela, Selanik'ten Belgrad'a nakledilen Matbah-ı Âmire için satın alınan erzağın önce develerle taşınması planlanmış, ancak develerin seferde istihdamı yüzünden at ve katırlarla

⁴⁵³ Bargirlerin nevrızda Edirne'de hazır olmaları gerekiyordu. 8 S 1094/06.02.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: MAD, 8481, s.97/2.

⁴⁵⁴ MAD, 8481, s.34/2; MAD, 2931; İMA, İstanbul Bab Mahkemesi, 38, vr.154a. s.32/2.

⁴⁵⁵ Bargirlerin sefer dönüşü Belgrad menziline Lin 10'undan itibaren hazır edilmeleri hususunda ilgili kadılara gönderilen hüküm: MAD, 3244, s.118/2.

⁴⁵⁶ Bargirler cebehane mühimmatından torba, keçe, kalkan vs.yi nakletmek üzere kiralananlardır. Bahsedilen kazalardaki çeşitli mühimmatın Belgrad'a taşınması hakkında 21 Z 1094/11.12.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: MAD, 8481, s.204/1.

⁴⁵⁷ Selh-i Ca 1094/27.05.1683 tarihli tezkire: D.BŞM, 658/101.

taşınmıştır⁴⁵⁸. Seferde askerlerin eşyalarını taşımak üzere İstanbul'dan Edirne'ye hareket eden Yeniçeri ocağına 220, cebeci ocağına 225, topçu ocağına 62 ve top arabacıları ocağına 57 mükari bargiri tahsis edilmişti⁴⁵⁹. Belgrad'a hareket eden daire-i hümayun hizmetinde 6330 adet at ve bargir, 388 adet katır ve 3894 adet deve bulunuyordu⁴⁶⁰.

Yük hayvanlarına taşıdıkları malzemenin cinsine göre farklı oranlarda ağırlık yüklenmiştir. Bir bargire 4 kile/103 kg yük vurulabilirdi⁴⁶¹. Kapıkulu askerlerinin eşyalarını taşımak üzere tahsis edilen atlara, normal şartlarda 7-11 askerin eşyası yüklenebilmektedir⁴⁶². Sefer sırasında erzak taşıyan bir bargire 4 kantar/225 kg yüklenirken⁴⁶³, cebehane mühimmatında bu miktar 120 vukıyye/154kg civarındadır⁴⁶⁴. Kira hayvanlarının sahiplerine ödenen ücretler, varacakları mesafe dikkate alınmadan ya götürü usulde hesaplanarak ödenmiş, ya da günlük olarak ödenmiştir. Üsküp, Sofya, İskenderiye gibi kazaların Belgrad'a uzaklıkları farklı olmakla birlikte bargir sahiplerine ordu mühimmatını Belgrad'a taşımaları karşılığında 720 akçe ücret verilmişti⁴⁶⁵. Selanik'ten Belgrad'a kadar erzak taşıyan yük hayvanlarının kira bedeli 500 akçe⁴⁶⁶, Kapıkulu askerlerinin eşyalarını İstanbul'dan Edirne'ye taşıyan mükari bargirlerinin bu mesafe için kiralari 480 akçe idi⁴⁶⁷. Sefer dönüşü Belgrad menzilinde hazır edilecek yük bargirlerinde kira bedeli ise günlük 25 akçe olarak belirlenmişti⁴⁶⁸.

Bargirlerden her biri 2.000 akçeye iştirah edilmiştir. Gerek iştirah ve gerekse kiralama usulünde hayvan sahiplerine ödenen ücretler hazineden ve ait oldukları bölgenin avarız, sürsat ve nüzül bedellerinden karşılanmıştır⁴⁶⁹. Şöyleki, İstabl-ı Âmire için satın alınan katırların bedelleri Mentеше sancağının nüzül bedelinden havale edilmişti⁴⁷⁰. Çeşitli

⁴⁵⁸ Ücretiyle mükari bargiri tutulması hakkında 8 Ra 1094/07.03.1683 tarihli Selanik kadısının arzı: *D.BŞM*, 649/2.

⁴⁵⁹ 14 Ca 1094/11.05.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 7563/17.

⁴⁶⁰ *MAD*, 7342, s.2.

⁴⁶¹ Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s.29.

⁴⁶² Ertaş, a.g.t., s.58.

⁴⁶³ *D.BŞM*, 649/2.

⁴⁶⁴ 21 Z 1094/11.12.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.204/1.

⁴⁶⁵ *MAD*, 8481, s.204/1.

⁴⁶⁶ *D.BŞM*, 649/2.

⁴⁶⁷ *D.BŞM*, 7563/17.

⁴⁶⁸ *MAD*, 3244, s.118/2.

⁴⁶⁹ Silistre sancağının iştirah bargirleri için gereken 400.000 akçe, sancağın 1094/1683 senesi avarız ve nüzül bedelinden havale edilmiştir. *MAD*, 8481, s.123/1. Yük hayvanlarının ücretleri için havale edilen sürsat bedelleri için bk: *MAD*, 8481, s.204/1.

⁴⁷⁰ 2 Za 1093/02.11.1682 tarihli hüküm: *D.MKF*, 319/75.

tarihlerde yük hayvanlarının kira ücretlerinin ödenmesi için Katırcılar Şeyhi İbrahim Bey'e Hazine-i Âmire'den ödeme yapılmıştır⁴⁷¹.

Seferde yük hayvanlarının temininde bir takım sıkıntılarla karşılaşmıştır. Yeterli yük hayvanı temin edilemediği durumlarda başka alternatifler uygulamaya geçirilmiştir. Dergâh-ı Âli cebecileri ortalarına tahsis edilen 225 bargirin yeterli gelmemesi üzerine bargir arayışına girilmiş, temin edilme zorluğu karşısında cebecilerin eşyalarının bir kısmı gemilerle İstanbul'dan Tekirdağı'na taşınmış ve buradan arabalarla Edirne'ye ulaştırılmıştır⁴⁷².

Viyana seferinden önce sefer hizmetinde çalıştırılan yük hayvanlarından katırlar kışlamak üzere Filibe'ye gönderilmiştir. Burada 50 katar/250 adet katır bulunmaktadır⁴⁷³.

2.3.1.4. Araba

Hububat, cebehane, eşya ve diğer savaş malzemelerinin taşınmasında arabalardan yararlanılmıştır. Bargir, camus, sığır ve öküzlerle çekilen arabalarla, koşulan hayvanın türüne göre farklı ağırlıklarda malzemeler taşınmıştır. Arpa, buğday, un, pirinç gibi hububat türünden erzaklar ile cebehane ve tophane mühimmatının naklinde öküzlerle çekilen arabalar kullanılırken, daha hafif ağırlıkların taşınmasında sirem arabaları tercih edilmiştir.

Seferde istihdam edilen arabaların temini için ilgili yerlere mübaşirler gönderilmiştir⁴⁷⁴. Genellikle Dergâh-ı Âli çavuşlarından seçilen mübaşirler, kadıların ve idari görevlilerin yardımı ile belirtilen sayıda arabayı temine çalışmışlardır. Mübaşir, arabaları topladıktan sonra ilgili yerde bulunan arabacıbaşıya teslim etmek zorunda idi⁴⁷⁵. Araba temini konusunda muaf ve gayri muaf reaya ayırımı yapılmadan ilgili kaza halkına durumlarına göre tevzi edilmiştir. Kadılara da bu konuda gerekli ihtimamı göstermeleri ve arabaları zamanında ve tam olarak temin etmeleri hususları tenbih edilmiştir⁴⁷⁶. Arabaların toplanmasında herhangi bir engel ve gecikmeye yer vermemek için hükümet titizlik

⁴⁷¹ *D.MKF*, 321/135; *D.BŞM*, 654/46; 656/80; 659/40; 660/50; 662/16, 25, 27,37, 49, 117-28; 663/62, 84-7, 84-8

⁴⁷² 12 Ca 1094/09.05.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 655/99.

⁴⁷³ 15 Za 1093/15.11.1682 tarihli kaime: *D.MKF*, 319/90.

⁴⁷⁴ Temeşvar, Segedin, Sirem, Cisir-i Mustafa Paşa, Hafsa, Burgos taraflarına araba temini için gönderilen mübaşirlere verilen harcırahlar hakkında bk: *D.BŞM*, 650/9; 651/70; 664/79.

⁴⁷⁵ Öküz arabası temini için çeşitli kazalara gönderilen ferman: *D.EVM*, 30/85.

⁴⁷⁶ Selh-i N 1094/22.09.1683 tarihli Temeşvar, Sirem ve Segedin sancaklarındaki kadılara gönderilen hüküm: *MAD*, 3244, s.116/2.

göstermiş ve işi hızlandırmak amacıyla ikinci kez aynı yerlere emirler ve mübaşirler göndermiştir⁴⁷⁷. Arabaların yanında arabaları yedecek olan arabacılar da tedarik edilmiştir⁴⁷⁸.

Seferde istihdam edilen araba sayısının son derece fazla olduğu konusunda Silahtar Tarihi'nde kayıtlar vardır. Buna göre seferde yük taşıyan at, katır ve develerden ayrı olarak 50.000 arabanın mevcudiyetinden bahsedilmektedir. Öyleki ordunun kalabalıklığı ile beraber yük taşıyan hayvan ve araçların fazlalığı sefer yürüyüşü boyunca karışıklığa ve izdihama sebep olmuş, yürüyüşü rahatlatmak için arabaların önden gitmeleri emredilmişti⁴⁷⁹. Arabaların sayısı ve fazlalığı hakkında bu bilgilere rağmen seferin başından sonuna kadar sefer hizmetlerinde kullanılan arabalar hakkında bir sayı belirlemek mümkün değildir. Çünkü ordunun tayını ve hayvanlarının yemleri için lüzumlu hububatın sefer bölgesine kadar nakli ve orduya ulaştırılması halkın kendi araba ve hayvanları kullanılarak gerçekleştirilmişti⁴⁸⁰. Böylece devlet, elde ettiği zahireyi -nüzul zahiresini halk bildirilen yere nakletmek zorunda idi- nakletmek için kendisi araba temin etmek yerine satın aldığı hububatın fiyatına nakil ücretini de ilave ederek nakliye külfetinden kurtulmuştur. Keza ordunun sefer güzergahı boyunca konakladığı menzillerde, menzil hizmetinde çalışmak üzere ihtiyaç duyulan arabalar da, menzil çevresindeki kazalar halkı tarafından karşılanmıştır⁴⁸¹. Ordunun yürüyüş yolu üzerinde bulunan kadılıklara gönderilen emirlerde, menzillere erzak nakli, otağ-ı hümayun için gerekli kazık, çıra, çatal, odun, otluk, saman vs'nin. nakli için her menzilde yeterli arabanın hazırlanması bildiriliyordu⁴⁸².

2.3.1.4.1. Sirem ve at arabaları

Kayıtlarda "Sirem arabası", "Edirne arabası" ve "at arabası" terimleri çoğunlukla birbirlerinin yerine veya beraber kullanılmışlardır⁴⁸³. Dolayısıyla sirem arabalarının genellikle

⁴⁷⁷ Filibe ve Sofya'dan temin edilecek sirem arabaları için bölgeye tekrar gönderilen iki kişinin harcırahlarının verilmesi hakkında 10 Ca 1094/07.05.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 655/74.

⁴⁷⁸ Edirne'den Belgrad'a giden Harem-i Hümayun ve Enderun ağaları arabaları için 40 arabacının günlük 40 akçe ile istihdam edilmeleri hakkında 22 Ra 1094/21.03.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 7562/81.

⁴⁷⁹ Silahtar, *Tarih*, II, s.5, 7, 25.

⁴⁸⁰ *Ali Emiri-Mehmed IV*, 11159, 11160, 11163, 11164, 11165; *MAD*, 8481, s.117/4, 148/3; *D.MKF*, 323/19, 23, 30.

⁴⁸¹ Geniş bilgi için "menzillere araba temini" konusuna bakınız.

⁴⁸² Edirne'den Belgrad'a kadar mevcut menzillerde kaç adet öküz arabasının hazır edileceği hususu fermanla boş bırakılırken (İlgili kadılıklara gönderilen 20 S 1094/18.02.1683 tarihli hüküm: *D.MKF*, 321/61), Zemun- Ösek arasında yer alan menzillerin her birinde 100 arabanın hazır edilmesi emredilmişti. 13 Ca 1094/10.05.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.148/2.

⁴⁸³ *MAD*, 8481, s.11/1.

bargirle çekilen arabalar oldukları anlaşılmaktadır. Mesela arabacılar kethüdasından, Edirne'ye gönderilen Mustafa Ağa için “kavi bargirli bir araba” talep edilirken, kira bedeli olarak verilen 1.000 akçenin sirem arabası için olduğu görülmektedir⁴⁸⁴.

Seferde istihdam edilen sirem ve at arabalarının özellikleri ve orduya teslim edilmeleri hakkında sınırlı da olsa bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Sirem ve at arabalarını çeken atların son derece dinç ve dayanıklı, arabaların ise sağlam olmaları vurgulanmaktaydı. Bunun yanında arabacıların yollarda firar etmelerini önlemek için kadılar tarafından yanlarına muhafızların verilmesi gerekiyordu⁴⁸⁵.

Tablo 7: Sirem ve At Arabası Temin Edilen Yerler

Davudpaşa menzili için

<u>Yer adı</u>	<u>adet</u>
Sofya	50
Filibe-Sofya	50
Filibe	50
Edirne	50
Selanik ⁴⁸⁶	-
Toplam ⁴⁸⁷	200

Edirne sahrası için

<u>Yer adı</u>	<u>adet</u>
İstanbul	-
Filibe	-
Sofya	-
Belgrad	-
Edirne	-
Toplam ⁴⁸⁸	-

Muhasara sırasında (Temeşvar-Beç arası)

<u>Yer adı</u>	<u>adet</u>
Temeşvar	25
Çakve	25
Virsenice	25
Pançova	25
Beçkerek	100
Göle	100

⁴⁸⁴ 22 S 1094/20.02.1683 tarihli divan tezkiresi: *D.BŞM*, 647/89.

⁴⁸⁵ Edirne kadısına gönderilen 12 B 1093/17.07.1682 tarihli ferman: *Ali Emiri-Mehmed IV*, 10548.

⁴⁸⁶ Selanik'ten “bulunduğu miktarı” at arabalarının 1093 Şabanının 20.gününde/24.08.1682 tarihinde menzilde hazır edilmesi istenmiştir. 14 B 1093/19.07.1682 tarihli Selanik kadısına, kethüda yerleri, yeniçeri serdarları ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.11/2.

⁴⁸⁷ Arabaların 1093 Şabanının guresi/05.08.1682 tarihinde Davudpaşa menziline gönderilerek hazır edilmesi gerekiyordu. *MAD*, 8481, s.11/1.

Temeşvar	250	Varad	300
Sirem	175	Toplam	600⁴⁸⁹
Pojega	50		
Toplam	475⁴⁹⁰		

Sefer dönüşü (Belgrad menzili için)

<u>Yer adı</u>	<u>adet</u>
Temeşvar	500
Sirem	500
Segedin	500
Yekun	1500⁴⁹¹

Sirem arabaları ile IV. Mehmed, Harem-i Hümayun ve devlet görevlilerin eşyaları ile para, çeşitli malzemeler, araç ve gereçler taşınmıştır. 1093/1682 senesinde İstanbul'dan Edirne'ye hareket eden Müfettiş Efendi, Muhasebe-i Haremeyn, Mukataa-yı Haremeyn ve Ser halife-i Muhasebe-i Haremeyn'e 7 adet sirem arabası tahsis edilmiştir⁴⁹². Enderun-ı Hümayun hazinesinden Edirne'ye gönderilen 400 kese akçenin taşınabilmesi için 5, 100 kese akçe için de 1 sirem arabası kullanılmıştır⁴⁹³. Belgrad'da Rikab-ı Hümayun için inşa edilen kayıklara lüzumlu mühimmat da İstanbul'dan Edirne'ye kadar 20 adet sirem arabası kullanılarak taşınmıştır⁴⁹⁴. Keza Kaimmakam Paşa'nın İstanbul'dan Edirne'ye kadar eşyalarının naklinde 19 adet sirem arabasından faydalanılmıştır⁴⁹⁵. Seferde çeşitli hizmetlerde istihdam edilen neccarlar için de sirem arabaları tahsis edilmiştir⁴⁹⁶.

Sefer hizmetinde çalışan sirem arabacılarının hizmetlerine karşılık ücretleri çeşitli şekillerde ödenmiştir. Mesela İstanbul- Edirne arasında eşya, hazine ve malzeme taşıyan

⁴⁸⁸ Sefere hareketten önce bahsedilen yerlere gönderilen emirlerde sirem ve at arabalarının miktarı belirtilmemiş, sadece "bulunduğu yerden bulunduğu miktarı" arabanın teminine işaret edilerek arabaların nevrızda Edirne'de hazır olacak şekilde gönderilmeleri vurgulanmıştır. 9 S 1094/07.02.1683 tarihli telhis: *D.MKF*, 321/30.

⁴⁸⁹ 600 adet at arabası Temeşvar'daki kara barutu kale muhasarasına yetiştirmek üzere talep edilmiştir. 22 Ş 1094/16.08.1683 tarihli ilgili kadıliklara gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.183/3..

⁴⁹⁰ Gurre-i Ra 1094/28.02.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.112/1.

⁴⁹¹ Selh-i N 1094/22.09.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3244, s.116/2.

⁴⁹² 30 M 1094/29.01.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 646/106.

⁴⁹³ 26 Ra 1094/25.03.1683 tarihli tezkireler: *D.BŞM*, 651/28, 29.

⁴⁹⁴ 20 M 1094/19.01.1683 divan tezkiresi: *D.BŞM*, 645/64; 658/57.

⁴⁹⁵ 23 M 1094/22.01.1683 tezkire: *D.BŞM*, 645/81.

sirem arabacılarına kira bedeli olarak 1.000 akçe ödenmişti. Ayrıca arabacıların yol boyunca nafaka masrafları da karşılanmıştı⁴⁹⁷. Aynı mesafeye eşya nakleden at arabalarında kira bedeli 1200 akçeye kadar yükselmiştir⁴⁹⁸. Belgrad-Viyana kalesi arasında Hazinekar Ali Ağa'nın eşyalarının naklinde istihdam edilen 25 sirem arabasına günlük 50 akçe kira ödenmişti⁴⁹⁹. Sefer dönüşü taşıma ücretinin arttığı ve günlük 80 akçeye yükseldiği görülmektedir⁵⁰⁰. At arabalarının günlük kira ücretleri ise yapılan işe göre değişiyordu. Barut naklinde kullanılan at arabacılarına günlük 50 akçe⁵⁰¹ verilirken, Harem-i Hümayuna su çekmek için tahsis edilen at arabacılarına ise günlük 40 akçe⁵⁰² ödenmişti. Sefer boyunca istihdam edilen sirem arabalarına ödenecek kira bedelleri seferin başlamasından önce ilgili şahıslara tebliğ edilmişti. Buna göre sefere hareketten önce Edirne'de toplanmaları kararlaştırılan arabacılarından her birine 9.000 akçe verileceği, bu miktardan 4.800 akçesinin Edirne'de "yüke girdikleri günden" itibaren peşin, kalan miktarının da sefer dönüşüne kadar hizmette oldukları sürece ödeneceği bildirilmişti⁵⁰³. Ancak arabacılar, arabalarının eksiklerini görmek üzere peşin miktardan bir kısmının yola çıkmadan önce ödenmesini şart koştu. Bu şekilde Sirem sancağındaki Zemun, Gorogoyofça, Varadin gibi çeşitli kazalar halkına tevzi edilen arabalardan, arabacılara 2.400'er akçe, aynı sancakta Metrofça kazasının arabacılarına bu miktara ilave olarak 1200'er akçe, Pojega sancağındaki arabacılara ise 1.800'er akçe peşin verilmişti⁵⁰⁴.

Sirem arabalarının temin edilmesinde bir takım güçlükler de yaşanmıştı. Devletin sirem arabası talep ettiği yerlerden biri de Belgrad'dı. Belgrad halkı 300 adet sirem ve at arabası hazırlamak durumunda idi. Oysaki kış mevsiminin oldukça zor geçmesi arabaların teminine engel olmuştu. Arabaların Sirem ve Temeşvar sancaklarından toparlanabileceğini haber alan Belgrad kadısı, ilgili kadılıkları Belgrad'da toplayarak hükümetin emrini bildirdi ve bazı şartlarla arabaların temin edilmesini sağlayabildi⁵⁰⁵.

⁴⁹⁶ Neccarlar için 12 adet sirem arabasının verilmesi hakkında sirem arabacıları kethüdasına gönderilen 2 Ra 1094/01.03.1683 tarihli divan tezkiresi: *D.BŞM*, 648/40.

⁴⁹⁷ *D.BŞM*, 644/68; 645/64; 647/88; 651/28, 29; 658/57; 7562/62.

⁴⁹⁸ *Ali Emiri-Mehmed IV*, 7646.

⁴⁹⁹ Sirem arabacıları, ücretlerinin ödenmeden harekete geçmeyeceklerini bildirdiklerinden ödenmesi için talimat verilmişti. 9 Ş 1094/03.08.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 662/91.

⁵⁰⁰ *MAD*, 3244, s.116/2.

⁵⁰¹ *MAD*, 3244, s.113; *MAD*, 8481, s.183/3.

⁵⁰² 12 Ca 1094/09.05.1683 tarihli buyuruldu: *D.BŞM*, 655/98.

⁵⁰³ *MAD*, 8481, s.112/1.

⁵⁰⁴ Çeşitli hüccetler için bk: *D.BŞM*, 648/88; 649/13, 53, 89; 650/20, 39.

⁵⁰⁵ Belgrad kadısı ve kaimmakamı arzlarında, hükümetin araba konusundaki fermanında Sirem adının geçmediğini ve arabacılara verilecek nafaka masraflarının nasıl karşılanacağını açıklanmadığından

2.3.1.4.2. Koçu arabaları

Binek arabası olarak kullanılan ve genellikle öküzlerle çekildiği bilinen koçu arabalarına bargirler de koşulmaktaydı⁵⁰⁶. Arabaların zemini düz, kenarları tekne şeklinde ve üzerinde güneşlik görevi yapan, dört direkli bir tentesi bulunmaktaydı. Arabalar süs, nakış ve oyma açısından zengindi. “Koçu-yu sürh” denilen ve muhtemelen çadırının renginden dolayı bu ad verilen arabalar bulunuyordu. Arabaları çeken arabacılar koçu yanında yürüyemez, öküzlerin yanında giderlerdi⁵⁰⁷.

Viyana seferi sırasında koçu arabalarının üst düzey devlet memurlarına ve Harem dairesine tahsis edildiği hatta Haseki *Sultanın* hizmetinde 80 civarında koçu arabasının bulunduğu bilinmektedir⁵⁰⁸. İstanbul’dan Edirne’ye giden Harem-i Hümayun ve Darüssaade ağalarına her biri 4 bargirle çekilen 3 koçu arabası tahsis edilmişti⁵⁰⁹.

2.3.1.4.3. Öküz arabaları

Belgelerde genellikle “araba-yı kav” olarak nitelendirilen arabalara öküz, kara sığır ve camus gibi hayvanlar koşulmuştur. Hayvanların güçlerine paralel olarak daha ağır çaptaki mühimmatın nakli bu arabalarla gerçekleştirilmiştir. Öküz arabaları ile cebehane (barut, humbara vs.)⁵¹⁰ ve tophane mühimmatı, otağ ve mehterhane mühimmatı⁵¹¹, köprü yapımında kullanılan malzemeler, hububat (un, arpa, pirinç)⁵¹², erzak (şeker, şıra yağı, peksimed vs.) ve

---

bahisle, Sirem sancağında Metrofça, Nemçi, İrik, İlok, Varadin ve Vilkovar kadılarının kendi kazalarından temin edilecek arabalar için her arabacının peşin 1.800'er akçe istediğini, aksi halde hiçbir arabacının emredilen yere hareket etmek istemediğini, arabacıları zorlamanın ve peşin verilecek paranın halktan toplanmasının mümkün olmadığını ifade ettiler. 18 Ra 1094/17.03.1683 tarihli arzlar: *D.MKF*, 321/106, 111. Hükümet bu durum üzerine Edirne’de verilecek peşin miktarların bir kısmını önceden ödemek durumunda kalmıştır.

⁵⁰⁶ “*Kiraya-yı koçi-yi sürh*

(*beher koçi bargir 4*)”, *D.BŞM*, 7562/62.

⁵⁰⁷ R.Ekrem Koçu, “Araba, Arabacı; Saray, Konak, Kira ve Yük Arabaları ve Arabacıları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, II, s.911-912; *D.BŞM*, 7562/62.

⁵⁰⁸ *Silahtar, Tarih*, II, s.5.

⁵⁰⁹ *D.BŞM*, 7562/62.

⁵¹⁰ Barut naklinde kullanılan arabalar için bk: *MAD*, 8481, s.172/2, 183/2; *D.BŞM*, 655/79. Torba ve yapağı yükletmek için yeterli arabanın hazırlanması hakkında Budin muhafazasında olan Vezir İbrahim Paşa’ya gönderilen 15 C 1094/11.06.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.179/2.

⁵¹¹ 11 L 1094/03.10.1683 tarihli Edirne’de defterdar vekiline gönderilen hüküm: *MAD*, 3244, s.122.

⁵¹² Yanbolu’da bulunan ocaklık arpanın İstabl-ı Âmire davarları için Edirne’ye naklinde Yanbolu ve çevresinden temin edilen arabalar kullanılmıştır. 12 Ra 1094/11.03.1683 tarihli Yanbolu kadısına gönderilen hüküm: *D.BŞM*, 649/48; Selanik’te bulunan hububatın Belgrad’a nakli için Üsküp’ten 80, İştēb

bazı eşyalar⁵¹³ taşınmıştır. Mesela İstanbul'dan Tekirdağı iskelesine getirilen cebehane mühimmatının Edirne'ye kadar nakli için 98 adet öküz arabasına ihtiyaç duyulmuştur⁵¹⁴. Keza Samakov'dan Belgrad'a nakledilen 15 adet demir top dingilinin taşınabilmesi için Samakov ve Niş'ten 8'er adet öküz arabası⁵¹⁵, Tatarpazarı'ndan Belgrad'a nakledilen tophane mühimmatı ile Nemçe elçisinin eşyalarını taşımak üzere Tatarpazarı, Sofya ve Niş kazalarından 15'er adet öküz arabası⁵¹⁶, Sofya'dan Belgrad'a nakledilen top arabaları mühimmatı için Sofya ve Niş'ten 5'er araba temin edilmiştir⁵¹⁷.

Matbah-ı Âmire için lüzumlu erzaklar da öküz arabaları ile taşınmıştır. Bu amaçla Edirne'den Belgrad'a gönderilen erzak için Edirne, Filibe, Sofya ve Niş kazalarından kiralanan 260 adet öküz arabası kullanılmıştır⁵¹⁸. Köprü yapımında gerekli malzemelerin köprü mahalline kadar naklinde öküz arabalarından istifade edilmiştir⁵¹⁹.

İstanbul'dan Edirne'ye hareket eden Sadr-ı ali dairesinden Haremeynü'-ş-şerifeyn muhasebe ve mukataa dairelerine diğer yük hayvanlarının yanında 8, Müfettiş Efendi'ye 2 öküz arabası tahsis edilmiştir⁵²⁰.

Arabacılara istihdam edildikleri mesafenin uzaklığına ve hava koşullarına göre farklı ücretler verildiği gibi günlük olarak da belli bir ücret tayin edilmişti. Mesela Filibe-Belgrad arasında eşya ve mühimmat naklinde görevlendirilen arabacılardan her birine, Filibe-Sofya mesafesi için (6 gün) 500 akçe, Sofya-Niş mesafesi (5 gün) için 400 akçe, Niş-Belgrad mesafesi (10 gün) için de 700 akçe ücret ödenmiştir⁵²¹. Bununla birlikte olumsuz hava koşulları fiyatların artmasına sebep olmuştur. O sene kış mevsiminin son derece şiddetli geçmesinden dolayı kira ücretlerine bir miktar zam yapılmıştır. Buna göre Edirne-Filibe arasındaki mesafeye normal şartlarda 600 akçe kira ödenirken bu miktar 900 akçeye; Filibe-

---

ve Komanova'dan 35'er adet öküz arabası temin edilmiştir. 20 Ca 1094/17.05.1683 tarihli ilgili kadılara, voyvoda, subaşı ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.158.

⁵¹³ İstanbul'dan Edirne'ye giden Dergah-ı Âli cebecileri ortalarına ait eşyaların bir kısmı mükari hayvanlar yeterli gelmediğinden, gemilerle önce Tekirdağı iskelesine taşınmış ve buradan temin edilen 34 adet arabaya yüklenerek Edirne'ye nakledilmiştir. *D.BŞM*, 655/99.

⁵¹⁴ 3 S 1094/01.02.1683 tarihli Tekirdağı kadısına hüküm: *MAD*, 8481, 95/3; *Ali Emiri-Mehmed IV*, 3540.

⁵¹⁵ Samakov ve Niş kadularına gönderilen 26 Ra 1093/04.04.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 3251, s.183/4.

⁵¹⁶ Arabacılara hizmet karşılığında Tatarpazarı-Belgrad mesafesi için 34.200 akçe ödenmiştir. 12 R 1094/10.04.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.140/1; *D.BŞM*, 653/5.

⁵¹⁷ 16 R 1094/14.04.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.142/3; *D.BŞM*, 653/82.

⁵¹⁸ 23 S 1094/21.02.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.102/2.

⁵¹⁹ Edirne'de Prevadi deresi üzerine inşa edilen köprünün mühimmatını taşımak üzere 31 adet araba tahsis edildiği gibi (*Cevdet-Nafia*, 1918), Cisir-i Ergene ve Karıştıran tarafında olan köprülerin inşası için lüzumlu malzeme de çevre kazalardan temin edilen öküz arabaları ile nakledilmiştir. *MAD*, 8481, s.62-63.

⁵²⁰ *MAD*, 6615, s.34.

⁵²¹ *MAD*, 8481, s.101/1.

Sofya arası 500 akçeden 700 akçeye; Sofya-Niş arası 400 akçeden 600 akçeye; Niş-Belgrad arası 700 akçeden 1050 akçeye çıkarılmıştır⁵²². Filibe'den Belgrad'a öküz arabalarıyla pirinç taşıyan arabacılara bu mesafe için 1800 akçe teklif edilmiştir⁵²³. Oysaki aynı mesafenin taşımacılık masrafı 1600 akçe civarında idi. Arabaların günlük kira ücretleri ise 50'şer akçedir⁵²⁴. Bununla birlikte araba sahiplerine farklı ücretler de ödenmiştir. Dergah-ı Ali yeniçerilerinin eşyalarını taşıyan öküz arabalarına günlük 60 akçe ücret verildiği gibi⁵²⁵, ordunun geçtiği yolların düzeltilmesi ve temizlenmesi işiyle meşgul olan 28 araba için günlük 40 akçe ödenmiştir⁵²⁶.

Sefer hizmetlerinde kullanılan arabaların ücretleri ya Hazine-i Âmire'den⁵²⁷ ya da çeşitli kazaların mukataat gelirlerinden⁵²⁸ ödenmiştir.

Sefer sırasında çok çeşitli erzak ve malzemenin taşındığı öküz arabalarının, fiziksel özellikleri hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Kayıtlarda, sadece arabaların üstü örtülü ve genç öküzler tarafından çekilmesi ve ikişer çift olarak koşulması noktalarına temas edilmiştir⁵²⁹.

Arabaların yük taşıma kapasiteleri ise taşıdıkları yükün cinsine göre değişiyordu. Bir öküz arabası ile 2'şer çeki/451.5 kg odun⁵³⁰, 10 kantar/564 kg erzak⁵³¹, 8-10 kantar/452-564 kg cebehane⁵³² ve tophane mühimmatı⁵³³, 200 vukıyye/256.6 kg ot⁵³⁴, 5 kantar/282 kg saman⁵³⁵, 60 kile/1539 kg pirinç⁵³⁶ taşınmıştır.

⁵²² 23 S 1094/21.02.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.102/2.

⁵²³ *MAD*, 3130, s.83/2.

⁵²⁴ *MAD*, 8481, s.127/2, 132/4, 158; *Cevdet-Nafia*, 1918.

⁵²⁵ *D.BŞM*, 655/62.

⁵²⁶ 28 Ca 1094/25.05.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 658/78.

⁵²⁷ Çeşitli tarihlerde hazineden yapılan ödemeler için bk: *D.BŞM*, 662/22, 28, 67, 68, 74, 117-18; *MAD*, 8481, s.101/1.

⁵²⁸ Filibe'den Belgrad'a pirinç nakleden öküz arabalarının kira ücretleri için 1094/1683 senesi Filibe nezareti malından 400.000 akçe havale edilmiştir. *MAD*, 3130, s.83/1. Selanik'ten Belgrad'a nakledilen barut, kükürt ve kurşunun nakil masrafları Selanik mukataatı malından karşılanmıştır. *D.BŞM*, 653/32, 39(2); 659/74-2; 663/103-1.

⁵²⁹ "...üstü örtülü ikişer çift sığır arabası ihraç...", 2 L 1094/24.09.1683 tarihli ferman: *MAD*, 3244, s.118/1; "...tüvana öküz arabası ihracı...", *MAD*, 8481, s.124/2.

⁵³⁰ *D.MKF*, 319/119; 321/8; *MAD*, 8481, 93/1, 102/1.

⁵³¹ *MAD*, 8481, s.102/2.

⁵³² *MAD*, 8481, s.95/3; *MAD*, 3251, s.181/1.

⁵³³ Samakov'dan Belgrad'a nakledilecek 15 adet top dingilinin ağırlığı 75 kantar hesaplanarak her 10 kantarı bir arabaya yüklenmiştir. *MAD*, 2926, s.31/3.

⁵³⁴ *İE-Maliye*, 1709; *D.BŞM*, 661/22, 81, 82; 662/100; *D.MKF*, 323/33.

⁵³⁵ *D.BŞM*, 661/51.

⁵³⁶ Matbah-ı Âmire ocaklıklarından olan Filibe'de mevcut 15.000 kile pirincin Belgrad'a nakli durumu üzerine Filibe, Sofya ve Tatarpazarı kadılarında araba talep edilmiştir. 14 Ş 1094/09.07.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3130, s.83/2.

Tablo 8: Viyana Seferinde İstihdam Edilen Öküz Arabaları

1. Sefere hareketten önce Davudpaşa menzili için 14 Receb 1093/19.07.1682 tarihli fermanla çeşitli kazalardan talep edilen öküz arabaları⁵³⁷

<u>Yer adı</u>	<u>adet</u>	<u>Yer adı</u>	<u>adet</u>
Vize	20	Yanbolu	13
Saray	10	Yanbolu nevahisi	13
Birgos	11	Hayrabolu	25
Pmarhisarı	30	Zağra-yı Atik	15
Malkara	35	Edirne	55
İnecik	34	Dimetoka	45
Cisr-i Ergene	45	İpsala	25
Baba-yı Atik	15	Havass-ı Mahmud Paşa	10
Keşan	25	Çirmen	15
Tekirdağı	44	Firecik	15
		Toplam	500

2. Sefer için Edirne sahrasında hazır olmak üzere 20 Safer 1094/18.02.1683 tarihinde çeşitli kazalardan talep edilen öküz arabaları⁵³⁸

<u>Yer adı</u>	<u>adet</u>	<u>Yer adı</u>	<u>adet</u>
Tekirdağı	30	Evreşe	5
Firecik	15	Uzuncaabad-ı Hasköy	40
Keşan	30	Yenice-i Kızılağaç	6
İpsala	8	Çatalca	10
Malkara	20	Silivri	20
Gümülcine	30	Çekmece-i Sağır	5
Şehirköy	15	Terkos	10

⁵³⁷ MAD, 8481, s.10/2.

⁵³⁸ 20 S 1094/18.02.1683 tarihinde Edirne Bostancibaşısına gönderilen hüküm (MAD 8481, s.104/4), 6 S 1094'de öküz arabası toplanması konusundaki emrin (MAD, 8481, s.98/2) yerine getirilmemesi üzerine gönderilen bir emir niteliğindedir. Sadece eski tarihli hükümde yukarıda verilen listede yer alan kazaların yanında Edirne, Dimetoka, Havass-ı Mahmud Paşa, Cisr-i Ergene, Hayrabolu, Cisr-i Mustafa Paşa, Filibe ve Tatarpazarı kazaları da yer almakta, bazı kazaların araba miktarlarında da farklılıklar göze çarpmaktadır. Eski tarihli hükümde talep edilen araba miktarı 1.000 adet olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte daha geç tarihli olduğu için MAD, 8481, s.104/4 nolu hükümdeki araba listesi (704 adet araba) tercih edilmiştir.

<u>Yer adı</u>	<u>adet</u>	<u>Yer adı</u>	<u>adet</u>
İnecik	15	Yanbolu nevahisi	25
Gelibolu	30	İslimye	20
Ereğli	5	Çirpan	20
Vize	15	Rus kasrı	15
Kırkkilisa	10	Hatunili	15
Saray	10	Ahyolu	10
Pınarhisarı	30	Misivri	10
Çorlu	15	Zağra-yı Atik	50
Birgos	20	Akçekızanlık	35
Baba-yı Atik	15	Zağra-yı Cedid	25
Midye	5	Aydos	15
Yanbolu	25	Karinabad	25
		Toplam	704

3. Edirne sahrasında Daire-i Hümayun ve ordu ağırlıklarını taşımak üzere çeşitli kazalardan talep edilen öküz arabaları⁵³⁹

<u>Yer adı</u>	<u>adet</u>	<u>Yer adı</u>	<u>adet</u>
Razlık	25	Siğlacık?	10
Samakov	24	Yenice-i Karasu	30
Gümülcine	40	Zihne	40
Timurhisarı	30	Kili	25
Nevrekop	50	Karinabad	30
Dırana	35	Hatunili	10
Siroz	80	Yanbolu	40
Pravişte	10	Yanbolu nevahidi	40
Bereketlü	10	İbrail	25
Menküb	10	İzladi	25
Ahi Çelebi	25	Lofça ve Etrebolu	15
Şehirköy	10	Selanik	50
Sultanyeri	30	Karaferye	15

⁵³⁹ 1094/1683 olarak tarihlendirilen defterde birinci ve ikinci defada talep edilen araba miktarlarının toplamı verilmiştir. *D.EVM*, 30/85.

<u>Yer adı</u>	<u>adet</u>	<u>Yer adı</u>	<u>adet</u>
Karasu	30	Avrathisarı	10
Maçın	10	Vezane	15
Tulçı	10	Yenice-i Vardar	15
İsakçı	40	Ağnos?	5
		Toplam	869

4. 15 Rebi'ülevvel 1094/14.03.1683 tarihinde çeşitli sancaklardan talep edilen öküz arabaları⁵⁴⁰

Temeşvar eyaleti		İzvornik eyaleti		Sirem sancağı	
Yer adı	adet	Yer adı	adet	Yer adı	adet
Temeşvar	70	Böğürdelen	30	Metrofça	80
Beçkerek	55	Pelüne	20	İrek	45
Çakve	40	Kovat?, Bozice, ?	20	Gorgorofça	15
Göle	20	Gradcanca ve Tergovişte	35	Varadin	55
Çanad	45	Memlihatin	40	Nemçi	100
Pançova	55	Serirence	30	Moravik	30
Virsenice	65	İzvornik	20	İlok	50
Lipova	40	Prezник	15	Vilkovar	30
Senislonovi	40	Toplam	210	Zemun	20
İrşova	20			Toplam	425
Morava	45				
Lipve?	55				
Toplam	550				

Pojega sancağı		Segedin sancağı		Budin sancağı	
Yer adı	adet	Yer adı	adet	Yer adı	adet
Pojega	80	Segedin	50	Mihaç	50
Valpova ve Uramovice	50	Yane	30	Kopan	40
Diyakova	55	Sonluk	70	İstoni-Belgrad	40
Prud	35	Bac	60	Seksar	40
Ösek	40	Tetel	20	Şimontorna	50
Toplam	260	Toplam	230	Budin ve nevahisi	80
				Toplam	300

Semendre sancağı

Yer adı	adet	Yer adı	adet	Yer adı	adet
Uzice	55	Valpova	100	İhram ve Güğercinlik	15
Cacka	15	Gorogoyofça	30	Belgrad	35
Pojegacık	10	Semendre	10	Yagodine	15
Rudnik	20	Kocanya	20	Toplam	325
		TOPLAM	2300		

Bahsedilen sancaklardaki kazalardan talep edilen öküz arabaları Belgrad'da bulunan cebehane mühimmatı ile Budin'deki erzağın naklinde istihdam edilmiştir. Ancak arabalar ihtiyaca cevap veremediğinden yeniden araba toplanmasına karar verilerek bazı kazalar için araba miktarları arttırılmış ve Varad eyaletinden de araba talep edilmiştir. Buna göre Budin, Sirem, Pojega sancakları ile Belgrad kazasından istihdam edilen 1020 adet arabaya ilave olarak 1.000 adet, Varad eyaletinden de 1.000 adet olmak üzere 2.000 adet daha arabaya ihtiyaç duyulmuştur⁵⁴¹. Böylece yukarıda tabloda işaret edilen araba miktarlarıyla 4300 adet arabanın hazırlanması gerekiyordu.

⁵⁴⁰ MAD, 8481, s.124/2.

⁵⁴¹ 10 Ca 1094/07.05.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: MAD, 8481, s.151/1.

Sefer dönüşünde ordu ağırlıklarının nakledilmesinde gerekli arabaların bir kısmı (207 adet) Valpova, Uziçe, Kocanya, İhram, Güğercinlik, Semendre, Gorogoyofça, Rudnik ve Rişve kazalarından temin edilmiştir⁵⁴².

2.3.2. Deniz Ulaşım Araçları: Gemiler

2.3.2.1. Sefer Dolayısıyla Yeni İnşa Edilen Gemiler

1683 seferinin bir kara seferi olması dolayısıyla geniş çaplı bir donanma hazırlığından bahsedilemez. Bununla birlikte donanmanın ihtiyaçlarına paralel olarak Tersane-i Amire'de her yıl yapılan kadirga inşası devam ettiği gibi⁵⁴³, 1093/1682 senesinden itibaren, yapımına ara verilen kalyon inşası da yeniden başlamış idi⁵⁴⁴. Nitekim bu dönemde 10 adet kalyon inşa edilmiştir⁵⁴⁵.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli tarafındaki deniz ulaşımı Tuna nehri ve kolları vasıtası ile yapılıyordu. Burada öteden beri faaliyet gösteren ve ince donanma olarak nitelendirilen bir donanma mevcuttu. Şayka, işkampoye, üstüaçık, aktarma gibi çeşitli cins ve ebatlardaki gemilerden oluşan donanma nakliye, muhafaza ve haberleşme işlerinde kullanılıyordu⁵⁴⁶.

Bir sefer durumunda mevcut bütün gemiler (devlete ve şahıslara ait) istihdam edilmekle beraber sefer ortamının getirdiği yoğunluktan dolayı yeni gemiler inşası da lüzumlu görülmüştür. “*Sefer-i hümayun lazimesi için*” inşasına karar verilen gemiler şayka

⁵⁴² 2 L. 1094/24.09.1683 tarihli Valpova ve tevabii kadısına ve iş erlerine gönderilen hüküm: *D.BŞM*, 664/69. Başka bir kayıta araba miktarı 200 olarak belirtilmiştir. *MAD*, 3244, s.118/1.

⁵⁴³ *MAD*, 8481, s. 28/1, 58/2, 133-134; 154/2, 3, 4, 158/3; *D.EVM*, 30/33; *MAD*, 3251, s.181/2, 183/1. *D.MKF*, 317/18. Ayrıca kadirgalara kürekçi temini ile ilgili olarak ocaklık kürekçi ve kürekçi bedeli veren yerler için bk: *MAD*, 8481, s.29/1, 2, 30/1, 31/1, 32/3, 33/2, 64/2, 130/4, 155/2, 3, 156/1, 2, 190-191; *D.BŞM*, 654/42.

⁵⁴⁴ Osmanlı donanmasının esasını çektiri denilen kürek ile işleyen gemiler oluşturmasına rağmen 1644 yılından itibaren şartların zorlaması ile harp gemisi olarak kalyonlar inşa edilmeye başlanmış idi. Ancak kalyon kullanma bilgi ve tecrübesine henüz sahip olamayan Osmanlı denizcilerinin başarısızlığı karşısında Fazıl Ahmed Paşa zamanında tekrar kadirgaya dönüş yapılmıştı. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, İstanbul 1992, s.99-100.

⁵⁴⁵ Silahtar, kalyonların Akdeniz muhafazasında kullanılmak üzere inşa edildiğini ve hazırlıkların Venedik Cumhuriyeti'ne karşı denizde düzenlenecek bir sefere yönelik olduğunu ifade etmektedir. *Tarih*, I, s.762-763. İnşa edilen 10 kalyon için lüzumlu para, kereste, ham demir, katran, zift, kürek vs. gibi mühimmat ile marangoz, kalafatçı ve diğer sanatkarların temini, kalyonlara yerleştirilen topların tedarik edilmesiyle ilgili olarak bk: *MAD*, 2931, s.10/1, 61/1; *MAD*, 3130, s.2-3/2; *MAD*, 8481, s.25/1, 28/1, 3, 4, 126/3; 154/2, 3, 4; *D.BŞM*, 644/62, 647/84, 650/24, 652/85, 661/74, 75; *İE-Maliye*, 2472; *Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi, Tersane-i Amire (D.BŞM-Tersane-i Amire)*, 14572, 14573.

⁵⁴⁶ Osmanlı donanmasında kullanılan gemi çeşitleri ve özellikleri hakkında bk: Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.83-97.

türünden gemiler idi⁵⁴⁷. Belgrad'da inşa⁵⁴⁸ edilen 60 şayka için mübaşir olarak Hüseyin Ağa tayin edilmiştir. Seferden yaklaşık 4 ay kadar önce düzenlenen bir keşif defterine göre, Hüseyin Ağa bölgedeki idari görevliler, usta ve mimarlar ile şaykalar için lüzumlu kereste, çivi vs. mühimmat ve usta masraflarını hesaplayarak 60 şaykanın maliyetini ortaya koymuştur. Buna göre içinde 50 cenkçinin yer alacağı şaykalar uzunluğu 40, genişliği 4 zira ve 30'ar kürek ile çekilecek şekilde planlanmıştır. Şaykaların inşası için 400 neccar⁵⁴⁹, 2 marangoz⁵⁵⁰ ve 6 mimar istihdam edilmiştir. Şaykalar için gerekli kereste Bosna eyaletinde bulunan Gradiška, Doboşçe, Birçeka, Prud ve Kopaş kazaları ile Sirem sancağındaki Raçe, Moravik ve Nemçi kazalarından temin edilmiştir⁵⁵¹. Belgrad kadısının raporuna göre bir şayka bütün malzeme ve ustalık ücretleriyle 39.600 akçeye mal olmakta ve 60 şayka için 2.376.000 akçe sarfedilmesi gerekiyordu⁵⁵².

İnşası tamamlanan şaykalardan her birine pranga denilen 2'şer top konulmuş⁵⁵³ ve Tuna nehriindeki seyr ü seferin güvenliğinde kullanılmışlardır. Şaykaların yanında sandal ve kayıklar da inşa edilmişti. Viyana seferi süresince Belgrad'da ikamet eden Padişah IV.Mehmed'in Tuna ve Sava nehirlerindeki gezintilerinde kullandığı sandal ve kayıkların inşası için kayık kapıcı Ali Ağa, mübaşir olarak tayin edilmişti⁵⁵⁴. Sandallar için lüzumlu malzemeyi⁵⁵⁵ temin eden Ali Ağa, bostancıların yanında nakkaş, marangoz, bıçkıcı ve kürek yapıcılardan oluşan 30 kişi ile birlikte arabalarla Belgrad'a gönderilmiştir. Burada inşa edilen kayık ve sandalların yanında bir de şayka bulunmaktadır. Kayıkların maliyeti malzeme ve

⁵⁴⁷ MAD, 2926, s.184/1. Altı düz ve enli olan şaykalar, içindeki cenkçi, topçu ve kürekçisiyle bir harb gemisi olarak Tuna nehriinin muhafazasına tahsis edilmişti. Bostan, s.88-89.

⁵⁴⁸ Silahtar, *Tarih* 'inde inşa yerine "Kaftancı Hüseyin Ağa ma'rifetle tamir olunan 60 kıta tuz şaykasın..." dan bahsetmektedir ki bu yanlış bir bilgi olarak dikkati çekmektedir. Çünkü aynı tarihlerde, aynı kişi tarafından ve aynı sayıda şaykanın tamir ve inşası ile bir mübaşir tayin edilmesi mümkün olmadığı gibi inşası arşiv belgeleri ile sabit olan şaykalarla ilgili Silahtar'ın bilgi vermemesi de bu görüşü doğrulamaktadır. Silahtar, *Tarih*, II, s.10.

⁵⁴⁹ Neccarların, Bosna eyaletindeki kazalardan temin edilirken özellikle "şayka yapucu usta neccarlar" olmaları vurgulanmıştı. 22 Z 1093/22.12.1682 tarihli hüküm: *İE-Bahriye*, 91.

⁵⁵⁰ Marangozlar Tersane-i Amire'den temin edilmiştir. 24 Z 1093/24.12.1682 tarihli tezkire: *İE-Bahriye*, 91.

⁵⁵¹ İhtiyaç duyulan miktar kadar keresteyi Belgrad'dan temin etmek mümkün olmadığından Sava nehri sahilinde uzanan kadılıklara müracaat edilmiş ve devletin belirlediği fiyatlar çerçevesinde satın alınmıştır. MAD, 2926, s.184/1; bu konuda Belgrad kadısı ve mübaşir Hüseyin Ağa'nın arzları için bk: *İE-Bahriye*, 91.

⁵⁵² Bir şayka için lüzumlu mühimmatın çeşitleri, birim fiyatları ve şayka masraflarının nasıl karşılandığı hakkında geniş bilgi için bk: *D.BŞM*, 644/48; 7563/24; *İE-Bahriye*, 91; MAD, 2931, s.7/2.

⁵⁵³ Toplar Semendre kalesinde bulunan toplardan temin edilmiştir. Semendre kadısına ve Semendre kalesi dizdarına gönderilen 11 Ca 1094/08.05.1683 tarihli hüküm: *D.BŞM*, 655/83, 84.

⁵⁵⁴ Ali Ağa'ya İstanbul'dan Belgrad'a kadar harcırah olarak 5.000 akçe verilmesi hakkında 20 M 1094/19.01.1683 tarihli divan tezkiresi: *D.BŞM*, 645/63. Silahtar, *Tarih*, II, s.2.

⁵⁵⁵ Tente ve yelken bezi Tersane-i Amire'den temin edilmiştir. 15 M 1094/14.01.1683 tarihli divan tezkiresi: *Ali Emiri-Mehmed IV*, 835.

usta ücretleri, nafakaları, araba kiralari ile 510.828 akçe olarak hesaplanmıştır⁵⁵⁶. Yapımı tamamlanan kayıklarla IV.Mehmed, Belgrad'dan Zemun'a geçen ve burada konaklayan Veziriazam ve orduyu sık sık ziyaret etmiş ve teftişlerde bulunmuştur⁵⁵⁷.

2.3.2.2. Gemilerin Seferde Nakliye Aracı Olarak Kullanılması ve Nakledilen Mühimmat

Kara nakliyatının uzun mesafelerde elverişli olmaması, ağır işlemesi ve pahalı bir taşımacılık olması, deniz yolunun tercih edilmesine sebep olmuştur⁵⁵⁸. Bu şekilde her türlü mühimmat ve erzağı daha kolay ve hızlı olarak nakletmek mümkün olabilmiştir. Hatta daha uzak bölgelerden sefere katılan askerlerin taşınmasında da gemilerden istifade edilmiştir. Nitekim Mısır'dan sefere katılan askerleri taşımak üzere kalyonlar kiralanmıştır⁵⁵⁹.

Osmanlı Devleti Macaristan ve Avusturya üzerine düzenlediği seferlerde başta Tuna nehri olmak üzere Sava ve Drava nehirlerini kullanmış, mühimmat ve erzak nakli bu nehirler vasıtası ile yapılmıştır. 1683 seferi sırasında da hububat, cebehane ve diğer sefer mühimmatının orduya ulaştırılmasında Tuna nehri ve kolları lojistik açıdan büyük önem taşıyordu. Sefer için gerek Mısır ve İstanbul'dan gönderilen ve gerekse Tuna nehrinin her iki sahilinde uzanan veya daha iç bölgelerdeki kadınlıklardan temin edilen erzak ve malzeme, Tuna nehrinin uygun iskelelerinde toplanmış ve buradan gemiler ile Belgrad- Ösek-Budin yoluyla muhasara bölgesindeki orduya ulaştırılmıştır.

Viyana seferinde lojistik örgütlenme içerisinde faaliyet gösteren gemilerin türleri ve sayıları hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Vekayinamelerde ve arşiv belgelerinde istihdam edilen gemiler genellikle "sefine", "Tuna sefinesi" olarak adlandırılmış, nadir hallerde şayka, üstüaçık, kayık vs. gibi açıklayıcı bilgi verilmiştir. Mesela, Silahtar topların muhasara bölgesine ulaştırılmasında 150 parçalık Osmanlı donanmasına ait gemilerin

⁵⁵⁶ Kayıklar için gerekli malzemelerin çeşit ve miktarları ile usta ücretleri ve maliyet hakkında bk: *D.BŞM*, 658/57.

⁵⁵⁷ Silahtar, *Tarih*, II, s.16-17.

⁵⁵⁸ Mesela, Semendre sancağından iştirah edilen ve Budin'e nakledilmesi gerekli arpa ve un, aradaki mesafenin uzaklığı ve arabalarla nakletme güçlüğü karşısında gemilerle nakledilmiştir. 15? Za 1093/15?.11.1682 tarihli Belgrad monlasına ve yeniçerileri kethüdasına gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.42/3.

⁵⁵⁹ Silahtar, sefere katılan 3.000 Mısır askerinin Venedik'ten kiralanmış 10 adet kalyonla Selanik'e nakledildiğinden bahseder. Silahtar, *Tarih*, II, s.24. kalyonların navulları ise Asitane-i Saadet hazinesinden verilmiştir. *MAD*, 2926, s.185/4.

kullanıldığını ifade etmekte, fakat gemilerin türleri hakkında açıklama yapmamaktadır⁵⁶⁰. Yine şayka tabir edilen ve Tuna nehri sahillerinin muhafazasında kullanılan gemilerle Matbah-ı Amire için lüzumlu erzakların önce İstanbul'dan İsakçı'ya götürüldüğü ve buradan Belgrad'a taşındığı⁵⁶¹, Mısır'dan talep edilen güllelerin çektiri türünden gemiler ile İstanbul'a nakledildiği⁵⁶², ot nakli için kayık temini⁵⁶³ gibi gemi türünü açıklayan çok az belge ile karşılaşmıştır.

Gemiler, yükün yüklendiği iskele veya çevre iskelelerden temin edilmiş, gemi sayısının yetersiz olduğu durumlarda daha uzak bölgelerden de temini yoluna gidilmiştir. Vidin sancağından mübayaa edilen arpanın Belgrad'a nakli için Vidin, Fethülislam, İrşova, Güğercinlik, Pulçine iskelelerinin gemilerinden istifade edilmiş⁵⁶⁴, ihtiyacın karşılanabilmesi için Belgrad'dan da buraya 15 adet boş gemi gönderilmiştir⁵⁶⁵.

Gemilerin temini kadar içindeki mürettebatın (gemiciler, kürekçiler, dümenciler gibi) da temini önem taşıyordu. İhtiyaç duyulan kürekçiler avarızları karşılığı ocaklık kürekçi⁵⁶⁶ veren halktan temin edilmiş veya ücret ile tutulmuştur. Mesela Tuna nehrinde hububat nakleden gemiler için Bac, Gradiška, Derbend, Prud, Nemçi, Vilkovar, Morovik, Race, İlok, Sonbor gibi kazalardan ücret karşılığı 500 kürekçi tutulmuştu⁵⁶⁷. Yine Temeşvar'dan mübayaa edilen miri otun Pançova iskelesinde toplam buradan sefer bölgesindeki askere ulaştırılması için Büyük İskele'ye nakledilmesi gerekiyordu. Bunun için kayık ve dümenci ile birlikte kürekçiye de ihtiyaç vardı. İhtiyaç duyulan kayık ve kürekçiler, ilgili 4 iskelenin (Metrofça, Race, Böğürdelen, Komanova) kadıları ve iskele eminleri tarafından temin edilmiştir⁵⁶⁸.

Sefer sırasında Tuna nehrinde seyr ü seferin güvenliğini sağlamak amacıyla bir takım tedbirler almak gerekiyordu. Bu tedbirlerden biri nehrin ve gemilerin güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak muhafızların atanmasıdır. 1683 seferi için Segedin sancağının

⁵⁶⁰ "...Ol gün Başdefterdar Hasan Efendi iskeleye varıp zahire ve mühimmat-ı cebehane ve 3 vukıyyeden 11'e değın yuvarlak atar 19 kıta balyemez ve kolonborna top ve 40 kıta şahı darbazenleri mevcud 150 pare donanma-yı hümayun sefinelerine tahmil ve Budin kalasına isal etmek üzere...", *Silahtar, Tarih*, II, s.9-10.

⁵⁶¹ İsakçı kadısına ve mütevellisine gönderilen 21 S 1094/19.02.1683 tarihli hüküm: *D.EVM*, 30/31.

⁵⁶² Evahir-i Ş 1093/24.08-02.09.1682 tarihli hüccet: *D.MKF*, 318/102.

⁵⁶³ 18 Ş 1094/12.08.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3130, s.86/1.

⁵⁶⁴ *MAD*, 8481, s.104/1.

⁵⁶⁵ *D.BŞM*, 660/13.

⁵⁶⁶ Ocaklık kürekçiler, kazaların avarız-haneleri hesabına göre reayadan ve esnaftan toplanırdı. Tespit edilen avarız-hanelerin bir kısmı her sene istenen kürekçilere ayrılır, bunlar kürekçi hanesi olarak kabul edilirdi. Zamanla kürekçi ihtiyacının azalması vs. şartların etkisi ile ocaklık kürekçi veren reayadan bedel alınmaya başlanmıştır. Daha fazla bilgi için bk: Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.187-224.

⁵⁶⁷ 18 C 1094/14.06.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.168/3.

alaybeyi, züema ve timar sahipleri sancakbeylerinin idaresi altında bu işe memur edilmişler, nehrin karşı tarafıyla gece-gündüz haberleşerek gemileri düşman saldırılarına karşı korumuşlardır⁵⁶⁹. Hububat yüklü gemilerin muhafazasında da benzer tedbirler alınmıştır. Vilkovar, Nemçi, Morovik, Tıvornik, Varadin, Diyakova, Pojega, Kurban, Kamengrad, vs. kalelerinde mevcut gerek timarlı ve gerekse ulufeli askerlerden yarısı kalelerinde bırakılıp diğer yarısı gemilerin muhafazası için Ösek'e gönderilmiştir⁵⁷⁰. Askerler, Sirem sancakbeyi Ali Paşa'nın denetiminde Ösek-Budin arasında sefer mühimmatı taşıyan gemilerin güvenli bir şekilde Budin'e ulaşmasına yardımcı olmuşlardır⁵⁷¹. İkinci bir tedbir; Tuna nehrinin iki tarafında yer alan iskele kaptanlarının kayıkları ile beraber gemilere kılavuzluk etmek amacıyla görevlendirilmeleridir. Nitekim İstanbul'dan gelen çektirirlere kılavuz olarak İsakçı, Hırsova, İbraail, Silistre, Rusçuk, Vidin ve Fethülislam kaptanları görevlendirilmişti⁵⁷². Bir diğer tedbir de nehirdeki akıntılara karşı cerahor, bostancı vs. gibi görevlilerin hizmete çağırılmasıdır. Tuna nehrinde Demirkapı, Tahtalı ve İtlik boğazlarının güvenli bir şekilde aşılması gemilerin buradaki akıntılardan çekilmesiyle mümkündür. Sefer sırasında boğazlardaki girdaplardan dolayı ilerlemeyen ve bu yüzden bekleyen gemilere sık sık işaret edilmiştir. Yüklü gemilerin yolculukları sırasında bu tür engellerle karşılaşmaları ve ilgili yere ulaşmakta gecikmeleri, sefer organizasyonunun başarısına da olumsuz etkide bulunuyordu. Mesela, Niğbolu, Silistre, Vidin gibi sancaklardan mübayaa edilen arpanın gemilerle Belgrad'a taşınması sırasında, Demirkapı ve Tahtalı girdaplarını geçemeyen gemiler 2 aydan fazla bir süre burada beklemek zorunda kalmıştı. Gemileri girdaplardan kurtarmak üzere cerahorlar⁵⁷³ ile bostancılar⁵⁷⁴ tayin edilmiştir. Bu görevliler gemileri akıntılardan uzaklaştırmak veya akıntıya kapılmış gemileri kurtarmakla kalmayıp nehrin su seviyesinin düştüğü⁵⁷⁵ ve yükseldiği durumlarda da gemileri çekerek yardımcı olurlardı⁵⁷⁶.

Alınan tedbirlere ve yapılan düzenlemelere rağmen sefer sırasında yüklü gemilerin karaya oturduğu, akıntılar dolayısıyla uzun süre beklediği ve hatta battığı bilinmektedir.

⁵⁶⁸ MAD, 3130, s.86/1.

⁵⁶⁹ A.DVN, 181/23.

⁵⁷⁰ 18 C 1094/14.06.1683 tarihli tezkire: MAD, 8481, s.169/1.

⁵⁷¹ MAD, 8481, s.178/2.

⁵⁷² 29 Ra 1094/28.03.1683 tarihli arz: D.EVM, 30/34.

⁵⁷³ Daha fazla bilgi için Cerahorlar kısmına bakınız.

⁵⁷⁴ 12 Ş 1094/06.08.1683: MAD, 3130, s.80/1.

⁵⁷⁵ 25 N 1094/17.09.1683 tarihli hüküm: MAD, 3244, s.116/1.

⁵⁷⁶ Gemilerin çekilmesinde kullanılan halatlar (palamar) kınnapların bükülmesiyle elde edilirdi. Kınnaplar Eflak vilayeti ile Fethülislam, Vidin, Niğbolu, Rusçuk, Silistre kazalarında bulunan tüccarlardan, gemiler

Kadınların hüccetlerinden Tuna nehrinde hububat taşıyan ve batan gemilerin sahipleri ile taşıdığı yükün cins ve miktarı, nerede ve ne zaman battığı noktaları tespit edilebilmektedir⁵⁷⁷.

Tuna nehrinde sefer bölgesine erzak ve mühimmat götürmek üzere istihdam edilen gemilerin hepsi miriye ait gemiler değildi. İhtiyaçların karşılanması doğrultusunda tüccarlara ve şahıslara ait gemiler de kiralanmıştır. Gemi reislerine taşıma ücretinin yarısı malın gemiye ilk yüklenişinde peşin olarak veriliyor⁵⁷⁸, kalan miktarın teslimden sonra ödeneceği taahhüt ediliyordu. Malı yerine teslim eden gemi reislerine teslim durumunu gösteren bir belge (temessük) verilmekte idi. Burada miktarı ve cinsi belirtilen malın hangi tarihlerde, kime ve nasıl teslim edildiği açıklanıyordu. Temessüğü ibraz eden gemi reisine taşıma ücreti (navul) veriliyordu. Mesela Niğbolu iskelesinden 1006 kile/25.810 arpayı gemisine yükleyen Niğbolu sakinlerinden Veli reis, hububatı Belgrad'a götürerek İstabl-ı Amire eminine teslim etmiş ve emin tarafından kendisine verilen temessük gereğince, kalan navl Rikab-ı Hümayun hazinesinden verilmişti⁵⁷⁹.

Gemi reislerine ödenen taşıma ücretleri, ya taşınan yükün birimine belli bir fiyat verilerek yükün boşaltılacağı yerin uzaklığına göre belirlenir ya da mesafeye göre bir fiyat uygulanırdı. Şöyleki; Sefer dönüşü IV.Mehmed'in Belgrad'dan Rahova'ya gidişi sırasında nakledilen hassa tazılar için Ivaz ve Şahin reislerine ait 2 gemi⁵⁸⁰ kullanılmış ve taşıma ücreti olarak gemi başına 2400 akçe ödenmiştir⁵⁸¹. Rahova, Rusçuk, Zıstovi ve Niğbolu gibi iskelelerden Belgrad'a kadar hububat nakleden gemi reislerine ise navl ücreti olarak kilede 8 akçe⁵⁸², Vidin-Belgrad mesafesi için 5 akçe⁵⁸³ verilmiştir. Cebehane mühimmatı taşıyan gemilerin taşıma ücretleri ise İsakçı, Tulçı, Kili-Belgrad mesafesi için her 2 veya 2,5 vukıyye/2.566 kg⁵⁸⁴-3.208 kg'ına 1 akçe olarak belirlenmişti⁵⁸⁵.

---

ve gemi reislerinden tedarik edilerek "narh-ı cari" üzere mübayaa edilmiştir: *MAD*, 3130, s.81/1; 8481, s.173/4, 178/5; *D.EVM*, 30/26; *D.BŞM*, 661/54.

⁵⁷⁷ *Cevdet-Askeriye*, 12649.

⁵⁷⁸ Gemi reislerine navlun yarısının peşin olarak ödendiği hakkında bk. Kadı hüccetleri: *D.BŞM*, 660/66, 68, 72, 76, 77, 78, 80; 663/36; *D.MKF*, 323/61, 62.

⁵⁷⁹ 16 N 1094/08.09.1683 tarihli temessük: *D.MKF*, 323/78. Bu konudaki temessükler için bk: *D.MKF*, 323/73, 75, 76, 77.

⁵⁸⁰ Gemiler "üstü açık sefine" olarak belirtilmiştir. *MAD*, 3244, s.128/2.

⁵⁸¹ *İE-Bahriye*, 326.

⁵⁸² *D.BŞM*, 660/66, 68, 72, 76, 77, 78, 80; 663/36; *D.MKF*, 323/61, 62, 73, 75, 76, 77, 78; *MAD*, 8481, s.47/1,48/2, 129/1, 2.

⁵⁸³ *MAD*, 8481, s.104/1.

⁵⁸⁴ Yenipazar kadısına gönderilen 21 C 1093/27.06.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 2926, s.117/2.

⁵⁸⁵ *D.BŞM*, 650/58, 655/70; *MAD*, 2926, s.42-43, 71/2, 146/3, 147/2

Gemi navullarının ödenmesinde ilgili yerlerin gelirlerinden istifade edilmiş, hazineden⁵⁸⁶ de para tahsis edilmiştir. Mesela, Rusçuk, Zıştovi, Niğbolu ve Rahova iskelelerinde biriktirilen hububatın Belgrad'a naklinde gemi reislerine kira bedelinin yarısı peşin verilmiş, bu amaçla 1094/1683 senesi Niğbolu sancağının nüzül bedelinden 500.000 akçe havale edilmişti⁵⁸⁷.

---

⁵⁸⁶ Gemilerin navullarının ödenebilmesi için çeşitli tarihlerde gemiciler kethüdası, Vekil-i harç sadr-ı ali ağasına teslim edilen meblağlar hakkında bk: *D.BŞM*, 662/19, 38, 72, 117-7, 117-17.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İAŞE

3.1. OSMANLI ORDUSUNUN İAŞESİNİN TEMİNİ

3.1.1. HUBUBAT

Osmanlı Devleti'nde zahire kapsamı içinde yer alan arpa, buğday ve un şehir ve kazaların iaşesinde temel unsurlardı. Bu ürünlerin çarşı ve pazarlarda satılmasından elde edilen vergilerin büyüklüğü, devletin hububat işine ayrı bir önem vermesine sebep olmuştur. Daha da önemlisi hububat türünden bu tür yiyecekler orduların beslenmesinde hayati bir rol oynamakta idi. Bu nedenlerle devlet, “*ihracı memnu‘ metai*” olarak kabul ettiği hububatın yabancı devletlere götürülmesi ve satılmasını yasaklamıştı. Hatta memleket içinde hububatın bir yerden başka bir yere taşınarak satılması da ancak devletin izniyle mümkündü. Temel prensip hububatın üretildiği yerde, o bölge halkının ihtiyacını karşıladıktan sonra fazlasının ihtiyaç duyulan yerlere kaydırılması idi. Aksi halde hububatın, daha fazla kazanç elde etme umidiyle üretim merkezi olan kaza halkının ihtiyacına rağmen, kaza veya ülke dışına satılması ile o yerde hububat darlığı ortaya çıkıyor ve bölge halkının iaşesi için devlet daha uzak yerlerden hububat sevketmek zorunda kalıyordu⁵⁸⁸. Ayrıca herhangi bir bölge için hububat darlığı veya kıtlığı ortaya çıktığında devletin ihtiyat anbarları devreye giriyor ve burada stoklanmış miri hububat kullanılıyordu⁵⁸⁹.

Bir sefer durumunda orduların beslenmesinde sıkıntıya ve darlığa düşmemek için devlet, stoklarını kontrol ederek⁵⁹⁰ ihtiyat anbarlarına erzak yığıyor nüzül, sürsat ve işтира adlarıyla halktan hububat talep ediyordu. Hatta bazı dönemler (II. Mustafa zamanı)

⁵⁸⁷ 23 Ra 1094/22.03.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, 129/1, 2.

⁵⁸⁸ Osmanlı Devleti'nde hububat ticareti ve diğer hususlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Lütfi Güçer, “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabii Olduğu Kayıtlar”, *İÜ-İktisat Fakültesi Mecmuası (İÜİFM)*, XIII/1-4, İstanbul 1953, s.79-98.

⁵⁸⁹ Mesela İstanbul'un iaşesi için yeterli hububat temin edilemediğinde ve sıkıntılar başgösterdiğinde devlet, Tersane-i Âmire anbarlarında stoklanmış olduğu hububatı kullanıyordu. Güçer, “XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbulun İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi”, *İÜİFM*, XI/1-4, İstanbul 1952, s.397-416.

⁵⁹⁰ Seferden önce Belgrad monlasına ve anbar eminine gönderilen hükümlerle (9 Za 1093/09.11.1682) ordunun konaklayacağı menzillerden biri olan Belgrad'ın anbarlarında bulunan hububatın cins ve miktarı sorulmuş, anbardan halka hububat verilmiş ise tahsil edilmesi bildirilmişti. *MAD*, 8481, s.40/3.

bahsedilen adlarla halktan sınır boylarında yer alan kaleler ile orduların iâşesi için ihtiyaçtan daha fazla erzak temin edildiği ve depolandığı bilinmektedir.

Hububat işini ciddi bir devlet politikası olarak ele alan Osmanlıların erzak organizasyonu bakımından çağdaşı diğer devletlere göre çok daha iyi durumda olduğu yabancılar tarafından da ifade edilmektedir⁵⁹¹.

Mükemmel şekilde örgütlenen iâşe organizasyonunun merkezinde emin ünvanlı bir memur bulunuyordu. Nüzül emini adı verilen bu memur, ordunun hareketinden önce konak yerlerini tespit ederek ordunun ve hayvanlarının beslenmesine yetecek kadar erzakı burada hazır ederdi⁵⁹². Nüzül eminine erzak tedarik etmede yardımcı olan pek çok mübaşir vardı. Hububat temin etmekle yükümlü halk erzak hazır olunca çoğunlukla kadılar vasıtasıyla bunu nüzül eminine teslim ederdi. Kadılara mevkufat kalemi tarafından teslimin yapıldığına dair bir belge “temessük” verilirdi⁵⁹³.

Viyana seferinde Avusturya üzerine hareket eden ve mevcudu yüz binleri bulan Osmanlı ordusunun İstanbul’dan Viyana’ya kadar uzanan güzergâh üzerinde besinini yeteri kadar ve zamanında elde etmesi savaşan birliklerin gücü açısından büyük önem taşıyordu. Seferde ordunun konakladığı askeri yol üzerinde oluşturulan menziller aynı zamanda erzakın temin ve tevzi edildiği noktaları. Menzillere komşu ve nispeten yakın olan kaza ve şehirler, önceden belirlenen miktar ve çeşitte erzakı bu noktalarda hazır bulundurmak durumundaydılar. Çevre ahaliye böyle bir mükellefiyetin yanında erzakı devletin belirlediği veya mevcut piyasa şartlarında geçerli fiyattan parası ile satma ve nakletme görevi de yüklenmişti. Sefer bölgesine daha uzak olan yerler ise erzak yerine bedellerini ödeyerek devletin savaş zamanında artan masraflarına ortak olurlardı.

Osmanlı devleti 1683 seferinde kendi hudutlarının dışına çıktıktan sonra ve savaş sırasında ordusunun yiyecek ve erzakını sağlamada savaş bölgesine yakın kaza halkına müracaat etmiştir.

⁵⁹¹ Majer, 192-193.

⁵⁹² Pakalın, “Nüzül Emini”, *Tarih Deyimleri*, II, s.710.

3.1.1.1. Hububatın Halktan Temin Edilme Şekilleri

3.1.1.1.1. Nüzül Zahiyesi

Avarızın zamanla nakdi bir vergiye dönüşmesi üzerine ihtiyaç duyulan mal ve hizmetler için aynı bir yükümlülük olarak nüzül ortaya çıkmıştır.

Nüzül kelime anlamı olarak bir yere inme, konmayı ifade eder. Nüzül zahiyesi ise sefer boyunca ordunun izlediği yol üzerinde oluşturulan menzillerde iâşe için hazır edilen erzak demektir. Nüzül zahiyesi başlangıçta halktan menziller için talep edilmişken, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren belli merkezlerde bulunan anbarlara gönderilmiş veya doğrudan savaş durumunda olan ordu birliklerine teslim edilmiştir⁵⁹⁴.

Nüzül zahiyesi halktan genellikle arpa ve un olarak talep edilmiştir. Mevkufat defterlerinde kayıtlı ve kazaların avarızhanelerine⁵⁹⁵ göre her kazaya tevzi edilen nüzül zahiyesinin tahsili ve ilgili yere naklinde kazalar esas birim idi. Kadılar, hükümetin bu konudaki emrini ayan-ı vilayet, sipah, ümena ve kale neferlerine tebliğ ederek durumdan haberdar ederler ve kazalarından talep edilen nüzül zahiyesini halka tevzi ederlerdi⁵⁹⁶. Zahire tevziatı bizzat kadı tarafından organize edilir, tevziat merkez kazada ise kadı her mahallenin güvenilir kişilerinin huzurunda zahireyi tevzi ederdi. Köylerde ise köy imamı, kethüdası gibi görevlilerin girişimiyle bu tevziat yapılırdı⁵⁹⁷. Kadılar nüzül zahiyesinin halktan tahsilinin zamanında yapılması, ihmal ile gecikmeye sebep olunmaması, zahire yerine bedelinin tahsil edilmesi ve teslimde para verilmesine karşı uyarıldıkları⁵⁹⁸ gibi zahire tahsiline karşı çıkanları da hükümete bildirmekle görevli idiler⁵⁹⁹. Nüzül zahiyesinin tahsili için gönderilen

⁵⁹³ Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s.97-98.

⁵⁹⁴ Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s.69.

⁵⁹⁵ Kazaların avarızhane defterleri hazırlanırken her kazada askerî, malî, dinî ve sosyal görevleri bulunanlar ile çalışmayacak durumda ve iâşesini sağlamada güçlük çekenler; derbençiler, köprücüler, menzildarlar, maden ve çeltik hizmetlerinde görevli olanlar kazanın toplam avarızhanesinden düşülerek kaydedilirlerdi. Böylece bu kişiler nüzülün de içinde bulunduğu tekkalif-i örfiyye ve avarız-ı divaniyyeden tam veya kısmen muaf olurlardı. Bu şekilde muaf olan kısım belirlendikten sonra, kazaların avarız çeken hanelerinin belli bir sayısı alınarak kazanın gerçek avarızhane miktarı belirlenirdi. Kazaların avarızhâne miktarlarının tesbitinde bölgenin zenginliği, halkın yaşadığı yer ve geçim tarzı dikkate alınmıştır. 3, 5, 10 veya 15 evli kimse 1 avarızhâneyi oluşturabilirdi. Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s.70-74; Ömer Lütfi Barkan, "Avârız", *İA*, II, İstanbul 1993, s.13-19.

⁵⁹⁶ Sonbor ve Baya kadılarının arzları: *D.MKF*, 322/27, 323/30.

⁵⁹⁷ Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s.75.

⁵⁹⁸ *MAD*, 8481, s.68.

⁵⁹⁹ Semendre sancağındaki kazaların kadılarına, kethüda yeri, yeniçeri serdari ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen 10 Ra 1094/09.03.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.117/4. Aynı hüküm Sirem, Temeşvar ve Budin sancaklarına da gönderilmiştir.

mübaşirler, adaletle hareket ederek ellerindeki deftere dayanarak kadılar ve diğer görevlilerin yardımıyla zahireyi halktan toplarlar ve orduya ulaştırırlardı. Kaza halkı ise nüzül zahiresini kendi yük hayvanlarına ve arabalara yükleyerek ve kadılar yanlarında bulunduğu halde istenilen yere “*mahal-i me'mure*” taşımak zorunda idiler. Viyana muhasarası sırasında çoğunlukla orduya ulaştırılması istenen nüzül zahiresi bu amaçla nüzül eminine teslim edildiği gibi, kazalarda mevcut miri anbarlarda muhafaza altına alınıyor veya kalelerin zahire ihtiyaçlarını karşılamak üzere buralara sevkediliyordu⁶⁰⁰.

Kazalardan nüzül zahiresinin zamanında tahsili ve orduya ulaşmasını temin maksadıyla ilgili yerlere Dergâh-ı Âlî çavuşları gönderilmiştir. Zahirenin orduya ulaşmaması veya gecikmesi durumunda hükümet çavuşlar vasıtasıyla ikinci bir emir gönderirdi. Çavuşlar kazada teslim edilmeyen nüzül zahiresi varsa tahsili, arabalara yüklenmesi ve yola çıkarılmasına nezaret ederler ya da zahire gönderilmiş ise ne zaman yola çıktığı ve hangi bölgeye gönderildiğini o yerin kadısı aracılığı ile hükümete bildirirlerdi. Mesela Temeşvar eyaletine bağlı Beçkerek kazasının nüzül zahiresi, ikinci emrin gelmesinden 5 gün önce, Çakve kazasının nüzül zahiresi de Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Hamza çavuş vasıtasıyla gelen emirden 11 gün önce Ösek tarafına gönderilmişti⁶⁰¹.

Viyana seferinde Anadolu ve Rumeli’de bulunan bütün kazalar halkı savaşın olağanüstü koşulları dolayısıyla ordunun beslenmesi için lazım gelen hububatı temin etmede aynı ve nakdi bir yükümlülük içine girdiler. Coğrafi bölge olarak sefer bölgesine daha uzak olan Anadolu ile Rumeli’de bazı sancaklar, hububatın bedellerini öderken sefer bölgesine daha yakın olan sancaklar ise hububatı aynı olarak teslim etmişlerdir.

Aslında nüzül, XVI.yüzyıl sonlarından itibaren avarız gibi nakdi bir vergi haline dönüşmesine rağmen (bedel-i nüzül)⁶⁰², sefer durumunda bedel toplanmayarak halktan aynı hizmet beklenmiştir. Nitekim Sirem, Semendre, Budin, Temeşvar, Eğre, Segedin, Sigetvar ve Pojega sancaklarından her cizye haneleri için tahsil edilecek 2’şer guruş (240 akçe) nüzül bedellerinin yerine- sefer güzergâhına yakın olmaları dolayısıyla- 1094/1683 senesi için nüzül zahiresinin aynen alınmasına karar verilmişti⁶⁰³. Önceki seferlere göre hane başına istenen

⁶⁰⁰ D.MKF, 27575, s. 10-16.

⁶⁰¹ Nüzül zahiresinin halktan toplanmaya başlandığı, gönderilmek üzere olduğu veya gönderildiği konusunda son durumu bildiren pek çok kadı arzı bulunmaktadır. D.MKF, 322/27; 323/15, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32; *Ali Emiri-Mehmed IV*, 11159-11165.

⁶⁰² Bruce Mc Gowan, “Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830”, *VIII. Türk Tarihi Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1981, s.1327-1331.

⁶⁰³ “*mübaşir-i mezburun yedine verilen mühürlü ve nişanlı mevkufat defteri sureti mucebince her bir cizye hanelerinden tahsili lazım gelen ikişer ziyade guruş bedel-i nüzülleri bu sene reyadan talep olunmayıp*

nüzül zahiresinde bir artış görülmektedir. 1580'de Anadolu'dan istenen nüzül zahiresi her haneden 2 İstanbuli kile iken, 1582, 1585, 1588 senelerinde 1.5 haneden 1 İstanbul kilesi, 1637-1638 senelerinde ise Anadolu'nun çeşitli sancaklarına göre farklılık göstererek her haneden 2.5 veya 4 kile olarak tahsil edilmiştir⁶⁰⁴.

1683 seferinde ise bahsedilen sancaklardaki kazaların bedel-i nüzül hanelerinden her haneden 2 kile arpa ile yarım kile un talep edilmişti. Ancak bu miktarlar daha sonra arttırılmış ve her haneden 1 kile un ve 4 kile arpa olacak şekilde tahsil edilmiştir. Buna göre her haneden alınan nüzül zahiresinin 1/5'i un, 4/5'i ise arpadır. İzvornik sancağından başlangıçta nüzül bedeli alınması öngörülmüşken sonradan nüzül zahiresi talep edilmiştir. Sancakta mevcut 5020 bedel-i nüzül hanesinden her haneden 1 kile un (5020 kile un) ve 4 kile arpa (20.080 kile arpa) tahsil edilmiştir⁶⁰⁵.

Nüzül zahiresi talep edilen sancakların, düşman arazisinde ve muhasarada olan orduların beslenmesi açısından zahireyi noksansız ve zamanında orduya ulaştırmaları gerekiyordu. 1683 seferinde nüzül zahiresinin toplanmasıyla ilgili kadılara gönderilen emirlerde zahirenin özellikle "*kal'a altında ve hıyn-ı muhasarada*" kullanılacağına işaret edilmiş⁶⁰⁶ ve gereği gibi iş görmelerinin önemi vurgulanmıştı. Sefer sırasında zahire sıkıntısı çekilmemesi için ilgili kadılara gönderilen emir ve tenbihlere rağmen talep edilen zahire zamanında ve tam olarak orduya ulaştırılamamıştır. Osmanlı ordusu ruz-ı hızırdı (6 Mayıs) Belgrad menziline konduğu halde henüz nüzül zahireleri hazır değildi. Hatta bazı kazalardan talep edilen nüzül zahiresi muhasara sona erdiği halde tahsil edilememiştir. İstoni-Belgrad kazası 725 bedel-i nüzül haneleri karşılığında 2900 kile arpa ve 725 kile unu kazalarında bulunan miri anbarda muhafaza edip, emre göre orduya göndereceklerdi. Ancak zahire halktan tahsil edilememiştir. Muhasaradan sonra kazaya gönderilen emirler, zahirenin bir an önce toplanıp anbarda muhafaza edilmesi şeklinde idi⁶⁰⁷. Kanije (Sigetvar sancağı)'den talep edilen gerek bedel-i nüzül karşılığı ve gerekse mübayaa edilecek zahire teslim edilmemiş, halkın zimmetinde kalmıştı. Nüzül zahiresinden 15.000 kile arpa ile 3.750 kile unun halktan

---

mukabelesinde 1094 senesine mahsub olmak üzere kaza-yı mezburun nüzül hanelerinin her bir hanesinden ..... nüzül zahiresi ihraç" L 1093/Ekim 1682 tarihli hüküm: MAD, 8481, s.67-68/1.

⁶⁰⁴ Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s.76.

⁶⁰⁵ D.MKF, 27575, s.10-16.

⁶⁰⁶ MAD, 8481, s.117/4, 148/3.

⁶⁰⁷ İstoni-Belgrad kadısına, alaybeyi ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen 2 B ve 10 L 1094 tarihli hükümler: MAD, 8481, s.178/3 ve 183/4.

tahsil edilerek Kanije, Peçuy, Kapuşvar, Bazar, Sigetvar, Şikloş, Bobofça, Birezence, Sekes ve Komar kalelerinde anbarlanması doğrultusunda emir verildi⁶⁰⁸.

Bahsedilen sancaklardan 1683 seferi için ordunun iaşesinde kullanılmak üzere talep edilen toplam nüzül zahiresinin 167.424 kilesi arpa, 41.906 kilesi un idi. Arpanın 67.389 kilesi ile unun 17.120 kilesi nüzül eminine teslim edilmiştir. Halkın teslim etmediği nüzül zahiresinde arpanın miktarı 44.081.5 kile, unun ise 15.135.5 kiledir⁶⁰⁹. Muhasara bölgesine götürülen ve orada kalarak zayi ve telef olan toplam hububat arpada 23.259 kile, unda ise 5750.5 kile idi⁶¹⁰.

⁶⁰⁸ 23 L 1094/15.10.1683 tarihli Kanije valisine ve eyalette mevcut kadılara ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen hüküm tezkiresi: *D.EVM*, 30/49.

⁶⁰⁹ *D.MKF*, 27575, s.16.

⁶¹⁰ Defterden elde edilen toplamlar ise biraz farklıdır. Teslim edilen arpanın miktarı 67.389 kile, unun 18.121.5 kile, muhasarada kalan ve zayi olan hububattan arpa 24.016 kile, un 6284.5 kiledir. *D.MKF*, 27575, s.15

Tablo 9: 1094/ 1683 senesinde Viyana Seferi dolayısıyla bedel-i nüzül karşılığında nüzül zahiresi alınan kazalar ve kazaların nüzül zahiresi bakayaları⁶¹¹

Sancaklar	Hane	Talep edilen		Teslim edilen		Muhasarada kalan		Bakiye	
		Arpa kile	un kile	Arpa kile	Un Kile	Arpa kile	Un Kile	arpa kile	Un Kile
Sirem	3.574,5	14.298	3.574,5	9.702	2.483,5	744	103,5	3.852	987,5
Metrofça	725,5	2.902	725,5	2.084	543,5	-	-	818	182
İrek	366	1.464	366	562	114	-	-	902	252
Gorgorofça	150	600	150	185	49,5	415	100,5	-	-
Varadin	455,5	1.822	455,5	668	176,5	-	-	1.154	279
Zemun	116	464	116	247	51	-	-	217	65
Nemçi	875	3.500	875	3.464,5	875	35,5	-	-	-
Moravit	229,5	918	229,5	787,5	229,5	130,5	-	-	-
İlok	438	1.752	438	991	228,5	-	-	761	209,5
Valkovar	219	876	219	713	216	163	3	-	-
Semendre	10.655,5	42.622	10.655,5	13.869	3.882,5	17.108	4.467,5	11.645	2.305,5
Niş	1.300	5.200	1.300	-	-	5.200	1.300	-	-
Rişve	400	1.600	400	1.111	396	-	-	489	4
Leskofça	300	1.200	300	-	-	-	-	1.200	300
Kocanya	400	1.600	400	1.151	219	-	-	449	181
Bozarofça	550	2.200	550	946	507	-	-	1.254	43
Madenipek?	200	800	200	800	178,5	-	21,5	-	-
İhram	396	1.584	396	1.306	330	-	-	278	66
Gügercinlik	264	1.056	264	708	254	-	-	348	10
Osad	733	2.932	733	804	264	-	-	2128	469
Valpova	1.467	5.868	1.467	-	-	4928	1232	940	235
Belgrad	1.000	4.000	1.000	3.743	981	-	-	257	19
Semendre	418,5	1.674	418,5	1.240	407	-	-	434	11,5
Uzice ve tevb.	1.050	4.200	1.050	-	-	2480	620	1720	430
Cacka	342	1.368	342	-	-	1280	320	88	22
Pojegacık	320	1.280	320	-	-	-	-	1280	320
Gorogoyofça ve tevr.	1.000	4.000	1.000	-	-	3220	805	780	195
Rudnik	515	2.060	515	2.060	346	-	169	-	-
Budin	4.295	17.180	4.295	7.498	1.839	2.736	413	4.046	1.318
Budin	1.150	4.600	1.150	4.000	1.000	600	150	-	-
İstolni Belgrad ⁶¹²	725	2.900	725	-	-	-	-	-	-
Kopan	650	2.600	650	464	387	2.136	263	-	-
Şimontorna	420	1.680	420	-	-	-	-	1.680	420
Mihaç ve	950	3.800	950	3.034	452	-	-	766	498

⁶¹¹ Tablo, D.MKF, 27575 nolu defterden (s.10-20) yararlanılarak hazırlanmıştır.

⁶¹² Seferden önce kazanın nüzül zahiresinin toplanıp miri anbarda muhafaza edilmesi bildirilmişti. Bu nedenle kazanın nüzül zahire miktarı genel toplama dahil edilmemiştir (D.MKF, 27575, s.12). Kazanın nüzül zahiresi muhasara sona ermesine rağmen halktan tahsil edilememiştir. 10 L 1094/02.10.1683 tarihli hüküm: MAD, 8481, s.183/4. Aynı defterin 183/1 nolu hükmünde ise zahirenin toplandığı, arabalara yüklendiği ve nereye nakladileceğini soran kaza halkına hükümetin, hububatın İstolni- Belgrad kalesinde miri anbarda muhafaza edilmesi cevabını verdiği görülmektedir.

Perinvar									
Seksar ve Doğan?	400	1.600	400	-	-	-	-	1.600	400
Temeşvar	9.111	36.444	9.111	28.617,5	6.637	183	27,5	7.643,5	2.446,5
Temeşvar	1.676	6.704	1.676	5.949,5	1.379	-	-	754,5	297
Virsenice?	1.295,5	5.182	1.295,5	1.230	349	-	-	3952	946,5
Pançova	1.058	4.232	1.058	3.572	568,5	-	-	660	489,5
Çanad	597,5	2.390	597,5	2.175	406	-	-	215	191,5
Beçkerek	718	2.872	718	2.872	718	-	-	-	-
İrşova	358,5	1.434	358,5	850	322	-	-	584	36,5
Çakve	1.024	4.096	1.024	4.096	1.024	-	-	-	-
Lipova	522,5	2.090	522,5	1.907	521,5	183	1	-	-
Morava	427,5	1.710	427,5	1.019	315,5	-	-	691	112
Göle	726	2.904	726	2.117	352,5	-	-	787	373,5
Yanova	241	964	241	964	241	-	-	-	-
Şiş ve Loğos?	466,5	1.866	466,5	1.866	440	-	26,5	-	-
Eğre ⁶¹³	1.200	3.000	800	2.374	516	188	164	450	120
Eğre	800	2.000	533,5	1.933	437	69	96,5	-	-
Hatvan	220	550	146,5	441	79	119	67,5	-	-
Sonluk	180	450	120	-	-	-	-	450	120
Segedin ⁶¹⁴	1.700	6.800	1.700	3.880,5	1.419,5			2.919,5	280,5
Bac				1.232	391	-	-	-	-
Tetel?				320	103				
Sonbor				768	275,5				
Baya?				597,5	339				
Segedin				963	311				
Sigetvar ⁶¹⁵	3.750	15.000	3.750			2.300	575		
Sigetvar	793	3.172	793					-	-
Şikloş	600	2.400	600			2.300	575	-	-
Bobofça	167	668	167					-	-
Birezence?, Sekes?, Komar	276	1.104	276					-	-
Peçuy	1.062	4.248	1.062					-	-
Tadaz?	652	2.608	652					-	-
Kapuşvar	200	800	200					-	-
Pojega	3.000	12.000	3.000	-	-	-	-	12.000	3.000

⁶¹³ Eğre sancağında Eğre kazasından talep edilen arpa 3200, un 800 kile olması gerekirken, arpanın 1200 kilesi ile unun 266,5 kilesi indirilmiş, kazadan 2000 kile arpa ile 533,5 kile un; Hatvan kazasında 880 kile arpanın 330 kilesi ile 220 kile unun 73 kilesi; Sonluk kazasında 720 kile arpanın 270 kilesi ile 180 kile unun 60 kilesi indirilmiş ve kalan miktarlar üzerinden tahsilat yapılmıştır. *D.MKF*, 27575, s.14.

⁶¹⁴ Defterde Segedin sancağındaki kazalardan talep edilen nüzül zahiresinin miktarı belirtilmemiş, sadece kaza halkının teslim ettikleri miktarlara işaret edilerek talep ve bakiye toplamı verilmiştir. *D.MKF*, 27575, s.15.

⁶¹⁵ Sancağın nüzül zahiresi Kanije, Peçuy, Kapuşvar, Tadaz, Sigetvar, Şikloş, Bobofça, Birezence, Sekes ve Komar kalelerinde anbarlanması kararlaştırılmıştır. *D.MKF*, 27575, s.15; *MAD*, 8481, s.186/1. Ancak muhasaradan sonra Bobofça ve Birezence palangalarının yakılmasıyla buradaki zahirenin Kanije kalesine nakledilmesi ve muhafaza altına alınması gerekmiştir. 21 Z 1094/21.12.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.202/1.

Ösek	844	3.376	844	-	-	-	-	3.376	844
Prud	296	1.184	296	-	-	-	-	1.184	296
Diyakova	846	3.384	846	-	-	-	-	3.384	846
Valpova, Uramovice?, Islatna?	600	2.400	600	-	-	-	-	2.400	600
Pojega	414	1.656	414	-	-	-	-	1.656	414
İzvornik	5.020	20.080	5.020	1.447,5	342,5	-	-	18.632,5	4.677,5
Memlihatin?	926	3.704	926	-	-	-	-	3.704	926
Peline?	363	1.452	363	-	-	-	-	1.452	363
İzvornik	350	1.400	350	-	-	-	-	1.400	350
.....ve Furine?	217	868	217	515,5	100	-	-	352,5	117
Bozice?	266	1.064	266	-	-	-	-	1.064	266
Bögürdelen	540	2.160	540	342	152,5	-	-	1.818	387,5
Gradcanca	621	2.484	621	590	90	-	-	1.894	531
Prezник	817	3.268	817	-	-	-	-	3.268	817
Serirence?	920	3.680	920	-	-	-	-	3.680	920
TOPLAM	42.306	167.424	41.906	67.389	17.120	23.259	5.750,5	44.081,5	15.135,5

3.1.1.1.2. Noksan Teslim Edilen veya Teslim Edilmeyen Nüzül Zahiresinin Bedelinin Ödenmesi

Eksik teslim edilen veya teslim edilmeyen hububatın bedelleri tahsil edilirken devletin öngördüğü fiyatlar mevcut piyasa koşullarının hububat fiyatlarına göre nasıl bir değer taşıyordu? Bu şekilde hububatın bedelini ödemek durumunda olan halkın aynî zahire veren halka karşı kazançları var mıydı?

Teslim edilmeyen veya eksik teslim edilen nüzül zahiresinin bedelinin alınması yoluna gidilmiştir. Halkın zimmetinde kalan nüzül zahiresinden arpanın kilesi için 55, unun kilesi için 80 akçe fiyat belirlenmiş ve kile başına 5'er akçe de mübaşir maaşı için ilave edilmiştir. Halkın noksan teslim ettiği veya hiç teslim etmediği nüzül zahiresi bir çeşit görevi yerine getirmeme olarak değerlendirilmiş ve ceza olarak piyasa fiyatlarının oldukça üzerinde bedel alınma yoluna gidilmiştir. Şöyleki; Sefer sırasında halktan narh-ı cari üzere satın alınan arpanın kilesi 17 akçe, unun ise 40 akçeydi. Eksik teslim edilen veya hiç teslim edilmeyen hububatta bedeller arpada 3, un da ise 2 kat artmış ve halk tahsilde görevli mübaşirlerin maaşını da ödemek durumunda kalmıştır. Bu şekilde 1683 seferinde halkın zimmetinde kalan nüzül zahiresinden 3.142.893 akçe arpa bedeli ile 1.105.400 akçe un bedeli tahsil edilmesi hedefleniyordu⁶¹⁶.

⁶¹⁶ Budin sancağının nüzül zahire bakayası olan 4046 kile arpa ile 1318 kile un toplam bakiyeden düşürülmüş ve 57.143,5 kile arpa ile 13.817,5 kile unun bakaya bedelleri hesaplanmış, arpa ve unda 4.248.293 akçe bedel toplanacağı kaydedilmiştir. *D.MKF*, 27575, s.20.

Toplanan nüzül bedelleri çeşitli masraflara tahsis edilmiştir. Bunlardan Temeşvar sancağının nüzül zahiresi bakayası bedeli şu masraflar için havale edilmişti: Yanova kalesinin tamiri, Varad kalesi için iştira edilecek buğday, arpa ve darının bedelleri ile Budin kalesinde bulunan asker için gereken arpa ve un bahasının ödenmesi. Bunun yanında Sirem, Semendre ve Temeşvar'dan halis güherçile iştirası için nüzül zahiresi bakayası bedellerinden 1.250.000 akçe havale edilmiştir. Ösek, Prud, Diyakova, Valpova, Gradcanca ve Leskofça kazalarının nüzül zahiresi bakaya bedelleri 586.170 akçe tutuyordu. İlok kazasının güherçile bahasıyla birlikte (47.000 akçe) 633.170 akçe, Temeşvar baruthanesinde barut imalinde kullanılmak üzere hammaddelerinden güherçilenin satın alınması için sarfedilmiştir⁶¹⁷.

3.1.1.1.3. İştira Zahiresi

İştira satın almak, alınmak, mübayaa demektir. Sefere hareket eden ordunun beslenmesini temin maksadıyla, devletin belirlediği veya bölgenin mahalli fiyatlarına göre (narh-ı cari veya narh-ı ruzi) satın alınan zahireye iştira zahiresi adı verilirdi⁶¹⁸. Nüzül ve sürsat zahiresinin yanında ihtiyaç duyulan zahire halktan bedeli karşılığında satın alınmıştır.

Devlet sınır boylarında, stratejik noktalarda ve askerî yol üzerinde bulunan anbarlara halktan temin ettiği zahireyi stok ederdi. Sefere hazırlık mahiyetinde, devletin miri anbarlara zahire topladığı alışlagelmiş usüllerdendi. 1582 yılında İran üzerine yapılan sefer için serdar tayin edilen Ferhat Paşa'nın hareketinden önce, ordunun iaşesi için satın alınan hububat Kars'ta anbarlanmış, 1615, 1627 ve 1633-34 senelerinde İran seferleri dolayısıyla Erzurum, Sivas, Urfa, Birecik ve Van'daki askeri anbarlar iştira zahiresi ile doldurulmuştu⁶¹⁹.

1683 seferine hazırlanan devlet, bir taraftan da Orta Macaristan seferleri için bölgede bulunan askerlerin tayinatlarında lüzumlu zahireyi temine çalışıyordu. Bu amaçla daha Şaban 1093/Ağustos 1682'den itibaren zahirenin Budin, Belgrad gibi büyük merkezlerde anbarlanmasına çalışılmıştı. Yaz dönemi yani hasat zamanı olması dolayısıyla kıştan önce halkın elindeki mevcut zahirenin iştira edilmesi halk ve devlet için daha faydalı görülmüş ve her sancağa iştira mübaşirleri gönderilmiştir. Zahirenin anbarlanmak üzere Belgrad ve Budin iskelelerine nakli halka yüklenmiş ancak bu külfetten dolayı zahire fiyatlarına 5'er akçe zam

⁶¹⁷ Nüzül zahiresi bakaya bedellerinin sarfedileceği yerler için bk. *D.MKF*, 27575, s.20.

⁶¹⁸ İştira zahiresinin özellikleri, hukuki boyutları ve uygulamaları hakkında geniş bilgi için bk. Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s.115-135.

⁶¹⁹ Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s.115-117.

yapılmıştır. Zahire iştirasında bölgedeki cari fiyatlar yerine devlet, hububat fiyatlarını kendisi tespit etmiş, iştirada edilen yerin uzaklığına göre fiyatları ayarlamıştır. Nitekim bu amaçla düzenlenen iştirada defterinde *narh-ı cari* veya *narh-ı ruzi* ifadelerinin yerine “...*irsâl olunan nakd akçe ile iştirası ferman olunan zehairin her bir İstanbulî kile şair nakli ile 17’şer akçeye ve bir İstanbulî kilesi dakik nakli ile 40’ar akçeye ve her bir İstanbulî kilesi hinta 35’er akçeye*” iştirada edileceğinin yer alması devletin iştirayı kendinin belirlediği fiyatlar çerçevesinde gerçekleştirdiğini göstermektedir. Buna göre 585.000 kile arpa, 89.500 kile un ve 89.500 kile buğday iştirasına karar verilmiş ve bunun için 17.057.500 akçe ödeneceği hesaplanmıştır⁶²⁰.

Savaş sırasında beslenme zorluklarını yenmek ve işeyi kesintisiz devam ettirebilmek için belli başlı merkezlerde mevcut anbarlara zahire stokunun yanında ordunun izlediği askeri yol üzerinde, erzakın toplandığı pek çok menzil oluşturulmuştu. Yürüyüş halindeki ordu için menzillerde hazır edilen yiyecek ve diğer ihtiyaç maddeleri menzil çevresinde bulunan kaza ve köyler halkından karşılanıyordu. Kazaların ne miktar erzak hazırlayacakları halkının durumu dikkate alınarak bir defter halinde tespit edilir, erzakın tevzi ve tahsili bu defterlere dayanılarak yapılırdı. Ordunun hareketinden önce askeri yol üzerinde bulunan kazalar halkından “*menazil için mübayaa olunacak zahire*”yi tedarik etmeleri isteniyordu⁶²¹. Böylece kaza halkı talep edilen miktarda zahireyi mübayaa sureti ile orduya satmak ile mükellefti.. Bazı kazalar halkı ise birden fazla menzil için erzak hazırlamak zorunda kalabiliyorlardı. Viyana seferinde Harmanlı, Uludere ve Semerce menzilleri için Uzuncaabad-ı Hasköy; Kolar ve Hisarcık menzilleri için Semendre kazasının erzak temin etmesi gibi. Menzilin bir kazaya sahip olmaması veya kaza halkının fakir oluşları sebebiyle gerekli zahireyi hazırlamada çevre kazaların da yardımına ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim Tatarpazarı menzili için Tatarpazarı kazasından mübayaa edilen zahirenin yanında Razlık kazasından da “*rayiç olan narh-ı cari üzere*” 8.000 kile arpa mübayaa edilmiştir⁶²². Espas köprüsü menzili Samakov kazasına bağlı olduğu halde kazada arpa kıtlığından dolayı tedariki öngörülen 6.000 kile arpadan 4.000 kilesinin Ilıca (Köstendil) kazasından “*narh-ı*

⁶²⁰ 1 Ş 1093/05.08.1682 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.16-17/1 ile aynı tarihli iştirada zahiresi defteri: *D.MKF*, 318/48.

⁶²¹ Edirne’den Budin’e kadar menzillerde vaki olan kadılara ve diğer ilgililere gönderilen 14 M 1094/13.01.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.85/1.

⁶²² Kazadan satın alınacak arpanın kilesinin 28 akçe olduğu görülmektedir. Razlık kadısına, kethüda yeri, yeniçeri serdari ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen 22 S 1094/20.02.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.103/1.

cari” üzere satın alınması kararlaştırılmıştı⁶²³. Belgrad- Budin arasında mevcut 18 menzilden çoğunun köy ve palanga olması yüzünden ordunun iaşesi için lüzumlu zahireyi temin etmeleri mümkün gözükmemektedir. Menzil çevresindeki kazalar halkı durumlarına göre kendilerinden talep edilen zahireyi bölgelerindeki geçerli fiyattan temin ederek tayin edildikleri menzile nakletmek ve teslim etmek zorunda idiler. Buna göre Zemun’dan Budin’e kadar her menzil için 5500 kile arpa, 650 kile un, 300 araba odun, 500 kantar saman ve 800 araba taze otun hazır edilmesi planlanmıştı⁶²⁴.

Devletin belirlemiş olduğu fiyatlarla veya mevcut piyasa şartlarına göre yapılacak satışta halk, üzerine isabet eden zahireyi hazırlayarak belirtilen yere götürmek zorunda idi. Güçer, mükellefiyet halindeki iştiracı olarak tanımladığı bu görevde halkın, miktarı ve cinsi daha önceden bildirilmiş erzakı devletin belirlediği fiyatlar üzerinden satmak zorunda olduğunu ve bu durumun nüzül ile sürsata nazaran daha hafif bir yük olmakla birlikte halk için gerçek bir mükellefiyet olduğunu belirtir⁶²⁵. Ancak mükellefiyet halindeki iştiracı her zaman devletin belirlediği fiyatlar geçerli olmamıştır. Menzillere belli miktardaki erzakı temin etmekle görevlendirilen kazalardan iştiracı yapılırken ilgili yerin fiyatları esas alınmış yani mükellef durumdaki halktan cari fiyatlarla zahire iştiracı edilmiştir. Nüzül emini ve görevlendirilen kişiler (mübaşirler) tarafından mübayaa edilen erzak, menzile yakın kazalar halkından, köylerden, çiftlik sahiplerinden ve bulunan yerlerden satın alınmıştır. Kadılara gönderilen hükümlerde, zahirenin “*her vilâyette rayiç olan narh-ı cari üzere*” satın alınması üzerinde önemle durulmuştur. Ayrıca bedelinin peşin olarak ödenmesi ve yüksek fiyatlarla dışarıya satılmasına engel olunması hususları dikkat çekmektedir. Zahirenin kaza halkına tevzi, toplanması ve belirtilen yere nakledilmesi işi yine kadıların görevleri arasında idi⁶²⁶. Kadıların zahireyi halktan tahsil ederken adaletle hareket etmeleri, baskı ve zulümde bulunmamaları ve zahire sıkıntısına yol açacak durumlardan kaçınmaları noktaları gönderilen emirlerin ortak özellikleridir⁶²⁷.

Seferden önce anbarlara ve ordunun uzun süre konakladığı menzillerde ise devletin belirlediği fiyatlarla zahire iştiracı edilmiştir⁶²⁸.

⁶²³ Ilca kadısına ve diğer görevlilere gönderilen 29 S 1094/27.07.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.112/3.

⁶²⁴ 16 Ra 1094/15.03.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.123/2.

⁶²⁵ Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s.126-127.

⁶²⁶ 12 S 1094/10.02.1683 tarihli hükümler: *MAD*, 3130, s.52/1; *MAD*, 8481, s.99/1.

⁶²⁷ *MAD*, 8481, s.124/1, 160/3, 177/2, 178/4.

⁶²⁸ Semendre, Temeşvar, Segedin, Pojega, İzvornik ve Sirem sancaklarının iştiracı zahiresinden arpa kilesi 17’şer akçeden, un 40’ar akçeden ve buğday 35’er akçeden satın alınarak Belgrad anbarına, Eğre ve Budin sancaklarının iştiracı zahiresi Budin anbarına konulmuştur. 1 Ş 1093/05.08.1682 tarihli Zahire İştiracı Defteri:

3.1.1.1.3.1. Hububat İştirâ Edilen Bölgeler

Sayısı yüzbinleri bulan ve güçlü bir kaleyi muhasaraya hazırlanan Osmanlı ordusunun beslenmesi için çok geniş bir coğrafyanın kaynakları harekete geçirilmiştir. Muhasara bölgesine yakın ve uzak yerlerden gemilerle ve arabalarla getirilen hububat, ordunun kullanımına sunulmuştur.

İştirâ edilen hububat belli başlı büyük merkezlerde depolanmış ve buradan dağıtımı yapılmıştır. Bu merkezlerden biri de Belgrad'dır. Viyana seferine çıkan ordunun toplanma yeri olarak belirlenen ve savaşa katılan askeri birliklerin burada yığılmasıyla önemi artan Belgrad, stratejik açıdan da değer taşıyordu. Belgrad, nehir ve kara yoluyla taşınan sefer mühimmatının boşaltıldığı ve depolandığı yerler arasındaydı. Ordunun tayinatında kullanılmak üzere seferden önce Belgrad anbarlarına hububat depolanmış ve sefer süresince Belgrad'a hububat nakli devam etmiştir. Belgrad'a hububatı ulaştırmanın kolay ve ucuz yolu kuşkusuz Tuna nehri ile olan taşımacılıktır. 1683 seferi öncesi çeşitli kazalardan iştirâ edilen hububat Tuna nehrinin uygun iskelelerinde toplanmak suretiyle belirlenen yerlere nakledilmiştir. Nitekim Niğbolu sancağındaki kazalardan iştirâ edilen hububat Belgrad'a gönderilmek üzere Niğbolu, Rahova, Rusçuk ve Zıştovi gibi iskelelere getirilerek bir süre için mevcut anbarlarda depolanmıştır. Her kaza halkı kendisine en yakın iskeleye hububatı nakletmek zorunda idi. Her kazadan ne miktar zahire iştirâ edileceği mevkufat defterindeki kayıtlara dayanılarak belirlenmiştir. Bölgeye giden mübaşire defterden bir suret verilerek ilgili yerin kadısı ve diğer görevlilerin girişimi ile belirlenen hububatın iştirâsına çalışılmıştır. Hububatın temin edilmesinde muaf ve gayri muaf ayırımı yapılmadan bütün kaza halkı aynı kapsam içine alınmıştır. Hububatın iştirâsında bölgedeki hububat fiyatları dikkate alınmıştır. Niğbolu sancağında arpanın kilesinin 12, unun kilesinin 24 akçeden alınıp satıldığını haber alan hükümet, iskeleye kadar taşıma masraflarını da göz önüne alarak arpaya 13, una 25 akçe ödemedede bulunacağını bildirmiştir. Niğbolu ve Rusçuk iskelelerine nakledilmesi ve anbarlanması emredilen hububattan, arpa 100.000 kile, un ise 35.000 kiledir⁶²⁹. Ancak ordunun harekete geçmesi ve sefer mevsiminin yaklaşmasıyla talep edilen hububatın miktar

MAD, 8481, s.16/1. Ösek menziline askere verilen umum zahireleri için iştirâ edilen arpanın kilesi 17 akçe, unun 40 akçe olarak belirlenmiştir. 10 Ca 1094/07.05.1683 tarihli hükümler: *MAD*, 8481, s.152/1.

⁶²⁹ 16 Za 1093/16.11.1682 tarihli Niğbolu sancağındaki kadılara ve diğer görevlilere gönderilen hükümler: *MAD*, 8481, s.46/1, 48/1.

ve fiyatlarında değişiklikler olmuştur. Başlangıçta kazaların iskelelere uzak ve yakınlığı dikkate alınmadan hepsine ortak fiyat verildiği halde ordunun hareketinden kısa bir zaman önce hükümet bölgedeki hububat fiyatlarının artmış olmasına paralel olarak fiyatları o yerdeki narha göre ayarladığı gibi kazaların iskelelere olan konumuna göre farklı fiyat uygulamıştır. Mesela; Niğbolu, Lofça, Pelüne, Rahova, Yergöğü ve Zıstovi kazaları iskelelere yakın olduğundan hububatı tayin edildikleri iskelelere taşımada arpanın kilesine 15, una ise 25 akçe fiyat verilmiştir. İskelelere daha uzak olan aynı sancakta Hotaliç, Eyürace, İzladi, Osman Pazarı, Eski Cuma, Hezargrad, Şumnu ve Tırnova kazalarında nakil masraflarının artmasıyla hububat fiyatları da artmış ve arpa 25, un 30 akçeden iştirah edilmiştir. Buna göre iştirahı emredilen hububat 100.000 kile arpa ile 25.000 kile undur⁶³⁰. Hububat, sancakta iskelelere yakın olan kazalardan, tüccardan ve satmak isteyenlerden satın alınmıştır⁶³¹. İskelelerde anbarlanan hububat, buradan temin edilen gemilerle Belgrad'a taşınmıştır⁶³².

Seferde hububat iştirah edilen ve nehir yoluyla taşınan yerlerden biri de Vidin sancağıdır. Vidin sancağından, henüz kışa girilirken 100.000 kile arpa ile 35.000 kile un iştirahı öngörülmüş ve sancaktan, rayiç olan fiyattan 1'er akçe fazlası ile satın alınan hububatı, kazalar halkının mübaşir aracılığı ile Vidin iskelesine naklederek teslim etmeleri bildirilmişti⁶³³. Birkaç ay sonra sancaktaki kadılara gönderilen emirlerde talep edilen hububat miktarında bir artış görülmektedir. İştirah edilecek 120.000 kile arpa ve 40.000 kile unun Belgrad'da ordu tayinatında kullanılacağı belirtilmiştir⁶³⁴.

Sancaktan hububat iştirahı ile Şehirköy kazası sakinlerinden Mahmud Ağa-zade İbrahim Ağa görevlendirilmiştir⁶³⁵. İbrahim Ağa'nın bölgede arpanın kilesinin 18 akçe, unun 36 akçe olduğunu bildirmesiyle hükümet, hububatın iskeleye kadar naklini de hesaba katarak arpanın kilesine 20 akçe, unun kilesine 40 akçe fiyat belirlemiştir. Sancaktan 115.000 kile arpa ile 38.000 kile unun iştirah edilerek Vidin ve Fethülislam iskelelerine nakledilmesi ve Belgrad'a gönderilmesi bildirilmiştir. Hububat miktarındaki azalma, Esferlik kazası halkının hissesine isabet eden miktardan 5.000 kile arpa ve 2.000 kile unun indirilmesinden

⁶³⁰ 11 Ra 1094/10.03.1683 tarihli Niğbolu sancağına ait zahire iştirah defteri: *MAD*, 8481, s.121-122.

⁶³¹ 2 Z 1093/02.12.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.60/2.

⁶³² 16 Za 1093/16.11.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.47/1, 48/2.

⁶³³ Vidin sancağındaki kadılara gönderilen aynı tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.53/1.

⁶³⁴ 23 S 1094/21.02.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.101/2.

⁶³⁵ 27 S 1094/25.02.1683 tarihli Vidin sancağı hububat mübayaa defteri: *D.MKF*, 321/68. İbrahim Ağa bu amaçla hazineden 1.500.000 akçe almıştır. Aynı tarihli kaime: *D.BŞM*, 648/71.

kaynaklanmaktadır. Hububatın zamanında Belgrad'a taşınmasında sancaktaki bütün görevliler harekete geçirilmiş, gerek hububatın iştirasında gerek gemilerin temin edilmesinde ve gerekse hububatın nakli ve muhafazasında kadılarla birlikte nazırlar, iskele eminleri, alaybeyleri, timar ve zeamet sahipleri birlikte hareket ederek görevin yerine getirilmesine çalışmışlardır⁶³⁶.

Vidin sancağından iştirâ edilen hububat bölgede bulunan çiftlik sahiplerinden, reayadan, iskelelerde olan mahzenlerden ve satmak isteyenlerden toparlanmaya çalışılmıştır. Ancak aylar önce girilen faaliyetlere rağmen ordu sefer için harekete geçtiği halde henüz istenilen miktar kadar hububatı temin etmek mümkün olamamıştır. Sancaktan talep edilen hububatın %40'ını karşılayacak olan Vidin kazasına, hububatın bir an önce iştirâsı için tekrar emirler gönderilmiştir⁶³⁷. Sancaktan temin edilen hububat, gemilerle yola çıkarılmış, ancak Demirkapı adıyla bilinen Tuna nehrindeki akıntı aşılamadığından üç aydan fazla bir süre Fethülislâm'da beklemek zorunda kalmıştı. Kış mevsiminin gelmesiyle hububat yüklü gemilerin nehirde batma ve ürünün ziyan olma tehlikesine karşın hükümet, gemilerin korunaklı limanlara çektilmesini ve liman olmayan yerlerde ise hububatın gemilerden boşaltılmasını ve muhafaza altına alınmasını Belgrad'dan Vidin'e kadar Tuna kenarında yer alan kadılara bildirmişti⁶³⁸.

Bütün çabalara rağmen sefer sona erdikten sonra bile hububatın iştirâsı tam olarak gerçekleşmemiştir. Vidin nezareti mukataası köylerinden tahsil ve teslim edilmeyen hububatın iştirâsı Vidin nazırına havale edilmiştir⁶³⁹.

Başlangıçta Semendre, Temeşvar ve İzvornik sancaklarının iştirâ zahiresinin, ordunun iaşesinde kullanılmak üzere Belgrad'a nakli düşünülmüştü. Ancak Belgrad'da ordunun tayinatı için lüzumlu hububat, Tuna nehri yoluyla Niğbolu ve Vidin gibi sancaklardan gelen erzakla karşılanmış, hatta Budin'e nakledilmek üzere daha önce mübayaa edilen zahirenin bir miktarı burada bırakılmıştı. Budin'e gönderilmesi ve anbarlanması gereken zahire ise Budin eyaletindeki çeşitli sancaklardan temin edilmesi öngörülen 80.000 kile arpadır⁶⁴⁰. Dolayısıyla Belgrad'ın hububat ihtiyacı karşılanmış ve diğer sancakların iştirâ zahirelerinin (Semendre, Temeşvar, İzvornik, Sirem, Pojega, Segedin ve Sigetvar sancakları) Ösek'te orduya verilecek "umûm zahiresi" için anbarlanması istenmiştir. Bu

⁶³⁶ 27 R 1094/25.04.1683 tarihli hüküm: MAD, 8481, s.157/2.

⁶³⁷ 17 R 1094/15.04.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: MAD, 8481, s.142/1.

⁶³⁸ 16 Z 1094/06.12.1683 tarihli hüküm: D.EVM, 30/67; MAD, 8481, s.201/1.

⁶³⁹ Aynı tarihli hükümler: MAD, 8481, s.201/2; D.EVM, 30/68.

şekilde iştirasına karar verilen hububat 225.000 kile arpa ve 43.000 kile undan oluşuyordu. Hububatın ordunun Ösek'e ulaşmasından önce hazır edilmesi üzerinde önemle durulmuştur⁶⁴¹.

Tablo 10: 1094/1683 Senesinde Sefer Dolayısıyla Çeşitli Sancaklardan İştirada Edilen Hububat⁶⁴²

Sancaklar	Talep Edilen		Teslim Edilen		Bakiye	
	Arpa Kile	Dakik kile	Şair kile	Dakik Kile	Şair Kile	Dakik Kile
Semendre	40.000	10.000	33.979,5	5.180,5	6.020,5	4.819,5
Semendre			3348	600		
Şiş			1253,5	1361,5		
Kocanya ve tevr.			1595	519		
Cacka			912	300		
Belgrad			8000	2000		
İhram			3168			
Şiş ve Rişve			3500			
Güğercinlik			636			
Uzice			2800			
Pojegacık			848			
Garayofça			3048			
Rudnik			1368			
Yagodine			1548			
Valpova			1955	400		
Temeşvar	60.000	10.000	49.950,5	7986	10.049,5	2014
Göle			750	1000		
Yanova			2250	360		
Temeşvar			7.489,5	1305		
Çanad			6241	1030		
Beçkerek ve evk.			7500	1731		
Virsenice			6700	600		
Morava			1920	369		
Çakve			6750	819		
Pançova			7500	918		
Şiş Logoş			2250	696		
İrşova			1350	158		

⁶⁴⁰ 13 R 1094/11.04.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: MAD, 8481, s.144/1.

⁶⁴¹ 10 Ca 1094/07.05.1683 tarihli hükümler: MAD, 8481, s.152/1, 161/2; Zahire İştirada Defteri: D.MKF, 27582, s.3-6.

⁶⁴² Tablonun hazırlanmasında kullanılan defterlerden D.MKF, 27582 nolu defterde (s.2-6) sancaklardan talep edilen toplam iştirada zahiresi kaydedilmiş, her kazadan ne kadar zahire satın alınacağı açıklanmamıştır. Sadece kaza halkının teslimatlarına ilişkin ayrıntılar verilmiştir. Faydalanılan diğer defterde ise (MAD, 8481, s.101/2, 121-122) Niğbolu ve Vidin sancaklarından talep edilen iştirada zahiresinin kazalara göre dökümü mevcuttur.

İzvornik	20.000		11.253,5		8.746,5	
Serirence			846			
Furine,.....?			614			
Memlihatin			2.653,5			
İzvornik			1.331,5			
Gradcanice			2.297,5			
Peline			345			
Bögürdelen			2134			
Bozice			1032			
Segedin	30.000	7.000	19.402,5	4.517,5	10.597,5	2.482,5
Segedin			5184	1005		
Yane			1110	529,5		
Bac			6.968,5	1.457,5		
Tetel			3410	980		
Sonbor			2730	545,5		
Sirem	50.000	8.000	44.647	6708	5353	1292
Metrofça			10701	1559		
İrek			5000	800		
Nemçi			11.982,5	1723		
Zemun			996	59		
Gorgorofça			2100	346		
Varadin			6000	1000		
Moravit			2639	472		
İlok			2684,5	349		
Vilkovar			2544	400		
Pojega	15.000	5.000	7063	1263	7937	3737
Ösek			2600	500		
Prud			-	153		
Valpova ve tevr.			887,5	398,5		
Diyakova			3575,5	211,5		
Budin⁶⁴³	80000		19245	180	60755	
Mihaç			4690	-		
İstoni- Belgrad			4815	180		
Şimontorna			1680	-		
Budin			3500			
Mezbur kazalar			4560			
İstoni- Belgrad⁶⁴⁴		5500		570		4930
Kopan		2000		150		
İstoni- Belgrad		2000				
Şimontorna		1500		420		

⁶⁴³ Diğer sancaklardan iştirâ edilen hububatın ordunun "umum zahiresi" için kullanılması öngörülmüşken, sancağın iştirâ zahiresi Budin'e nakledilmiştir. *D.MKF*, 27582, s.5.

⁶⁴⁴ Kopan, İstoni-Belgrad ve Şimontorna kazalarının iştirâ unu İstoni-Belgrad'a nakledilmek üzere toplanmıştır. *D.MKF*, 27582, s.5.

Sigetvar⁶⁴⁵	10000	3000	10.380	2597	-	403
Sigetvar			2100	700		
Şikloş			2600	500		
Bobofça			500	100		
Birsenice ve tevr.			750	200		
Kapuşvar			4430	1097		
Niğbolu	100.000	25.000	34.077	11.018	65.923	13.982
Niğbolu	8.000	2.000				
Lofça ve İnbolu	8.000	2.000				
Hotaliç	3.000	750				
Pelüne	7.000	1.750				
Rahova ve Çire	3.000	750				
Eyürace?	2.000	500				
İzladi	2.000	500				
Ruşçuk	12.000	3.000				
Osmanpazarı	5.000	1.250				
Eskicuma	3.000	750				
Hezergrad	12.000	3.000				
Şumnu	12.000	3.000				
Yerköy	3.000	750				
Tırnova	14.000	3.500				
Ziştovi	6.000	1.500				
Vidin	120.000	40.000				
Vidin	50.000	15.000				
Pelumiye	12.000	5.000				
Timok	10.000	5.000				
Yane	10.000	5.000				
Yane-i İsferek ⁶⁴⁶	8.000	4.000				
Fethülislam	30.000	6.000				

3.1.1.1.3.2. Hububat Bedellerinin Ödenmesi

Büyük oranda sefer bölgesine yakın sancaklardan iştira edilen hububat ve diğer erzakın bedellerinin ödenmesi hazine ve taşra eyaletler gelirleri vs'den karşılanmıştır. Gerek nüzül emini ve gerek bölgeye gönderilen mübaşirlere iştira edilecek zahirenin miktarına göre gerekli para ya hazineden verilir ya da eyaletlerin sürsat, nüzül, mukataa gelirlerinden havale edilmek suretiyle kendilerine teslim edilirdi.

⁶⁴⁵ Sancağın iştira zahiresinin Sigetvar kalesinde anbarlanması bildirilmişken (*D.MKF*, 27582, s.6), daha sonra Ösek menziline Kapıkullarına verilecek tayinat için buraya gönderilmiştir (*MAD*, 8481, s.174/1).

1683 seferine hazırlık aşamasında büyük merkezlerde ve belli yerlerde (iskelelerde) bulunan anbarlara zahire toplamak ve halen Macaristan'da bulunan askerlerin kışlık tayinatlarını verebilmek için yukarıda tabloda işaret edildiği üzere çeşitli sancaklardan hububat iştirasına başlanmış idi. İzvornik, Semendre, Sirem ve Budin sancaklarından iştirat edilen hububatın bedellerinin ödenmesi için gerekli para, Rumeli eyaleti muhassıllık malından havale edilmiştir⁶⁴⁷. Nitekim Sirem sancağından zahire iştiratı için mübaşir tayin edilen Sadr-ı Âlî ağası Yakup Ağa'ya 2.025.000 akçe teslim edilmiştir⁶⁴⁸. Yakup Ağa iştirat ettiği zahireyi Ösek'e naklederek burada anbarlamış ve muhafaza altına almıştır⁶⁴⁹. Budin sancağından iştirat edilen hububat bedelleri için 1093/1682 senesine sayılmak üzere Filibe nezareti mukataat malından 1.062.000 akçe⁶⁵⁰, İzvornik ve Alacahisar sancaklarının zahire bedelleri için Üsküp nezareti mukataat malından 1.867.500 akçe⁶⁵¹, Segedin sancağının zahire bedelleri için Selanik mukataatı malından 1.940.000 akçe⁶⁵², Bosna, Kilis ve Çernik sancaklarının iştirat zahiresi bedellerini karşılamak üzere bahsedilen sancakların 1093/1682 senesi bedel-i nüzül mallarından 1.986.000 akçe⁶⁵³, Temeşvar sancağının iştirat zahiresinin bedelleri için Temeşvar ve Semendre sancaklarının bedel-i nüzül malından 2.860.000 akçe⁶⁵⁴, Niğbolu sancağının arpa ve un bedelleri için 1094/1683 senesi Niğbolu sancağı sürsat bedelinden 500.000 akçe havale edilmiştir⁶⁵⁵.

⁶⁴⁶ Kaza halkının hissesine düşen iştirat zahiresinden arpada 5.000 kile, unda 2.000 kile indirilmiştir. *MAD*, 8481, s.157/2.

⁶⁴⁷ 29 L 1093/31.10.1682 tarihli emr-i şerifler: *D.MKF*, 319/63, 64, 65, 70.

⁶⁴⁸ Yakup Ağa'nın 27 N 1093/29.09.1682 tarihli temessükü: *D.MKF*, 319/61 ile 5 Za 1093/05.11.1682 tarihli hesap pusulası: *Ali Emiri, Mehmed IV*, 14.

⁶⁴⁹ 7 Ca 1094/04.05.1683 tarihli Ösek kadısına ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.146/2.

⁶⁵⁰ Filibe kadısı ve mukataatı nazırına gönderilen 29 L 1093/31.10.1682 tarihli emr-i şerif müsveddesi: *D.MKF*, 319/68; *MAD*, 8481, s.27/6.

⁶⁵¹ Üsküp kadısı ve nazırına gönderilen aynı tarihli emr-i şerif müsveddesi: *D.MKF*, 319/69; *MAD*, 8481, s.27/1 ve 2.

⁶⁵² Selanik kadısı ve mukataatı muhassılına gönderilen aynı tarihli emr-i şerif müsveddesi: *D.MKF*, 319/73; *MAD*, 8481, s.27/5.

⁶⁵³ İlgili bölgenin iştirat mübaşiri olan Ahmed Ağa'ya zahirenin bedeli teslim edilmiştir. *Evasıt-ı Z* 1093/10-20.12.1682 tarihli hüccet: *D.BŞM*, 644/97-1.

⁶⁵⁴ 3 N 1093/05.09.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.27/3.

⁶⁵⁵ Niğbolu sancağındaki kadılara ve 1094 senesi Niğbolu sancağının sürsat bedelini tahsil eden mübaşire gönderilen 18 Ra 1094/17.03.1683 tarihli hüküm: *D.MKF*, 321/107 ve 115.

3.1.1.2. Hububatın Temin, Nakil Ve Muhafazasında Karşılaşılan Güçlükler

Bir harp durumunda ordunun ihtiyaç duyduğu iâşe maddelerinin zamanında ve tam olarak hazır edilmesi büyük bir organizasyonu beraberinde getiriyordu. Sefer alanı içinde bulunan veya devletin daha uzak bölgelerindeki kazalar halkından talep edilen erzakın toplanarak ihtiyaç duyulan yerlere taşınması, nakil araçlarının temini, erzakın güvenli bir şekilde istenilen yere ulaşması, anbarlanması ve buradan orduya dağıtılmak üzere nüzül emini ve diğer yetkililere teslim edilmesi ancak ciddi bir iâşe örgütlenmesi ile mümkündü.

Seferde ordunun tayinatı ve hayvanlarının yemi olarak kullanılan hububatın zamanında ve eksiksiz olarak hazırlanamamasında halkın mali güçsüzlüğü önemli rol oynamıştır. Devletin kaza halkından talep ettiği hububat, halkın mali gücünü aştığı durumlarda, halk kadıları vasıtasıyla hallerini merkeze arz ederler ve mali yüklerinin azaltılması talebinde bulunurlardı. Aksi halde halkın perişan olacakları ve başka yerlere göç edeceklerine dikkat çekilirdi. Mesela; 1683 seferi için hububat talep edilen yerlerden biri de Bosna'dır. Bosna sancağında İstari Eflak (Yenipazar) kadısı, Budin'e nakledilmesi istenen işтира zahiresini halkın temin etmeye imkanlarının olmadığını bildirdiğinden devlet, arpa miktarından 2760 kilesini, un ve buğdaydan ise 1/3'ünü indirerek halkın durumunu dikkate almıştır⁶⁵⁶. Semendre sancağının İhram kasabasına tayin edilen 7920 kile arpa ile 1.000 kile un, kasaba köylerinin az ve halkın fakir oluşları sebebiyle temin edilememiştir. Hükümet, yüklerinin indirilmesi isteğini arzeden kasaba halkının gerçekten fakir ve kötü durumda olduğunu İhram kadısının da onaylamasıyla arpanın 2500 kilesini düşürmüştür⁶⁵⁷. Keza Seksar ve Mihaç kazaları halkının arzları üzerine de talep edilen arpanın yarısı affedilmiştir⁶⁵⁸.

Bazı durumlarda ise kazada sıkıntısı çekilen hububat da indirimle gidilmiştir. Kanije sancağında Şikloş kazasından Ösek'te oturarak zahiresi için hububat istenmiş, ancak kazada un yeterli miktarda bulunmasına rağmen arpada yaşanan sıkıntı yüzünden 3.000 kile arpanın yarısı indirilmiştir⁶⁵⁹. Peçuy'da da arpa kıtlığından dolayı işтира edilecek 3.000 kile arpanın

⁶⁵⁶ Kaza halkının 6790 kile arpa, 660 kile un ve 660 kile buğday yerine, 4.000 kile arpa, 440 kile un ve 440 kile buğday temin etmeleri karara bağlanmıştır. 20 Z 1093/20.12.1682 tarihli ferman: *MAD*, 8481, s.69/2.

⁶⁵⁷ 7 M 1094/06.01.1683 tarihli İhram kadısının arzı gereğince verilen telhis ve ferman: *DMKF*, 320/150; *MAD*, 8481, s.82/2.

⁶⁵⁸ 2 B 1094/27.06.1683 tarihli hükümler: *MAD*, 8481, s.173/1 ve 2.

⁶⁵⁹ 29 Ca 1094/26.05.1683 tarihli ferman: *MAD*, 8481, s.160/2.

yerine 2.000 kile un satılabileceği teklifi uygun görülmüştü⁶⁶⁰. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Sefer sırasında halktan talep edilen erzak ve hizmetler büyük oranda arttığında sıkıntıyı azaltmak için bir kısım mükellefiyetler tamamen kaldırıldığı gibi geçici bir süre devlet halka yardımcı olmuştur. Nitekim Metrofça kazası halkı hem Metrofça menziline erzakını hem de Belgrad kışlağı için odun ve ot temin ediyorlardı. Menzil için 5.000 kile arpa, 1200 kile un ve 2.000 kantar saman işтира edilmesi bildirilince kadıları aracılığı ile bu erzakları karşılamının mümkün olmadığını arz ettiler. Devlet, seferde ağır yükümlülüğün altına giren halktan menzil zahiresinin tamamının affedilmesine karar verdi⁶⁶¹. Bedel-i nüzül karşılığında istenen nüzül zahiresini temin edemeyen İlok halkına, kazanın anbarında mevcut olan miriye ait kışık arpa borç olarak verilmiş ve halkın 2 ay sonra harmanda yeni mahsulü elde edince borcunu ödemesi ve arpayı miri anbara teslim etmeleri istenmiştir⁶⁶².

Eğre eyaletindeki kazaların hissesine düşen ve bedel-i nüzül karşılığında alınan nüzül zahiresinden 4800 kile arpa ve 1200 kile unun tamamen teslim edilmesinde halkın güçlük çekeceği beylerbeyi tarafından arz edilmiş ve bu suretle eyalete sadece 1800 kile arpa ve 400 kile un nüzül zahiresi olarak tahakkuk ettirilmiştir⁶⁶³.

Halkın mali güçsüzlüğünün yanında, hububatı halktan tahsil etmek üzere görevlendirilen mübaşirler, gittikleri yerlerde kadılar ve halkın muhalefetiyle karşılaşmışlardır. Semendre sancağından nüzül zahiresini toplamak üzere Ahmed Ağa mübaşir tayin edilmişti. Mübaşirin elinde ferman olmasına rağmen, bazı kadı ve köy ayanları Ahmed Ağa'nın mübaşir olmadığını ve dolayısıyla hububatı tahsil edemeyeceğini iddia ettiler. Bu şekilde hububatı vermeyerek yükümlülükten kaçmaya çalışmışlardır. Hükümet, ordunun iaşesinde sıkıntıya sebep olabilecek bu tür muhalefet hareketlerinin merkeze bildirilmesini ve hububatın toplanmasına karşı çıkanlar ile vermeye yanaşmayanların cezalandırılacaklarını bildirdi⁶⁶⁴. Pojega sancağının Diyakova ve Prud kazalarından talep edilen işтира zahiresinin toplanmasına kazanın bazı ileri gelenleri engel olmuşlardı. Ösek'te ordunun tayinatında kullanılacak hububatın bu nedenle gecikme ihtimali üzerine hükümet,

⁶⁶⁰ 5 C 1094/01.06.1683 tarihli tezkire: *D.MKF*, 322/37.

⁶⁶¹ 28 Za 1094/18.11.1683 tarihli Metrofça kadısının arzı gereğince verilen buyuruldu: *A.DVN*, 180/86.

⁶⁶² 13 C 1094/09.06.1683 tarihli İlok kadısına, kale ağalarına, çeri başılara ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.168/1.

⁶⁶³ 13 R 1094/11.04.1683 tarihli ferman: *MAD*, 8481, s.143/1.

⁶⁶⁴ Sirem, Temeşvar ve Budin sancaklarına da gönderilen 10 Ra 1094/09.03.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.117/4.

başta kadı olmak üzere diğer görevlilere tehdit dolu ikinci bir emir daha gönderdi⁶⁶⁵. Alacahisar sancağında Vulçitrin ve Metrofçacık kazaları halkının muhalefeti ise kazalarından iştirah edilecek hububat hakkında kendilerine müstakil bir fermanın gönderilmediği noktasında toplanıyordu. Oysa bölgeye giden nüzül emininin elinde mevkufat defterlerinden çıkarılmış ve her kazanın iştirah zahiresinin miktarını gösteren defterlere rağmen kazalar halkı bu konuda ferman olmadığından hububatı vermeye yanaşmamışlardır. Hububat iştirahına engel olan bu durum bahsedilen kazalara, ilgili fermanın yazılmasıyla giderilmiştir⁶⁶⁶. Halk zaman zaman sahte fermanlarla da karşılaşmıştır. Hezargrad kazası halkına böyle bir fermanın gönderildiği anlaşılmaktadır. Fermana göre seferden önce büyük merkezlerde bulunan anbarlara hububat depolanması amacıyla kaza halkından da iştirah zahiresi talep edilmiş ve zahireyi Budin'e nakletmeleri istenmiş idi. Kaza halkı bir sefer durumunda zahireyi daha yakın olan Ruscuk iskelesine götürdüklerinden bu sefer için de aynı kolaylığın sağlanmasını merkezden talep ettikleri zaman fermanın sahteliği anlaşılmıştır⁶⁶⁷.

Hububatın halktan talep edilen kadar tedarik edilememesinde bir takım yolsuzluk ve usulsüzlükler yapılması da etkili olmuştur. Sefer ortamının getirdiği karışıklıktan istifade etmek isteyen bazı vurguncu ve istifçiler, askeri yol üzerinde bulunan bazı kaza ve köylerden mübayaa edilecek zahirenin bedelini toplayarak hububatı ilgili yerde temin edeceklerini ifade etmişlerdi. Daha sonra bu kişiler menzillere yakın çevre kazalardaki hububata sahip çıkarak hububat darlığına sebep olmuşlardır. Kadılara gönderilen emirlerden biri de bu gibi vurguncu ve stokçukların menziller için iştirah edilen hububata müdahalelerinin ve haksız kazançlarının önlenmesiydi⁶⁶⁸. İştirah edilen hububatın narh-ı cari üzere satın alınması, iştirah mübaşirlerine ve kadılara gönderilen hükümlerde sık sık hatırlatılmasına rağmen halkın elindeki hububat daha düşük fiyatla alınmaya çalışılmıştır. Sefer sonunda ordunun çeşitli kazalarda kışlağa çekilmeleri sırasında halk bu tür bir uygulama ile karşılaşmıştı. Peçuy kazasına Anadolu valisi Hasan Paşa ile Kastamonu sancakbeyi Ali Paşa gönderilmiş idi. Askerlerin erzaklarının narh-ı cari üzere halktan temin edilmesi Peçuy kadısına bildirilmişti. Peçuy'da kıtlık

⁶⁶⁵ 11 Ca 1094/08.05.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.147/4.

⁶⁶⁶ 20 Ra 1094/19.03.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.128.

⁶⁶⁷ Hükümet, iştirah zahiresine konu olan kazanın durumunu mevkufat defterlerinden araştırmış, defterde iştirah kaydı bulunduğu halde, İstanbul'dan iştirah için emir gönderilmediği, bölgede bulunan Serasker İbrahim Paşa'nın ise "mu'tada muhalif olduğu" gerekçesiyle böyle bir şey yapmayacağı, fermanın muhtemelen sahte olabileceğine karar vermiş ve bir mübaşir tayin ederek fermanın İstanbul'a gönderilmesini emretmiştir. 15 B 1093/20.07.1682 tarihli Hezargrad kadısına ve diğer görevlilere gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.13/2.

dolayısıyla erzak temin etmede büyük sıkıntılar çekildiği halde narha uyulmamıştı. Peçuy kadısı satın alınacak erzakların fiyatlarını hükümete bildirdiğinden kadıların bu fiyatlarla erzakı sattırmaları, beylerbeyi ve sancakbeyinin de narha uymaları ve bedellerini peşin olarak ödemeleri emri verilmiştir⁶⁶⁹.

1683 kışının şiddetli geçmesi de orduya lüzumlu hububatın zamanında temin edilmesine ve gönderilmesine engel olmuştur. Hububatın ancak bir bölümü hazır edilebilmiş ve kalan kısmı da gönderilmeye çalışılmıştır⁶⁷⁰.

Hububatın temin edilmesi kadar devletçe belirlenen yere nakli de büyük zorluklar içinde yapılıyordu. Kara nakliyatında arabalarla taşınan hububatın bir kısmının yollarda zayi ve telef olduğu görülmektedir. Mesela; Çakve kazasının nüzül zahiresini muhasara bölgesine taşıyan arabaların bir kısmı çeşitli sebeplerle yüklenilen miktar kadar hububatı, kaleye götürememişlerdi. Şöyleki; Çakve kazasının 1024 nüzül hanesi olup bedel-i nüzül karşılığında 4096 kile arpa ve 1024 kile unu tedarik ederek arabalara yüklemişlerdi. Hububattan arpanın 1660.5 kilesi ile unun 500 kilesi taşıma sırasında telef olmuştur. Eksik olan hububat kaza halkının çabalarıyla tüccarlardan iştira edilmiş ve bölgeye gönderilmiştir⁶⁷¹.

Hububatın muhasara bölgesine naklinde Tuna nehrinden büyük oranda faydalanılmıştır. Ancak nehir taşımacılığı kara yoluna göre daha ekonomik ve hızlı olmasına rağmen, deniz gemilerin seyahati için her zaman müsait değildi. Gemilerin yolculuk sırasında battığı, parçalandığı her zaman görülen hallerdendi. Sefer sırasında, muhasara bölgesine uzak olan Niğbolu, Vidin gibi sancakların iştira zahiresi gemilerle Belgrad'a ve oradan Budin'e taşınmış, fakat yolda bazı gemilerin batması sonucu hububat kayıpları olmuştur. Gemilerin battığı yere yakın bölgenin kadılarının hüccetlerinden gemi sahibinin adı, geminin mevzi olarak nerede battığı ve taşıdığı hububatın cins ve miktarını öğrenmek mümkündür. Buna göre tesbit edilebilen bu tür nehir kazalarında 8183 kile arpa ile 3200 kile buğday (hınta) zayi olmuştur⁶⁷². Bunun yanında nehir yolu ile olan taşımacılıkta yollarda gemilerin çeşitli yetersizlikler dolayısıyla zamanında istenilen yerde hazır olamaması ordunun ve

⁶⁶⁸ 14 M 1094/13.01.1683 tarihli Edirne-Budin menzilleri arasında mevcut kadılara ve diğer görevlilere gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.85/1.

⁶⁶⁹ Peçuy kadısına gönderilen Gurre-i Z 1094/21.11.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.199/1 ve 2.

⁶⁷⁰ Yagodine menzili için Uzice, Pojega, Cacka ve Kocanya kazalarının iştira zahirelerinin bu sebepten bir kısmı temin edilmiştir. 4 Ra 1094/03.03.1683 tarihli Yagodine ve Parakin kadısının arzı: *D.MKF*, 321/116.

⁶⁷¹ 14 Z 1094/04.12.1683 tarihli Çakve kadısına gönderilen hüküm: *D.EVM*, 30/69.

⁶⁷² Sefer sırasında Drava nehrinde de hububat taşımacılığı yapıldığı nehirde batan gemilerin varlığından anlaşılmaktadır. *Cevdet-Askeriye*, 12649.

hayvanların beslenmesinde sıkıntıya sebep olmuş ve lüzumlu hububat ayan ve eşraftan borç suretiyle temin edilmiştir⁶⁷³.

Devlet, halkın büyük fedakarlıklarla uzun mesafeler katederek hububatı emredilen yere götürmesi dolayısıyla halk lehine bazı girişimlerde bulunmuştur. Sefer ortamında mükellefiyetleri ve hizmetleri artan halkın hububatı naklederken en kısa ve en ucuz yolu kullanması son derece önemli idi. Pojega ve Segedin sancaklarında halkın zimmetinde kalan iştira zahiresinin önce Budin'e nakledilmesi emredilmiş, fakat mübaşir halk için bunun zor bir iş olacağını bildirdiğinden zahirenin Ösek'te anbarlanmasına karar verilmişti⁶⁷⁴.

Osmanlı Devleti, kendi öz kaynakları dışında, ordunun beslenmesinde sefer süresince ele geçirdiği pek çok kale ve palangada bulunan hububattan faydalanma yoluna gitmemiştir. Halbuki muhasaradan sonra sıkıntısı çekilen erzakların başında hububat geliyordu. Ovar kalesi fethedildikten sonra içinde bulunan hububattan askerler ihtiyaçları kadar almışlar, gerisi yakılmış ve ziyan edilmiştir. Ordunun İşikel menziline yürüyüşü sırasında Tuna kenarında bir kasabada bulunan çok miktarda erzak ve hububat yine yakılmıştır. Tatar askerleri ise Avusturya içlerine akınları sırasında rastgeldikleri köy, kale, palanga ve tarladaki ekinleri ateşlemişlerdi. Sefer yürüyüşü ve muhasara sırasında ele geçen ganimet gereği gibi değerlendirilmemiş, ordunun bozguna uğrayıp dönüşü sırasında hububat ve hayvan yemi sıkıntısı büyük boyutlara ulaşmıştır⁶⁷⁵.

3.1.1.3. Hububatın Anbarlanması

Beslenmenin temel kaynaklarından biri olan hububatın, taşıdığı hayati değerden dolayı kullanım zamanına kadar iyi koşullarda muhafaza edilmesi gerekiyordu. Özellikle seferler sırasında ordunun en önemli besin maddesini hububattan yapılan yiyecekler oluşturuyordu. Halktan arpa, buğday ve un olarak tahsil edilen hububat askerin taynında ekmek, peksimed, pilav ve çorba olarak yer alıyordu.

⁶⁷³ Vidin ve Niğbolu taraflarından Istabl-ı Âmire için mübayaa olunan arpa zamanında Belgrad'a ulaşmadığı için Belgrad ayanlarından Mustafa Ağa'dan 10.000 kile arpa borç olarak alınmıştı. Belgrad'da miri arpa alımında görevli mübaşire gönderilen 13 L 1094/05.10.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3244, s.123/1.

⁶⁷⁴ Ösek kadısına ve Ösek'te iştira mübaşirine gönderilen 25 Ra 1094/24.03.1683 ve 1 R 1094/30.03.1683 tarihli hükümler: *MAD*, 8481, s.129/3 ve 135/2. Segedin sancağında vakı olan kadılara gönderilen 21 R 1094/19.04.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.145/1.

⁶⁷⁵ Ganimet olarak ele geçen hububat ve diğer erzakın korunmadığı ve ziyan edilmesi hakkında bk. Silahtar, *Tarih*, II, s.39-114; Raşid, *Tarih*, I, s.405-416.

Sefer öncesi ve sırasında hükümetin halktan talep ettiği nüzül, sürsat ve işтира zahiresi ordunun harekete geçmesinden aylar önce büyük merkezlerde, kalelerde, hanlarda, menzillerde ve iskelelerde bulunan anbar ve mahzenlerde depolanırdı. Ordunun seferde iaşesini kesintisiz karşılayabilmek için lüzumuna göre menzillerde yeni anbarlar inşa edilir, şahıslara ait mahzen, anbar, depo ve çiftlikler ücret karşılığında devlet tarafından kiralanırdı. 1084-1085/1673-1674'te sefer için satın alınan hububatın konulabilmesi için Edirne-Babadağı menzilleri ile iskelelerde bu amaçla pek çok anbar inşa edildiği gibi mevcut anbarlar da ücret karşılığı kiralanmış idi⁶⁷⁶. İskelelere yakın kazalardan temin edilen hububat, arabalarla iskeleye taşınarak burada bulunan mahzenlere konulur ve mahzen sahiplerine belli bir ücret ödenirdi⁶⁷⁷. Deniz yolu ile ulaşımın yapıldığı kazalarda, iskelelerdeki mahzenlerde depolanan hububat ikinci bir emirle buradan alınır ve ihtiyaç duyulan bölgelere sevk edilirdi. 1683 seferinde Tuna nehrinin Rusçuk, Rahova, Zıştovi ve Niğbolu gibi iskelelerine çevre kazalardan getirilen hububat stratejik noktalarda bulunan Belgrad, Budin, Ösek ve İstoni-Belgrad anbarlarına gönderilmiştir.

Hububat dolu anbarların her türlü hırsızlık, yağma, baskın ve diğer tehlikelerden uzak tutulması ciddi bir iş olarak ele alınmıştır. Hatta bazı derbendçiler, sadece anbarların güvenliğini sağlamak üzere görevlendirilmişlerdir. Sirem sancağının üç cemaatinin (Çortanofçi, Tidi, Kirçedin) Islankamen anbarları yakınında bulunmaları dikkat çekicidir⁶⁷⁸. Güvenliğin tam olarak sağlanamadığı durumlarda ise anbarlardaki hububat için bazı tedbirler almak gerekiyordu. Özellikle seferler sırasında iaşesini temin edemeyen askerler icabında köy ve kasaba anbarlarında bulunan erzaka el koyabiliyordu. 1683 seferi sırasında Zağra-yı Eskihisar kazasında İbrahim Ağa'ya gönderilen bir mektuptan anlaşıldığına göre, köyden kendi adlarına alınan mahsulün şehir anbarlarında muhafaza edilmesi, kalan mahsulün de köyde anbarlanmaması tenbih edilmektedir. Zira ordunun son derece kalabalık oluşu ve sefer dönüşü köylerdeki anbarlara musallat olabileceği ihtimaline karşı böyle bir tedbir alınmak istenmiştir⁶⁷⁹.

⁶⁷⁶ Bu anbarlarda sefer için hububatın yanında peksimed de muhafaza edilmiştir. 1095/1684 tarihli arz defteri: *Ali Emiri-Mehmed IV*, 1545.

⁶⁷⁷ Silistre'den mübayaa edilen arpanın, iskelelerde kadılar ve diğer görevlilerin çalışmalarıyla "münasib olan yerlere ücretleriyle vaz' olunması" istenmiştir. 8 B 1094/03.07.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3130, s.77/1.

⁶⁷⁸ Bruce W.McGowan, *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara 1983, s.xxxix-xI.

⁶⁷⁹ 25 C 1094/21.06.1683 tarihli mektup: *D.BŞM*, 660/36.

Hububatın depolandığı anbarların iyi korunmuş olması yanında fiziki şartlarının uygun olması da önemli idi. Hububatın kalitesini kaybetmeden ve bozulmadan uzun süre saklanması, anbarların nem, su, zararlı haşere ve hayvanlara karşı korunaklı olmasına bağlı idi. Mesela; Viyana seferi dolayısıyla Silistre sancağından mübayaa edilen arpayı mübaşiri, Silistre iskelesinde bir zımmının mahzenine koymuştur. Ancak mahzenin altından su çıkmasıyla arpanın bir kısmı ıslanmış ve çürümüştür. Zararın keşfi ve tahmini için Silistre kadısı, bir heyetle birlikte mahzende incelemelerde bulunmuş ve çürüyen arpanın yaklaşık 3.000 kile/76.968 kg olduğunu bildirmiştir⁶⁸⁰.

3.1.2. DİĞER YİYECEK MADDELERİ

3.1.2.1. Ekmek

Sefere çıkan Osmanlı ordusunun hububattan sonra en önemli gıda maddesi ekmektir. Taze ve kurutulmuş (peksimed) olarak tüketilen ekmek buğday unundan (dakik) imal edilirdi.

Ekmek, hammaddesi olan buğdayın tedariki, işlenmesi, pişirilmesi gibi askerin sofrasına gelinceye kadar pek çok aşamadan geçmek durumundaydı. Öncelikle unun tedarik edilmesi gerekiyordu. Buğday, arpa, çavdar ve diğer bakliyalardan da imal edilen un ekmek, peksimed ve çorba yapımında kullanılırdı. Ekmek ve peksimed imalinde genellikle buğday unu tercih edilmiştir.

1683 seferinde gerek nüzül zahiresi ve gerekse iştirâ yoluyla un toplanmıştır. Un doğrudan toplandığı gibi, işlenmeden buğday halinde de alınmıştır. 1093/1682 senesinde sefer için Belgrad ve Budin anbarlarına depolanmak üzere Semendre, Temeşvar, Segedin, Pojega, İzvornik, Alacahisar, Sirem, Bosna, Kilis, Çernik, Eğre ve Budin eyaletlerinden 89.500 kile buğday ile 89.500 kile un iştirâsı planlanmıştı⁶⁸¹. Buğdayın ekmek imalinde kullanılması için işlenmesi, un haline getirilmesi gerekiyordu. Çeşitli merkezlerde anbarlanmış olan buğday, değirmenlerde işlenerek kullanıma hazır hale getirilmiştir. Bu

⁶⁸⁰ Gurre-i Ca 1095/16.04.1684 tarihli keşif hücceti: *A.DVN*, 181/53.

⁶⁸¹ Tabloya bk.

amaçla Tuna ve Sava nehirleri civarında değirmenlere sahip kadılıklar görevlendirilmiş⁶⁸², sefer süresince değirmenlerde buğdayın öğütülmesi devam etmiştir⁶⁸³.

1683 seferi için ordunun konakladığı yerlerde çevre kazalardan iştira suretiyle temin edilen un, sefere gidişte Zemun menziline kadar her menzil için 900 kile, Zemun'dan Budin menziline kadar 650 kile, sefer dönüşünde ise her menzil için 800 kile olarak kararlaştırılmıştı. Ancak menzillerde hazır edilen un ile ekmek ve diğer ihtiyaçlara sarfedilen un miktarı konusunda açık bilgilere ulaşılammıştır. Bunun yanında Kemalçayı-Filibe arasındaki menzillerde un ile birlikte ekmek de hazır edilmişti⁶⁸⁴.

Unun ordudaki birliklere doğrudan tevzi edildiğine dair tayinat defterlerinde herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Un, birliklerin tayinat haklarına göre nüzül emini tarafından ekmek pişirilmesi için fırıncılara teslim ediliyordu. Mesela; Gurre-i Cemâziyelevvel 1094/28.04.1683 ile Cemâziyelâhır/Mayıs-Haziran aylarında iştira mübaşiri Ali Ağa aracılığı ile serhabbazan el-hac Ali Ağa'ya 60.571 vukıyye/77.652 kg un⁶⁸⁵, Gurre-i Ramazan- 2 Şevval 1094/24.08-24.09.1683 tarihleri arasında ise Mustafa Ağa tarafından 66.535 vukıyye/85.297 kg un teslim edilmişti⁶⁸⁶. Belgrad kışlağında yeniçeri ocağı için 2'si gayri müslim 1'i müslüman 3 fırıncıya 18 günlük ekmek tayinatları için 1723.5 kile/34.470 kg un teslim edilmiştir. Fırıncılar, 1 kile undan 66 çift ekmek pişirmek suretiyle günlük 6320 çift, 18 gün için 113.760 çift ekmek pişirerek ocağın nan katibine teslim etmişlerdir⁶⁸⁷.

Ekmeğin pişirilmesi için fırınlara ihtiyaç vardı. Ordu ile birlikte hareket eden ve ekmek pişiren ordu ve gönüllü ekmekçilerin yanında esnaftan da ihtiyaca göre ekmekçi (fırıncı) görevlendirilirdi. Viyana seferi hazırlıklarının devam ettiği günlerde ordu hizmetinde çalışmak üzere İstanbul'dan 27, Bursa'dan 24 olmak üzere 51 fırıncının Edirne sahrasında

⁶⁸² "...haliya Ösek'de der-anbar olunan hinta asakir-i mansurem umum zahireleri için dakik olmak lazım gelmeğın... cümle hintayı dakik ettirip...", 16 Ca 1094/13.05.1683 tarihli hüküm: MAD, 8481, s.155/1.

⁶⁸³ Segedin kazasından "narh-ı cari" üzere satın alınan buğday, değirmenlerde un haline getirildikten sonra gemilerle Ösek'e gönderilmiştir. 2 ve 15 C 1094/29.05-11.06.1683 tarihli hükümler: MAD, 8481, s. 170/1,2. Muhasara sonrası ordunun Budin'de konaklamasından önce, burada 300 kile has un hazırlanması istenmiş ve uncu Seyyid Abdurrahman Budin'e gönderilmişti. Has buğdayın tedarik edilmesi, değirmende işlenmesi ve mahzenlenmesi işi, Budin defterdarı ve kadısına (26 N 1094/18.09.1683 tarihli hüküm: D.BŞM, 664/51); Belgrad kışlağında bulunan ordunun, tayinatı için nüzül emininin elinde bulunan buğdayların un haline getirilmesi işi de Belgrad kadısı ve diğer görevlilere havale edilmiştir (28 Z 1094/28.12.1683 tarihli hüküm: MAD, 8481, s.204/2).

⁶⁸⁴ 1094/1683 tarihli menzillere ait zahire defteri: D.MKF, 27576, s.2-39.

⁶⁸⁵ 4 B 1094/29.06.1683 tarihli tezkire: D.BŞM, 660/110.

⁶⁸⁶ 2 L 1094/24.09.1683 tarihli tezkire: D.BŞM, 664/68.

⁶⁸⁷ İE-Maliye, 917.

ordunun hareketinden önce hazır olmaları gerekiyordu⁶⁸⁸. Ayrıca çeşitli şehirlerde bulunan fırıncı esnafından da 65 fırın temin edildi.

Tablo 11: Şehirler ile görevlendiren fırın adetleri⁶⁸⁹:

<u>Şehirler</u>	<u>Fırın (aded)</u>
İstanbul ⁶⁹⁰	8
Galata ⁶⁹¹	4
Üsküdar ⁶⁹²	4
Edirne	6
Bursa	8
Tekirdağı	3
Selanik ⁶⁹³	5
Siroz ⁶⁹⁴	2
Üsküp	2
Filibe	3
Sofya	3
Belgrad	3
Bosna	3
İznikmid ⁶⁹⁵	1

⁶⁸⁸ Karakulak Hacı Himmed Ağa mübaşeretinde temin edilecek ordu fırınları için İstanbul ve Bursa kadılarına gönderilen 20 S 1094/18.02.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.105/2; *D.MKF*, 321/61(3).

⁶⁸⁹ 16 Z 1093/16.12.1682 tarihli defter: *MAD*, 8481, s.77/1.

⁶⁹⁰ Fırıncılar, masrafları için gönderilen 800 guruşu alarak malzemelerini hazır etmişlerdi. Ayrıca fırıncıların mutemed kefilleri alınarak emredilen zamanda Edirne sahrasında hazır olmaları için yola çıkarılmışlardı. 18 Ra 1094/17.03.1683 tarihli İstanbul kadısı Mahmud'un arzı: *D.MKF*, 321/102; İMA, *İstanbul Bab Mahkemesi*, 38, vr.74b, 108b.

⁶⁹¹ Kazadan Tophaneli Mehmed adlı habbaza görev verilmişti. Aynı tarihli Galata naibinin arzı: *D.MKF*, 321/113; İMA, *Galata Mahkemesi*, 130, vr.2, 95b.

⁶⁹² Üsküdar kazasından ihraç edilen 4 fırıncıdan ikisi ermeni habbazi (ekmekçi) idi. Hazineye gönderilen 400 guruşu mübaşirden alarak levazımlarını tamamlamışlar ve yola çıkmışlar idi. Aynı tarihli Üsküdar kadısı Mustafa'nın arzı: *D.MKF*, 321/104; İMA, *Üsküdar Mahkemesi*, 289, vr.51b, 77b, 80b. Fırıncılara levazımları için 100'er guruş daha verildiği halde Üsküdar kadısı fırıncılara imdad için diğer esnaftan 1.000 guruş daha toplamış idi. Ancak imdadın kendi hizmetleri olan habbazlar yerine bütün esnaftan toplanması şikayete sebep olmuş, haksızlığın önlenmesi ve toplanan paranın esnafa geri verilmesi için İstanbul kaimmakamı ile kadısına emir verilmişti. Gurre-i R 1094/30.03.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.130/2.

⁶⁹³ Kaza ahalişi, fırıncıların ihracında bütün kazanın sorumlu olduğunu öne sürmüşler ve kaza halkının birlikte hareket etmesini istemişler idi. Oysa fırıncıların Selanik şehri ekmekçilerinden çıkarılması gerekiyordu. Selanik kadısına gönderilen 3 R 1094/01.04.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.135/4.

⁶⁹⁴ Siroz şehrinden istenen 2 fırıncı için kaza ahalişi, kazanın köy reayasının da bu hizmete dahil olduklarını ileri sürerek ekmekçiler için kur'a reayasından para toplamaya teşebbüs etmişlerdi. Şikayet üzerine ekmekçilerin sadece Siroz şehrinden görevlendirilmeleri bildirildi. 1 Ra 1094/28.02.1683 tarihli Siroz kadısına gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.113/2.

Beyşehir	5
İzmir	5
	65

Fırıncılar alet ve edevatları ve çalışanlarıyla birlikte görev mahalline gelmişlerdir. Fırınlardan her birinin günlük 2'şer bin çift ekmek pişirecek kapasitede olması lazımdı. Fırıncılara işledikleri unun kilesi için 24'er akçe pişirme ücreti ile hazırlıklarını görmek için ve pişirme ücretine sayılmak üzere hazineden 1100'er akçe ödenmiştir⁶⁹⁶. Fakat devletin bu desteği fırıncılara yeterli gelmemiş ve her fırıncıya yola çıkmadan önce 1100 akçe daha verilmişti. Nitekim İstanbul, Üsküdar, İznikmid, Galata ve Bursa'dan görevlendirilen 25 fırıncıya ilave verilen 1100'er akçe İstanbul hazinesine teslim edilmek üzere havale edilmişti⁶⁹⁷. Ücretlerin mübaşir vasıtasıyla ödenmesi yanında kadıların da fırıncıların zamanında yola çıkarılmaları ve gecikmeden görev yerlerinde olmalarını temin etmeleri gerekiyordu⁶⁹⁸. Fırıncıların yollarda firar etmelerini önlemek ve sefer sona erinceye kadar hizmet etmelerini sağlamak için kefilleri alınmıştır⁶⁹⁹.

Ordunun geçeceği güzergah üzerinde bulunan kadılar aynı zamanda ekmeğin pişirilebilmesi için menzillerde gerekli altyapıyı hazırlamak zorunda idiler. 1683 seferinde her kaza halkının, kazaları dahilinde bulunan menzil sayılarına göre fırın kazdırmaları gerekiyordu⁷⁰⁰. Viyana seferine gidişte her menzilde 80 fırın kazdırılmış⁷⁰¹, sefer dönüşü bu miktar Belgrad'dan Filibe'ye kadar mevcut menzillerde 20 olarak belirlenmişti⁷⁰².

Viyana seferinde IV. Mehmed'in ve saray görevlilerinin ekmeğini pişiren habbazin-i hassa⁷⁰³ da faaliyette idi. Sefer sırasında bu fırınların hizmetini görmek üzere çeşitli

⁶⁹⁵ İznikmid'den 1 fırıncının hazırlanması için Dergâh-ı Âli çavuşlarından Hüseyin çavuş görevlendirildi. Vilayet ahali, Tophane kasabasından Hasan b. Seydi isimli habbazı kira ile tuttu. 18 Ra 1094/17.03.1683 tarihli İznikmid naibinin arzı: *D.MKF*, 321/117.

⁶⁹⁶ Daha önceki seferlerde, görevlendirilen fırıncı esnafına devlet tarafından herhangi bir destek yapılmadığı için fırıncılar da yetersiz işçi ve malzemeyle sefere katılarak ekmek sıkıntısına sebep olabiliyorlardı. *MAD*, 8481, s.77/1.

⁶⁹⁷ 3 Ra 1094/02.03.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.114/2.

⁶⁹⁸ 20 S 1094/18.02.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.105/3; *D.MKF*, 321/61(4).

⁶⁹⁹ İMA, *İstanbul Bab Mahkemesi*, 38, vr.74b.

⁷⁰⁰ Kemalçayırı menzilinden Budin'e kadar mevcut menzillerde fırın kazdırılması için kadılara ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen 20 S 1094/18.02.1683 tarihli hüküm: *D.MKF*, 321/61(7).

⁷⁰¹ *MAD*, 8481, s.106/3 (20 S 1094/18.02.1683 tarihli hüküm); s.148/1 (13 Ca 1094/10.05.1683 tarihli hüküm); s.150/2 (4 Ca 1094/01.05.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi).

⁷⁰² Gurre-i L 1094/23.09.1683 tarihli ferman: *MAD*, 3244, s.117/2.

⁷⁰³ Saray ekmeğeçileri olup, bir ekmeğeçibaşı ile pişirici, hamurkâr, elekçi ve şakirdlerden oluşuyordu. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s.459.

köylerden araba tedarik edilmiştir. Çömlekköy kazasının çeşitli köyleri Edirne'den Belgrad'a kadar arabalarıyla has fırın hizmetinde bulundular⁷⁰⁴.

Sadece yürüyüş halindeki ordunun değil aynı zamanda kalelerin muhafazasında bulunan askerlerin ekmeklerini pişirmek üzere de çevre kazalardan fırınlar sevk edilmiştir⁷⁰⁵.

Menzillerde ekmek pişirme işini kontrol etmek amacıyla merkezden Dergâh-ı Âlî çavuşları tayin edilmiştir⁷⁰⁶.

1683 seferinde menzillerde ve ordunun konakladığı yerlerde kadıların nezâretinde kazdırılan fırınlar, sefer başlangıcında verimli kullanılmamıştır. Açık alanda kurulan fırınların yağmur, sel, şiddetli rüzgar gibi kötü hava koşullarında faaliyet gösteremeyeceği ortadadır. Bu durumda belli bir süre ordunun ekmek ihtiyacı menzillere yakın çevre kazalardan temin edilmiştir. Kemalçayırı'ndan Filibe'ye kadar yol üzerindeki menzillere, çevre kazaların yerli fırınlarında pişirilen ekmekler gönderilmişti. Kazaların fırıncıları, 2'şer akçelik ekmek bir çift olmak üzere pişirdikleri ekmekleri ordunun menzile konmasından önce görevlendirildikleri menzile götürüp hazır etmişlerdi⁷⁰⁷. Mesela, rebi'ülâhırın 3.günü/1 nisanda ordunun Edirne'den hareket edeceği bildirilerek ilk menzil olan Kemalçayırı'na ordunun varmasından bir gün önce ekmeğin hazır edilmesi ve güvenli bir yerde saklanması için kadılarına talimat verilmişti⁷⁰⁸. Bu suretle kazaların yerli fırınlarında pişirilen 310.000 çift ekmek Kemalçayırı'ndan Filibe'ye kadar ordu güzergahındaki menzillere gönderilmiştir. Ekmek bedelleri ise 1'er akçesi peşin ve 1'er akçesi teslim sırasında nüzül emini tarafından ödenmiştir⁷⁰⁹.

Ordunun Belgrad'a doğru ilerlemesiyle menzillerde kurulan fırınlar ihtiyaca cevap vermekte yetersiz kalınca Belgrad-Ösek güzergahında ve menzil alanı içinde bulunan her

⁷⁰⁴ 2 C 1094/29.05.1683 tarihli serhabbazın Musa'nın arabaların hizmeti eda ettiklerine dair tezkiresi: *D.MKF*, 322/32.

⁷⁰⁵ Estergon kalesi muhafazasında olan askerlerin ekmeklerini pişirmek üzere Budin'den iki fırının gönderilmesi hakkında Budin vali, defterdar ve kadısına gönderilen 27 L 1094/19.10.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 2931, s.84/4.

⁷⁰⁶ Yagodine, Batuçine, Hasan Paşa Palangası, Hisarcık ve Kolar menzillerine tayin edilen çavuşlara ödenen harcırahlar için verilen 9 Ca 1094/06.05.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 655/57.

⁷⁰⁷ Menzillere ekmek pişirecek kazalar ile pişirilecek ekmek adedi hakkında 20 S 1094/18.02.1683 tarihli Filibe kadısı ve diğer görevlilere gönderilen hükümler: *D.MKF*, 321/61(6); *MAD*, 8481, s.106/2.

⁷⁰⁸ 21 Ra 1094/20.03.1683 tarihli Edirne kadısına gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s.127/1.

⁷⁰⁹ Kazalar halkına ekmek bedeli olarak peşin ödenmesi gereken her çifti için 1'er akçe olmak üzere 310.000 akçenin hazineden teslim edildiğine dair Nüzül emini Ahmed Ağa'nın 21 R 1094/19.04.1683 tarihli temessükü: *D.MKF*, 321/91.

kazanın 20.000 akçelik daha ekmek pişirmesi gerekmişti. Ekmekler arabalarla menzile taşıyıp nüzül eminine teslim edilmiştir⁷¹⁰.

Viyana seferi sırasında orduyu oluşturan çeşitli bölüklere yapılan ekmek tevziatında farklılıklar bulunmaktadır. Ekmek tayinatı sınıflara ve rütbeye göre değişmekle birlikte seferde bir askere genellikle günlük 1 çift ekmek verilmişti. Bir çift ekmeğin ise ne kadar undan imal edildiği konusunda açık bilgiler bulunmamakla birlikte sefer sırasında 1 kile/25.656 kg undan 66 çift ekmek pişirtildiği görülmektedir. Buna göre sarfedilen un miktarından bir çift ekmeğin 388 gr olarak imal edildiği tespit edilmiştir⁷¹¹. Muhasara sonrasında ise farklı gramajlarda ekmekler pişirtilmiştir. Mesela Niş menziline biri 640 gr, diğeri 522 gr ağırlığındaki ekmekler orduya tevzi edilmiştir⁷¹². Uzunçarşılı ise sefere katılan askerlerin her birine yarım okka/640 gr ekmek verildiğinden bahsetmektedir⁷¹³. Cankurtaran menziline Estergon'a gönderilen 80 nefer top arabacısına günlük 1 çift ekmek tevzi edilmişti⁷¹⁴. Budin muhafazasına tayin edilen 95 nefer Şam-ı şerif yeniçerilerine ise 80 gün için günlük 1'er çift ekmek verilmesi amacıyla zabıtlarına 259.5 kile un teslim edilmesi öngörülmüştü⁷¹⁵. Konakçıların ise günlük tayinatları 3'er çift ekmeği⁷¹⁶.

3.1.2.2. Peksimed

Peksimed buğday unundan imal edilen bir çeşit katı ekmeğdir. Özellikle hafif olması ve uzun süre dayanması için çok pişirilirdi⁷¹⁷. Peksimed, deniz seferlerinde gemi personelinin temel gıdası olmakla birlikte ekmek pişirmenin mümkün olmadığı yer ve koşullarda kara seferlerinde de ihtiyaç duyulan bir yiyecekti⁷¹⁸. Bir sefer durumunda kış boyunca fırınlarda

⁷¹⁰ 24 Ca 1094/21.05.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481. s.174/2.

⁷¹¹ Viyana muhasarası sonrası ordunun Belgrad'da kışlaması sırasında fırıncılara, nüzül emini tarafından, bir kile undan 66 çift ekmek imal etmeleri için 1723.5 kile un teslim edilmişti. Fırıncılara işledikleri unun kilesi başına pişirme ücreti olarak yine 24'er akçe ödenmesi istenmektedir. Gurre-i M 1095/20.12.1683 tarihli makbuz: *İbnül Emin-Maliye*, 917.

⁷¹² Grzegorzewski, *Z Sidsyllatów Rumelijskich*, s.23-24.

⁷¹³ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, s.255.

⁷¹⁴ Nan bahalarının ödenmesi için verilen 5 Ş 1094/30.07.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 662/70.

⁷¹⁵ Budin'de bulunan undan verilmesi için Budin valisine, defterdarına gönderilen Selh-i L 1094/21.10.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 2931, s.85/2.

⁷¹⁶ 1093/1682 tarihli tayinat defteri: *MAD*, 6615, s.28.

⁷¹⁷ Şemseddin Sami, "Peksimed", *Kâmûs-ı Türki*, İstanbul 1987, s.357.

⁷¹⁸ Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.244. 1593-1606 Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında da kara ordusunun beslenmesi için her iki tarafta da peksimed pişirilmiş idi. Finkel, *The Administration of Warfare*, s.169-172.

pişirilerek hazırlanan peksimed anbarlarda muhafaza edilir, özelliği dolayısıyla bozulmazdı⁷¹⁹.

Ordunun sefer bölgesine hareketiyle birlikte menzillerde kurulmuş fırınlarda askerlere sıcak ve taze ekmek verilirdi. Ancak düşman arazisine girildikten itibaren ve sıcak çatışmanın başlamasından önce sıcak ekmeğin yerini peksimed alırdı. Tevzi edilen peksimed kış döneminde hazırlanmış yeni peksimed olabildiği gibi önceki senelere ait ve anbarlarda stoklanmış eski peksimed de olabilirdi. Nitekim Viyana seferinde orduya yeni peksimed yanında eski peksimed de verilmişti.

Peksimed İstanbul'da ve sefer bölgesine yakın merkezlerde pişirilirdi. Viyana seferine hareket eden Osmanlı ordusu için Belgrad, Ösek ve Budin gibi şehirlerde peksimed hazırlanmıştı. 1 kantar (56.443 kg) peksimed için 2.5 kile (1 kile 20 okka/25.656kg) buğday kullanılması gerekiyor, pişirme ücreti olarak her kantarı için 20 akçe ödeniyordu.

Donanmadaki gemi personeli için kullanılacak peksimed kış sezonundan itibaren tedarik edilirdi. İstanbul'da peksimed pişirme işinden Tersane-i Âmire Emine, İstanbul gümrük emine ve Tersâne-i Âmire Rûznâmecisi sorumlu idi. Peksimed masrafları, Tersane-i Âmire'nin ocaklığı olup her sene "bedel-i tabhiye-yi peksimed-i miri" adıyla çeşitli kazalardan toplanan para ile karşılanıyordu. Viyana seferi öncesi de Tırhala livasının Yenişehir, Fener, Çatalca, İrmiye, Velesin ve Platomona kazalarının her hanesinden 80 akçe tabhiye bedeli toplanması ve Tersane-i Âmire'ye teslimi istenmişti⁷²⁰. Aynı şekilde İğriboz livasından da 120.000 akçe tahsil edilmesi gerekiyordu⁷²¹.

İstanbul'un yanında Gelibolu, Lapseki, Delvine, Çatalca, Yenişehir ve Tırhala peksimed pişirilen yerler arasında idi. Ancak Belgrad peksimed pişirme merkezleri arasında önemli bir yere sahipti. 1683 seferi öncesinde de Belgrad'da peksimed pişirilmiş idi. Belgrad'da, Semendre sancağından iştirâ edilen 20.000 kile buğdayın her 2.5 kilesinden 1 kantar olmak üzere 8.000 kantar peksimed pişirilerek anbarda hazır edilmişti⁷²². Viyana seferi öncesi peksimed pişirilen ve sefer bölgesine yakın bir başka şehir de Ösek'ti. 5.000 kile buğday Pojega sancağından, 2.500 kile ise Alacahisar sancağından iştirâ edilerek

⁷¹⁹ Peksimed ve özellikleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Finkel, s.169-172.

⁷²⁰ Bahsedilen kazaların toplam 3941.5 hanesi mevcut olup bu hanelerden bedel-i tabhiyenin yanında mübaşirin maaşı için de her haneden 10 akçe talep edilmişti. 4 N 1093/06.09.1682 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.32/1.

⁷²¹ Aynı tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.33/1. 1094/1683 senesine ait tabhiye bedelinin de gelecek seferde kullanılmak üzere tahsili için verilen 20 Za 1094/10.11.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.192/1.

⁷²² 15 Za 1093/15.11.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.41/1.

Ösek'te 3.000 kantar peksimed imalinde kullanılmıştır⁷²³. Sefer sırasında peksimed pişirilen bir başka merkez de Budin idi. Sirem, Segedin, Bosna ve Kilis sancaklarından iştirah edilen toplam 28.000 kile buğdaydan 11.200 kantar peksimed imal edilerek Budin'de anbarlanmıştır⁷²⁴.

Peksimed normal ekmek fırınlarında pişirilmiştir. Sefer sırasında zaman zaman fırınların yetersizliğinden dolayı sıkıntı çekilmişse de peksimed pişirme işi, belli merkezlerin yanında çevre kazalara da havale edilmişti. Nitekim Ösek'te pişirilecek peksimed için şehirde bulunan fırınlar azdı ve bu miktar peksimedın zamanında pişirilip gönderilmesi mümkün değildi. Şehirde mevcut fırınlarda sadece Ösek kazası ile Alacahisar sancağından iştirah edilen buğday işlenip pişirilebilirdi. Bu durumda Ösek çevresinde bulunan Prud, Valpova, Diyakova ve Pojega kazaları halkının buğdaylarını işleyerek kasabalarındaki fırınlarda peksimed pişirmeleri gerekiyordu⁷²⁵. Çevre fırınlarda pişirilen peksimedler Ösek anbarında toplanarak ordunun Ösek menziline konmasından önce hazır edilmiştir⁷²⁶.

Peksimed pişirildikten sonra çuvalara konularak muhafaza edilmiştir. Bir çuvala ancak 1 kantar peksimed konulabilmiştir. Nitekim 1683 seferi için Ösek'te pişirilecek 3.000 kantar peksimed için tanesi 20'şer akçeden 3.000 çuvalın satın alınması gerekiyordu. Çuvaların temini için Ösek kadısı ve peksimed işinden sorumlu Hüseyin Ağa'ya emir verilmiştir⁷²⁷. Budin'de mevcut eski ve yeni pişirilen peksimedın konulması için de garar mübayaa edilmiştir⁷²⁸. Peksimedın, pişirilen merkezlerden sefer bölgesine naklinde gemiler kullanıldığı gibi, nehir ulaşımının olmadığı yerlerde bu hizmet öküz arabaları ile yerine getirilmiştir⁷²⁹.

Viyana muhasarasının şiddet kazandığı günlerde Budin'den muhasara bölgesine peksimed sevki devam etmiştir. Budin defterdarı ve Hersek valisi Mustafa Paşa tarafından arabalarla nakledilen ve muhasaradaki cebeci ve topçu askerlerine tevzi edilen peksimedden

⁷²³ Aynı tarihli hükümler: *MAD*, 8481, s.41/2 ve 3.

⁷²⁴ Segedin ve Sirem sancaklarından 10'ar bin , Bosna ve Kilis'ten ise 8 bin kile buğday iştirahı ve Budin'e nakledilmesiyle ilgili kadılara ve diğer görevlilere gönderilen hükümler: *MAD*, 8481, s.41/4, 42/1 ve 2. Peksimedın pişirme ücreti ve çeşitli masraflar için Budin defterdarı Şeyhi Mehmed Efendi'ye hazineден 180.000 akçe teslim edildi. 15 Ş 1094/09.08.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 662/117-22.

⁷²⁵ Pojega sancağında bulunan kadılara, Ösek'te mübayaa kabzına ve peksimed tabhına memur Hüseyin Ağa'ya gönderilen 13 R 1094/11.04.1683 tarihli hükümler: *MAD*, 8481, s.142/2, 145/3.

⁷²⁶ Ösek kadısına ve Pojega sancağında bulunan kadılara, çeribaşılara ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen 16 Ca 1094/13.05.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.154/5.

⁷²⁷ 25 Ra 1094/24.03.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.129/4. Aynı zamanda çuval için gereken 60.000 akçeyi Hüseyin Ağa'nın hazineден aldığına dair 4 Ş 1094/29.07.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 662/18.

⁷²⁸ Garar bahaları Budin defterdarı tarafından ödenmiştir. Gurre-i B 1094/26.06.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.172/1.

700 kantarı da Estergon kalesine gönderildi. Ordudaki çeşitli bölüklere dağıtılmak üzere peksimed 4352 kantarı Mimar ağa-zade Mehmed Ağa'ya teslim edilmiş, 1181.5 kantarı ise Budin'de kalmış idi⁷³⁰.

Osmanlı askerinin sefer sırasında günlük peksimed tayını 160 gr civarında idi. Ancak XVII.yy. ortalarında bu oranda büyük bir artış olmuş ve 700 grama kadar yükselmiş idi⁷³¹. 1683 seferinde Avusturya arazisine girildikten sonra orduya sıcak ekmek yanında tevzi edilen peksimed miktarı çeşitli sınıf ve bölüklere göre farklılık göstermekte idi. Belgrad'da Tuna gemileri ile muhasara bölgesine hareket eden top arabalarının çorbacılarına günlük 1 vukıyye (1.283 kg), neferlerine ise yarımşar vukıyye peksimed verilmişti⁷³². Serasker İbrahim Paşa'nın emrine verilen ve 1500 neferi bulunan cebeci ocağına 15-19 Receb 1094/10-14.07.1683 tarihleri arasında günlük 375 kıyye peksimed tevzi edilmiş idi. Buna göre 5 günlük tayinatları 1875 kıyye ve her bir cebeciye düşen peksimed miktarı ise günlük 0.25 kıyye yani 320 gramdır. Aynı şekilde diğer ocaklardan yeniçerilere, top arabacılarına ve şahici topçularına günlük tayın olarak 320 gram peksimed verilmiştir⁷³³.

3.1.2.3. Et

Tarih boyunca, savaştan devletlerin ordularının beslenmesinde yer alan önemli bir besin maddesi de etti. Ordudaki askerlere tevzi edilen etin miktarı milletlere ve zamana göre değişse de askerlerin tayınında mutlaka bulunan bir yiyecekti. Habsburg ordularında XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca, Macar ordusunda ise XVIII. yüzyılın başlarında bir askere günlük 454 gr et veriliyordu⁷³⁴. Aynı dönemde sefere çıkan Osmanlı ordusunda askerinin tayını

⁷²⁹ MAD, 8481, s.172/1.

⁷³⁰ Budin'den Viyana kalesine ve Estergon'a peksimed sevkini gösteren 23 Ş 1094/17.08.1683 tarihli tezkire: *D.MKF*, 323/67.

⁷³¹ Finkel, s.169.

⁷³² Toparabacıbaşı Musa Ağa'nın arzuhali gereğince 10 günlük tayinatlarının verilmesi hakkında. 10 Ca 1094/07.05.1683. *D.BŞM*, 655/78.

⁷³³ 15 B 1094/10.07.1683 tarihli defter: *D.BŞM*, 661/38. Cebeciler hariç diğer ocakların mevcutları bu defterde belirtilmemesine rağmen tevzi edilen peksimed miktarından hareketle, mevcutları verilen başka bir tayinat defteri ile karşılaştırılma yapılmış ve aynı sonuca ulaşılmıştır. Fakat defterde cebeciler hariç diğer ocaklara peksimed yerine ekmek tayinatı yer almakta ve bir askere günlük 1 çift ekmek tayinatı görülmektedir. 25 Ş 1094/19.08.1683 tarihli defter: *D.BŞM*, 663/66.

⁷³⁴ Ertaş, a.g.t., s.110.

arasında pilav, soğan ve ekmeğin yanında mutlaka sığır veya koyun eti de bulunurdu⁷³⁵. Osmanlı askerine verilen et Marsigli'ye göre 60 dirhem (yaklaşık 200 gr) civarında idi⁷³⁶.

Savaş sırasında orduların ihtiyaçlarının karşılanması, ancak iyi bir organizasyon ve lojistik örgütlenme ile mümkün olabilmekte idi. Ordunun tayinatı için canlı olarak sefere götürülen yüz binlerce büyük ve küçükbaş hayvanın sefer boyunca sevki ve ordu iaşesinde kullanılması bile Osmanlı Devleti'nin çağdaşı diğer devletlere göre daha iyi bir sefer organizasyonuna sahip olduğunu gösterir⁷³⁷.

Osmanlı Devleti, gerek barış zamanı, gerekse seferler sırasında ülkenin ve ordunun et ihtiyacını karşılamada öteden beri uyguladığı bir sistemden faydalanmıştır. Celepkeşan sistemi denilen bu yolla, sığır ve koyun yetiştiriciliği açısından zengin olan bölgelerden- başta Eflak, Boğdan, Balkanlar (Kosova, İskenderiye, Bosna) ve Anadolu olmak üzere-satın alınan büyük ve küçükbaş hayvanlar, sürücüler vasıtasıyla istenilen bölgeye yönlendirilir ve burada Koyun emini veya Kasabbaşıya teslim edilirdi. Hayvanların temin edilmesinde devlet, ilgili bölgelerden maktu yolla gelen hayvanın yanında sürsata da başvururdu. Nitekim 1683 seferinde askerin iaşesinde kullanılmak üzere Eflak'tan 12.000 baş sürsat koyunu talep edilmişti. Sürsat koyunlarının sürücüsü olan Zağraf, bu koyunları Hassa Kasabbaşıya teslim etmekle yükümlü idi⁷³⁸. Boğdan'dan ise sürsat zahiresinden arpa, un, odun ve otun bedelleri talep edilmesine rağmen koyunlar aynî olarak istenmiştir. Seferden önce 13.000 baş olarak temini emredilen koyunlardan daha sonra 3.000 başı düşürülmüştü. Boğdan'dan talep edilen koyunlardan her birinin 175'er akçeden bedelleri hesaplanmıştı⁷³⁹.

Kapıkulu ocaklarından her birinin kendi kasapları vardı. Ocakların et ihtiyacı bu kasapların kendi paralarıyla canlı hayvan alımı ile karşılanırdı. Bir sefer durumunda kasaplar, büyük miktarlara ulaşan koyun iştirası için gereken parayı hazineden alıyorlardı. Daha kış döneminde 1683 seferi için ordu iaşesinde kullanılacak koyunların satın alınabilmesi için Koyun emini Mustafa Ağa'ya hazineden 35.000 guruş verilmişti. Fakat verilen paranın ordunun et ihtiyacını karşılamada yeterli gelmeyeceği düşünülerek 5.000 guruş da Kasabbaşı

⁷³⁵ Parry, *İslam'da Harb Sanatı*, s.212.

⁷³⁶ Finkel, s.173.

⁷³⁷ IV. Murad'ın Bağdat seferi sırasında yeniçeriler ve sipahiler için 100.000 civarında koyun satın alınmıştır. Ünal, *Lojistik İşleri*, s.731.

⁷³⁸ Sürücü Zağraf'ın, koyunların sürülmesi sırasında yol üzerinde bulunan Erdel ile, geçit ve gümrüklerde ehl-i örfün çeşitli bahanelerle müdahale etmelerinin önlenmesi için gönderdiği arzuhalden hareketle (18 Ra 1094/17.03.1683, *D.MKF*, 321/108) devlet, yol üzerinde bulunan kazaların kadılarına bu konuda hassasiyet göstermeleri için emir vermişti. Aynı tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.125/2.

⁷³⁹ 1094/1683 tarihli sürsat defteri: *MAD*, 4487, s.52.

Mustafa Ağa'ya verilmişti⁷⁴⁰. Dolayısıyla canlı hayvan iştirasında hem koyun emini hem de kasapların rolleri vardı.

Sefer sırasında ordunun tayinatında kullanılan hayvanların iştirası, sadece hazineden verilen paralarla karşılanmıyordu. Bazı sancakların bedel-i nüzül ve bedel-i timar mallarından havale de edilebiliyordu. Viyana seferinden birkaç yıl önce gerçekleşen Orta Macaristan seferlerinde Serdar İbrahim Paşa'nın yanında bulunan yeniçerilere ve diğer askerlere gerek seferde ve gerekse kışlakta bir senede tevzi edilecek koyun eti için tahmini olarak 59.737 baş koyun gerekiyordu. Dolayısıyla koyunun tanesinin 170 akçeden iştirası düşünülerek 156.290 akçe masraf çıkarılmıştı. İhtiyaç duyulan para ise şu şekilde karşılanmıştır⁷⁴¹:

1.000.000 akçe 1093/1682 senesi Budin ve Temeşvar bedel-i nüzül malından

252.000 akçe 1092/1681 senesi Mora vilayeti bedel-i timar malından

1.200.000 akçe Hazine-i Amire'den (26 Cemâziyelevvel 1093/02.06.1682)

420.000 akçe Hazine-i Amire'den (15 Receb 1093/20.07.1682)

1.200.000 akçe Ordu hazinesi güşt-i ganem malı ve miri nan-ı yeniçeriyân havalesi

4.072.000

6082790 Zeynel Paşa'nın tahsiline memur olduğu maldan

10.154.790⁷⁴²

1683 seferi sırasında ordudaki bölüklere ne miktar ve türde et tevzi edilmişti? Belgelere güşt-i ganem (koyun eti) veya cinsi belirtilmeksizin doğrudan güşt olarak belirtilen etin yanında sığır eti (güşt-i gav) de kullanılmış mıydı? Ordudaki birliklere taze etin yanında kurutulmuş et de verilmiş miydi?

Belgelere bu sefer sırasında sığır eti tevzii ile bilgiler son derece sınırlıdır. Viyana kalesinin muhasarası sırasında ordu tayinatı için Kassabaşı Mustafa Ağa'nın elinde bulunan koyun ve sığırlardan 8.000 baş koyun ile 350 baş sığır⁷⁴³ ve 1.000 baş öküzün⁷⁴⁴

⁷⁴⁰ 9 Z 1093/09.12.1682 tarihli kaime: *D.MKF*, 320/3.

⁷⁴¹ 19 B 1093/24.07.1682 tarihli telhis ve hazine tezkiresi : *D.MKF*, 318/38 ve 41.

⁷⁴² Havale edilen ve hazineden verilen paralar toplamda 4.072.500 akçe olarak hesaplanmıştır. Oysa ayrıntıda görüldüğü üzere çeşitli kalemlerden gelen para 4.072.000 akçedir. 500 akçelik farkın nasıl oluştuğu bulunamamıştır.

⁷⁴³ Bahsedilen hayvanlar 3 R-17 Z 1094/1 Nisan- 7 Aralık 1683 tarihleri arasında sefer sırasında zayi olan koyun ve sığırlardır. Tevzi edilen koyun etinin muhasebe icmal defteri: *Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kasabbaşı Defterleri (D.BŞM-KSB)*, 11813, s.8. Başka bir belge ise muhasaradan sonra dönüş sırasında Kassabaşı Mustafa Ağa'nın yanında bulunan 23.000 baş koyundan sadece 4.700 baş koyunun kurtulduğunu, kalan 18.300 baş miri koyunun ise telef olduğunu kaydeder. Kassabaşı Mustafa Ağa'nın arzı gereğince verilen 15 R 1095/01.04.1684 tarihli buyuruldu: *Ali Emiri-Mehmed IV*, 8051.

muhasaranın başarısızlıkla sonuçlanmasından dolayı meydana gelen karışıklıkta zayıf ve telef olduğu bildirilmişti. Dolayısıyla bu kayıttan ordudaki birliklere sığır etinin de tevzi edildiği anlaşılmaktadır. Ancak sığır etinin hangi birliklere tevzi edildiği hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmasa da bahsedilen 1.000 baş öküzün Kırım Hanı ve askerlerine verilmek üzere Kasabbaşı'nın yanında bulunduğu, muhasaradan sonra Segedin sancağında kışlayacak olan Tatar askerleri için 200 baş öküzün temini⁷⁴⁵ gibi hususlar az çok bir fikir verebilmektedir. Bu kayıtlar Viyana seferi sırasında ordu tayinatında genellikle koyun etinin tercih edildiğini fakat az da olsa sığır etinin de kullanıldığını gösterir. Muhasaradan sonraki yılları izleyen diğer seferlerde ise mesela 1098-1099/1687-88 seferinde Kassabbaşı Mehmed Ağa'nın çeşitli Rumeli kazalarından iştirâ ettiği 24.530 baş koyunun yanında 760 baş sığır da vardı⁷⁴⁶. Bununla birlikte her bir askere tevzi edilen sığır etinin miktarı belli değildir.

Osmanlı ordusunda seferler sırasında kurutulmuş etten ziyade taze et tüketimi yaygındı. Finkel, 1593-1606 Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında orduda pastırma kullanıldığını belirtir⁷⁴⁷. Ancak Viyana seferinde pastırma tüketimi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Bir sefer durumunda Osmanlı ordusu harekete geçtiği zaman hayvan sürüleri de beraberinde giderdi. Bölüklerin et ihtiyaçları bu hayvanların kesilmesi ve tevzii ile karşılanırdı. Et tayinatları askerin ordudaki sınıfına ve rütbesine göre değişiklik gösteriyordu. Marsigli, Osmanlı askerine tevzi edilen et miktarını 60 dirhem (200 gr) olarak belirtmesine rağmen bu miktar bahsedilen şartlara ve zamana göre farklı olabiliyordu. 1683 seferinde Yeniçeri Ağa'sına yevmiye 50 kıyye⁷⁴⁸ (1 kıyye 1.283 kg), Konakçı Paşa'ya 10 kıyye⁷⁴⁹, Muhzır Ağa'ya 6 kıyye⁷⁵⁰, Sipah ve Silahtar ocaklarının ser bölüklerine 1'er

⁷⁴⁴ 26 R 1095/12.04.1684 tarihli Serkassaban-ı hassa Mustafa imzalı arz: *Ali Emiri-Mehmed IV*, 8079.

⁷⁴⁵ Öküzlerden her birinin ağırlığının 100'er vukıyye ağırlığında olması ve 3'er guruştan satın alınması hakkında Segedin sancağındaki kadılara gönderilen 12 Za 1094/02.11.1683 tarihli hükümler: *İE-Dahiliye*, 412; *MAD*, 8481, s.189/1.

⁷⁴⁶ *D.BŞM-KSB*, 11813, s.2-3. Defterde sefer sırasında kuzu etinin tevziine de rastlanmıştır. Ancak kuzu eti başta Sadr-ı Âli dairesi olmak üzere Tatar Sultanlara, elçilere ve ziyafet sofraları için tevzi edilmişti. *D.BŞM-KSB*, 11813, s.6.

⁷⁴⁷ Finkel, s.176.

⁷⁴⁸ Yeniçeri Ağa'sına İstanbul'dan hareket olunduğu günden itibaren et tayinatının verilmesi hakkında 16 L 1093/18.10.1683 tarihli tezkire: *D.MKF*, 319/42.

⁷⁴⁹ 1093/1682 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 643/12. Ancak Konakçı Paşalara Kamanıçe ve Çehrin seferlerinde günlük 15 vukıyye et verildiği, ancak bu sefer sırasında 15 vukıyye etin yeterli gelmeyeceği bildirilerek tayinatın arttırılması istenmişti. 4 R 1094/02.04.1683 tarihli arzuhal: *D.BŞM*, 652/72.

⁷⁵⁰ 1093/1682 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 643/15.

kıyye⁷⁵¹ et tevzi edilmişti. Şeyhülislam Vani Efendi'nin sefer sırasında et tayinatı ise günlük 15 kıyye⁷⁵² idi.

1683 seferi için IV. Mehmed ile birlikte İstanbul'dan Edirne'ye hareket eden devlet görevlileri ile kapıkulu ocaklarının tayinat defterlerinden hareketle ocaklardaki neferata tevzi edilen et miktarı hakkında somut bilgiler elde edilebilir. Sefere katılan 14.856 nefer yeniçeriye günlük 2300 kıyye et verilmiş idi. Buna göre bir yeniçerinin günlük et tayinatı 0.154 kıyye yaklaşık 199 gr civarında idi. Cebeci ve topçu ocaklarının et tayinatları daha fazla idi. Bir cebeci ile topçuya 213-214 gr et tevzi edilmişti⁷⁵³. Sefer sırasında ocaklara tevzi edilen etin miktarında bir artış gözlenmektedir. Dergâh-ı Âlî yeniçerileri⁷⁵⁴ ile Sadrazam ve Serdar-ı ekrem Kara Mustafa Paşa'nın yanında bulunan cebecilere⁷⁵⁵ 256 gr koyun eti verilmişti. Yine top arabacılarından her birinin et tayinatı 256 gramdı⁷⁵⁶.

Seferde IV. Mehmed'in ve sadrazamın maiyetinin yanı sıra kapıkulu ocakları ile devlet görevlilerine tevzi edilen et miktarı yüzbinlerce baş hayvanın sefere götürüldüğünü ve tüketildiğini gösterir. Belgrad'a hareket eden Sadrazamın dairesi için günlük 2600 kıyye, Yeniçeri ocağı için 2650 kıyye, Cebeci ocağı için 700 kıyye ve Topçu ocağı için 400 kıyye et tüketilmişti⁷⁵⁷. Sadece Yeniçeri ocağı için günde 250-300 koyun kesilmesi gerekmiştir.

Kaleler muhafazasında görev alan yeniçerilerin et tayinatları ise sefere katılan yeniçeri ve diğer ocaklardan farklı değildi. Eğre kalesi muhafazasında olan 81 nefer yeniçeriye günlük 16 vukıyye et verilmişti. Dolayısıyla 1 yeniçeriye 0.197 vukıyye yani 253 gr et tevzi edilmişti⁷⁵⁸. Uyvar⁷⁵⁹, Budin⁷⁶⁰ ve Estergon⁷⁶¹, Kamanıç⁷⁶² kaleleri muhafazasında görevli yeniçerilerin 256 gr et hakları vardı.

⁷⁵¹ 7 R 1094/05.04.1683 tarihli buyuruldular: *D.BŞM*, 652/102 ve 104 ile aynı tarihli tezkireler: *D.BŞM*, 652/103 ve 105.

⁷⁵² 19 Ş 1094/13.08.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 663/19.

⁷⁵³ 1093/1682 tarihli Tayinat defteri: *MAD*, 4153, s.2-3. Defterde diğer ocaklar ile devlet görevlilerine verilen et tayinatları da ayrıntılı olarak açıklanmıştır (s.2-8).

⁷⁵⁴ Serasker İbrahim Paşa'nın yanında olup sonradan orduya katılan 3400 yeniçeriye günlük 680 vukıyye et verilmesi için 19 B 1094/05.07.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 660/65.

⁷⁵⁵ Cebecilere tevzi edilen ekmeğin tayinatından bu miktara ulaşılmıştır. 8 C 1094/04.06.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 659/39.

⁷⁵⁶ Ösek'ten Budin'e giden 50 top arabacısı için günlük 10 vukıyye et verilmesi hakkında 12 C 1094/08.06.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, s.659/70.

⁷⁵⁷ 1094/1683 tarihli Tayinat defteri: *MAD*, 7342, s.2 vd.

⁷⁵⁸ 81 nefer yeniçerinin 1 senelik (M 1093-Gaye-i Z 1093) et ihtiyaçları 5664 vukıyye olup, etin vukıyyesi 5'er akçeden hesaplanarak 28.320 akçe zarar-ı lahm olarak hazine defterine kaydedilmişti. *D.BŞM*, 656/60.

⁷⁵⁹ Sefer dolayısıyla sayıları 1440 nefere çıkan yeniçerilere 288 vukıyye et verilmesi öngörülmüştü. Bir yeniçeriye 0.2 vukıyye yani 256 gr et tayin edilmişti. 1094/1683 senesi zarar-ı lahm bahalarının verilmesi hakkında 14 Ca 1094/11.05.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 656/21.

1683 seferi sırasında IV. Mehmed ve Sadrazam daireleri ile ordunun et ihtiyacını karşılamak üzere temin edilen koyun, sığır ve az miktarda olmakla birlikte kuzu kaçır akçeden satın alınmıştı?

Osmanlı- Avusturya savaşları sırasında 1602 ve 1605'lerde ordu için bir koyun 1 guruş yani 120 akçeden satın alınmıştı⁷⁶³. Muhasaradan birkaç yıl önce düzenlenen Orta Macaristan seferleri sırasında ise (1681-1682) bir koyuna 170 akçe ödenmiş idi⁷⁶⁴. Ancak 1683 seferinde bir koyunun 200 akçeden alınıp satıldığı görülmektedir. Kısa süre içerisinde koyun fiyatlarında önemli bir artış meydana gelmiştir. Sefer sırasında, Anadolu'da bulunan kazalardan doğrudan koyun iştirası yerine- ki buna hayvancılıkla uğraşan Yeni il, Halep, Bozulus, Danişmendli Türkmenleri dahildir- diğer sürsat zahiresinde olduğu gibi bedel alınma yoluna gidilmiş ve bir koyun için sürsat bedeli olarak 200 akçe tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat bahsedilen Türkmen cemaatlarından sadece koyun istenmiş ve sürsat bedeli olarak her birine 1.5 guruş (165 akçe) verilmişti. Bu fiyat Anadolu ve Rumeli'de koyun sürsat bedeli istenen kazalara öngörülen fiyatın (200 akçe) altında kalmaktadır⁷⁶⁵. 1098-1099/1687-88 seferinde bir koyunun devlet tarafından 120 akçeye iştirat edildiği görülmektedir⁷⁶⁶. Koyun fiyatlarındaki bu düşüş muhtemelen devletin artan sefer masrafları karşısında daha düşük fiyatla iştirat eğiliminden kaynaklanmaktadır.

Bir koyunun et verimi bölgeye, beslenme şartlarına, cinsine göre değişmekle birlikte⁷⁶⁷ ortalama olarak 10-15 kg arasında olduğu söylenebilir. Viyana seferinde 200 akçeden alınıp satılan canlı koyun, et olarak düşünüldüğünde kıyyesi 13-16 akçe arasında değişmekte idi. Hassa Kasabbaşı Mustafa Ağa'nın masraf defterine göre, 1094/1683 senesi içinde IV. Mehmed, saray mensupları ve diğer görevliler için tahsis edilen koyun etinin

⁷⁶⁰ Kalede görevli 308 nefere günlük 61.5 kıyye et verilmesi kararlaştırılmıştı. Bir neferin 0.199 kıyye yani 256 gr et tayinatı bulunuyordu. Etin kıyyesi 5'er akçeden hesaplanarak 1094/1683 senesi için (altı aylık) zarar-ı lahm akçelerinin verilmesi hakkında: 4 Ş 1094/29.07.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 662/33.

⁷⁶¹ Osmanlı Devleti'nin serhad kalelerinden biri olan ve Avusturya ile olan savaşlarda stratejik açıdan önem taşıyan Estergon kalesinin güvenliğini sağlamak amacıyla 1093/1682 senesine göre kaledeki muhafız yeniçerilerinin sayısı iki kat artırılmıştı. Sefer sırasında kale muhafazasında olan 148 nefer için günlük 29.5 vukıyye et hesabından bir nefere 0.199 vukıyye yani 256 gr et tayin edildiği görülmektedir. Etin vukıyyesi 5 akçeden hesaplanarak 6 aylık zarar-ı lahm akçelerinin verilmesi için 23 Ş 1094/17.08.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 663/57.

⁷⁶² Kale muhafazasında olan 758 yeniçeriye 256 gr et verildiği gibi, sefer dolayısıyla kalenin güvenliği için Bender kalesinden gönderilen 692 yeniçeriye de 256 gr et tayin edilmişti. 15 C 1094/11.06.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 645/24.

⁷⁶³ Finkel, s.186.

⁷⁶⁴ 19 B 1093/24.07.1682 tarihli telhis: *D.MKF*, 318/38.

⁷⁶⁵ *MAD*, s.4487, s. 50-51.

⁷⁶⁶ *D.BŞM-KSB*, 11813. s.3.

⁷⁶⁷ Bir koyundan bölgelere göre alınan et verimi 9-20 kg arasında değişebiliyordu. Ertaş, a.g.t., s.115.

kıyyesi 13 ve 15 akçe olarak iki ayrı fiyattan hesaplanmıştı⁷⁶⁸. Viyana seferinde başta IV. Mehmed'in mutfağı ile Harem-i Hümâyûn ve Hassa ağalar mutfaklarına kuzu da verilmişti⁷⁶⁹. Bir kuzuya ödenen bedel ise aynı seferde 120⁷⁷⁰ ve 150⁷⁷¹ akçe arasında değişiklik gösteriyordu.

Sığırın satın alınmasıyla ilgili kayıtlar yetersiz olmasına rağmen muhasaradan sonra bir sığırın 330 akçeden alınması için emir verilmişti. Satın alınan sığırların her birinin 100'er vukıyye (1.282 kg) ağırlığında olmaları gerekiyordu. Sığır etine sefer sırasında kıyyesine kaç akçe ödenmişti? Belgelerdeki güşt veya lahmın hangi et türünü ifade ettiği açık olmamasına rağmen etin kıyyesine ödenen fiyattan bunu tahmin etmek mümkündür. Koyun etinin kıyyesi 13, 15, 16 akçe, sığır etinin kıyyesi 5 ve 7 akçe arasında satın alınmıştır⁷⁷². Ancak sığır etinin kıyyesi 3 akçeye kadar da düşmüştür⁷⁷³.

3.1.2.4. Bulgur

Ordunun tayinatında yer alan yiyeceklerden birisi de bulgurdu. Askerin sofrasında pilav olarak yer alan bulgur, pirince göre besleyici özelliği fazla bir besindi. Marsigli'nin Osmanlı askerinin tayını arasında pirinçten yapılmış pilavı göstermesine karşılık, pirincin daha ziyade üst rütbeli askeri ve idari memurlara verilmesi muhtemeldir. Nitekim sefer sırasında hassa bostancılarının günlük 0.210 kıyye/269 gr pirinç tayinatları varken timarlı sipahilerde pirincin yerini bulgur almıştır.

1683 seferinde ordunun iaşesi ile ilgili yapılan hazırlıklar çerçevesinde Budin, Segedin ve Temeşvar'dan bulgur talep edilmişti. Bulgurun öncelikle kırdırılıp hazır hale getirilmesi gerekiyordu. Bulgurun temini ile görevli olanlara, o bölgedeki narha göre bulgur satın almaları ve bedellerini halka peşin olarak ödemeleri talimatı verilmişti. Temin edilmesi

⁷⁶⁸ Masraf Defteri: MAD, 4125, s. 8-17.

⁷⁶⁹ MAD, 4125, s.51. 26 S -Selh-i N 1094/24.02-22.09.1683 tarihleri arasında İstanbul, Rikâb-ı Hümâyûn ve Edirne'de Matbâh-ı Âmire için sarfedilen kuzu 7638 adettir. Kuzuların masrafı 150'şer akçeden 1.145.700 akçe idi.

⁷⁷⁰ Silistre muhafızı vezir Mustafa Paşa'ya gönderilen 22 R 1093/30.04.1682 tarihli hüküm: MAD, 2926, s.83/3.

⁷⁷¹ MAD, 4125, s. 51.

⁷⁷² D.BŞM, 663/19, 57, 60; 656/21.

⁷⁷³ Tuna iskelelerinde oluşturulan menzillerde her menzil için ekme, arpa ve tavuğun yanında sığır eti de hazır edilmiş ve etin vukıyyesi 3'er akçeden iştirâ edilmiştir. İlgili menzillerin kadılarına ve ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen 18 Ca 1094/15.05.1683 tarihli hüküm: MAD, 2931, s.67/1.

öngörülen bulgur, Budin'den 20.000, Segedin'den 20.000, Temeşvar'dan 20.000 ve Belgrad'dan 20.000 vukıyyedir⁷⁷⁴.

3.1.3. HAYVAN YEMİ

Orduyla birlikte hareket eden ve ordu ağırlıklarını taşıyan yük hayvanları ile süvarilerin binek hayvanları ve iaşe amaçlı götürülen sürülerce koyun ve sığırlarla birlikte Osmanlı ordusunun kalabalık ve ağırlığı büyük boyutlara ulaşıyordu. Ordu mevcudunun önemli bir bölümünü oluşturan bu hayvanların karınlarının doyurulması ancak, askerlerin iaşesi için gerekli erzaktan daha çok besin hazırlanması ile mümkündü. Claseswitz'in bir hayvanın ortalama olarak insandan 10 kat daha fazla yiyecek tükettiği ifadesinden hareketle, erzak organizasyonunda çalışmaların ağırlık noktasını hayvan yeminin temin edilmesi oluşturmaktaydı.

Yük ve binek hayvanları ile iaşe amaçlı götürülen hayvanların beslenmesinde ordunun sefer güzergahı üzerinde yer alan otlak, çayır ve meralar önemli besin kaynaklarını oluşturmaktaydı. Osmanlı ordusu seferlere ilkbahar başlangıcında çıktığından, taze yeşeren otlar ve meralardan istifade ediyordu. Zaten konak yerlerinin seçilmesinde de otu ve suyu bol olan yerler tercih edilmekteydi⁷⁷⁵. Ordunun takip ettiği menzillerin çoğunluğu akarsuya sahip, etrafı çayır ve otlarla bezenmiş durumdaydı. Mesela askeri yol üzerinde bulunan Edirne, geniş otlak ve meralara sahipti. Osmanlı Devleti'nin Macaristan'daki seferleri sırasında Sirem, yeterli su kaynakları ve uçsuz bucaksız çayırları ile önemli bir konaklama yeriydi. Keza bütün Macaristan zengin otlaklara sahipti. Avusturya elçisi Busbecq Macaristan'ın bu özelliğinden şöyle bahseder: "*Macaristan'a girer girmez o kadar uzun otlar gördük ki çoğu zaman önümüzde giden birini bu otların uzunluğundan takip edemiyorduk*". Ot, saman ve arpa harp gücünde önemli unsurlardı ve devletlerin savaş politikalarına yön veriyordu. "*Arpa hasadı yoksa savaş da yoktur*" deyimini bu öneme işaret etmektedir⁷⁷⁶. Bu nedenle ordunun takip ettiği askeri yol boyunca ekili alanlardan geçilmesi

⁷⁷⁴ 24 ve 25 Z 1093/24-25.12.1682 tarihli hükümler: MAD, 2926, s.186/1,2 ve 193/2.

⁷⁷⁵ Parry, s.211.

⁷⁷⁶ Finkel, s.195-196.

sırasında azami derecede dikkat gösterilmiş, köylünün ekinine zarar veren, atına yediren sipahiler ve diğerleri hakkında ağır cezalar verilmiş⁷⁷⁷ ve köylülerin zararları ödenmiştir⁷⁷⁸.

Viyana seferine hareket eden ordunun yürüyüş yolu üzerinde pek çok çayır ve mera mevcuttu. Seferden önce yol üzerindeki çayırları kontrol etmek amacıyla bölgeye memurlar gönderilmiş ve çayırların durumu yerinde görülerek deftere kaydedilmiştir⁷⁷⁹. Ayrıca ordunun geçişinden önce miri çayırların biçilerek anbarlanması için gerekli çalışmalar başlatılmış idi⁷⁸⁰.

Viyana seferine 3 Rebi'ülâhır 1094/1 Nisan 1683 tarihinde Edirne'den hareket eden Osmanlı ordusu, ilk menzil olan Kemalçayırı'ndan Viyana'ya kadar 56 menzilde konaklayarak 105 günde yürüyüşünü tamamlamıştır. Oturak olarak tayin edilen menzillerde kısa süreli dinlenmelerin dışında Belgrad, Ösek gibi merkezlerde erzak ikmalinin ve seferle ilgili diğer hazırlıkların tamamlanabilmesi için uzun süreli konaklamak gerekmiştir. Dolayısıyla ordunun iâşesi için menzillerde biriktirilen yiyecek miktarları farklılık arz ediyordu.

Sefere gidişte Viyana'ya kadar askeri yol üzerinde yer alan menziller biriktirilen yiyecek miktarına göre iki gruba ayrılabilir: Kemalçayırı-Belgrad güzergahı ve Zemun-Budin güzergahı.

Kemalçayırı menzilinden Belgrad'a kadar mevcut menzillerin her birinde hayvan yemi olarak 10.000 kile/256.560 kg arpa, 4.000 kantar/225.772 kg saman ve 150 araba (1 araba 200 kıyye/256 kg) /38.490 kg ot hazır edilmesi planlanmıştı. Ancak Hasan Paşa Palangası, Kolar, Hisarcık ve Belgrad menzillerine saman yerine sadece ot temin edilmiştir. Bu üç menzil için 1030 araba ot iştirâ edilirken Belgrad menzili için bu miktar 590 araba ottur. Ordunun bir günden daha fazla dinlendiği ve "oturak" olan menzillerde konaklanan gün sayısına göre biriktirilen hayvan yemi miktarı arttırılmıştır. Zemun'dan Budin menziline kadar mevcut 19 menzilde menzile getirilen arpa ve saman miktarında önemli azalma dikkati

⁷⁷⁷ Mesela 1594 yılında Avusturya seferi sırasında sipahilerin ekinlere zarar vermemeleri emredilmiş, emre uymayan sipahilerin beratları ellerinden alınmıştır. Finkel, s.195-196.

⁷⁷⁸ Adı tam olarak okunamayan bir bölgede askerin geçişi sebebi ile halkın ekinleri çiğnenmiş, keşif sonucunda zarara uğrayan yerin 40 dönüm olduğu tespit edilmiş ve ekin sahiplerine her dönümü için 200 akçe ödenmiştir (9 Ş 1094/03.08.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 662/92); Aynı durum ordu Darde menzilinde iken yaşanmış, bazı askerler halkın ekinlerine zarar vermişlerdi. Yapılan keşif gereği 1050 kile/26.939 kg buğday ve 432 kile/11.083 kg arpa zayıtı tesbit edilmiş ve halka, zararı karşılamak üzere miriden 1000 esedi gurus/120.000 akçe tevzi edilmiştir. 20 C 1094/16.06.1683 tarihli buyuruldu: *D.BŞM*, 7563/67.

⁷⁷⁹ Belgrad çayırlarının kontrolünü yapmak üzere bir sarraç gönderilmişti. 22 Ra 1094/21.03.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 650/43.

çekmektedir. Bahsedilen güzergahta arpanın miktarı 5.500 kile/141.108 kg'a, samanın miktarı 500 kantar/28.221.5 kg'a indirilmesine rağmen sadece Tıvornik-Pakşe güzergahındaki 8 menzilde 2300 kantar olarak belirlenmiştir. Zemun-Budin güzergahında saman miktarı azaltılarak hayvanların taze otla beslenmeleri için menzillerde taze ot miktarı arttırılmış, samana ağırlık verilen menzillerde ise ot miktarı azaltılmıştır. Mesela; Zemun-Koyofça ve Kotvar-Budin güzergahında 400-500 kantar samana karşılık 600-800 araba ot, Tıvornik-Pakşe güzergahında 2300 kantar samana karşılık otun miktarı son derece azaltılmış ve 80-90 araba ot temin edilmiştir.

Ordunun bir süre konakladığı Ösek menzilinde hayvan yemi miktarı doğal olarak farklıdır. Bu menzilde 15.400 kile/395.102 kg arpa, 1.500 kantar/84.665 kg saman ve 2.400 araba/615.840 kg ot hazır edilmiştir.

Buna göre; Sefere gidişte Kemalçayırı-Budin güzergahında biriktirilen toplam hayvan yemi miktarı 514.400 kile/13.197.446 kg arpa, 184.300 kantar/10.402.444 kg saman ve 20.080 araba/5.152.528 kg ota ulaşmaktadır.

Sefer dönüşü ordunun Budin'de toplanmasından sonra Belgrad'a kadar konaklanan noktalarda Budin-Zemun menzilleri arasında mevcut her bir menzilde ortalama olarak 6.000 kile arpa, 1.500 kantar saman ve 150 araba ot temin edilmiştir. Böylece bu güzergahda biriktirilen hayvan yemi miktarı 127.038 kile/3.359.287 kg arpa, 32.650 kantar/1.842.864 kg saman ve 3300 araba/846.780 kg ota ulaşıyordu. Ayrıca sefere gidişte menzillere depolanan hayvan yeminin tamamı kullanılmamıştı. Menzilde mevcut yemin miktarına göre yeni iştiralar, umum zahire bakayaları ve Budin anbarından getirilen hayvan yemi ile hayvanların beslenmesi sağlanmıştır. Humrenik ve Erçin menzillerinde yeterli yem bulunduğu için herhangi bir takviye yapılmamıştı. Pakşe menzilinde ise arpanın ve samanın tamamı tüketilmiş, sadece 70 araba ot kalmıştı. İhtiyaç duyulan yem Kopan kazasından iştiraa suretiyle temin edilmiştir⁷⁸¹.

Ot gerek menziller, gerekse kışlak için iştiraa suretiyle satın alınmıştır. İştiraa menziller için söz konusu olduğunda "narh-ı cari" üzere, kışlakta ise devletin belirlediği fiyatlar çerçevesinde vuku bulmuştur.

⁷⁸⁰ İstanbul ve Edirne etrafındaki miri çayırları avarızları karşılığında biçmek, taşımak ve gerekli aletleri hazırlamakla görevli kazalar için bk: 3 R 1094/01.04.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.134/2.

⁷⁸¹ Sefere gidiş ve dönüşte menzillerde hazır edilen hayvan yemi miktarları için bk. *D.MKF*, 27576, s.2-39.

Bir araba ot 200 vukiyye/256.6 kg gelmektedir. Seferin başlangıcında otun arabası 40 akçeden⁷⁸² satın alınmış iken daha sonra arabasına 80 akçe ödenmiş, nakil masrafları ile beraber bu fiyat 90-100 akçeye ulaşmıştır⁷⁸³. Hatta otun arabasının 300 akçeye kadar çıktığı tesbit edilebilmektedir⁷⁸⁴. Muhasara sonrası otun arabası 210 akçeden alınıp satılmıştır⁷⁸⁵.

Otun temin edilmesinde sancakların “bedel-i nüzül haneleri” esas alınmış ve hane hesabına göre halka tevzi ve taksim edilmiştir. Belgrad kışlağı için lüzumlu ot, Temeşvar, Sirem, Segedin gibi çevre sancaklardan iştirah edilmiştir. Temeşvar sancağında 8 kazadan 10.000 araba ot mübayaası lüzumlu görülerek her kazanın bede-i nüzül hanesine ve halkın tahammülüne göre tevzi edilmişti. Bu şekilde Göle kazası halkının 1532 araba ot temin etmeleri gerekiyordu⁷⁸⁶. Segedin sancağının mevcut 1700 nüzül hanesinden her bir haneden 6’şar araba ot hesabıyla 9.000 araba ot mübayaa edilmiştir⁷⁸⁷. Ot mübayaa edilen yerler arasında Temeşvar sancağında Lipova, Virsenice, Morava, Şebes-Logoş, Temeşvar, Çakve kazaları, Sirem sancağında Morovik, Nemçi ve İlok kazaları, Segedin sancağında Segedin, Bac, Baye, Sonbor ve Tetel kazaları sayılabilir⁷⁸⁸.

Çayır ve mera mevsiminin geçmesi ve havaların soğumasına bağlı olarak otun miktarı azaltılmış, hayvanlara saman ağırlıklı bir beslenme uygulanmıştır. Ancak kışlağa çekilen ordunun ihtiyacı için ot iştirahı devam etmiştir.

Belgrad kışlağı için kazalardan tedarik edilen ot yeterli gelmediği için yeniden ot iştirah edilmesi gündeme gelmiş ve taze otun arabasına Belgrad’a nakli dahil 100 akçe fiyat verilmiştir. Buna göre Metrofça, İrek, Varadin, Nemçi, Morovik, İlok, Pañcova, Çanad,

⁷⁸² 15 Ra 1094/14.03.1683 tarihinde askerin sefer dönüşü konaklayacağı menzillere ilave edilecek ot miktarı hakkında gönderilen hüküm: *D.MKF*, 321/96.

⁷⁸³ Menzillere getirilen erzakların kayıtlarının tutulduğu defterlerden *D.MKF*, 27576 nolu defterin 18. sayfasından itibaren Zemun’dan başlayarak Budin’e kadar menzillere getirilen giyah-ı hüşkün miktarları yazılmış fakat açıklamada bu miktarların taze ot olduğu belirtilmiştir. Giyah-ı hüşk olarak bilinen kuru ot 80,90,100 akçeden alınıp satıldığına göre taze otun daha ucuz olması icap eder. Bu defterde giyah-ı hüşkün arabasına 80 akçe ödendiği kaydına rağmen taze ot için herhangi bir açık bilgi yoktur (s.30-39). Başka bir kayıta ise kuru otun arabasına 100 akçe ödenmiştir. *MAD*, 8481, s.187/1.

⁷⁸⁴ Belgrad’da ordunun gelmesinden önce daha düşük değerde alınıp satılan otun arabası talebin artmasıyla önce 100 akçeye ve birkaç gün içerisinde 2-3 kat artarak 300 akçeye ulaşmıştır. Evail-i Cumadelula 1094/28.05-06.06.1683 tarihli hüccet: *D.MKF*, 322/13.

⁷⁸⁵ *MAD*, 8481, s.199/2.

⁷⁸⁶ Otluğun bedelinin mübaşir Ahmed Ağa tarafından ödendiğine dair 24 B 1094/19.07.1683 tarihli hüccet: *D.BŞM*, 661/82.

⁷⁸⁷ Mübayaaya edilecek otun sancakta mevcut kazalara taksiminde bedel-i nüzül hanelerine dikkat edilmemiş, taksimat Tetel kazasına 4.000 araba, Segedin, Bac, Sonbor ve Baye kazalarına 5.000 araba şeklinde yapılmıştır. Tetel kazasının her hanesi 41 araba ot temin ederken, diğer kazalarda bu miktar 4.5 arabadır. Bu adaletsizlik ikinci bir emirle kaldırılmış ve her kazanın hanelerine göre taksim edilmiştir. İlgili kadılara gönderilen 5 Ş 1094/30.07.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 3130, s.78/1.

⁷⁸⁸ *D.BŞM*, 661/22, 81, 96; 662/98, 99, 100; *D.MKF*, 323/33, 44; *İE-Maliye*, 1709; *MAD*, 3130, s.78/1.

Böğürdelen kazaları ile Segedin sancağından iştirah edilecek ot miktarı 2660 arabadır⁷⁸⁹. Ancak bir süre sonra halkın durumu gözönünde bulundurularak bahsedilen kazalardan ot iştirahı kaldırılmıştır⁷⁹⁰.

Hayvan yemi olarak iki temel unsurdan biri olan saman, arpa ile karıştırılarak hayvanlara verilirdi. İştirah suretiyle temin edilen saman fiyatlarında da farklılıklar vardır. Sefer dönüşünde Kotvar menziline hazır edilen saman kantarı 20 akçeden iştirah edilirken⁷⁹¹ Budin'de konaklama sırasında kantarı 25 akçeden iştirah edilmiştir⁷⁹². Devletin, saman mübayaa ederken fiyatları daha düşük tuttuğu görülmektedir. Nitekim Belgrad'da İstabl-ı Âmire hayvanları için lüzumlu saman Varadin ve çevresindeki kazalardan nakliye ile beraber kantarı 12 akçeye mübayaa edilmiştir⁷⁹³. Belgrad kışlağı için çeşitli kazalardan iştirah edilmesine emir verilen 20.000 kantar saman ise halkın durumları dikkate alınarak kaldırılmıştır⁷⁹⁴.

Bazı kazalar halkı ise avarızları karşılığında ocaklık olarak saman temin etmişlerdir. Edirne, Hayrabolu, Yanbolu, Zağra ahurlarının saman ihtiyacı bu şekilde karşılanmışır⁷⁹⁵.

Hayvan yeminde asıl unsur olan arpanın temin edilme usulleri hububat bölümünde açıklanmıştır. Mübayaa ve nüzül zahiresi kapsamında halktan temin edilen arpanın yanında ocaklık arpa da bulunmakta idi. Nitekim İstabl-ı Âmire hayvanlarının arpa ihtiyaçları avarızları karşılığında ocaklık olarak tayin edilen kazalardan karşılanıyordu. Her kaza avarızhane sayısına göre belirli miktarda arpayı temin ederdi. Seferden önce her avarızhaneden 18 kile arpa, avarızları karşılığında alınmış, bu miktar bazı kazalardan alınan 4 kile "bedel-i muavenet" ile birlikte 22 kile arpaya ulaşmıştır⁷⁹⁶. Hatta bazı kazalar 30 kile arpa temin ediyorlardı. Bu suretle Silistre ve Niğbolu sancaklarından 160.000 kile arpa tedarik edilmesi planlanmıştı. İstabl-ı Âmire hayvanları için bu bölgeden temini öngörülen arpanın tamamının ordunun tayinatında kullanılmak üzere Belgrad'a gönderilmesine karar verilmişti⁷⁹⁷. Edirne, Hayrabolu, Zağra ve Yanbolu ahurlarında kışlayan miri deve ve katırların arpaları bu ahurlara avarızları karşılığında ocaklık arpa vermekle yükümlü

⁷⁸⁹ 5 Za 1094/26.10.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.187/1.

⁷⁹⁰ 5 Z 1094/25.11.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.198/3.

⁷⁹¹ 5 Ş 1094/30.07.1683 tarihli hüküm: *D.EVM*, 30/39.

⁷⁹² 27 N 1094/19.09.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.182/2.

⁷⁹³ 16 B 1094/11.07.1683 tarihli hüküm: *D.BŞM*, 661/51.

⁷⁹⁴ 5 Z 1094/25.11.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.198/2.

⁷⁹⁵ 3 R 1094/01.04.1683 tarihli ilgili kadılara gönderilen hükümler: *MAD*, 8481, s.138/1-4.

⁷⁹⁶ Avarız karşılığı arpa veren haneler ve toplanan arpanın miktarı için bk. *D.MKF*, 27517 nolu defter.

kazalardan temin ediliyordu⁷⁹⁸. Zaman zaman kazalar halkı ocaklık arpa yerine bedellerini de ödeyebiliyorlardı. Mesela Gümölcine halkı, her avarızhanesi için 30 kile arpa temin ediyordu. Edirne ahurunun ocaklığı olan bu kazadan aynı arpa yerine arpanın kilesi için 30 akçe olmak üzere bedelleri talep edilmiştir⁷⁹⁹.

Muhasaradan sonra kışlağa çekilen ordunun beraberinde bulunan hayvanların beslenebilmesi için arpa temini devam etmiştir. Belgrad kışlağı için yine bu bölgelerden arpa mübayaası edilmesi gerekmiş ve 200.000 kile arpanın kilesi için 15 akçe fiyat verilmiştir⁸⁰⁰. Devletin arpa mübayaasında kilesi için 15, 20 akçe fiyat vermesine rağmen arpanın “narh-ı cari” olan fiyatı 35, daha sonra 40 akçeye çıkmıştır⁸⁰¹.

Kışlak için Segedin sancağından da 30.000 kile arpa mübayaası için emir verilmiş ve kilesine nakli ile beraber 20 akçe fiyat verilmiştir⁸⁰². Segedin sancağında kışlamak üzere buraya yerleşen Tatar askerlerinin hayvanlarının arpa ihtiyaçları ise nüzül zahiresi olarak halka yüklenmiş ve sancağın 1700 bedel-i nüzül hanesinin her bir hanesinden 5 kile arpa olmak üzere 8500 kile arpa tahsil edilmiştir⁸⁰³.

Viyana seferinde binek ve yük naklinde kullanılan hayvanlar ile çeşitli hizmetlerde kullanılan hayvanların yem istihkakları birbirinden farklılık arz ediyordu. Seferde binek olarak kullanılan hayvanların yem hakları diğerlerine göre daha fazla idi. Seferde 22 nefer sipahi serbölüklerinin atları için 11 kile arpa verilmiş, dolayısıyla bir ata 0,5 kile/12.828 kg arpa düşmüştür⁸⁰⁴. Seferde hazırlık mahiyetinde 1093/1682 yılında İstanbul'dan Edirne'ye hareket eden Dergâh-ı Âlî yeniçerilerinden 14.856 askere, ağırlıklarını taşıyan hayvanların tayinatı olarak 500 kile/12.828 kg arpa tevzi edilmişti. Her 10 yeniçerinin eşya ve erzaklarını bir bargir taşıdığına göre⁸⁰⁵ yeniçerilerin hizmetinde 1486 bargirin olması icap eder ve bir bargirin istihkakı olarak 8.6 kg arpa verildiği anlaşılmaktadır⁸⁰⁶.

Dergah-ı Âlî top arabacıları hizmetine verilen 44 bargire tayinat olarak 44 kile arpa ile 4 kantar saman verilmişti. Buna göre bir bargirin 0,25 kile/6.4 kg arpa ve 0,09/5 kg

⁷⁹⁷ ? Rebi'ülâhır 1094/ ? Nisan 1683 ve 24 Ca 1094/21.05.1683 tarihli sancaklarda bulunankadırlara gönderilen hükümler: *MAD*, 8481, s.139/2 ve 171/2.

⁷⁹⁸ 4 R 1094/02.04.1683 tarihli defter: *D.MKF*, 321/136.

⁷⁹⁹ 3 R 1094/01.04.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.139/1.

⁸⁰⁰ 20 Z 1094/10.12.1683 tarihli temessük: *MAD*, 8481, s.203/2.

⁸⁰¹ *D.MKF*, 322/13.

⁸⁰² 7 ve 13 Ş 1094/1 ve 7 Ağustos 1683 tarihli hükümler: *MAD*, 3130, s.79/1 ve 82/1.

⁸⁰³ 11 Za 1094/01.11.1683 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.188/1

⁸⁰⁴ 8 R 1094/06.04.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 652/111.

⁸⁰⁵ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, s.365.

⁸⁰⁶ Tayinat Defteri: *MAD*, 4153, s.2.

saman istihkakı bulunmaktadır⁸⁰⁷. Bu miktarlar sandık arabaları ile Belgrad'a giden Harem-i Hümayûn arabalarını çeken 20 at için verilen tayinatla aynıdır⁸⁰⁸.

Seferde Sadr-ı âlî dairesinin 850 kile/21.807 kg arpa, 10 araba/2566 kg ot ve 150 kantar/8466 kg saman tayinatı bulunmaktadır⁸⁰⁹.

Viyana muhasarasının elli günden fazla bir süredir devam etmesi askerinin ve hayvanlarının iâşe zorluklarını daha da arttırmıştı. Hayvanlara arpa ve ot bulabilmek için kaleden 15-20 saat mesafedeki yerlere gitmek gerekmiş, yem yokluğundan hayvanların pek çoğu kırılmıştı. Özellikle top naklinde kullanılan camusların çoğu yemsizlikten telef olduğu gibi kalanların da iş görme güçleri kalmamıştı⁸¹⁰. Yem kıtlığı ve uzak yerlerden temin etme zorunluluğu fiyatların daha da artmasına sebep olmuştur.

3.2. ORDU TAYİNATININ TEVZİİ

Sefer sırasında Osmanlı askerine verilen yiyecekler son derece çeşitli idi. Askerin tayını başta et ve ekmek olmak üzere pilav, yağ, soğan ve su gibi besinlerden oluşuyordu. Marsigli, seferlerde bir Osmanlı askerine günlük olarak 100 dirhem ekmek, 50 dirhem peksimed, 60 dirhem koyun veya sığır eti, 25 dirhem yağ ve 50 dirhem pirinç verildiğinden bahsetmektedir⁸¹¹. Parry de askerinin tayınının kuru sığır eti, koyun eti, pilav, soğan, ekmek veya peksimed ve sudan oluştuğunu ifade ile aynı besinlere işaret eder⁸¹².

Viyana seferine hareket eden Osmanlı ordusunun tayinatında hangi besinler yer alıyordu? Seferin çeşitli dönemlerine ait tayinat defterlerinde genellikle aynı yiyeceklere yer verilmiştir. Bahsedilen defterlerin hepsinde yer alan et ve ekmeği diğer erzaklar (arpa, saman, ot ve odun) tamamlıyordu⁸¹³. Menzillerde hazır edilmesi istenen erzaklar da aynı idi. Gerek ordunun sefer yürüyüşü sırasında menzillerde ve gerekse sıcak çatışma ve muhasara sırasında askerinin kumanyasında et ve ekmekten başka diğer besinler de vardı. Ancak seferde

⁸⁰⁷ 5 R 1094/03.04.1683 tarihli arz: *D.BŞM*, 652/89.

⁸⁰⁸ Yem tayinatlarının verilmesi hakkında Mirahor-ı Süleyman Ağa'nın 28 Ra 1094/27.03.1683 tarihli arzı: *D.BŞM*, 651/53.

⁸⁰⁹ *Tayinat Defteri: MAD*, 4153, s.2.

⁸¹⁰ *Zübde-i Vekayiât*, s.157.

⁸¹¹ Graf Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti* (çevr. M.Nazmi), Ankara 1934, s.188.

⁸¹² Parry, *İslâm'da Harb Sanatı*, s.212.

⁸¹³ İstanbul'dan Edirne'ye ve oradan Belgrad'a hareket eden IV . Mehmed, sadrazam, ocaklar ve devlet görevlileri ile muhasara sonrası Belgrad kışlağında verilen tayinata ait defterler: *MAD*, 4153, 6615, 7342, 2692.

ordunun tayinatını oluşturan yiyeceklerin çeşitleri hakkında sınırlı bilgi mevcuttur. Orduda bulunan hassa bostancılar odabaşısına diğer bostancılarla birlikte verilen tayinatta fodula, et, pirinç, sade yağ ve bal bulunmaktadır. 38 bostancıdan her birine günlük 1 çift fodula, 0.210'ar kıyye/269'ar gram et ve pirinç, 21 dirhem/66 gr. sade yağ ve 66 gr. bal verilmiştir⁸¹⁴.

Yiyecekler doğrudan askerlere dağıtılmayıp, her bölüğün görevlisine teslim edilirdi. Et dağıtımı söz konusu ise bölüklerin meydan çavuşları, bölüklerin istihkaklarını teslim alırlar, diğer erzaklar vekilharç tarafından bölükteki aşçılara verilirdi. Her bölükteki aşçı ve hizmetliler erzakları pişirerek askerin tayinını hazır ederlerdi⁸¹⁵.

Ordudaki çeşitli birimlere verilen tayinatın esas yiyeceklerini ekmek ve et oluşturmaktaydı⁸¹⁶. Kaleler muhafazasında görev alan cebeciler, topçular, silahtar ocağı serdengeçtilerine ise tayinat olarak buğday veya un tevzi edilmiştir⁸¹⁷.

Kapıkulu ocaklarının seferde iaşeleri bedel ödemeleri karşılığında ordu iaşesinde görevli memurlar tarafından karşılanmıştır. Mesela Kapıkulu ocaklarından dört bölük halkının Budin'de verilen tayinatları (un ve arpa) için miri bir fiyat ödemeleri gerekiyordu (bu fiyat unun kilesinde 40 akçe, arpada ise 12 akçeydi). Fiyatı ödenen erzaklar ocağın ağaları aracılığıyla tevzi edilmiştir⁸¹⁸. Uzunçarşılı da yeniçerilerin sefer sırasında iaşelerini sağlamak için yeniçeri orta ve bölüklerinden kumanya parası olarak 2'şer altın alındığını ifade eder⁸¹⁹. Sefer sırasında aldıkları tayinatı günlük olarak hesaplayan yeniçeri ocağının zabıtları, katipleri ve hizmetlileri tayinatlarının miri bedelini devletten talep etmektedirler⁸²⁰.

Eyalet askerleri ise seferde iaşelerini kendi paraları ile karşılıyorlardı. Muhasara sonrası kışlak için Peçuy'a gönderilen Anadolu beylerbeyisi Hasan Paşa ile Kastamonu sancakbeyi Ali Paşa'nın yanında bulunan birlikler, iaşelerini "narh- cari" üzere kendi paralarıyla Peçuy kazasından temin etmişlerdir. Satın alınan erzaklar un, bulgur, sade yağ, bal, koyun eti, soğan, tuz, hayvan yemi olarak arpa, ot ve yakacak olarak odundan

⁸¹⁴ Bostancıların tayinatları IV . Mehmed'in kilarından haftalık olarak verildiği halde kiların Belgrad'da kalmasından dolayı 3 aylık tayinatlarının verilmesi hakkında 17 Ca 1094/14.05.1683 tarihli buyuruldu: *D.BŞM*, 656/65.

⁸¹⁵ Marsigli, s.189.

⁸¹⁶ Geniş bilgi için ekmek ve et bölümlerine bakınız.

⁸¹⁷ *D.BŞM*, 651/108, 112; 652/9; *İE- Askeriye*, 370; *D.EVM*, 30/50.

⁸¹⁸ Ocakların erzak ücretleri Budin defterdarı tarafından toplanarak ordu hazinesine teslim edilmiştir. *MAD*, 8481, s.179/1.

⁸¹⁹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, s.256-257.

⁸²⁰ Mehterhane-i Âmire ocağı veznedarının 116 günlük tayinatının miri masrafları 4292 akçedir. Tutarın ödenmesi hakkında 17 Ş 1094/11.08.1683 tarihli arz: *D.BŞM*, 663/3.

oluşmaktadır. Erzakların halktan temin edilmesi ve paralarının ödenmesinde kadılar görevlendirilmiştir⁸²¹.

3.3. IV.MEHMED'İN İAŞESİNİN TEMİN EDİLMESİ

Osmanlı ordusuyla birlikte Edirne'den hareket eden IV. Mehmed, Belgrad'a kadar orduya eşlik etmiş, fakat daha ileri gitmeyerek sefer süresince burada ikamet etmiştir. Seferde IV.Mehmed, Harem-i Hümayun ve saray görevlilerinin iaşesi için Matbah-ı Amire denilen saray mutfağı hizmette bulunmuştur. Matbah-ı Âmire'de mutfak işlerinden sorumlu memur, Matbah-ı Âmire emini idi. Emin, saray mutfağında sarfedilen malzeme ile mutfak malzemesinin temininden sorumlu idi⁸²². Matbah-ı Âmire, mutfak için lüzumlu erzakları Kılar-ı Âmire'den temin ederdi. Burası, erzakların toplandığı ve kullanım zamanına kadar muhafaza altına alındığı yerdi⁸²³. Kılâr-ı Âmire'ye mutfak harcamaları için hazineden para verildiği gibi, eyaletlerden, Eflak ve Boğdan voyvodalıkları, Matbah-ı Âmire ocaklıkları ve Mısır'dan irsaliye adı altında çeşitli erzaklar gönderilmekteydi⁸²⁴.

3.3.1. Kılar-ı Âmire'ye Erzak Temini

Mısır'dan gönderilen erzaklar:

Mısır, her sene Kılar-ı Âmire'ye 36.000 kile pirinç, 42.660 kıyye şeker, 2500 kile nohud, 2500 kile mercimek, 900 kıyye karabiber, 324 kıyye tarçın, 180 kıyye zencefil, 900 kıyye nişadır, 72 kıyye sinameki vs. gibi yiyecekler gönderirdi. İrsaliye adıyla talep edilen bu erzaklar önce Bender-i Reşid ve İskenderiye limanlarına gelir ve buradan gemilere yüklenerken Kılar-ı Âmire'ye sevk edilirdi. Sefer süresince Mısır, erzakları göndermeye devam etmiştir⁸²⁵.

Matbah-ı Âmire'nin ocaklıklarından gelen erzaklar:

⁸²¹ Peçuy'da o yıl büyük bir kıtlık yaşanmakta, erzak ve hububatta sıkıntılar çekilmektedir. Kıtlık erzak fiyatlarına da yansımış durumdadır. Unun kıyyesi 8 akçe, arpanın kilesi 150 akçe, bulgurun kıyyesi 15 akçe, sade yağın kıyyesi 75 akçe, balın kıyyesi 16 akçe, koyun etinin kıyyesi 12 akçe, soğanın vukıyyesi 8 akçe, tuzun vukıyyesi 5 akçe, otun arabası 210 akçe, odunun arabası 40 akçeden satılmaktadır. Gurre-i Z 1094/21.11.1683 tarihli hükümler: *MLAD*, 8481, s.199/1, 2.

⁸²² Matbah-ı Âmire, emini ve diğer çalışanları hakkında bk: Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 379-384.

⁸²³ Pakalın, "Kılâr-ı Âmire", *Tarih Deyimler*, II, İstanbul 1993, s.281.

⁸²⁴ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.382-383.

⁸²⁵ Yiyeceklerin cins ve miktarları hakkında bk: *D.BŞM-MSR*, 16856, s.2-16.

Ocaklık, devletin çeşitli birimleri için lüzumlu hizmet, mühimmat, erzak ve malzemenin o bölge halkının avarızları karşılığında olmak üzere en çok buldukları veya üretildikleri bölgelerden temin edilmesidir. Ocaklık olan yerler, hizmet veya malı aynı olarak veya bedellerini avarızhane esasına göre paylaşarak görevi yerine getiriyorlardı. Ocaklık sistemi ile pek çok hizmet yerine getirildiği gibi sarayların ve Kılar-ı Âmire'nin ihtiyaçları da bu suretle karşılanıyordu⁸²⁶.

Matbah-ı Âmire ocaklığı olan Filibe'den her yıl 15.000 kile pirinç gönderilmekteydi. 1091 senesi için gönderilmeyen 4733 kile pirinç ile 1093 ve 1094 senelerine ait toplam 30.000 kile pirinç Filibe nazırlarından tahsil edilerek Kılar-ı Âmire'ye teslim edilmiştir. Ocaklık pirincin 6602 kilesi seferin başlamasıyla birlikte Kılar-ı Âmire'nin yanında Filibe, Belgrad menzilleri ve Edirne kılarına götürülmüştür⁸²⁷.

Matbah-ı Âmire ocaklıklarından bir diğeri olan Aydonat kazasından ise zeytin, zeytinyağı ve Arnavud peyniri gönderilmiştir. Henüz IV. Mehmed Edirne'de iken 24 Rebi'ülevvel 1094/23.03.1683'te kazanın 1093/1682 yılına ait ocaklığından 1.000 kıyye zeytin, 500 kıyye zeytin yağı ve 200 kelle Arnavud peyniri Matbah-ı Âmire'ye teslim edilmiştir⁸²⁸.

Matbah-ı Âmire ocaklıklarından Eflak'tan ise Kılar-ı Amire için her sene 15.000 vukıyye bal, 9.000 vukıyye bal mumu ve 400 parça Eflak tuzu gönderilmektedir. 1683 senesi ocaklık erzaklarını tahsil etmek üzere hassa kilarilerden biri gönderilmiştir⁸²⁹.

Matbah-ı Âmire'ye bazı kazalar avarızları karşılığı kümes hayvanı temin ediyorlardı. Bolu sancağında Mudurnu kazası 1094/1683 senesi için 203 avarızhanesi karşılığında her hane 30'ar tavuk ve 10'ar piliç vermek durumundaydı. Buna göre kaza halkı 6098 adet tavuk ve 2033 adet piliç temin etmelerinin yanında her haneye bedel-i muavenet akçesi adıyla 80'ar akçe (16.260 akçe) ve mirliwa selamiyesi olarak 60.000 akçe salınmıştı. Tahsili öngörülen 76.260 akçenin her 13 akçesi ile 5866 adet tavuk temin edilmek üzere toplam 11.964 adet tavuk ile 2033 adet piliç toplanması ve Matbah-ı Âmire'ye teslim edilmesi

⁸²⁶ Bostan, *Bahriye Teşkilatı*, s.101; Nejat Göyünç, "Ocaklık Deyimi Hakkında", *XI. Türk Tarih Kongresi*, III, Ankara 1994, s.876-877. Barkan, *avarız*, s.16.

⁸²⁷ 1091, 1093 ve 1094 senelerine ait Filibe nazırlarının Kılar-ı Âmire'ye teslim ettikleri pirinç miktarları, zimmetlerinde kalan pirinç hakkında bk: *Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Matbah-ı Amire Defterleri (D.BŞM-MTE)*, 10581, s.50-56 (1 ek).

⁸²⁸ 1094/1683 tarihli Matbah-ı Âmire'ye ait masraf defteri: *MAD*, 18320, s.2.

⁸²⁹ Selh-i S 1094/27.02.1683 tarihli Eflak Beyine gönderilen hükümler: *MAD*, 2931, s.25/2; *D.BŞM*, 646/110.

gerekiyordu⁸³⁰. Gelibolu sancağında bulunan Tekirdağı ve İncik kazaları halkı da avarızları karşılığında Matbah-ı Âmire'ye tavuk ve piliç gönderiyorlardı⁸³¹.

Padîşahın şahsı için ocaklık suretiyle Sakız adasından her sene iskorçine (turunç) suyu ve iskorçine murabbası gönderilmekteydi. 1683 yılında Sakızdan bu ürünlere ilave olarak anar da talep edilmiştir. Erzakların ücretleri ise Sakız gümrüğü mukataası malından havale edilen 92.500 akçe ile karşılanmıştır⁸³². Ayıntab taraflarından ise taze armud gönderilmekte ve bedelleri Dimos-ı Ayıntab mukataası malından karşılanmaktaydı⁸³³.

Matbah-ı Âmire'ye iştirâ yoluyla gelen erzaklar:

Saray mutfağının ihtiyaçları için Kılar-ı Âmire'ye iştirâ yoluyla da erzak toplanmıştır. Gurre-i Cemâziyelâhır-14 Zilhicce 1094/28 mayıs-4 Aralık 1683 tarihleri arasında IV. Mehmed'in Belgrad'da kaldığı sürece Kılar-ı Âmire'ye 1381 kıyye şeker, 8559 kıyye sade yağ, 3235 kıyye nişasta, 4372 kıyye bal, 7159 kıyye tuz, 361 kıyye böğrölce, 1375 kıyye tiram, 249 kıyye tarhana, 1170 kıyye bulgur, 654 kıyye şairiyye, 1549 kıyye meviz-i sürh, 4708 kıyye meviz-i siyah, 336 kıyye incir, 146 kile pirinç, 88 kıyye nohud, 90.5 kıyye zerdali, 87 kıyye armud, 1995.5 kıyye şıra yağı ve zeytinyağı, 125 kıyye kahve, 1836 kıyye balmumu satın alınmıştır⁸³⁴.

İştirâ suretiyle Matbah-ı Âmire'ye tavuk satın alınmıştır. Bu amaçla Hassa tavukçubaşı Ahmed Ağa'ya hazineden 200.000 akçe teslim edilmiştir⁸³⁵.

3.3.2. Sefer sırasında IV. Mehmed'in ve Saray halkının Belgrad'a kadar Konakladığı Menzillerde ve Belgrad'da İaşesinin Temini

1683 seferi sırasında Kılar-ı Âmire'ye ait defterler vasıtasıyla her menzilde sarfedilen yiyeceklerin cins ve miktarlarını öğrenmek mümkün olabilmektedir. Bu defterlerden biri de D.BŞM, 455 numarada kayıtlı Kılar-ı Âmire'ye ait günlük erzak defteridir (s.4-36). Defter, sefer güzergahındaki ilk menzil olan Kemalçayıri menzilinden itibaren (4 rebi'ülâhır 1094/2 Nisan 1683) konaklanılan menzilleri ve burada Kilardan verilen erzakları cins ve miktarlarıyla gün gün kaydetmektedir. Menzil kayıtları Sofya menzili ile son bulmakla

⁸³⁰ 23 Z 1093/23.12.1682 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.74/1.

⁸³¹ 20 Ş 1094/14.08.1683 tarihli ilgili kadılara gönderilen hüküm: *MAD*, 8481, s. 185/1.

⁸³² 3 M 1095/22.12.1683 tarihli Sakız kadısına ve gümrük eminine gönderilen hüküm: *MAD*, 3244, s.133/1.

⁸³³ Ayıntab kadısına ve Dimos-ı Ayıntab mukataası eminine gönderilen hüküm: Aynı yer, s.133-134/2.

⁸³⁴ *D.BŞM*, 456/C.

⁸³⁵ 8 R 1094/06.04.1683 tarihli tezkire: *D.BŞM*, 652/110.

beraber erzak dağıtımı 10 Şevval 1094/2 Ekim 1683'e kadar devam etmiştir. Her günün tarihi atılmasına rağmen, bazı yerlerde Kılardan verilen erzak kaydedilmemiştir. Kılardan verilen erzak son derece çeşitlilik göstermekteydi. Bu erzaklar arasında şeker, pirinç, sade yağ, sirke, tuz, tarçın, zencefil, karabiber, nohud, şıra yağı, bal, nişasta, böğrülce, bulgur, nohud, meviz-i siyah ve sürh (siyah ve kırmızı üzüm), tarhana, kahve, zeytinyağı, balmumu vs. sayılabilir.

Kılar-ı Âmire'ye ait ve seferle ilgili bir diğer defter D.BŞM, 456/C numaralı (s.2-11) erzak defteridir. Defter, gur-re-i Cemâziyelâhır- 14 Zilhicce 1094/28 Mayıs-4 Aralık 1683 tarihleri arasında Kılar-ı Âmire'ye giren, sarfedilen ve kalan erzakın cins ve miktarlarını göstermektedir. Defterde Kılar-ı Âmire'ye Tekirdağ'dan ve mübayaa suretiyle gelen erzak ve kılardan kendi mevcudu kaydedilmiş, toplam mevcuttan yapılan sarfiyat ve kılarda kalan miktarlar hesaplanmıştır. Mesela; Kılara Tekirdağ ve İstanbul tarafından 6266 kıyye şeker, satın alma yoluyla 1308 kıyye şeker girmiş, kılarda mevcut şekerle birlikte 14.136 kıyye şekerin 13.833 kilesi 184 günlük zaman içerisinde sarfedilmiş ve kılarda 303 kıyye şeker kalmıştır. Kılar-ı Âmire'den verilen bütün erzakların bu şekilde muhasebesi yapılmıştır.

1094/1683 tarihli Kılar-ı Âmire masraf defterinde IV. Mehmed'in Belgrad'da kaldığı süre zarfında Kılar-ı Âmire'den verilen erzak ile çeşitli yollarla (İstanbul tarafından gelen, satın alınan) Kılar-ı Âmire'ye giren erzakların cins ve miktarları belirtilmiştir. Ayrıca Filibe ve Edirne'de Kılar-ı Âmire'ye giren erzaklar kaydedilmiştir. Defterde erzakların taşınmasında kullanılan gemiler, mükari deve ve bargirler ve öküz arabalarının ücretleri ile diğer nakliye masraflarına da yer verilmiştir⁸³⁶.

IV.Mehmed'in muhasaradan sonra sefer dönüşü Belgrad'dan Filibe'ye kadar konaklayacağı menzillerde iaşesi için her menzilde 500'er adet tavuk ve pilicin tedarik ve hazır edilmesi amacıyla bu yol üzerinde yer alan kazalar halkına emir verilmiştir. Tavuk ihtirasında bölgedeki cari fiyatlara göre hareket edilmiş ve bedelleri peşin olarak ödenmiştir⁸³⁷.

⁸³⁶ Çeşitli şahıslar tarafından erzakların teslim edildikleri tarihler ve miktarları ile Belgrad'dan dönüş sırasında zahirenin taşıma, hammaliye ve kantariye masrafları hakkında geniş bilgi için bk: Kılar-ı Âmire masraf defteri, MAD, 18312, s.2-9.

⁸³⁷ 3 L 1094/25.09.1683 tarihli emr-i şerif: MAD, 3244, s.118/3.

IV. Mehmed ile birlikte Edirne'de bulunan Valide Sultan, Harem Ağaları, çeşitli matbah ve görevlilerin kar ve buz ihtiyacı da karşılanmıştır. Bahsedilen kişilere her gün için 37 denk kar ve 6 torba buz verilmiştir⁸³⁸.

3.3.3. Kılar-ı Âmire'nin Masraflarının Temini

Kılar-ı Âmire'ye erzak temin eden Matbah-ı Âmire Emîni'ne erzak ve eşya masrafları için hazineden para verilmiştir. Hassa fodula, sade yağ, pirinç, kahve, sabun, şıra yağı, zeytinyağı, gendüm, könbe, nişasta, tarçın vs.nin ücretleri, hazine tarafından karşılanmıştır.

Matbah-ı Âmire masrafları için bazı kazaların gebran cizyeleri, avarız, nüzül ve sürsat bedelleri ile İstanbul yahudileri perakende cizyeleri tahsis edilmiştir. Nitekim bahsedilen erzak ve eşyaların ücretleri, 1094/1683 senesi Ahyolu ve Şehirköy kazalarının gebran cizyesinden, aynı yıla ait Filibe, Sofya ve Şehirköy kazalarının avarız ve nüzül bedellerinden, İstanbul yahudileri perakende cizyelerinden karşılandığı gibi⁸³⁹, 1094/1683 senesine ait İstanbul hasları, Kocaili, Üsküp, Köstendil, Çirmen ve Vize sancaklarının sürsat bedeli ile Vidin sancağının nüzül bedeli mutfak harcamaları için Matbah-ı Âmire'ye teslim edilmiştir⁸⁴⁰.

⁸³⁸ MAD, 18320, s.4.

⁸³⁹ Matbah-ı Âmire Emîni'ne hazineden yapılan çeşitli teslimatlar hakkında bk: *Ali Emiri-Mehmed IV*, 11976.

⁸⁴⁰ *Ali Emiri-Mehmed IV*, 9315, 9320, 9327, 9328, 9329, 9330, 9342.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE SAVAŞ FİNANSMANI

4.1. 1683'TE OSMANLI DEVLETİ'NİN GELİRLERİ

Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan itibaren belli temellere oturttuğu ve giderek sistemleştirdiği bir mali yapısı mevcuttu. Ülkenin kaynakları doğrudan merkezden idare yerine verimli kullanılacak şekilde devletten beklenen hizmetleri yerine getiren çeşitli teşkilatlara ayrılmıştı. Timar teşkilatı, sürekli savaşa hazır bir ordunun beslenmesini mümkün kılıyor; vergileri karşılığında ocaklık olan işletmeler ise, devletin erzak ve mühimmat ihtiyacını karşılıyordu. Devletin diğer gelir kaynakları arasında kendi memurları veya özel şahıslar aracılığıyla işlettiği mukataalar, önceleri sadece olağanüstü durumlarda alınan bir vergi iken zamanla olağan duruma getirilen ve her sene alınmaya başlanan avarız, nüzül ve sürsat türünden vergiler ile cizye geliri bulunuyordu. Düzenli gelirlerden başka zaman ve koşullara göre değişen gelirler de mevcuttu. Mesela muhalefat geliri bunlardan biriydi. Sefer dönemlerinde muhalefat gelirlerinde büyük bir yükselme göze çarpıyordu. Yine artan savaş harcamalarını karşılamak amacıyla devlet adamlarına müracaat ediliyordu. 1683 seferi sırasında vezirlerden ikişer kese (100.000 akçe) ve birer donanmış at ile eyalet beylerbeylerinden birer kese (50.000 akçe) ve eğetlenmiş birer at vermeleri bildirilmiştir⁸⁴¹.

1094/1683 yılı gelirlerine ait gelir kalemlerini açıklayan 1 adet ruznamçe bulunmaktadır. KK 1990 numarada kayıtlı olan Varidat ve Masraf Ruznamçesi'nde yer alan gelirler MAD 6105 numaralı ruznamçenin kaydettiği gelirlerden bir hayli farklılık arz etmektedir. KK 1992 ile MAD 6105 numaralı ruznamçeler giderler açısından çok ufak farklarla aynılık gösterdiğinden MAD 6105'in kaydettiği gelirlerin dikkate alınması gerekir. Gelirlerin sadece rakamsal dökümler halinde kaydedilmesi ve çeşitleri hakkında açıklama yapılmamasına rağmen iki ruznamçenin benzeşmesi dolayısıyla KK 1990 numaralı ruznamçenin 1094 yılı gelir ve giderlerini tam olarak yansıtmadığı ortaya çıkmaktadır.

⁸⁴¹ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1983, s.299.

Tablo 12: KK 1990 Numaralı Varidat ve Masraf Ruznamçesine Göre 1094/1683 Yılı Gelir Kaynakları

Gelir kalemi	Akçe
Mukataa	27.181.007
Enderun-ı Hümâyün	21.901.000
Gümrük(İstanbul, Galata, Gelibolu)	11.546.700
Bedeller	
<i>Bedel-i nüzul ve avarız</i>	5.807.740
<i>Bedel-i sürsat</i>	1.173.130
<i>Bedel-i züema ve erbab-ı timar</i>	1.611.300
Halep muhassıllık akçesi	5.153.600
Cizye	1.547.160
Bolu sancağı mahsulü	1.154.980
İstanbul Ermeni ve Rum Patriklik akçesi	781.600
Esedî gurusu karşılığı akçenin hazineye dahili	552.000
Bolu sancağı nezareti akçesi	251.880
Muhallefat	242.673
Diğer	1.553.842
TOPLAM	80.458.612

4.1.1. Mukataa: Mukataa, devlete ait bir gelir kaynağının işletilmesi veya gelirin tahsili yerinde kullanılan bir terimdir. Emanet veya iltizam suretiyle işletilen mukataalarda XVII. yy'ın sonlarından itibaren malikane usulü yaygınlaşmaya başladı. Ruznamçeye göre 1094 yılı içerisinde hazineye mukataadan 27.181.007 akçe girmiştir. Bu mukataaların türleri arasında ihtisab, gümrük, tamga, bac, haslar, ipek, rüsum-ı yörükân vs. bulunmaktadır. Mukataaların 8.595.370 akçesi ile Harem-i Hümâyün mevacibleri ödenmiştir.

4.1.2. Enderûn-ı Hümâyün akçesi: Hazine-i Amire'nin muzayakaya düştüğü durumlarda sıkıntıyı hafifletmek amacıyla, *Radîşahın* harcamalarına tahsis edilen ve iç hazine de denilen Enderun hazinesinden dış hazineye para transferi yapılabilirdi. Borç suretiyle alınan bu paraların sonraki tarihlerde ödemesi yapılırdı. Ödeme yine hazinenin imkan verdiği oranda yapılıyor veya alınan para hiç ödenmeyebiliyordu. Devlet, Viyana seferinin masrafları için iç hazineden borçlanma sureti ile para temin etmiştir. Nitekim bu

şekilde alınan borçlardan 1500 kese (90.000.000 akçe) çeşitli sancakların gelirleri havale edilmek suretiyle Enderun hazinesine geri ödenmiştir⁸⁴².

KK 1990 numaralı Varidat ve Masraf Ruznamçesine göre 1094 senesi gelirleri arasında Enderun-ı Hümayun hazinesinden gelen bu gelirler 21.901.000 akçedir. Ancak ruznamçeye teslim edilen ve gelir kaydedilen bu meblağın borç olarak alındığına dair herhangi bir kayıt yoktur.

4.1.3. Gümrük: İstanbul, Galata, Gelibolu ve tevabiisinin 1093 ve 1094 senelerine ait gümrük gelirleri 11.546.700 akçedir.

4.1.4. Bedeller:

Bedel, Osmanlı maliyesinde aynı hizmet, eşya ve malların temini gibi mükellefiyetlerin nakde çevrilmesidir⁸⁴³. Tanzimat'ın ilanına kadar olağanüstü durumlarda ve özellikle savaş zamanlarında devletin, artan masrafları karşılamak amacıyla halktan para, mal ve hizmet şeklinde talep ettiği bir takım mükellefiyetler vardı. Avarız-ı divaniye adı verilen bu mükellefiyetler, başlangıçta geçici bir zaman için aynı olarak tahsil edilirken, giderek daimi hale gelmiş ve sonraları para olarak talep edilmiştir⁸⁴⁴. Önce avarızın paraya dönüşen bir vergi haline gelmesiyle, bu mükellefiyetin bıraktığı mal ve hizmet boşluğu nüzül ile doldurulmaya çalışılmış, ancak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren nüzülün de nakdi bir vergiye dönüşmesi üzerine sürsat adıyla yeni bir mükellefiyet ortaya çıkarılmıştır⁸⁴⁵.

Bir sefer durumunda ordu iaşesinin önceliklerine veya hazinenin nakit ihtiyacına göre bahsedilen mükellefiyetler aynı veya nakdi olarak tahsil edilebilirdi. Ordunun geçtiği askeri güzergah üzerinde bulunan veya savaş bölgesine yakın olan yerleşim birimlerinden aynı hizmet, mal ve eşya tahsil edilirken, bu bölgeler dışında kalan yerleşim yerleri bedel ödemekle mükellef tutulurdu. Nitekim 1683 seferinin Avrupa tarafında vuku bulması sebebiyle Anadolu kazalarının sefer bölgesinin uzağında bulunmaları, Rumeli'de mevcut bazı

⁸⁴² Biga ve karesi malından 1537.5 esedi gurusun karşılığı olan 615 frengi altının Enderun hazinesine teslim edildiği hakkında Evâhir-i Za 1094/10-20.11.1683 tarihli temesük: *İE-Dahiliye*, 407. Ayrıca borca karşılık Âsitâne-i Saadet'te kaymakam olan vezir Mahmud Paşa'ya gönderilen hükümde (tarihi silik) gümrük geliri, ermeni cizyesi ve Halep muhassıllık akçesi havale edildiği gibi (*MAD*, 3244, s.109.), Safed mukataat malından gelen 30.000 esedi gurusun ruznamçeye teslim edilmiştir. 10 C 1094/06.06.1683 tarihli ruznamçe sureti: *D.BŞM*, 659/60.

⁸⁴³ Bedel hakkında geniş bilgi için bk. Feridun Emecen, "Bedel", *DİA*, V, İstanbul 1992, 301.

⁸⁴⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Avarız*, s.13-19.

⁸⁴⁵ Bruce Mc. Gowan, *Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü*, s.1327.

kazalardan ise ihtiyaç duyulan zahirenin aynı olarak toplanması ve naklinin reyaya büyük bir külfet getireceği ve işini zorlaştıracığı düşüncesinden hareketle devlet, nüzül ve sürsat zahiresinin aynı olarak toplanmasından halk lehine feragat etmiş, zahirenin bedellerinin alınmasına karar vermiştir⁸⁴⁶.

4.1.4.1. Nüzül bedeli: Nüzül zahiresi yerine, bir kısım halktan bahsedilen sebepler gerekçe gösterilerek sefer öncesi nüzül bedeli tahsil edilmiştir. Rumeli tarafında olmasına rağmen savaş bölgesinden uzakta olan Bosna eyaletinde Bosna, Kilis, Hersek, Alacahisar sancakları ile Çernik sancağında Velika kazasından, mevcut olan 21.886 hanesinin her bir hanesinden 2 tam guruş (1 tam guruş=120 akçe) hesabıyla nüzül bedelleri tahsil edilmiştir⁸⁴⁷. Aynı eyalette bulunan İzvornik sancağından önce nüzül bedeli toplanması kararlaştırılmış, fakat sonra aynı zahire tahsil edilmiştir. Bedele karşılık gelen hububat ise her haneden 4 kile arpa ile 1 kile un şeklinde idi⁸⁴⁸.

Savaş sahasının gerisinde ve askeri yolların uzağında yer alan Anadolu ile Rumeli vilayetinde Paşa, Vize, Selanik, Üsküp, Köstendil, Ağriboz ve Tırhala sancaklarından da nüzül bedeli tahsil edilmiş, kazaların bedel-i nüzül hanelerine göre her haneden 300⁸⁴⁹, 600 akçe talep edilmiştir. Matbah-ı Amire ocaklıklarından olan kazalardan sadece Samakov kazasında nüzül bedeli her haneden 500 akçe⁸⁵⁰, Hüdavendigar, Gelibolu ve Bolu sancaklarında Matbah-ı Amire'ye tavuk temin eden kazalarda ise 300 akçe olarak belirlenmiştir⁸⁵¹.

⁸⁴⁶ “Sefer-i hümayun vakı oldukça memalik-i Rumili ve Anadolu caniblerinden kanun-ı kadim üzere sürsat ihracı ferman olunup lakin Anadolu canibleri baid olup ve Rumili caniblerinden dahi aynı zahire teklifi reaya fukarasına asir olmağla umum üzere sürsat bedelleri tahsil olunmak miriye ve reyaya enfa olmağın reaya fukarasının hallerine merhameten 1094 senesine mahsub olmak üzere Rumili ve Anadolu caniblerinden umum üzere bütün sürsat bedelleri cümle malı esedi guruş olmak üzere pelşin ile der-uhde olunup tahsili için ahkamı yazılmak babında ferman Saadetlü Sultanım Hazretlerindir.”, MAD, 4487, s.2; Bosna eyaletinde bulunan sancaklardan nüzül bedeli alınması da şu gerekçeye dayanıyordu: “Zikr olunan sancaklar baid olmağla aynı zahire tahsili reyaya müteassir olmağla bedelleri tahsili...”, D.MKF, 27575, s.6.

⁸⁴⁷ Bu sancakların nüzül bedelleri 47.751 esedi guruş (5.252.650 akçe) tutarında idi. Bosna eyaletini oluşturan sancaklar ile bu sancaklara bağlı kaza ve nahiyelerin toplam avarızhaneleri ve sancakların ödeyecekleri bedeller hakkında ayrıntılı bilgi için bk. D.MKF, 27575, s.1-6.

⁸⁴⁸ D.MKF, 27575, s.5.

⁸⁴⁹ Diyarbakır sancağının sadece 4 kazasından 300 akçe tahsil edilmiştir. D.MKF, 27574, s.23.

⁸⁵⁰ MAD, 15807 nolu defterin 1. sayfasında Rumeli vilayeti ile birlikte Anadolu, Sivas, Karaman ve diğer eyaletlerin ismi zikredilmesine rağmen sadece Rumeli'de mevcut sancaklara bağlı kazaların hane sayısı ve ödeyecekleri nüzül bedellerinin mufassal bir dökümü yapılmış, diğerleri hakkında bilgi verilmemiştir (s.1-13).

⁸⁵¹ D.MKF, 27574, s.27-28

Rodos ve Midilli adalarının her bedel-i nüzül hanesinden 2'şer esedi guruş (220 akçe), Sakız adasından ise 3'er esedi guruş (330 akçe) tahsil edilmiştir⁸⁵². Buna göre nüzül bedelinde en yüksek oran Rumeli ve Anadolu'da bulunan kazalardadır (600 akçe).

Bedel-i nüzül hanelerinin hesaplanmasında muaf reyanın da dahil edildiği görülmektedir. Oysaki bedel-i nüzül haneleri kazaların avarızhane hesabına dayanır. Avarızhanelerin oluşturulmasında tam veya kısmi muafiyete sahip olan haneler, kazaların toplam avarızhanelerine dahil edilmezdi. 1683 seferinde nüzül bedelleri hesaplanırken Rumeli'de⁸⁵³ menzilciyan, katrancıyan, Anadolu'da⁸⁵⁴ madenciyan, derbentçiyan, köprücüyan gibi muaf zümreler de genel toplam içine alınmıştır.

Tahsil edilen nüzül bedelleri hazineye teslim edildiği gibi çok çeşitli alanlara tahsis edilmiştir. Mesela; Samakov, Cumapazarı, Şehirköy, Sarıgöl, Hurişne? Ve Konice kazalarının bedel-i nüzülleri ocaklık olarak Matbah-ı Amire'ye; Tırhala sancağının⁸⁵⁵ 1094/1683 senesi nüzül bedeli seferde ordunun et masraflarını karşılamak üzere kasabbaşı Mustafa Ağa'ya⁸⁵⁶; Filibe, Tatarpazarı, Kesriye, Drama, Sulıtanıyeri, Zıştine, Ahi Çelebi, Zağra-yı Atik, Nevrekop ve Gümülcine kazalarının bedel-i nüzülleri arpa eminine; Eğribucak kazasının bedel-i nüzülü Budin meydan kasabbaşısına; Siroz, Yenice-i Karasu, Timurhisarı, Menlik, Çiftlayun kazalarının bedel-i nüzülleri kasablara tahsis edilmiş, Selanik sancağı'nın bedel-i nüzülü ise Dergah-ı Ali yeniçerilerinin çukaları için ocaklık tayin edilmiştir⁸⁵⁷.

⁸⁵² Adalardan nüzül bedellerinin tahsil masrafları olarak her haneden 20'şer akçe alınmıştır. 15 Za 1093/15.11.1682 tarihli telhis: *D.MKF*, 319/89.

⁸⁵³ *MAD*, 15807, s.8, 11;

⁸⁵⁴ Anadolu eyaletlerinde bedel-i nüzül hanelerine muaf olan zümreler bir çok kazada açık ismi belirtilmeksizin "muafan" olarak dahil edilmişlerdir. Muaf olarak bedel-i nüzül hanelerine dahil olup olmama durumu da kazalara göre değişiklik göstermektedir. Mesela; Halep eyaletinde Antakya kazasında menzilciler bedel-i nüzül haneleri dışında tutulurken (*D.MKF*, 27574, s.18) Gelibolu sancağında menzilciler hane miktarına ilave edilmiştir (aynı defter, s.46). Kastamonu sancağında madenciler (s.11), Trabzon sancağında köprücüyan, derbendciyan gibi muaf olan gruplara da bedel-i nüzül tahakkuk ettirilmiştir (s.44).

⁸⁵⁵ Tırhala ve Yenişehir sancağındaki kazaların 1091, 1092, 1093 seneleri bedel-i nüzülleri de tahsil olunmamış, halkın zimmetinde kalmıştı. Bedel-i nüzüllerin kazalardan tahsil edilmesi hakkında 16 Z 1093/16.12.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.79/1.

⁸⁵⁶ Tırhala sancağının bedel-i nüzülünü tahsile memur Kapucubaşı Fethi Beyzade'nin Kasabbaşı Mustafa Ağa'ya koyun bahası için zimmetindeki akçeyi göndermesi hakkında 15 C 1094/11.06.1683 tarihli hüküm: *D.MKF*, 322/59.

⁸⁵⁷ Rumeli vilayetindeki sancaklar ve bağlı kazaların toplam bedel-i nüzül haneleri, tahakkuk ettirilen nüzül bedelinin akçe ve esedi guruş olarak toplamı ve bu toplamlardan Hazine-i Amire'ye yapılan teslimler hakkında bk. *MAD*, 15807, s.1-13.

Rumeli vilayetinde bahsedilen sancaklarda mevcut 46.000 haneden 1094/1683 senesi için 27.604.350 akçe (250.949 esedi guruş)⁸⁵⁸, Anadolu tarafında bulunan eyaletlerde mevcut 50.424 haneden ise 27.405.005 akçe (249.136 esedi guruş)⁸⁵⁹ bedel-i nüzül tahsil edilmesi öngörülmekte idi.

Nüzül zahiresini aynî ödemek yerine bedel olarak ödeyen halkın mali yükü incelendiği zaman, askeri sahanın içinde ve yakınında bulunan sancaklardan her haneden 4 kile arpa ile 1 kile un olarak talep edilen nüzül zahiresinin piyasa şartlarında geçerli fiyatlardan bedelleri hesaplandığında arpada $4 \times 17 = 68$ akçe, unda $1 \times 40 = 40$ akçe olup toplamda 108 akçeye tekabül etmektedir. Nüzül zahiresini eksik veya hiç teslim etmeyen kazalar halkına uygulana fiyatlar ile arpada $4 \times 55 = 220$ akçe, unda $1 \times 80 = 80$ akçe olmak üzere toplam 300 akçedir. Bu fiyata, bedelleri tahsil eden mübaşirlerin maaşı eklendiğinde halkın hane başına 25 akçe daha ödemesi gerekmiştir. Buna rağmen nüzül bedelinde uygulanan en yüksek oran 600 akçe olsa bile, halkın nakliye ve buna bağlı olumsuz koşulların masraflarını üstlenmeden bu bedeli ödemesi daha karlı gözükmektedir.

4.1.4.2. Sürsat bedeli: Sürsat askerî yol boyunca ordunun iaşesinin sağlanabilmesi için halktan talep edilen aynî bir mükellefiyettir⁸⁶⁰. Sürsat mükellefiyetine konu olan erzaklar nüzüle göre daha çeşitli idi. Halktan sürsat zahiresi olarak arpa, un, koyun, sade yağ, bal, ot, odun ve saman talep edilebilirdi. Sefer gibi olağanüstü durumlarda ordu iaşesinde kullanılmak üzere lüzumlu sürsat zahiresinin toparlanabilmesi için düzenlenen defterlerde kazaların yükümlü oldukları sürsat zahiresi miktarları belirtilir ve devletin öngördüğü fiyatlar çerçevesinde erzaklar halktan satın alınırdı.

1683 seferi sırasında nüzül zahiresi savaş bölgesine yakın kazalardan aynı olarak tahsil edilmesine rağmen devlet, ihtiyaç duyduğu zahireyi sürsat zahiresi yerine mübayaa yoluyla temin etmeye çalışmış dolayısıyla savaş sahasının yakınında ve uzağında bulunan kazalar halkından –Eflak-Boğdan hariç-sürsat adıyla zahire talep etmemiştir. Ancak ülkenin geniş coğrafyası ve ordunun iaşe olanakları dikkate alındığında savaş alanına nispeten yakın olan ve Osmanlı Devleti'ne öteden beri seferler sırasında koyun temin eden Eflak ve Boğdan bölgesinden sürsat zahiresinden arpa, un, odun ve otun bedelleri alınmasına rağmen,

⁸⁵⁸ MAD, 15807, s.1-13.

⁸⁵⁹ D.MKF, 27574, s.1-51. Defterde sadece Şam-ı şerif vilayetindeki kazaların haneleri yazılmadığı için toplanacak bedel-i nüzül miktarı tespit edilememiştir. s.20.

⁸⁶⁰ Geniş bilgi için bk: Güçer, Hububattan Alınan Vergiler, s.93-94.

koyunlar aynı olarak tahsil edilmiştir⁸⁶¹. Halbuki geçimlerini hayvancılıkla sağlayan ve vergilerini de aynı şekilde ödeyen Türkmen cemaatlerinden bu sefer sırasında (Yeni-il, Halep, Bozulus, Danişmendli Türkmenleri) coğrafi uzaklıktan dolayı sürsat zahiresi yerine sürsat bedeli alınması yoluna gidilmiştir⁸⁶². Devletin nüzül zahiresi yerine bedellerinin tahsil edilmesinde halk ve hazine lehine gösterdiği gerekçeler sürsat için de geçerlidir.

Anadolu ve Rumeli’de mevcut sancaklardan toplanan sürsat bedelleri şu şekilde hesaplanmıştır. Kaza halkına tahakkuk ettirilen sürsat zahiresinden arpanın kilesine 40 akçe, unun kilesine 90 akçe, koyunun tanesine 200 akçe, sade yağın kıyyesine 30 akçe, balın kıyyesine 20 akçe, odunun arabasına 70 akçe ve samanın kantarına 30 akçe miri fiyat verilmiş ve bu fiyatlar üzerinden sürsat bedelleri tahsil edilmiştir⁸⁶³. Oysaki sürsat nüzül gibi karşılıksız bir mükellefiyet olmayıp, devletin öngördüğü fiyatlar çerçevesinde malın satılması esasına dayanıyordu. Sürsatın bedele çevrilmesi ile halk böyle bir satıştan mahrum kalıyor ve gerçek bir mükellefiyet altına giriyordu⁸⁶⁴.

1683 senesinde Avusturya seferi hazırlıkları çerçevesinde Anadolu ve Rumeli’den talep edilen sürsat zahiresi ile ilgili iki adet defter bulunmaktadır. Defterler, birbirlerini tamamlar niteliktedir. MAD 4487 nolu defterin 2. sayfasında “*icmâl-i bedel-i sürsat elviye-i mezkurin der vilâyet-i Rumili ve Anadolu el-vakı fi sene 1094*” başlığı altında Anadolu ve Rumeli’deki sancaklardan toplanacak sürsat bedellerinin akçe olarak dökümü verilmiş, devamında sadece Rumeli eyaleti sancaklarının mufassal olarak sürsat bedelleri belirtilmiştir. Defterde yer almayan Anadolu vilayetlerinin sürsat bedellerini de MAD 22027 nolu defterden tespit etmek mümkün olmaktadır.

Sürsat, kazaların avarızhane miktarına bağlı olmadığından muaf olan halkın da yükümlülüğe iştiraki söz konusu idi. Divan-ı Hümayundan kadınlara gönderilen hükümlerde bu durum “*sürsat teklifine muaf ve gayri muaf dahiller olup ales-seviye çekeler*” şeklinde açıklanmıştır⁸⁶⁵. 1683 seferi sırasında sürsatın bedel olarak tahsili sırasında Amasya sancağında Amasya ve Merzifonabad kazaları menzilcileriyle birlikte, Suğla

⁸⁶¹ Eflak’tan sürsat karşılığı 12.000 baş koyun, Boğdan’dan ise 10.000 baş koyun talep edilmiştir. MAD, 4487, s.51-52.

⁸⁶² Türkmen cemaatlerinden sürsat zahiresi olarak sadece koyun talep edilmiş, sürsata bedel olan koyunların fiyatları da Anadolu ve Rumeli eyaletlerinden tahsil edilen koyun bedellerinden daha düşük tutulmuştur (1 koyuna 200 akçe yerine 165 akçe bedel uygulanmıştır). Bahsedilen Türkmen gruplarından 17.000 baş sürsat koyunun bedeli olarak 2.805.000 akçenin tahsili öngörülmüştür. MAD, 4487, s.50-51.

⁸⁶³ MAD, 4487; MAD, 22027.

⁸⁶⁴ İşbilir, s.13.

⁸⁶⁵ I Ra 1094/28.02.1683 tarihli Eğridere kadısına gönderilen hüküm: MAD, 8481, s.111/3.

sancağında Beyşehir, Sivas eyaletinde Zile kazası⁸⁶⁶; Mora'da Gördös ve Silistre sancağında İsakçı kazası sürsat teklifine muafarla birlikte dahil edilmişlerdir⁸⁶⁷.

Tahsil edilen sürsat bedelleri sefer masrafları ağırlıklı olmak üzere çok çeşitli alanlara tahsis edilmiştir. Bataçine ve Eğre kalelerinin tamiri, Selanik kalesi haricinde bulunan barut-ı siyah karhanesi mevzilerinin tamiri, Matbah-ı Amire'nin masraflarının karşılanması, Selanik'te bulunan Vardar köprüsünün tamiri, çeşitli kaleler muhafazasında bulunan yeniçerilerin mevacib, zarar-ı lahm ve zahire bahalarının ödenmesinde, zahire mübayaasında, çeşitli şahıslardan alınan borçların ödenmesinde, seferde et bahası olarak Hassa Kasabbaşıya havale edilen para vs. gibi pek çok alan bulunmaktadır⁸⁶⁸.

Önce avarız arkasından da nüzül ve sürsat nakdileşerek her yıl toplanan olağan vergiler haline geldiler. Daha önce avarız akçesi ile nüzülün aynı yıl içinde halktan tahsil edilmesi söz konusu değil iken⁸⁶⁹ Hazinesinin nakit ihtiyacının giderek artması ve sefer gibi olağanüstü durumlar bu kuralı ortada kaldırmış, aynı yıl içinde halktan hem avarız akçesi, hem de nüzül ve sürsat bedelleri tahsil edilmiştir. Halk bu üç nakdi vergiyi ödemede sıkıntılara düşmüş ve bu konudaki şikayetlerini merkeze bildirmiştir. Şikayetler daha çok göç, ölüm vs. sebepler ile kazaların avarızhane miktarlarının azalmasına rağmen, vergilerin yeni durum dikkate alınmadan eski mevcuttan toplanmaya çalışılmasından⁸⁷⁰, kazanın mevcut avarızhane sayısına göre tahsil edilen avarız akçesinin halkın mali gücünü aşmasından⁸⁷¹ ve muaf ve müsellemlerin reayanın da tekaliflere dahil edilmesinden⁸⁷²

⁸⁶⁶ MAD, 22027, s.13, 47, 49-50.

⁸⁶⁷ MAD, 4487, s.25, 29.

⁸⁶⁸ MAD, 4487, s.2-54.

⁸⁶⁹ Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s.91.

⁸⁷⁰ Çatalca kazasının 750 avarızhanesi mevcuttu. Zamanla bazı köylerinin reyası etrafa dağılarak, köylerin boş kalmasına sebep olmuş, yerlerinde kalanların da ölüm vs. sebepler ile sayıları giderek azalmıştı. Çatalca kadısının arzı üzerine bu şekilde nüfusu azalan ve perişan durumda olan köylerin avarızhanelerinden 150 hane tenzil edilmiştir. 24 Za 1093/24.11.1682 tarihli hüküm: *D.MKF*, 319/105. Paşa sancağında Serfice kazası halkından da aynı sebeplerle avarızhane ve bedel-i nüzül hanelerinden 1:3 oranında indirim yapılması uygun görülmüştür. 22 Za 1093/22.11.1682 tarihli Serfice kadısının arzı: *D.MKF*, 319/98.

⁸⁷¹ Seydişehir kazasına bağlı Dereköy? Karyesi 10.5 avarızhanesinin akçelerini ödemeye mali güçleri yetmediğinden avarızhanelerinde 2.5 hane indirim yapılmıştır. 16 Z 1094/06.12.1683, *MAD*, 8481, s.201/4.

⁸⁷² Erzurum eyaletinde Kelkit kazasına bağlı Sarı Şeyh karyesinde 28 nefer köyde bulunan caminin tamiri ve derbend hizmeti karşılığında avarızdan muaf ve müsellemler olmalarına rağmen kendilerinden avarız, tekalif-i şakka ve devr-i selamiye adları ile para talep edilmiştir. Köy ahalisinin arzuhaline gereğince hükümet, bu gibi tekliflerin kanun ve deftere aykırı olduğu, ancak sürsat ve iştirat talebinde muaf ve gayr-i muaf halkın yükümlülüğe dahil olduğunu belirtmiştir. 20 S 1094/18.02.1683 tarihli berat: *Ali Emiri-Mehmed IV*, 7090. Kalkan kazasına bağlı üç köy Edirne camii evkafı karyelerinden olup avarızdan muaf oldukları halde köylerden avarız akçesi talep edilmiştir. 14 C 1094/10.06.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.165/1.

kaynaklanmaktadır. Ayrıca Osmanlı mali örgütlenmesi⁸⁷³ ile mali kayıtlarının defterlere işleme tarzı⁸⁷⁴ da bazı karışıklıkların ortaya çıkmasına ve suistimallere sebebiyet vermiştir. Diğer taraftan vergi toplayan memurların da halkın muhalefet ve isyanından dolayı görevlerini yapamamalarına⁸⁷⁵ yol açmış, dolayısıyla bütün bu olumsuz koşullar vergilerin zamanında ve tam olarak tahsil edilmesine mani olmuştur⁸⁷⁶.

Tablo 13: 1094/1683 Yılı Sürsatını Bedel Olarak Ödeyen Anadolu ve Rumeli Sancakları^{877*}

ANADOLU	Kaza adedi	Sürsat bedeli (akça)	ANADOLU	Kaza adedi	Sürsat bedeli (akça)	
Anadolu eyaleti	305	19.011.210	Erzurum vilayeti	16	996.050	
Aydın sancağı	19	1.618.900	Karahisar-ı şarki	"	15	517.050
Saruhan	"	13	1.287.050	Trabzon vilayeti	14	849.150
Menteşe	"	31	1.510.300	Hasha-yı Valide Sultan	9	1.178.350
Hamidili	"	21	972.870	Türkmen cemaatleri		
Suğla	"	9	1.207.900	Yeni-il Türkmenleri	-	825.000
Karasi	"	10	784.550	Haleb	-	660.000
Biga	"	8	548.350	Danişmendlü	-	495.000
Teke	"	9	534.800	Bozulus	-	825.000
Kütahya	"	24	1.207.710	Kenvenek?	-	165.000
Alanya	"	5	235.100	Diyarbakir eyaleti	28	2.201.070
Hüdavendigar	"	31	2.671.650	Şakaki cemaati	-	550.000
Kocaili	"	17	1.545.250	Karaulus cemaati	-	550.000
Karahisar-ı sahib	"	9	415.810	Toplam		33.499.020
Ankara	"	9	518.420	RUMELİ		32.622.810

⁸⁷³ Mesela, Esmehan Sultan evkafı karyelerinden olan Baltacı kışlası karyesinin ziyade-i cizye ve asıl cizyeleri Karasu kazası ile, sürsatları ise Hırsova kazası ile beraber tahsil edilmektedir. Sürsat tahsilinde karyelerin Hırsova kazası tarafından baskıya uğraması üzerine sürsat bedelleri kazadan tenzil edilerek Karasu kazasına ilhak edilmiştir. 2 R 1095/19.03.1684 tarihli arz: MAD, 8481, s.107/2.

⁸⁷⁴ Paşa sancağında Bihleşne kazası halkının avarız ve bedel-i nüzülleri mevkufat defterlerine icmal üzere kaydedildiğinden, haneler ayrı ayrı tanzim edilmemişti. Müslüman halk, 140 hane olarak kaydedilen hanelerinden 100 hanesini, mali güçleri olduğu halde hristiyan reyaya dahil ederek tamamını ödemekten kaçınmışlardı. Hristiyan halkın ise, mevcut hanelerini ödemekte zorlanırken ilave bir vergi yükü ile karşılaşacaklarından etrafa dağılmaları kaçınılmazdı. Hükümet, müslüman ve hristiyan hanelerinin ayrı ayrı tahrir edilerek deftere kaydedilmesi ve buna göre tahsilatın yapılmasını bildirdi. D.MKF, 319/101.

⁸⁷⁵ Kastamonu sancağında bazı kazalar halkının isyan durumunda olmaları ve hükümetin emrine itaat etmemeleri yüzünden avarız, nüzül ve sürsat bedelleri tahsil edilememiştir. 15 Za 1094/05.11.1683 tarihli hüküm: MAD, 3244, s.124.

⁸⁷⁶ Karaburun kazasının sürsat bedeli ahalisinin zimmetinde kalmıştı. MAD, 8481, s.186/2.

⁸⁷⁷ Tablonun hazırlanmasında MAD 4487 ve 22027 numaralı defterlerden istifade edilmiştir.

Sultanönü	"	5	260.700	Rumeli eyaleti	234	
Kangırı	"	16	430.460	Paşa sancağı	46	7.421.700
Bolu	"	37	1.979.250	Vize	"	9 868.020
Kastamonu	"	32	1.282.310	Midilli	"	3 516.400
Sivas eyaleti		75	2.283.410	Selanik	"	7 1.438.100
Sivas sancağı		22	749.110	Üsküp	"	6 1.028.300
Amasya	"	11	388.860	Köstendil	"	13 1.067.350
Çorum	"	10	201.280	Ağriboz	"	17 1.193.800
Bozok	"	9	208.850	Tırhala	"	7 2.095.900
Canik	"	19	479.160	İnebahtı	"	6 477.650
Arabgir	"	2	143.250	Silistre	"	31 2.352.790
Divriği	"	2	112.900	Niğbolu	"	14 1.971.250
Karaman eyaleti		52	3.388.950	Mora eyaleti	"	23 3.398.050
Konya sancağı		12	1.214.500	Yanya sancağı	6	962.360
Akşehir	"	4	377.950	Avlonya	"	9 813.710
Kayseriye	"	2	307.600	Delvine	"	4 462.400
Kırşehir	"	5	200.830	İlbasan	"	5 376.600
Niğde	"	9	561.190	Karlı ili	"	6 522.010
Aksaray	"	2	133.050	Ohri	"	7 613.350
İçil	"	12	241.280	Prizrin	"	4 215.100
Beyşehir	"	6	352.550	Gelibolu	"	12 1.425.850
Adana vilayeti	"	11	363.750	Çirmen	"	5 560.950
Trablus-şam	"	13	434.600	Vidin	"	6 414.800
Şam-ı şerif	"	17	1.936.200	İskenderiye	"	6 451.700
Haleb	"	15	1.533.700	Dukakin	"	6 335.250
Beynel-kırat san.	"	5	257.100	Vulçitrin	"	7 334.550
Maraş	"	4	233.300	Hasha-yı İstanbul	-	1.199.970
Malatya	"	6	307.800	Eflak vilayeti ⁸⁷⁸	-	1.650.000
Ayıntab	"	2	208.100	Boğdan vilayeti	-	1.320.000
				Genel toplam		69.091.830

⁸⁷⁸ Eflak ve Boğdan'dan tahakkuk ettirilen sürsat bedellerinin tenzil edilen miktarları alınmıştır.

4.1.4.3. Avarız akçesi: Osmanlı devleti olağanüstü durumlarda ülkenin ihtiyaç duyduğu para, mal, hizmet ve zahireyi temin edebilmek için, mevcut insan kaynaklarını belli ölçülere göre sınıflandırmış ve avarızhane adı verilen vergi birlikleri oluşturmuştur. Avarızhanelerin oluşturulmasında bölgenin zenginliği, halkın yaşayış tarzı ve mali gücü ile zamanın şartları belirleyici olmuştur. 3, 5, 10 veya 15 evli kimse bir avarızhaneyi oluşturabilirdi. Halk gücü nispetinde ala, evsat ve edna olarak devletin talep ettiği tekliflere katılırdı⁸⁷⁹. Mesela Avlonya sancağında Ergiri kasrı kazasının avarızhane miktarının belirlenmesinde her 5 kişi 2 hane⁸⁸⁰, Tırhala sancağının Yenişehir ve Velesin kazalarında her 3 kişi 1 hane ve her 6 çift 1 hane⁸⁸¹, Bolu sancağında Viranşehir kazasına bağlı Köçkez karyesinde her 4 kişi 1 hane⁸⁸² hesabı üzerinden kaydedilmişti.

Avarızhane esası üzerinden tevzi ve tahsil edilen tekliflerden biri de avarız akçesi idi. Bölgenin mali gücüne göre farklı miktarlarda toplanabiliyordu. 1093/1682 senesinde Ohri sancağında avarız akçesi 325 akçe⁸⁸³ iken, Tırhala sancağının Yenişehir ve Velesin kazalarında 350 akçe⁸⁸⁴, Mora vilayetinin çeşitli kazalarına bağlı çiftlik avarızhanelerinde 368 akçe⁸⁸⁵, Avlonya sancağının Ergiri kasrı kazasında 400 akçe⁸⁸⁶, İstanbul hasları kazasında 429 akçe⁸⁸⁷, Karasi ve Biga sancakları avarızhanelerinde ise 500 akçe⁸⁸⁸ olarak tahsil edilmiştir.

KK 1990 numaralı varidat ve masraf ruznamçesinin 1094/1683 yılı gelirlerine göre avarız, bedel-i nüzul ve kürekçiyan gelirleri 5.807.740 akçe, sürsat bedeli ise 1.173.130 akçedir. Devletin tahsilini öngördüğü gelir ile hazineye giren gelirler arasında büyük fark vardır. Ruznamçe devletin bütün gelirlerini göstermediği gibi 1094 yılına ait bedellerin bir kısmı da 1095 yılı gelirleri arasında yer almaktadır.

Avarız, nüzül ve sürsattan başka hazineye gelir olarak kaydedilen başka bedeller de bulunmakta idi. Mesela; Karasi sancağından avarız akçesi ve nüzül bedelinin yanında *bedel-i*

⁸⁷⁹ Barkan, Avarız, s.14-17.

⁸⁸⁰ 14 B 1093/19.07.1682 tarihli buyuruldu: *D.MKF*, 318/35.

⁸⁸¹ 7 R 1094/05.04.1683 tarihli buyuruldu: *D.MKF*, 321/139. Yenişehir için bk. *D.MKF*, 27528, s.7.

⁸⁸² 26 Za 1093/26.11.1682 tarihli arzuhal: *D.MKF*, 319/115.

⁸⁸³ 28 C 1093/04.07.1682 tarihli suret: *D.MKF*, 318/4.

⁸⁸⁴ *D.MKF*, 321/139.

⁸⁸⁵ *Ali Emiri-Mehmed IV*, 9398.

⁸⁸⁶ *D.MKF*, 318/35.

⁸⁸⁷ Kazanın mevcut 120 avarızhanesinden ayrıca mübaşir maaşı için her haneden 10'ar akçe ve harc-ı tersane olarak 15'er akçe tahsil edilmesi hakkında 20 Ca 1094/17.05.1683 tarihli emr-i şerif tezkiresi: *MAD*, 8481, s.157/1.

⁸⁸⁸ 29 L 1093/31.10.1682 tarihli icmal sureti: *D.MKF*, 319/71.

mütekaidin adıyla her haneden 50'şer akçe talep edilmişti⁸⁸⁹. Avarız karşılığında talep edilen başka bir hizmet ise kürekçilik idi. İhtiyaç durumuna göre aynı veya bedel olarak talep edilebilirdi. Nitekim Bolu ve Kastamonu sancağındaki kazalardan *kürekçi bedeli* olarak her haneden 500 akçe, *bedel-i muavenet* adıyla da her haneden 80 akçe tahsil edilmiştir⁸⁹⁰.

4.1.4.4. Bedel-i züema ve erbab-ı timar: Timar sisteminin yavaş yavaş önemini kaybetmesiyle timarlı sipahilerden beklenen aynı hizmet bedele dönüştürülmüştür. Buna göre timarlı sipahi sefere gitmek yerine bedel ödemekle mükellef tutulmuştur. Bedel-i züema da aynı cins bir vergidir. 1094 ruznamçesinde bedel-i züema ve erbab-ı timar olarak 1.611.300 akçe gelir mevcuttur. Bu gelirin 118.800 akçesi 1093/1682 yılı Anadolu eyaletinin zeamet ve timar bedellerine, 1.492.500 akçesi 1088, 1089 yılı Maraş eyalet-i timar bedellerine aittir.

4.1.4.5. Ordu bedeli: Sefer masraflarının karşılanmasına yönelik bir başka uygulama ise ordu akçesi toplanmasıdır. Ancak bu uygulama zaman zaman eyaletteki valilerin seferi bahane ederek halktan haksız kazanç elde etmelerine de sebep olmuştur. Olağan hale gelen ve her eyaletten toplanan ordu akçesi 1683 seferinde de toplanmıştır. Mesela; sefer sırasında Konya halkı, Karaman valisine öteden beri ödedikleri 1.000 guruş ordu akçesi yerine 3.000 guruş ödemek zorunda kaldılar. Valinin halktan fazla para toplaması şikayete konu olmuş ve durumun düzeltilmesi istenmiştir⁸⁹¹. Sadece halktan değil ehl-i hiref denilen meslek erbabından da ordu akçesi toplanmıştır. Sefer sırasında çadır açarak ordunun çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan ve orducu adı verilen esnafın sermaye temin edebilmesi için ait oldukları esnaf grubundan ordu akçesi toplanıyordu⁸⁹². Viyana seferi sırasında ise donanma masraflarını karşılamak üzere Filibe, Sofya, Üsküp, Selanik, Tırhala, Yenişehir ve Siroz gibi şehirlerde oturan ehl-i hireften ordu akçesi tahsil edilmiştir⁸⁹³.

⁸⁸⁹ Aynı yer.

⁸⁹⁰ *D.MKF*, 319/67, 134.

⁸⁹¹ Karaman valisi Mehmed Paşa, ordu akçesi adıyla 3.000 guruştan başka kapı harcı olarak 800 guruş, sarrafiye ve haramiye olarak 262.5 guruş ve tuğ akçesi olarak 100 guruş olmak üzere toplam 4162.5 guruşu halkın muhtarından zorla tahsil etmiştir. 24 C 1094/20.06.1683 tarihli hüccet: *D.BŞM*, 660/31.

⁸⁹² Tabakoğlu, s.275-276.

⁸⁹³ Ordu akçesinin toplanma sebebi "...derya yüzüne çıkacak donanma-yı hümâyünüm mühimmatıçün külli hazine tedariği emr-i mühim olmağın" şeklinde açıklanmıştır. Bahsedilen şehirlerden 1094/1683 senesi için alınan ordu akçesi 940.000 akçe (8545.5 esedi guruş) idi. 4 N 1093/06.09.1682 tarihli hüküm: *MAD*, 8481, s.33/3.

4.1.5. Haleb muhassıllık akçesi: Haleb ve tevabiisinin 1094 gelirleri arasında 1093 senesine ait 3.845.360 akçelik geliri mevcuttur.

4.1.6. Cizye: Osmanlı Devleti'nde cizye yerleşik olan gayr-i müslimlerin erkeklerinden alınan şeri bir vergidir. Dolayısıyla rahipler, baliğ olmayan çocuklar, kadınlar, iş yapamaz durumda olanlarda devlet hizmetinde çalışan aileler cizyeden muaf tutulurdu. Bölgeye göre miktarları değişen cizye başlangıçta ala, evsat ve edna şeklinde tahsil edilirken daha sonra hane hesabı üzerinden toplanmıştır⁸⁹⁴. KK 1990 numaralı varidat ve masraf ruznamçesinde cizye gelirleri 1.547.160 akçedir.

4.1.7. Pişkeş: Vezirlerin, defterdar ve Yeniçeri ağasının *Radışaha* her sene sundukları hediye manasına gelir. Ruznamçede ise İstanbul ve tevabiisi ermeni ve rum patriklerinin pişkeş akçesi olarak hazineye ödedikleri miktar 781.600 akçedir⁸⁹⁵. Hazineye giren bir başka pişkeş ise Zulkadriye kazalarından gelen 600 akçedir.

4.1.8. Mahsul akçesi: Ruznamçede sadece Bolu sancağının mahsul akçesi bulunmaktadır. Sancağın 1088, 89 ve 90 senelerine ait 1.154.980 akçe geliri mevcuttur. Ayrıca aynı sancağın *akçe-yi nezaret* adıyla 1094 senesine ait 251.880 akçe geliri vardır.

4.1.9. Esedi gurus karşılığı akçenin hazineye dahili: 1094 yılı gelirlerinin 552.000 akçesi esedi gurus olarak hazineye intikal eden paradan elde edilen gelirdir.

4.1.10. Muhallefat: Ölen bir kimsenin geride bıraktığı mal manasına gelir. Ruznamçede 1094 senesi gelirleri arasında muhallefat olarak hazineye intikal eden gelirlerin toplamı 242.673 akçedir.

4.1.11. Diğer: Hazinesinin diğer gelirleri arasında irsaliye, mahsul-ı rüsum, zahire satışından elde edilen para (baha-yı hinta), peşin olarak alınan kiralar (icare-i muaccele), çeltik işletmesinden gelen paralar bulunmaktadır. Bu gelirlerin toplamı 1.552.942 akçedir.

⁸⁹⁴ Tabakoğlu, s.136-137; Ertuş, a.g.t., s.226.

4.2. 1683 SEFERİ'NİN GİDERLERİ

1683 Viyana seferine ait sefer masraflarını içeren bir sefer ruznamçesi olmamakla birlikte, seferin gerçekleştiği zaman dilimini de kapsayan ve Edirne, Filibe, Sofya, Yagodina, Belgrad menzillerinden Beç (Viyana) kalesine kadar ordunun sefer yürüyüşü boyunca hazinenin gelir ve giderini ihtiva eden bir irad ve masraf defteri bulunmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğu'nda 6105 numarada "İrad ve masraf defteri" adıyla kayıtlı olan bu defterin bir Rikâb Ruznamçesi olduğu ifade edilmektedir. Defterdeki irad ve masraf kayıtları, birer haftalık periyodlar halinde Gurre-i Muharrem 1093/10.01.1682 tarihinden başlamak üzere 6 Muharrem 1095/25 Aralık 1683 tarihine kadar devam etmektedir. Bu tarihin hemen yanına Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın merhum olduğuna dair bir kayıt düşülmüştür.

Defter 2 yıllık bir zaman diliminin irad ve masraf kayıtlarını içermekle birlikte burada sadece Viyana seferinin gerçekleştiği 1094/1683 yılının gelir ve giderleri değerlendirmeye alınmıştır. Dolayısıyla ordunun Edirne kışlağında bulunduğu Gurre-i Muharrem 1094/31.12.1682 tarihinden 25 Zilhicce 1094/15.12.1683 tarihine kadar gelir ve gider hesapları incelenmiştir.

Defterdeki gelir ve gider hesapları iki ana başlık altında kaydedilmiştir. El-irad başlığı altında an-nukud ve an iradü'l-masraf şeklinde gelirler bölümü; Asl-ı masraf başlığı altında ise an-nukud ve an iradü'l-masraf şeklinde giderler bölümü yer almaktadır. Giderler bölümünde ayrıca masrafların hangi harcama gruplarına yapıldığını gösteren "mevacibat", "teslimat" ve "ihracat" adıyla üç ana grup bulunmaktadır. Haftalık gelir ve giderler "minha" başlığı altında ayrı ayrı toplanarak toplam gelir-gider ortaya çıkarılmıştır⁸⁹⁶.

Hazineye giren meblağlar "irad", çıkan meblağlar "masraf", girip çıktığı varsayılan meblağlar da "irad-masraf" veya "mahsub" olarak belirtilirdi⁸⁹⁷. Bu defterde de "irad-masraf" hem gelir hem de gider kısmında gösterilmiş ve toplama ayrı ayrı ilave edilmiştir.

⁸⁹⁵ "an tahvîl-i an akçe-yi patrik-i rumiyan-ı İstanbul ve tevabiha an vacib sene 94 bera-yı pişkeş bera-yı ba-emr-i şerif-i alişan havale-şude.... akçe: 36.000" KK, 1990, s.11.

⁸⁹⁶ Defterin içeriği ve gelir-gider hesapları üzerinde yapılan bir çalışma için bk: Y.Doç. Dr. Mehmet İnbaşı, "II. Viyana Seferi'nde Edirne'den Viyana'ya Kadar Menziller ve Yapılan Masraflar", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, s.171-180.

⁸⁹⁷ Halil Sahillioğlu, *1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Hazine Gelir ve Gideri* (VIII. Türk Tarih Kongresi II. Ciltten ayrı basım), Ankara 1981, s.1391-1392.

Ruznamçe defterinde bir husus daha dikkati çekmektedir. O da tarihlerin yanına düşülen kayıtlar ile ordunun hangi tarihlerde hangi menzillerde konakladığına işaret edilmesidir.

Deftere göre 1094/1683 yılı gelir-gider hesapları şu şekildeydi:

Tablo 14: MAD 6105 Numaralı Ruznamçeye Göre 1094/1683
Yılı Gelir-Gider Dağılımı

Tarih	İrad			Masraf		
	Nüküd	İrad-Masraf	Toplam	Nüküd	İrad-Masraf	Toplam
Gurre-i M 1094 / 31.12.1682	3.669.638	14.657.959	18.326.597	832.698	14.657.959	15.490.657
11 M 1094 / 10.01.1683	10.464.880	14.379.149	24.844.029	1.226.910	14.379.139	15.606.049
20 M 1094 / 19.01.1683	1.522.720	15.475.672	16.998.392	1.409.432	15.475.672	16.885.104
27 M 1094 / 26.01.1683	1.823.410	3.518.729	5.342.139	382.091	3.518.729	3.900.820
2 S 1094 / 31.01.1683	5.305.183	4.200.211	9.505.394	8.100.444	4.200.211	12.300.655
9 S 1094 / 07.02.1683	6.221.856	7.959.571	14.181.427	1.880.647	7.959.571	9.840.218
12 S 1094 / 10.02.1683	8.286.040	4.950.966	13.237.006	8.594.034	4.950.966	13.545.000
20 S 1094 / 18.02.1683	7.623.176	12.076.505	19.699.681	4.883.395	12.076.505	16.959.900
Gurre-i Ra 1094 / 28.02.1683	960.325	1.591.102	2.551.427	18.503.967	1.591.102	20.095.069
7 Ra 1094 / 06.03.1683	2.905.199	4.501.282	7.406.481	11.469.236	4.501.282	15.970.518
15 Ra 1094 / 14.03.1683	18.734.498	28.052.005	46.786.503	11.018.503	28.052.005	39.070.508
23 Ra 1094 / 22.03.1683	40.906.939	20.786.448	61.693.387	18.294.870	20.786.448	39.081.318
2 R 1094 / 31.03.1683	3.800.927	18.669.257	22.470.184	12.121.614	18.669.257	30.790.871
12 R 1094 / 10.04.1683	287.014	10.586.044	10.873.058	4.469.791	10.576.044	15.045.835
20 R 1094 / 18.04.1683	58.740.955	6.870.605	65.611.560	3.816.261	6.870.605	10.686.866
29 R 1094 / 27.04.1683	231.600	4.599.466	4.831.066	1.387.536	4.599.466	5.987.002
6 Ca 1094 / 03.05.1683	1.351.612	4.527.703	5.879.315	1.549.816	4.527.703	6.077.519
14 Ca 1094 / 11.05.1683	15.252.919	14.879.738	30.132.657	13.324.506	14.879.738	28.204.244
18 Ca 1094 / 15.05.1683	93.501.939	95.087.784	188.589.723	31.252.991	95.087.784	126.340.775

9 C 1094 / 05.06.1683	9.427.525	7.359.776	16.787.301	7.929.384	7.359.776	15.289.160
17 C 1094 / 13.06.1683	267.100	6.761.920	7.029.020	1.768.170	6.761.920	8.530.090
Gurre-i B 1094 / 26.06.1683	2.794.800	4.596.513	7.391.313	29.711.866	4.596.513	34.308.379
19 B 1094 / 14.07.1683	100.000	-	100.000	1.669.254	-	1.669.254
2 Ş 1094 / 27.07.1683	1.488.676	748.818	2.237.494	17.989.449	748.818	18.738.267
10 Ş 1094 / 04.08.1683	-	90.802	90.802	6.459.718	90.802	6.550.520
18 Ş 1094 / 12.08.1683	1.443.053	1.863.261	3.306.314	54.806.442	1.863.261	56.669.703
Gurre-i N 1094 / 24.08.1683	223.320	4.530.212	4.753.532	3.523.686	4.530.212	8.053.898
9 N 1094 / 01.09.1683	15.710.620	7.723.229	23.433.849	19.708.791	7.723.229	27.432.020
12 N 1094 / 04.09.1683	273.840	7.072.959	7.346.799	272.079	7.072.959	7.345.038
Selh-i N 1094 / 22.09.1683	1.849.780	-	1.849.780	1.507.500	50.000	1.557.500
8 L 1094 / 30.09.1683	2.027.080	120.004	2.147.084	2.074.810	120.004	2.194.814
17 L 1094 / 09.10.1683	98.620	630.474	729.094	390.852	630.474	1.021.326
22 L 1094 / 14.10.1683	2.776.620	1.465.733	4.242.353	2.156.976	1.465.733	3.622.709
28 L 1094 / 20.10.1683	1.732.200	-	1.732.200	1.663.600	50.000	1.713.600
4 Za 1094 / 25.10.1683	522.360	-	522.360	907.408	50.000	957.408
19 Za 1094 / 09.11.1683	479.400	5.040	484.440	633.791	5.040	638.831
28 Za 1094 / 18.11.1683	28.925.334	911.783	29.837.117	1.393.532	911.783	2.305.315
4 Z 1094 / 24.11.1683	-	257.959	257.959	50.000	257.953	307.953
8 Z 1094 / 28.11.1683	852.709	19.727.936	20.580.645	3.793.231	19.727.936	23.521.167
17 Z 1094 / 07.12.1683	23.794.448	4.979.877	28.774.325	5.791.174	4.979.877	10.771.051
25 Z 1094 / 15.12.1683	50.000	2.289.948	2.339.948	50.000	2.289.948	2.339.948
Toplam	376.428.315	358.506.440	734.984.755	318.779.455	358.656.514	677.435.969

Sefer sırasında tutulan ruznamçeye göre en fazla gelir ve giderin Cemaziyelevvel ayında vuku bulduğu görülmektedir. Muharrem, Safer, Rebiülevvel, Rebiülahır, Cemaziyelevvel, Şevval, Zilka'de ve Zilhicce aylarında gelir masrafa göre daha fazlaydı. Cemaziyelevvel ayından itibaren Receb, Şaban ve Ramazan aylarında yani Viyana muhasarasının devam ettiği aylarda masrafların gelirlere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Sefer sırasında ruznamçe defterinde hazinenin 734.984.755 akçe gelirine karşılık 677.435.969 akçe gideri bulunmaktadır.

Ruznamçede gelir ve gider kalemleri hakkında ayrıntılı açıklamalar yer almamaktadır. Devletin gelir gruplarının neler olduğu ve hangi miktarlar üzerinden hazineye dahil olduğu belli değildir. Sadece alt alta sütunlar halinde gelir öbeklerine yer verilmiştir. Giderler kısmında ise mevacibat, teslimat ve ihracat adlarıyla üç ana başlık bulunmakta, ayrıntıya yine tesadüf edilmemektedir. Ruznamçe defterinde ayrıca hangi masraf kalemine dahil olduğu belli olmayan bir takım harcamalar da mevcuttur. Bunlar nakit harcamalarda toplam içerisinde 100.000 akçe, irad-masraf karşılığı yapılan harcamalarda ise 1.093.467 akçe olmak üzere 1.193.467 akçedir. Bu harcamadan sadece 5040 akçesinin baha-yı hınta için yapıldığı açıklaması vardır.

Tablo 15 : MAD 6105 Numaralı Ruznamçeye Göre 1094/1683
Yılı Gider Dağılımı

Tarih	MASRAF											Genel toplam
	NUKÜD					İRAD-MASRAF						
	Mevacib	Teslimat	İhracat	Toplam	Mevacib	Teslimat	İhracat	Toplam	İhracat	Toplam		
Gurre-i M 1094 / 31.12.1682	156.998	-	675.700	832.698	2.480.402	60.241	12.117.316	14.657.959	15.490.657			
11 M 1094 / 10.01.1683	-	-	1.226.910	1.226.910	9.644.124	13.132	4.721.883	14.379.139	15.606.049			
20 M 1094 / 19.01.1683	-	99.162	1.310.270	1.409.432	1.127.064	7.767.469	6.581.139	15.475.672	16.885.104			
27 M 1094/ 26.01.1683	-	-	382.091	382.091	2.915.281	90.748	512.700	3.518.729	3.900.820			
2 S 1094 / 31.01.1683	103.964	6.937.200	1.059.280	8.100.444	886.404	-	3.313.807	4.200.211	12.300.655			
9 S 1094 / 07.02.1683	85.598	-	1.795.049	1.880.647	905.886	278.502	6.775.183	7.959.571	9.840.218			
12 S 1094 / 10.02.1683	1.018.749	897.231	6.678.054	8.594.034	3.723.646	40.000	1.187.320	4.950.966	13.545.000			
20 S 1094 / 18.02.1683	928.302	514.314	3.440.779	4.883.395	2.903.428	2.264.479	6.908.598	12.076.505	16.959.900			
Gurre-i Ra 1094 / 28.02.1683	1.993.173	3.514.626	12.996.168	18.503.967	107.968	397.576	1.085.558	1.591.102	20.095.069			
7 Ra 1094 / 06.03.1683	8.537.240	83.476	2.848.520	11.469.236	2.824.890	1.050.192	626.200	4.501.282	15.970.518			
15 Ra 1094 / 14.03.1683	4.350	4.727.038	6.287.115	11.018.503	2.484.740	18.486.137	7.081.128	28.052.005	39.070.508			
23 Ra 1094 / 22.03.1683	705.787	7.287.807	10.301.276	18.294.870	14.863.138	91.564	5.831.746	20.786.448	39.081.318			
2 R 1094 / 31.03.1683	3.778.384	5.584.294	2.788.936	12.151.614	2.668.641	6.227.068	9.773.548	18.669.257	30.820.871			
12 R 1094 / 10.04.1683	34.050	406.841	4.028.900	4.469.791	3.609.078	5.219.030	1.757.936	10.586.044	15.055.835			
20 R 1094 / 18.04.1683	498.023	3.318.238	-	3.816.261	3.828.218	175.160	2.867.227	6.870.605	10.686.866			
29 R 1094 / 27.04.1683	15.000	1.352.536	-	1.367.536	3.230.896	1.368.570	-	4.599.466	5.967.002			
6 Ca 1094 / 03.05.1683	97.150	226.392	1.225.274	1.548.816	482.748	8.000	4.036.955	4.527.703	6.076.519			
14 Ca 1094 / 11.05.1683	4.542	2.513.400	10.806.564	13.324.506	288.988	12.858.575	1.732.175	14.879.738	28.204.244			
18 Ca 1094 / 15.05.1683	1.142.322	5.259.404	24.851.265	31.252.991	745.768	689.000	93.653.016	95.087.784	126.340.775			
9 C 1094 / 05.06.1683	223.639	2.000.000	5.705.745	7.929.384	4.157.942	1.000.000	2.201.834	7.359.776	15.289.160			
17 C 1094 / 13.06.1683	-	240.000	1.528.170	1.768.170	25.311	-	6.736.609	6.761.920	8.530.090			

Tarih	MASRAF												Genel toplam
	NUKÜD						İRAD-MASRAF						
	Mevacib	Teslimat	İhracat	Toplam	Mevacib	Teslimat	İhracat	Toplam	Mevacib	Teslimat	İhracat	Toplam	
Gurre-i B 1094 / 26.06.1683	6.233.936	21.850.000	1.627.930	29.711.866	3.879.128	717.385	-	4.596.513	34.308.379				
19 B 1094 / 14.07.1683	-	846.708	822.546	1.669.254	-	-	-	-	1.669.254				1.669.254
2 Ş 1094 / 27.07.1683	3.009	3.720.000	14.266.440	17.989.449	502.502	-	246.316	748.818	18.738.267				
10 Ş 1094 / 04.08.1683	305.501	131.124	6.023.093	6.459.718	72.568	-	18.234	90.802	6.550.520				
18 Ş 1094 / 12.08.1683	41.994.649	3.302.915	9.508.878	54.806.442	1.533.300	329.961	-	1.863.261	56.669.703				
Gurre-i N 1094 / 24.08.1683	763.310	2.760.376	-	3.523.686	692.366	3.112.725	725.121	4.530.212	8.053.898				
9 N 1094 / 01.09.1683	1.748.960	6.314.600	11.645.231	19.708.791	57.340	1.002.596	6.663.293	7.723.229	27.432.020				
12 N 1094 / 04.09.1683	7.079	265.000	-	272.079	455.242	6.573.852	43.865	7.072.959	7.345.038				
Selh-i N 1094 / 22.09.1683	-	720.000	787.500	1.507.500	-	-	-	-	1.507.500				
8 L 1094 / 30.09.1683	4.779	380.000	690.031	1.074.810	120.004	-	-	120.004	1.194.814				
17 L 1094 / 09.10.1683	27.435	60.000	303.417	390.852	-	-	-	630.474	1.021.326				
22 L 1094 / 14.10.1683	581.976	1.575.000	-	2.156.976	220.718	1.245.015	-	1.465.733	3.622.709				
28 L 1094 / 20.10.1683	1.416.000	247.600	-	1.663.600	-	-	-	-	1.663.600				
4 Za 1094 / 25.10.1683	680.000	227.408	-	907.408	-	-	-	-	907.408				
19 Za 1094 / 09.11.1683	264.261	369.530	-	633.791	-	-	5.040	5.040	638.831				
28 Za 1094 / 18.11.1683	73.455	1.320.077	-	1.393.532	493.830	417.953	-	911.783	2.305.315				
4 Z 1094 / 24.11.1683	-	-	-	-	-	-	-	257.953	257.953				
8 Z 1094 / 28.11.1683	321.609	8.550	3.463.072	3.793.231	1.541.740	16.728.800	1.457.396	19.727.936	23.521.167				
17 Z 1094 / 07.12.1683	30.444	25.200	5.735.530	5.791.174	1.912.197	3.000.000	67.680	4.979.877	10.771.051				
25 Z 1094 / 15.12.1683	-	-	-	-	1.567.708	-	722.240	2.289.948	2.289.948				
Toplam	73.783.674	93.714.877	154.809.734	326.653.935	75.953.204	91.210.630	189.461.063	357.513.324	684.167.259				

Tablo 16: MAD 6105 Numaralı Ruznamçeye Göre 1094/1683 Yılı'nın Aylık Mevacib, Teslimat ve İhracat Masrafları Dağılımı (Nukud+İrad-masraf)

Tarih	Mevacib	Teslimat	İhracat	Toplam
Muharrem	16.323.869	8.030.752	27.528.009	51.882.630
Safer	10.555.977	10.931.726	31.158.070	52.645.773
Rebiülevvel	31.521.286	35.638.416	47.057.711	114.217.413
Rebiülâhır	17.662.290	23.651.737	21.216.547	62.530.574
Cemaziyelevvvel	2.761.518	21.554.771	136.305.249	160.621.538
Cemaziyelâhır	4.406.892	3.240.000	16.172.358	23.819.250
Recep	10.113.064	23.414.093	2.450.476	35.977.633
Şaban	44.411.529	7.484.000	30.062.961	81.958.490
Ramazan	3.724.297	25.249.149	19.865.010	48.838.456
Şevval	2.370.912	3.507.615	993.448	6.871.975
Zilkade	1.511.546	2.334.968	-	3.846.514
Zilhicce	5.373.698	19.762.550	11.445.918	36.582.166
TOPLAM	150.736.878	184.799.777	344.255.757	679.792.412

1094/1683 yılı içinde mevacib ödemeleri için 150.736.878 akçe; masraflar grubunun ikinci kalemi olan teslimata 184.799.777 akçe; üçüncü kalem olan ihracat kalemine 344.255.757 akçe harcama yapılmıştır. Buna göre en fazla harcama ihracat kaleminde. İkinci harcama grubunu teslimat ve üçüncüyü mevacib ödemeleri oluşturmaktadır.

MAD 6105 numaralı irad ve masraf ruznamçesinin sadece rakamsal dökümler olarak kaydettiği hazinenin gelir ve giderleri hakkında ayrıntılı bilgiler, başka defterler vasıtasıyla tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu defterlerden biri hazinenin 1094-1095/1683-84 giderlerini ihtiva eden KK 1992 numarada kayıtlı masraf ruznamçesidir. Ruznamçenin 2.sayfası şöyle başlamaktadır: “Defter-i mesârif-i rûznâmçe-i hümayûn-ı Devlet-i Aliyye-yi Osmaniye ve saltanat-ı celiyye-yi Sultanîyye hamd ü ani'l-afât ve'l-kalem der zaman-ı sadrî'l-vüzerâ..... sadrazam ve ....muazzam Hazret-i Mustafa Paşa edamallahu teala ve iclalehu ve be-kalem-i Hazret-i Hasan Efendi defterdar-ı şikk-ı evvel ve be-marifet-i seyyidü'l-hac Mustafa Efendi ruznâmçe-i evvel-i Hzâne-i Amire el-vakı an gurre-i Muharremi'l-haram der sene 1094 ila”.

Defterdeki kayıtlar ortalama birer haftalık aralıklarla tutulmuştur. Masraflar mevacib giderleri başta olmak üzere emine teslim edilen meblağların yer aldığı teslimât (nüzul, ganem, cev, peksimed, İstanbul Harc-ı Hassa emini vs.), hilât ve çeşitli kumaşların satın alındığı mübayaat, inâm, adet, edâ-yı düyûn, salyane, zahire ve hayvan ıştırısı , yük hayvanı ve araba kiralrı, tamir masrafları vs. gibi çeşitli gruplara ayrılmıştır. Defterde haftalık masraf dökümlerinin tamamlanmasından sonra toplam yapılmış, masrafların nakit ve irad-masraf (gelir-gider) olarak ayrı ayrı toplamlarına da yer verilmiştir. Bununla birlikte ruznamçe defterindeki masraf gruplarına dayanarak Osmanlı Devleti'nin 1683'teki seferinin finansmanını ortaya koymak mümkün değildir. Masraf gruplarında seferle ilgili olmayan ve doğrudan seferle ilişkilendirilemeyen pek çok harcama bulunmaktadır. Seferle ilgili olan veya ilgili olması muhtemel maddelerin defterden tek tek ayıklanması sağlıklı bir çalışmanın yöntemi olmamakla birlikte bazı harcama gruplarının sadece seferle ilgili olması, bazılarının da sefer dolayısıyla yoğunluk kazanması dikkati çekmiş ve yapılan tasnif sonunda masraf ruznamçesinin sefer ağırlıklı bir ruznamçe olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 17: KK 1992 numaralı masraf ruznamçesine göre 1094/1683 yılının aylık gider tutarları

Tarih	Toplam	Nakit	İrad-masraf
Muharrem 1094	51.882.630	3.851.131	48.031.499
Safer "	52.645.863	23.458.520	29.187.343
Rebitülevvel "	114.217.413	59.286.576	54.930.837
Rebitülâhır "	61.530.574	21.805.202	39.725.372
Cemaziyelevvel "	160.621.538	46.126.313	114.495.225
Cemaziyelâhır "	23.819.250	9.697.554	14.121.696
Receb "	34.308.879	31.381.120	2.927.759
Şaban "	81.958.490	79.255.609	2.702.881
Ramazan "	58.717.653	40.898.783	17.818.870
Şevval "	6.838.849	6.286.318	552.531
Zilkade "	2.949.146	2.934.731	14.415
Zilhicce "	34.292.218	9.584.405	24.707.813
TOPLAM	683.782.503	334.566.262	349.216.241

Tablo 18: KK 1992 numaralı masraf ruznamçesine göre 1094/1683 yılı harcama alanları ile bu harcamaların seferle ilgili tutarları ve yüzdeleri

Harcama alanı	Toplam	Sefer ile ilgili tutar	yüzdesi
Teslimat	200.438.193	98.601.598	%49,2
<i>Serkassaban-ı hassa</i>	35.782.600	35.532.600	%99,3
<i>Emin-i Matbah-ı Amire</i>	33.625.716	25.875.612	%77
<i>Emin-i cev</i>	30.019.094	4.866.181	%16
<i>Emin-i nüzul</i>	27.219.430	27.219.430	%100
<i>Emin-i Harc-ı Hassa-yı İstanbul</i>	24.216.048	1.225.775	%5
<i>Emini-i Tersane-yi Amire</i>	7.690.165	-	-
<i>Sermehteran-ı Hayme-i Hassa</i>	3.882.000	3.882.000	%100
<i>Ağa-yı İstanbul</i>	816.000	-	-
<i>Katib-i fodula</i>	25.125.000	-	-
<i>İstikraz</i>	12.062.140	-	-
Mevacib	171.035.472	171.035.472	%100
Eda-yı Akçe	98.673.533	90.000.000	%91,2
Zahire bahası	58.304.946	42.654.345	%73,2
Yük hayvanı kiralrı	31.735.243	28.292.888	%89,2
Mübayaat	23.661.895	1.063.800	%4,5
Salyane	23.133.830	23.133.830	%100
Bargir, camus, esteran iştirası	13.530.800	13.458.800	%99,5
Araba kiralrı	11.816.775	11.743.325	%99,4
Neccar, beldar, laağımıcı, ırgad ücretleri	11.397.091	11.397.091	%100
İrsaliye	8.475.000	7.200.000	%85
Zarar-ı lahm ve zahire-baha	6.387.328	6.387.328	%100
Cebhane mühimmat masrafları	6.365.593	4.916.608	%77,2
Sefine navulları	4.178.790	4.111.000	%98,4
İnamat	2.518.434	2.398.434	%95,2
Şayka binası	1.636.000	1.636.000	%100
Harcırah	1.520.420	1.073.420	%70,6
İmdad-ı menzil	1.456.838	1.456.838	%100
Köprü tamiri	1.093.256	903.956	%82,7
Kale tamiri	759.600	360.000	%47,4
Adet	193.860	193.860	%100
Diğer	80.091.575	23.842.052	%29,8
TOPLAM	758.404.472	545.860.645	%72

4.2.1. Teslimât: Masraf ruznamçesinin en büyük harcama grubunu bu kalem oluşturmaktadır. 179.742.429 akçelik harcamanın 98.888.591 akçesi sefer ile ilgili harcamalardır. Emin adı verilen görevlilere teslim edilen bu meblağlar çok çeşitli kalemlere tahsis edilmiştir:

Emin-i cev bargirlerin semer, nal ve çivisinin temini ve nakli, deve ve bargir iştirası, develerin arpa, saman ve ot ihtiyaçları, deve sarbanlarının iaşelerinin temini, koçu arabalarına koşulacak bargirlerin satın alınması, çayırkların biçilmesi ve arabacıların ücretlerinin ödenmesi, İstabl-ı Amire'nin ihtiyaçlarına;

İstanbul harc-ı hassa emini çeşitli tamir işleri, mevacib ödemesi, sarayların her türlü ihtiyaçları, otağ-ı hümayûn mühimmatının temini, et satın alınması, araba ücretlerinin ödenmesine, Harem-i Hümayun ve Darüssaade ağalarının ihtiyaçlarına;

Matbah-ı Amire emini matbah mühimmatı (pirinç, kahve, şeker, sade yağ...), fırın-ı has ihtiyaçları, yük hayvanı ve arabacı ücretleri ve çalışanlarının nafakalarına,

Serkassaban-ı hassa koyun iştirası ve koyun ile ilgili bütün işlere;

Emin-i nüzül arpa, un, saman, odun, ot iştirası, ekmek bahalarının ödenmesine;

Emin-i Tersane-i Amire donanma mühimmatının teminine, sefine navullarının ödenmesine, *Radîşaha* ait sandal ve kayıkların ihtiyaçlarına, esirlerin iaşelerinin teminine;

Ser mehteran-ı hayme-i hassa otağ-ı hümayun mühimmatının temini, ocaklar için çerge, çadır ve mutfak iştirasına nezaret ederdi.

Görüldüğü gibi eminlerin yaptıkları işler bir çok konuda aynılık ve benzerlik gösterebiliyordu.

Teslim başlığı altında ayrıca seferle ilgili tutara dahil olmayan istikrazlar bulunmaktadır. İstikraz devletin borçlanmasını ifade eden bir tabirdir. Ruznamçede “bera-yı istikraz-ı hazine-i amire” adıyla devletin borcunu eda amacıyla çeşitli şahıslara teslim ettiği meblağlar mevcuttur. Bu meblağların toplamı 12.062.140 akçedir.

4.2.2. Mevacib: Teslimattan sonra ikinci büyük harcama kalemini oluşturan mevacib ödemeleri barış ve savaş ortamına göre değişmediğinden sefer ile ilgili tutar bölümüne aynen alınmıştır. Kapıkulu ordusu, kalelerde görevli yeniçeri ve diğer ocak mensupları ile saray görevlilerine ödenen toplam mevacib tutarı ruznamçeye göre 171.035.472 akçedir. Aynı

ruznamçe vasıtasıyla yeniçeri ve diğer ocak mensuplarını öğrenmek mümkündür. Buna göre 1683'te yeniçeri mevcudu 25.529'dur. Dört bölük halkından olan ulufeciyan-ı yemin 828, ulufeciyan-ı yesar 928, gureba-yı yemin 612, gureba-yı yesar ise 650 mevcuda sahiptir⁸⁹⁸.

4.2.3. Edâ-yı akçe: Devletin sıkıntı ve darlık karşısında çeşitli kimselerden aldığı borçların geri ödemesini ifade eden bir tabirdir. 1094 ruznamçesine göre 98.673.533 akçe borç ödemesi yapılmıştır. Bu tutarın 90.000.000 akçesi sefere aittir. Viyana seferi sırasında artan masrafları karşılamak amacıyla Enderun hazinesinden borç olarak alınan 1500 keselik esedi guruş (90.000.000 akçe) geri ödenmiştir⁸⁹⁹.

4.2.4. Zahire bahası: Zahire denilince oldukça geniş kapsamlı bir daire oluşmaktadır. Yiyecek olarak ekmek, et, buğday, pirinç, yağ, un; hayvan yemi olarak arpa, saman ve ot; yakacak olarak odun bu daire içinde yer almaktadır. Dolayısıyla bu yiyecek ve ihtiyaç malzemelerine sarfedilen meblağlar da büyük rakamlara ulaşmaktadır. Buna göre zahireye 58.304.946 akçe sarfedilmiş olup bununun 42.654.345 akçesini seferle ilgili harcamalar oluşturmaktadır. Bu meblağın içinde ordu iaşesi için satın alınan zahirenin bahaları, Orta Macaristan kralı Tököli İmre ve elçileri ile Avusturya elçileri ve kapı kethüdalarına, çeşitli kalelelerde bulunan esirlere, Hayme-i Hassa mehterlerine, ordu-yı hümâyûn münadilerine, top arabacılarına, sarbanlara nafaka-baha adıyla iaşeleri için para bulunmaktadır

4.2.5. Yük hayvanlarının kiralari: 1683 seferi sırasında lüzumlu mühimmatın muhasara bölgesine ulaştırılmasında arabaların yanı sıra deve, at ve katırdan da yararlanılmıştır. Miriye ait ve kiralanan yük hayvanları ile savaş mühimmatı (barut, kükürt, fitil vs.)⁹⁰⁰, Hazine-i Amire ve otağ-ı hümâyûn mühimmatı⁹⁰¹, Mısır'dan gelen askerler⁹⁰²,

⁸⁹⁸ KK, 1992, s.22, 34.

⁸⁹⁹ KK, 1992, s.48.

⁹⁰⁰ "ücret-i şütürân-ı mükariyan bera-yı nakl-i barut-ı Selanik an Selanik ila Belgrad el-vakı Z 1093..." akçe:432.000 KK, 1992, s.68.

⁹⁰¹ "ücret-i şütürân-ı miri bera-yı tahmil-i bazı mühimmat-ı Hazine-i Amire ve Otağ-ı Hümâyûn an Edirne ila Belgrad der sefer-i hümâyûn el-vakı 94..." şütürân (mehar):240x7 esedi guruş=1680=201.600 akçe KK, 1992, s.49.

⁹⁰² "kiraya-yı şütürân-ı Bozulus bera-yı lazime-i asakir-i Mısır an menzil-i Belgrad... 16 C 1094..." akçe:72.000 KK, 1992, s.62.

yeniçeri, cebeci, topçu gibi kapıkulu askerleri ve eşyaları⁹⁰³ sefer bölgesine nakledilmiştir. Ağır yük naklinde kullanılan develer genellikle Türkmen cemaatlerinden temin edilmiştir. Yük hayvanlarının sahiplerine kira ücreti olarak 31.735.243 akçe ödenmiştir. Bu miktarın 28.292.888 akçesi seferde istihdam edilen hayvanların ücretlerine aittir.

4.2.6. Mübâya‘at: Hil‘at, çeşitli kumaşlar, değerli kılıç ve mücevherler için yapılan harcamalar bu grup altında yer almaktadır. Masraf ruznamçesine göre devlet bir yıl içinde hil‘at ve çeşitli kumaşlara 23.661.895 akçe sarfiyatta bulunmuştur. Mübayaat bölümünde sefer ile ilgili açık tek kayıta yer alan harcamaların tutarı ise 1.063.800 akçedir. Ancak sefer öncesi ve sırasında yapılan harcamaların bu meblağın çok üstünde olması icap eder. 1683 seferinin açıkça belirtildiği tek kayıta Kırım Hanı, Erdel, Orta Macaristan ve Hatman hakimi için altın kılıç, elmaslı ve yakutlu top sorguç, zümrütlü tirkeş, altın gaddare, gümüş eğer ve tabur, gümüş divan rıhtı ve rikâb (üzengi), keman, âlâ ok, Sadrazam için 2’şer adet hil‘at-ı has el-has kürk ve elbise, ordu kadısı tarafından hil‘at-ı has sade elbise, sadrazamın telhis ağası tarafından da 10’ar adet hil‘at-ı ala ve hil‘at-ı altın gümüş elbise satın alınmıştır⁹⁰⁴.

4.2.7. Sâlyâne: Salyane bazı memurlar ile hizmetlilere; Kırım hanları ve ailelerine, sancak ve derya beylerine senelik olarak verilen ücret anlamına gelmektedir. Pakalın, III, s.111-112; Said Öztürk, Siyakat yazısı, s.478. Ruznamçede deniz kumandanları ile Kırım Hanı ve kalkaylara verilen salyane tutarı 23.133.830 akçedir.

4.2.8. Hayvan iştirası: Seferde kiralık hayvanların yanında satın alma yoluyla da hayvan temin edilmiştir. İştirâ edilen hayvanlardan camuslar ve bargirler top arabalarında istihdam edilmiştir. Bargirler ayrıca İstabl-ı Amire, menzil, Yeniçeri ocağı sakalarının hizmeti, arabalarda, devlet görevlileri ile yeniçerilerin eşyaları, mühimmat, ve yük naklinde kullanılmışlardır. Develer ise daha çok İstabl-ı Amire hizmetinde çalıştırılmak üzere satın alınmıştır. Ruznamçede hayvan iştirası için 13.530.800 akçe sarfedilmiştir. Bunun 13.458.800 akçesi seferle ilgili tutardır ve bu tutarın içinde muhallefat yoluyla miri için satın alınan deve ve katırlar da bulunmaktadır. Mesela; kuşatma sırasında şehit olan Rumeli

⁹⁰³ “ücret-i bargıran-ı mükariyan bera-yı orta-yı Yeniçeriyân-ı Dergah-ı Ali ki der İstanbul müceddeden ki be-bedergâh-şude maa ocağ-ı cebeciyan ve topçuyan ve arabacıyan-ı top an İstanbul ila Edirne bera-yı sefer-i hümayûn el-vakı der sene 94...” akçe:270.720 KK, 1992, s.46.

beylerbeyi Hasan Paşa'nın deve ve katırlarına bu amaçla 992.760 akçe, Sadr-ı Ali ağalarından Kürd Murad Ağa'nın muhallefatından satın alınan 6'şar deve ve katırına da 67.680 akçe ödenmiştir.

4.2.9. Araba kiralari: Sefer sırasında kullanılan araba sayısını tespit etmek mümkün olmamakla birlikte seferin hazırlık aşamasından itibaren ordunun sefer yürüyüşü boyunca gerek orduyla birlikte hareket eden ve gerekse orduya zahire, mühimmat taşıyan ve sayıları Silahtar'ın ifadesiyle 50.000 civarında olan arabalar ile ağır yük nakli için öküz arabaları, hafif eşya ve malzemeler için de sirem ve Edirne arabaları tercih edilmiştir. Ruznamçe defterinde 11.816.775 akçelik masraf ile önemli bir meblağ tutan araba ücretlerinin 11.743.325 akçelik bölümü doğrudan sefer ile ilgilidir. Harem-i Hümayun, Enderun-ı Hümayun ve yeniçerilerin ağırlık ve eşyalarının taşınmasında, top arabaları mühimmatı, cebehane, zahire, matbağ, fırın ve odun naklinde arabalardan istifade edilmiştir. Mesela Belgrad menziline Viyana kalesine kadar olan mesafede mühimmat ve zahire naklinde 3211 öküz arabasının istihdam edildiği kayıtlıdır⁹⁰⁵.

4.2.10. Neccar, beldar, lağımçı ve ırgat ücretleri: Ruznamçe defterinde sefer dolayısıyla görevlendirilen bu gruplara 11.397.091 akçe ödeme yapılmıştır. Sayıları ve özellikleri hakkında daha önce geri hizmet sınıflarında bahsedilmişti.

4.2.11. İrsâliye: Mukataa bedelleriyle hükümet merkezine gönderilen diğer paralar hakkında kullanılırdı. Ruznamçede irsaliye tutarı 8.475.000 akçe olup bu miktarın 7.200.000 akçesi sefer ile ilgilidir. Sefere davet sırasında Kırım Hanına 5.400.000 akçe irsaliye gönderilmiştir. Yine sefer sırasında Rikâb ve sefer hazinesi irsâliyesi olarak Şeyhülislam, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, dergah-ı ali müteferrika ve çavuşlarının mevacibleri ile IV. Mehmed'in bazı masraflarına sarfedilmek üzere Belgrad'da Defterdar vekili olan Ramazan Efendi'ye 1.800.000 akçe teslim edilmiştir⁹⁰⁶.

⁹⁰⁴ Aynı defter, s.54.

⁹⁰⁵ "ücret-i arabaha-yı kav-ı mükari an bazı kazaha-yı eyalet-i Temeşvar ve Budin ve gayrihi bera-yı tahmil-i mühimmat-ı cebehane ve tophane ve ocağ-ı şahiciyan ve arabacıyan-ı top ve asakir-i Mısır ve tahmil-i zehair-i saire der sefer-i hümayûn-ı Engürüs an menzil-i Belgrad ila kala-yı Beç el-vakı der sene 1094... araba-yı kav:3211" akçe: 3.438.160 KK, 1992, s.68.

⁹⁰⁶ KK, 1992, s.32, 50.

4.2.12. Zarar-ı lahm ve zahire-baha: Osmanlı Devleti kapıkulu ordusu ile kale muhafazasında bulunan askerlerin yaşelerini sübvansiyon yolu ile desteklemekte idi. Mesela etin kıyyesinde 5-7 akçe, buğdayın kilesinde 40 akçe destekleme fiyatı uygulayarak bunu zarar-ı lahm ve zahire-baha adıyla öderdi⁹⁰⁷. Bu şekilde masraf ruznamçesinde 6.387.328 akçe ödeme yapıldığı kayıtlıdır.

4.2.13. Cebehane mühimmat masrafları: Mühimmat harcamaları ruznamçede 6.365.593 akçe olup bu miktarın 4.916.608 akçesi sefer masraflarıyla ilgilidir. Kuşkusuz bu miktar seferdeki toplam cebehane masrafını yansıtmamaktadır. Harcama konusu olan mühimmat ise Tophane-i Amire'de toplar ve top arabacıları için lüzumlu malzemeler (top sırtığı, topları taşımak için boyunduruk, el humbarası malzemeleri vs.), ham demir, güherçile⁹⁰⁸, kurşun⁹⁰⁹, kükürt⁹¹⁰, bakır vs. gibi mühimmatın iştirasıdır.

4.2.14. Sefine navulları: Sefer mühimmatının muhasara bölgesine ulaştırılmasında Tuna nehri büyük rol oynamış, nehrin iki tarafında uzanan iskeleler vasıtasıyla mühimmatı hızlı ve daha ucuz nakletmek mümkün olabilmiştir. Kili ve İsakçı gibi merkezlerde bulunan veya buralarda toplanan mühimmat Belgrad, Ösek ve Budin yoluyla muhasaradaki orduya ulaştırılmıştır. Deniz yoluyla top ve cebehane mühimmatı⁹¹¹, zahire⁹¹² ve asker⁹¹³ sevkiyatı yapılmıştır. Bu amaçla gerek miri gemiler gerekse özel şahıslara⁹¹⁴ ait gemiler hatta

⁹⁰⁷ "zarar-ı lahm ve zahire-baha-yı Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Ali der muhafaza-yı kala-yı İstoni-Belgrad vacib an gur-re-i M sene 1094 ila gaye-i Z sene-i minhu fi sene-i kamile in kadar meblağ..." neferen:334 akçe:244.947, KK, 1992, s.66.

⁹⁰⁸ "iştirâ-yı güherçile bera-yı tab-gerde-yi barut-ı siyah an canib-i Temeşvar..." akçe 3.450.000 akçe KK, 1992, s.55.

⁹⁰⁹ "baha-yı kurşun bera-yı mühimmat-i Cebehane-i Amire an canib-i Selanik..." akçe 813.000 KK, 1992, s.68.

⁹¹⁰ "baha-yı kükürd bera-yı mühimmat-i Cebehane-i Amire der ordu-yı hümâyûn der zir-i kala-yı Beç an yed-i bazı keşan iştirâ-şude" kükürd-i saf kıyye: 46330x3=14.040 akçe KK, 1992, s.66.

⁹¹¹ "navl-ı sefine-i Tuna bera-yı tahmil-i mühimmât-ı Tophâne-i Amire an canib-i Kili ve İsakçı ila Belgrad irsal-şude el-vakı der sene 1094..." humbara-yı havan: 3 yuvarlak: 2000 akçe: 44.000 KK, 1992, s.41.

"navl-ı sefine bera-yı nakl-i kurşun an kala-yı Kili ve İsakçı ila Belgrad el-vakı der sene 1094 bera-yı sefer-i hümâyûn..." kurşun (kantar):290 akçe:5104 KK, 1992, s.45.

"navl-ı sefine bera-yı nakl-i top-ı şahi ve mancınık ve arabaha-yı top maa neferat bera-yı sefer-i hümâyûn an Asitane ila İsakçı irsal-şude el-vakı 1093..." akçe:13.512 KK, 1992, s.59.

⁹¹² "navl-ı sefine-i nehr-i Tuna bera-yı nakl-i zehair an Belgrad ila Ösek... el-vakı der sene 1094..." akçe:120.000 KK, 1992, s.61.

⁹¹³ "nısf-ı navl-ı sefine-i 3 aded kalyon kapudan-ı Venedikli bera-yı nakl-i taife-i asakir-i Mısır ki tayin-i sefer-i hümâyûn-ı Engürüs an iskele-yi Mısır ila Selanik... el-vakı Z 1093..." akçe:600.000 KK, 1992, s.45.

⁹¹⁴ "nav-ı sefine-i Tokadlı Hasan Beşe bera-yı tahmil-gerde-yi cebehane an İskele-yi Belgrad ila Ösek ve Ösek ila Budin..." akçe:24.000 KK, 1992, s.66.

Mısır'dan sefere katılacak askerler için Venedik kalyonları kullanılmıştır. Ruznamçede gemi kirası olarak ödenen meblağ 4.178.790 akçedir. Bunun %98'i (4.111.000 akçe) seferle ilgili harcamalara aittir. Taşınan mühimmatın her 2 veya 2.5 kıyyesine 1 akçe navul ödenmiştir.

4.2.15. İnâmât: Nimet verme, ihsan etme gibi anlamlara gelen inam hususi manada devlet hizmetinde bulunanlara ve yararlılık gösterenlere verilmiştir. İnama konu olan hususlar son derece çeşitlilik göstermektedir. Ruznamçede inamat giderlerinin (2.518.434 akçe) %95'i seferle bağlantılıdır. Mesela; Otağ-ı Hümayun ihracında ve menzillerde Otağ-ı Hümayun hizmetinde çalışanlara, sefere götürülen Hazine-i Amirenin menzillerde yüklenmesinde, mevacib dağıtımı sırasında sipahi ve silahtar ocağına, Padişahın Belgrad kalesini ilk kez gezişinde Belgrad kalesi neferlerine, Orta Macar kralının elçilerine, kalenin muhasarası sırasında çeşitli kollarda hizmet eden askerlere, muhasara sırasında tüfek kundağı, kırık kılıç ve top güllesi getirenlere⁹¹⁵, hizmet eden cerrahlara, yaralananlara⁹¹⁶, düşman tarafından orduya top⁹¹⁷ vs. mühimmat getirenlere, menzil mübaşirlerine, Kırım Hanına⁹¹⁸, Şeyh Vani Efendi'ye inam verilmiştir.

4.2.16. Şayka inşa masrafları: Tuna nehrinde sefer sırasında faaliyet göstermek üzere 60 adet şayka inşa edilmiştir. Ruznamçede inşa masraflarıyla ilgili olarak 1.636.000 akçelik harcama hesaplanmıştır.

4.2.17. Harcırah: 1094 masraf ruznamçesinde harcırah adıyla çeşitli şahıslara teslim edilen meblağ 1.520.420 akçedir. Bunun 1.073.420 akçesi sefer dolayısıyla verilen yol giderleridir. Mesela; cebehane ve zahire yoklaması ve nakli, beldar ihracı, Mısır'dan fitil ve barut tahsili, deve tedariki⁹¹⁹, köprülerin teftişi⁹²⁰, menzillerde ekmek pişirilmesi⁹²¹ amacıyla

⁹¹⁵ "inâmât-ı bazı keşan der hıyn-ı averden-i gülle-i top der metris-i kala-yı mezbure..." akçe 16.800 KK, 1992, s.66.

⁹¹⁶ "İnâmât-ı yaraluyan ve şikest-i seyf ve tüfenk bazı serdengeçtiyan ve gayrihi der miri tevzi-şude...el-vakı gurre-i N 1094" akçe 88.095 KK, 1992, s.70.

⁹¹⁷ Düşman palangalarından ordıya iki adet şahi top getiren Silahşor Ahmed Ağa 24.000 akçe ile ödüllendirilmişti. KK, 1992, s.63.

⁹¹⁸ "İnâm-ı Han-ı alıšan..." akçe 540.000 KK, 1992, s.76.

⁹¹⁹ "Harcırah-ı Yusuf Bey bera-yı tayin-i isticâl-i şütüran an Edirne ila Gelibolu el-vakı fi şehri r 1094..." akçe: 1.000 KK, 1992, s.46.

⁹²⁰ "Harcırah-ı Çavuşan-ı Dergâh-ı âli bera-yı tayin-i tamir ve termim-i cisirha-yı bazı mevazii an menzil-i Filibe ila Belgrad el-vakı fi 13 r 1094 in kadar meblağ...." akçe: 14.000 KK, 1992, s.46.

⁹²¹ "Harcırah-ı Çavuşan-ı Dergâh-ı âli bera-yı tayin-i tab-ı nân an menâzil-i mezkûrin el-vakı fi 29 r 1094 " akçe: 4500 KK 1992 s.46.

görevlendirilen şahıslara ve sefere giden hekimlere⁹²² kadar çeşitli alanlara harcırah tahsisatı yapılmıştır.

4.2.18. İmdâd-ı menzil: Belli güzergâhlarda oluşturulan menzillerin kendi gelirlerinin dışında her türlü ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için devlet tarafından desteklenmeleri gerekiyordu. Özellikle sefer zamanlarında artan masraflar dolayısıyla bu destek büyük önem taşıyordu. İmdâd-ı menzil adıyla hazine tarafında verilen meblağlar menzilin ihtiyacına göre değişebiliyordu⁹²³. Ruznamçede menzillere sarfedilen tutar 1.456.838 akçedir.

4.2.19. Köprü tamir masrafları: Ruznamçenin kaydettiği köprü masrafları 1.093.256 akçedir. Bu meblağın 903.956 akçesi sefer öncesi ve sırasında yürüyüş güzergahında bulunan köprülerin tamir ve bakım masraflarına sarfedilmiştir. Mesela Edirne civarındaki büyük köprünün tamiri için neccar, kereste ve çivi ücretleri olarak 171.742 akçe ödenmiştir. Aynı şekilde Edirne-Belgrad arasında yer alan köprüleri tamirle görevlendirilen Halil Ağa'ya çeşitli tarihlerde hazineden para tahsisi yapılmıştır⁹²⁴.

4.2.20. Kale tamir masrafları: Ruznamçede 759.600 akçe tutan kale tamir masraflarından seferle alakalı olarak Eğre kalesi için 60.000 akçe, Estergon kalesi için de 300.000 akçe harcama yapılmıştır.

4.2.21. Adet: Ruznamçe defterinde âdet başlığı altında bir takım masraflar yer almaktadır. Adet-i zemistânî, adet-i bahârî, adet-i nan-baha, adet-i döşeme-baha, adet-i harcırah, adet-i seyishane-baha, adet-i nevruziye gibi adlarla anılan bu harcamaların miktarı 193.860 akçedir. Adet-i zemistani olarak masraf katibine 6.800 akçe⁹²⁵, adet-i bahari olarak

⁹²² "Harcırah-ı Yakob zimmi hekim der hıyn-ı refen-i sefer-i hümayun... el-vakı Ca 94..." akçe 12.000 KK, 1992, s.59.

⁹²³ "İmdâd-ı menzil-i Kuruçeşme tabi-i kaza-yı Şehirköy an rûz-ı hıızır sene 1094 ila rûz-ı hıızır sene 1095 ba-arz-ı Mevlana Ali kadı-yı kaza-yı mezbure ve telhis ve ba-ferman-ı ali in kadar meblağ an hazine-i amire daden-fermude..." akçe:40.000, KK, 1992, s.50. Bu miktar Sofya menzili için 70.000, Tatarpazarı için 60.000, Edirne için 100.000 akçeydi. Aynı defter, s.20, 24, 50.

⁹²⁴ "tamir ve termim-i cisirha be marifet-i Halil Ağa kethûda-yı ocağ-ı silahdaran an bazı mevazii an Edirne ila Belgrad el-vakı fi gurre-i Ra 1094..." akçe:300.000 KK, 1992, s.29. 23 Ra 1094'te de 89.539 akçe verildiği kayıtlıdır. KK, 1992, s.32.

⁹²⁵ Aynı defter, s.25.

ser mumcuyan-ı hassaya 6.000 akçe⁹²⁶, Adet-i harcırah adı altında sefere giden hassa sercerra başıya 3.000 akçe, kethüda-yı cerrahana 1.500 akçe, ser kehhalin-i hassaya 1.000 akçe, 13 cerraha 8996 akçe verilmiştir⁹²⁷. Adet-i seyishane-baha ise sefere katılan yeniçerilerin ve diğer grupların eşya ve ağırlıklarını taşımak üzere tutulan beygirlere karşılık ödenen ücrettir. Mesela IV. Mehmed ile birlikte sefere giden 15 nefer mudiyân-ı hassaya 1500'er akçeden 22.500 akçe seyishane akçesi ödenmiştir.

4.2.22. Diğer: Bu grupta yer alan harcamaların tutarı 80.091.575 akçedir. Doğrudan seferle ilgili olan miktar ise 23.842.052 akçedir. Belli başlı harcama kalemlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Hil'at, sorguç, çuka, zemistani, keçe, kirpas ve kumaş bahaları, çadır, çerçe, matbah, sandık, torba, çuval, yapağı, pamuk yağı bahaları, çeşitli büroların kırtasiye giderleri, kilim, garar, saman, küspe, kömür, kütük, odun, hammaliye, demirci, ırgat, marangoz, kayık ücretleri, semer, ham demir, çivi, kazık, kereste, kiremit, kürek, çeşitli hamam ve cami tamir ücretleri, ordu için satın alınan meşk, musluk, kırba, kova bahaları, peksimed pişirme ücretleri, yeniçeri ve diğer zümrelerin kışladıkları han ve evlerin kiralari, miri zahire konulan han ve dükkanların ücretleri, otağ-ı hümayun ve cebehane-i amire için lüzumlu malzemelerin ücretleri, meşale ve meşaleci ücretleri, yeni müslüman olmuş kişilere verilen kisve bahası, ordunun sefer yürüyüşü sırasında ekinlere verdikleri zararların ödenmesi, yedekçi, seyis ve saraç ücretleri, cerrahlara verilen harçlık ve malzeme ücretleri, sefer sırasında şehit olanların defin masrafları vs. gibi.

⁹²⁶ Aynı defter, s.33.

⁹²⁷ Aynı defter, s.33.

SONUÇ

XVII. yüzyılın son çeyreğine damgasının vuran II. Viyana kuşatmasına yol açan sebepler görünüşte Macarların dini ve milli davalarına destek mahiyetinde idi. Ancak gerçekte ise Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya karşı Orta Avrupa'da hakimiyet kurma düşüncesini gösteriyordu.

Savaş kararının kesinleşmesinden sonra Padişah IV. Mehmed ile birlikte kalabalık bir orduyla Edirne'den harekete geçen dönemin Veziriazamı ve Serdar-ı ekremi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya hedef olarak Avusturya hakimiyetinde bulunan Yanık ve Komaron kaleleri gösterilmişti. Oysa dönemin şartları gereği Osmanlı Devleti'nin geleceği açısından Macaristan'ın ele geçirilmesi ve Avusturya'nın gücünün kırılması gerekiyordu. Dolayısıyla Avusturya'nın merkezi Viyana'nın ikinci kez kuşatılmasının altında yatan gerçeklerden biri bu idi.

14 Temmuz-12 Eylül 1683 tarihleri arasında 61 gün devam eden II. Viyana kuşatmasında bir takım teknik ve taktik hataların yapılması nedeniyle (kuşatmada yeterli sayı ve büyüklükte topların bulunmaması, kalenin güçlü istihkamlarının bulunduğu cepheden kuşatmaya başlanması) ve Kırım Hanı Murad Giray ile Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın sefer planına uygun şekilde hareket etmemeleri yüzünden kalenin ele geçirilmesi mümkün olamamıştı.

Viyana önlerine getirilen ordunun Osmanlı Devleti'nin o zamana kadar çıkardığı en büyük ordu olduğu konusunda kaynaklar hem fikirdir. Muazzam bir ordunun teçhizat, iaşe ve ikmal faaliyetleri ancak iyi bir lojistik örgütlenme ile karşılanabilirdi. Savaş araç ve gereçlerinin temin edilmesinde herhangi bir zorluk yaşamayan Osmanlı ordusu başta kapıkulu ve eyalet askerleri olmak üzere bağlı beyliklerin askerleri ve geri hizmet sınıflarından oluşuyordu.

Ordu harekete geçmeden önce iaşe ve ikmal açısından altyapı çalışmalarına hız verilmiştir. Viyana kalesine kadar takip edilen askerî yol üzerinde yer alan mevcut yollar ve

köprülerin bakımları yapılmış, ihtiyaca göre yeni köprüler inşa edilmiştir. Ordunun konakladığı menzillere halktan nüzül, sürsat ve işтира adlarıyla toparlanan erzak depolanmış ve buradan askere tevzi edilmiştir. Tevziatı yapılan erzak arasında un, ekmek, bulgur, sade yağ, bal, koyun eti, hayvan yemi olarak arpa, kuru veya taze ot, yakacak olarak odun sayılabilir. Sefer süresince Belgrad'da kalan Padişah IV. Mehmed'in iâşesi için de gerekli erzak hazır edilmiştir.

Kuşkusuz mevcudu yüzbinlere ulaşan ordunun beslenmesinde nakliye işi de büyük bir titizlikle yürütülmüştür. Deve, katır, at ve arabalarla kara taşımacılığı yürütülürken, Tuna nehri ve kollarından da gemilerle önemli miktarda cebehane, erzak ve asker muhasara bölgesine nakledilmiştir. Ordunun sefere gidişinde ve muhasara sırasında beslenme açısından büyük bir sorun yaşanmamakla birlikte sefer yürüyüşü boyunca ele geçirilen kalelerde bulunan erzağa itibar edilmeyerek yakılması ve muhasaranın iki aydan uzun sürmesi sebebiyle muhasara sonrası iâşede sıkıntılar ortaya çıkmıştır.

1683 yılında Osmanlı Devleti bir takım malî problemlere rağmen sefer masraflarını karşılayabilecek durumda idi. Zaman zaman Enderun hazinesinden borçlanmak suretiyle merkez hazinesine para aktarımı olmuştur. Ancak bu yılda devletin 734.984.755 akçe gelirine karşılık 677.435.969 akçe gideri bulunuyordu. Sefere ait gelir ve giderleri ortaya koyan bir sefer ruznamçesi veya özel bir defter bulunmamakla birlikte 1683 yılına ait varidat ve masraf ruznamçeleri mevcuttur. Bu defterlerden biri olan MAD 6105 numaralı irad ve masraf defterinde gelir çeşitleri hakkında ayrıntılı bilgiler yer almamakta sadece rakamsal dökümler verilmektedir. KK 1990 numaralı ruznamçe ise 1683 yılında toplam 80.458.612 akçelik gelirlere işaret etmekle eksik bir ruznamçe olduğunu ortaya koymaktadır. MAD 6105 numaralı defterin verdiği bilgilerin sağlamlığı giderler bölümüyle aşağı yukarı aynı rakamları veren KK 1992 numaralı masraf ruznamçesi ile doğrulanmaktadır. Defterden sefer ile alakalı masraflar takip edilebilmektedir. Masraf ruznamçesinin en büyük harcama grubunu emin adı verilen görevlilere teslim edilen ve teslimat başlığı altında toplanan meblağlar oluşturmaktadır. İkinci büyük harcama alanı ise mevacib ödemelerine aittir. Ruznamçede masraf yapılan diğer harcama alanları da şu şekildedir: Eda-yı akçe, zahire bahası, yük hayvanları kiralari, mübayaa, salyane, hayvan iştirası, lahm ve zahire-baha, inamat, şayka inşa masrafları, harcırah, imdad-ı menzil, köprü ve kale tamir masrafları, adet ve diğer masraflardır.

BİBLİYOGRAFYA

I. Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Ali Emiri Tasnifi, IV. Mehmed

nr: 14, 196, 465, 835, 906, 1545, 2788, 2792, 3333, 3399, 3540, 7090,
7183, 7646, 7794, 8051, 8079, 9315, 9320, 9327, 9328, 9329, 9330, 9342,
9398, 10548, 10616, 10622, 11159, 11160, 11163, 11164, 11165, 11976.

Cevdet Tasnifi

Askeriye: nr:12649, 19853.

Hariciye: nr: 4043.

Nafia: nr: 1918.

İbnülemin Tasnifi:

Askeriye: nr: 303, 370, 523, 579, 580, 4501.

Bahriye: nr: 91, 326.

Dahiliye: nr: 273, 407, 412, 464, 565.

Umur-ı Nafia: nr: 46.

Maliye: nr: 917, 1709, 2472.

Kamil Kepeci Defterleri

nr: 1990, 1992.

Maliyeden Müdevver Defterler:

nr: 699, 1802, 2692, 2926, 2931, 3130, 3244, 3251, 3992, 4125, 4153,
4487, 6615, 7342, 8481, 9857, 15807, 18312, 18320, 22027.

Düvel-i Ecnebiye Defterleri:

nr: 57/1.

Bab-ı Defteri, Baş Muhasebe Kalemî Defterleri

nr: 455, 456, 456/C.

Bab-ı Defteri, Mevkufat Kalemî Defterleri

nr: 27517, 27528, 27574, 27575, 27576, 27582.

Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi, Ahkam Kayıtları Defterleri
nr: 350/A.

Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi, Cebehane-i Amire Defterleri
nr: 18369.

Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi, Kasabbaşı Defterleri
nr: 11813.

Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi, Matbah-ı Amire Defterleri
nr: 10581.

Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi, Mısır Hazinesi
nr: 16856.

Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi, Tersane-i Amire Defterleri
nr: 14572, 14573.

Name-i Hümayun Defterleri
nr: 5.

Bab-ı Asafi, Divan-ı Hümayun Kalemi, Dosya Tasnifi
nr: 177, 178, 179, 180, 181.

Bab-ı Defteri, Baş Muhasebe Kalemi, Dosya Tasnifi
nr: 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655,
656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 7562, 7563.

Bab-ı Defteri, Mevkufat Kalemi, Dosya Tasnifi
nr: 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323.

Bab-ı Defteri, Evamir-i Maliye Kalemi, Dosya Tasnifi
nr: 30.

2. Topkapı Sarayı Arşivi
E. 10701/12.

3. İstanbul Müftülük Arşivi
İstanbul Bab Mahkemesi
nr: 38.

Galata Mahkemesi
nr: 130.

Üsküdar Mahkemesi
nr: 289

II. Kaynak Eserler

- AHMED REFİK, *Felaket Seneleri (1094-1110)*, İstanbul 1332.
- DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekayiat* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995.
- ESİRÎ HASAN ÇELEBİ, *Miyarü'd-düvel ve misbarü'l-milel*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kısım, nr. 2109.
- HALİL EDHEM, "Kara Mustafa Paşa'nın Şupron Şehri Ahalisine Beyannamesi", *TOEM*, sene sayı 3-4/13-24, 1330, 924-937.
- RAŞİD MEHMED EFENDİ, *Tarih*, I, İstanbul 1282.
- SİLAHTAR FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Silahtar Tarihi*, I-II, İstanbul 1928.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi Kısım, nr. 250.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Kısım, nr. 1608 (Mecmua)
- Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap Mustafa Efendi, nr. 1199 (iç kapak 1200)
- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitaplığı, nr.1310.

III. Araştırma ve İnceleme Eserleri

- AKTEPE, M. Münir, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *İA*, V, İstanbul 1960, 736-737.
- ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, "Die Kaiserliche Armee im Türkenkrieg von Montecuccoli bis Karl von Lothringen", *Die Türken Vor Wien (Europa und die Entscheidung an der Donau) 1683*, Salzburg-Wien, 1982, 83-94.
- ARKAYIN, Aşir, *İkinci Viyana Kuşatması 1683*, Ankara 1983.
- ....., "İkinci Viyana Kuşatması (1683) ve Sonuçları", *Askerî Tarih Bülteni*, 7/13 (Şubat 1982), 57-65.
- BABINGER, F., "Qara Mustafa Paschas Essegger Sendschreiben an den Markgrafen Herman von Baden", *Archiv Orientalni, Journal of the Czechoslovak Oriental Institute*, IV, (1932), 23-33.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Avârız", *İA*, II, İstanbul 1993, 13-19.
- BAYSUN, M. Cavit, "Kumbaracı", *İA*, VI, İstanbul 1977, 982-985.
- BAYTOP, Turhan, *Türkiye 'de Bitkiler İle Tedavi (Geçmişte ve Bugün)*, İstanbul 1984.

- BERENGER, Jean, "Ludwig XIV. und Frankreichs Streben nach der Vormachtstellung in Europa", *Die Türken Vor Wien*, 39-45.
- BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara 1992.
- BOZKURT, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara 1966.
- ÇETİNTÜRK, Salahaddin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", *AÜDTCFD*, II/1, Ankara 1943, 107-116.
- DANIŞMEND, İ. Hamid, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1972.
- DIE TURKISCH DOKUMENTEN FON BRUCK DIE ZUM 1683 GEHÖREN.*
- DOĞANTAN, Tefvik, "XVI. Yüzyıl ile XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Ordusunda Ulaştırma Sınıfının İdari Faaliyetlerinden Kara ve Su Yolları Ulaştırması", *Askeri Tarih Bülteni*, yıl 12, sayı 23, Ağustos 1987,
- ECKHART, F., *Macaristan Tarihi* (çevr. İbrahim Kafesoğlu), Ankara 1949.
- EMECEN, Feridun, "Bedel", *DİA*, V, Ankara 1992, 301.
- ERDAL, Ahmet, *Baruthane-i Amire (İstanbul Baruthanesi)*, Tarih Mezuniyet Tezi, TE.2864, İ.Ü. Edebiyat Fak. Genel Kitaplık, İstanbul 1982.
- ERDOĞAN, Muzaffer, "Arşiv Vesikalarına göre İstanbul Baruthaneleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, İstanbul 1956, 115-138.
- ERTAŞ, M. Yaşar, *Mora'nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu (1714-1716)*, Marmara Ünvr. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000.
- ....., "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları", *CBÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 1, Manisa 1997, 91-98.
- EYİCE, Semavi, "Baruthâne", *DİA*, V, İstanbul 1992, 94-96.
- FAROQHİ, Suraiya, "Camels, Wagons and the Ottoman State in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *IJMES (International Journal of Middle East Studies)*, 14, 1982, 523-539.
- FINKEL, Caroline, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Wien 1988.
- GABRIEL, Erich, "Die Waffen der Verteidiger und der Befreier Wiens im Jahre 1683", *Die Türken vor Wien*, 95-101.
- GÖKBİLGİN, M.Tayyib, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul 1957.

- ....., "Thököly İmre ve Osmanlı-Avusturya İlişkilerindeki Rolü (1670-1682)", *Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rakoczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu (31 Mayıs-03 Haziran 1976)*, İÜ. Edb. Fak., İstanbul 1976, 180-210.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Ocaklık Deyimi Hakkında", *XI. Türk Tarih Kongresi*, III, Ankara 1994, 876-877.
- GRZEGORZEWSKI, Jan, *Z Sądziłlatów Rumelijskich Epoki Wyprawy Wiedeńskiej Akta Tureckie*, We Lwowie, 1912.
- GUTKAS, Karl, "Das Jahr 1683 im Nieder Österreich", *Die Türken vor Wien*, 151-162.
- GÜÇER, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.
- ....., "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın temini Meselesi", *İÜİFM*, XI/1-4, İstanbul 1952, 397-416.
- ....., "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar", *İÜİFM*, XIII/1-4, İstanbul 1953, 79-98.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi* (İÜ.Edebiyat Fak. Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 1982.
- HAMMER, Joseph von., *Büyük Osmanlı Tarihi*, VI, İstanbul 1990.
- HEYWOOD, C.J., "Kara Mustafa Pasha", *The Encyclopaedia of Islam*, (New Edition), IV, Leiden 1978, 589-592.
- HUMMELBERGER, Walter, "Wien als Festung", *Die Türken vor Wien*, 102-107.
- İLGÜREL, Mücteba, "Osmanlı Topçuluğunun İlk Devirleri", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, 285-293.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", (terc. Eşref Bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 73, İstanbul 1991, 21-50.
- İNBAŞI, Mehmet, "II. Viyana Seferi'nde Edirne'den Viyana'ya Kadar Menziller ve Menzillerde Yapılan Harcamalar", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslar arası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, 171-180.
- İŞBİLİR, Ömer, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.
- KESER, Bilge, "Geri Hizmet Kıtaları", *Osmanlı*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, 601.

- KOÇU, R. Ekrem, "Araba, Arabacı; Saray, Konak, Kira ve Yük Arabaları ve Arabacıları", *İstanbul Ansiklopedisi*, II, 911-912.
- KREUTEL, F., *Viyana Önlerinde Kara Mustafa Paşa* (çevr. Müjdat Kayayerli), İstanbul 1994.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Baruthane-i Amire", *DİA*, V, İstanbul 1992,
- MAJER, Hans Georg, "17. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerdeki Lojistik Sorunları", *OA*, II, İstanbul 1981, 185-194.
- MARSİGLİ, Graf, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitati Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, (çevr. M. Nazmi), Ankara 1934.
- MCGOWAN, Bruce, "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Türk Tarihi Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1981, 1327-1331.
- ....., *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara 1983.
- MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA ULUSLAR ARASI SEMPOZYUMU (08-11 Haziran 2000), Ankara 2001.
- MURPHEY, Rhoads, *The Functioning of the Ottoman Army under Murad IV (1623-1639/1032-1049): Key to the Understanding of the Relation-ship between Center and Periphery in Seventeenth-Century Turkey*, I-II (Basılmamış Doktora Tezi), Chicago 1979.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*, İstanbul 1990.
- ....., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul 1987.
- ....., "Köprücülük", *VII. Türk Tarih Kongresi*, II, Ankara 1973, 701-708.
- ....., "Mesleki Bir Teşekkül Olarak Kaldırımcılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında Bazı Düşünceler", *GDAD*, 93-129.
- ORTAYLI, İlber, "Devenin Taşıma Maliyeti Üzerine Bir Deneme", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara 1973, 181-190.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Cerehor", *DİA*, VII, İstanbul 1993, 393.
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1993.
- PAMUK, Arif, *Şifali Bitkiler Ansiklopedisi*, İstanbul 1998.
- PARRY, VR.J., "İslam'da Harb Sanatı", (çevr. Erdoğan Merçil-Salih Özbaran), *Tarih Dergisi*, 28-29, İstanbul 1975, 207-216.

- ....., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Harb Malzemesinin Kaynakları", (trc. Salih Özbaran), *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3, İstanbul 1973, 35-46.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, *1683-1740 Osmanlı İmparatorluğu Hazine Gelir ve Gideri* (VII. Türk Tarih Kongresi II. ciltten ayrı basım), Ankara 1981.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1987.
- SAMMER, Alfred, "Papst Innozenz XI. und die Heilige Liga", *Die Türken vor Wien*, 169-173.
- SARI, Nil, "Osmanlılarda Cerrahlık Mesleği", *DİA*, VII, İstanbul 1993, 423-424.
- SCHREIBER, Georg, *Edirne'den Viyana Kapılarına Kadar Türklerden Kalan* (Türkçesi: Esat Mermi), 1982.
- SETTON, M. Kenneth, "Turco-Venetian Relations (1670-1683) and the Turkish siege of Vienna", *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia 1991, 244-270.
- STOYE, John, *The Siege of Vienna*, New York 1965.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut, "Barut", *DİA*, V, İstanbul 1992, 92-94.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, *Uyvar'ın Türkler Tarafından Fethi ve İdaresi (1663-1685)*, Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması, İstanbul 1997.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985.
- THEUER, Franz, "Die Türken im Burgenland", *Die Türken vor Wien*, 163-168.
- THOMAS, M. Barker, *Double Eagle and Crescent*, New York 1967.
- URBANSKI, Hans, "Karl V. von Lothringen", *Die Türken vor Wien*, 202-208.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, I-II, Ankara 1988.
- ....., *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988.
- ....., *Osmanlı Tarihi*, III/1-2, Ankara 1988.
- ÜNAL, Tahsin, "Savaşa Çıkan Osmanlı Ordusunda Lojistik İşleri-IV. Murad'ın Bağdat Seferi Hazırlıkları", *Türk Kültürü*, V/58, Ankara 1967, 728-740.
- ÜSTÜN, Cevat, *1683 Viyana Seferi*, Ankara 1941.
- WAGNER, George, "Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya", (çevr. Cemil Ziya Şanbey), *Türk Kültürü Araştırmaları*, III-VI/1966-69, Ankara 1973, 269-288.
- WAISSENBERGER, Robert, "Orientierung im Zeitalter. Österreich und Europa vom Westfälischen Frieden bis zum Frieden von Karlowitz", *Die Türken vor Wien*, 7-28.

VOCELKA, Karl, "Avusturya-Osmanlı ekifmelerinin dahili etkileri", *Tarih Dergisi*, sayı XXXI, İstanbul 1978, 5-28.

EKLER

EK 1 MENZİLLERE ZAHİRE TEMİN EDEN KAZALAR

Menziller	Menzillere Zahir Temin Eden Kazalar	şair (kile)	dakik (kile)	saman (kantar)	hatab (araba)	giyah (araba)
Kemalçayırı		10.000	900	4.000	500	150
Cisr-i Mustafa Paşa		10.000	900	4.000	500	150
	Cisr-i Mustafa Paşa nahiyesi (Edirne'ye tabi)	7.000	900	4.000	500	150
	Çirmen	3.000				
	Bazı kuradan odun mübayaası				500	
	Menzilde oturak için (Çirmen ve Cisr-i Mustafa Paşa'dan mübaya ile)	10.000	900	4.000	500	150
Harmanlı		10.000	900	4.000	500	150
	Uzuncaabad-ı Hasköy	2.000	900	4.000	500	150
	Zağra-yı Atik	8.000				
Udure (Uzuncaabad-ı Hasköy tarafında)		10.000	900	4.000	500	150
	Uzuncaabad-ı Hasköy	10.000	900	4.000	500	150
Semerce		10.000	900	4.000	500	150
	Uzuncaabad-ı Hasköy	10.000	900	4.000	500	150
Kayalı		10.000	900	4.000	500	150
	Çirban	8.000				
Papashı		10.000	900	4.000	500	150
	Filibe	10.000	900	4.000	500	150
Korubaşı		10.000	900	4.000	500	150
	Filibe	10.000	900	4.000	500	150
Filibe		10.000	900	4.000	500	150
	Filibe (3 günlük)	30.000	2.700	12.000	1.500	450
Nehr-i Çeltükbaşı		10.000	900	4.000	500	150
	Filibe	10.000	900	4.000	500	150
Tatarpazarı		10.000	900	4.000	500	150
	Razlık	8000 fi 28				
	Tatarpazarı (2 günlük)	20.000	1.800	8.000	1.000	300
Saruhanbeyli		10.000	900	4.000	500	150
	Tatarpazarı	10.000	900	4.000	500	150
Espas Köprüsü		10.000	900	4.000	500	150
	Samakov	6.000	900	4.000	500	150
	Ilıca kazası(Köstendil)	4.000				
İhtiman		10.000	900	4.000	500	150
	İzladi	5.000 fi 22				
	İhtiman	5.000	900	4.000	500	150

Menziller	Menzillere Zahire Temin Eden Kazalar	şair (kile)	dakik (kile)	saman (kantar)	hatab (araba)	giyah (araba)
Ormanlı karyesi (Kazasker tarafından)		10.000	900	4.000	500	150
	Sofya	10.000	900	4.000	500	150
Sofya		10.000	900	4.000	500	150
	Dönence?	5.000 fi 28				
	Radomir	2.500				
	Sireşnik	2.500				
	Eburace?	2.000				
	Sofya (3 günlük)	30.000	2.700	12.000	1.500	450
Halkapınar		10.000	900	4.000	500	150
	Preznic	2.000				
	Sofya	10.000	900	4.000	500	150
Sarıyurd		10.000	900	4.000	500	150
	Berkofça	10.000 5.000				
	Şehirköy	5.000	900	4.000	500	150
Mukabele-i Şehirköy		10.000	900	4.000	500	150
	Kutlofça	6.000				
	Şehirköy (2 günlük)	20.000	1.800	8.000	1.000	300
Musa Paşa Palangası		10.000	900	4.000	500	150
	İzenbol	5.000				
	Şehirköy	5.000	900	4.000	500	150
Vese? Karyesi (değirmen ve köprü tarafında)		10.000	900	4.000	500	150
	Leskofça					
	Medük					
	İyüviranya					
Niş		10.000	900	4.000	500	150
	Leskofça	7.000				
	İsferlik?	3.000				
	Yekun	10.000				
	Niş	9.000	825	3.525	450	120
	İrküp	9.000	825	3.525	420	120
	İsferlik?	2.000	250	950	100	60

Menziller	Menzillere Zahir Temin Eden Kazalar	şair (kile)	dakik (kile)	saman (kantar)	hatab (araba)	giyah (araba)
Aleksince		10.000	900	4.000	500	150
	Alacahisar	10.000				
	Aleksince	1.500	150	700	100	25
	Yane	2.833	250	1.100	133	42
	Timok	2.833	120	1.100	133	42
	Polmiye (Kutlofça ile beraber)	2.833	250	1.100	133	42
	Priştine	7.000				
ınalıoğlu Çiftliği		10.000	900	4.000	500	150
	Ürküp	5.000				
	Timok	5.000				
	Yekun	10.000				
	Noveberda	3.000				
	Alacahisar	6.500	400	4.000	500	150
	Korinek	500	200			
	Vulçitrin (Dimitrofça ile beraber)	3.000	300			
Barakin		10.000	900	4.000	500	150
	Uzice?	8.000				
	Rişve	4.000	350	1.500	200	50
	Barakin	1.000	100	1.000	100	50
	Madenipek?	2.000	100	1.000	100	10
	Fetülislam	3.000	350	500	100	40
Yagodine		10.000	900	4.000	500	150
	Yane	5.000				
	Uzice? (Pojea ile beraber) 2 günlük	11.000	1070	3.700	550	165
	Cacka	4.000	360	1.600	200	60
	Kocanya	3.000	270	1.200	150	45
	Yagodine	2.000	100	1.500	100	30
Batınçine		10.000	900	4.000	500	150
	Osad (Sokol)	4.000				
	Valiva	6.000				
	Yekun	10.000				
	Garagoyofça	3.500	300	1.400	175	50
	Rudnik	2.500	250	1.000	125	40
	Boradefi?	3.500	300	1.400	175	50
	Berunik?	500	100	200	25	10

Menziller	Menzillere Zahire Temin Eden Kazalar	şair (kile)	dakik (kile)	saman (kantar)	hatab (araba)	giyah (araba)
Hasan Paşa Palanngası		10.000	900	4.000	500	150
	Rişve	6.000				
	Garagoyofça	4.000				
	Yekun	10.000				
	Valiva	4.000	350	-	200	410
	Virsence?	3.000	275	-	150	310
	Osad	3.000	275	-	150	310
Kolar		10.000	900	4.000	500	150
	Bozarofça	6.000				
	İhram	4.000				
	Yekun	10.000				
	Semendre	2.000	200	-	100	200
	Morava	2.200	200	-	120	220
	Çakve	4.000	400	-	200	430
	İrşova	1.800	100	-	80	180
Hisarcık		10.000	900	4.000	500	150
	Semendre	5.000				
	Pançova	5.000				
	Yekun	1.000				
	Beçkerek	4.000	350	-	200	410
	Pançova	4.000	350	-	200	410
	İhram (Güğercinlik ile beraber)	2.000	200	-	100	210
Belgrad -1 Engürüs		10.000	900	4.000	500	150
	Belgrad	10.000	900	-	500	590
Zemun		5.500	650	500	300	800
	Zemun	2.750	325	250	150	400
	Teten?	2.750	325	250	150	400
Velika		5.500	650	500	300	800
	Varadin	2.750	325	250	150	400
	İrnek	2.750	325	250	150	400
Barka		5.500	650	400	300	800
	Böğürdelen	4.500	400	300	200	400
	Gorgorofça	1.000	250	100	100	400
Metrofça		5.500	650	-	300	600
	Metrofça	5.500	650	-	300	600

Menziller	Menzillere Zahire Temin Eden Kazalar	şair (kile)	dakik (kile)	saman (kantar)	hatab (araba)	giyah (araba)
		5.500	650	500	300	800
Sahra-yı Koyofça	İlok	1.000	100	100	100	200
	Bac	3.000	400	200	100	400
	Peline	1.000	100	100	60	100
	Race	500	50	100	40	100
		5.500	650	2.300	300	80
Tavartik (Nemce tarafında)	Nemce	4.125	488	1.725	225	60
	Morovik	1.372	162	575	75	20
		5.500	650	2.300	300	80
Velkovar	Velkovar	800	150	300	200	-
	Diyakova	1.200	200	500	100	30
	Sonbor	3.500	300	1.500	-	50
			15.400	1950	1.500	900
Ösek	Ösek	5.500	650	500	300	800
	Prud	700	80	150	150	250
	Banaluka	5.000	590	350	-	500
	Derbent	700	217	150	150	300
	Bozir?	300	354	250	200	400
	Islanya?	500	59	100	100	150
		5.500	650	2.300	300	80
Darde	Çernik	1.833	217	767	100	27
	Valtova	1.834	217	766	100	27
	Uramuvicé?	1.833	216	767	100	26
			5.500	690	2.300	300
Pernuvar	Peçuy	3.750	440	1.500	200	60
	Şikloş	1.750	250	800	100	30
			5.500	650	2.300	300
Mihaç	Segedin	3.500	400	1.500	200	50
	Mihaç (Pernuvar ile beraber)	2.000	250	800	100	30
			5.500	650	2.300	300
Batosek	Yane	3.666	432	1.533	200	53
	Seksar	1.834	218	767	100	27
			5.500	650	2.300	300
Seksar (Yeni Palanga tarafında)	Şumuntorna	2.200	250	800	120	35
	Kopan	3.300	400	1.500	180	45
			5.500	650	2.300	300
Pakşe		5.500	650	2.300	300	80
	İstolni - Belgrad	5.500	650	2.300	300	80

Menziller	Menzillere Zahir Temin Eden Kazalar	şair (kile)	dakik (kile)	saman (kantar)	hatab (araba)	giyah (araba)
Kotvar		5.500	650	500	300	800
	Pazar	1.834	217	167	100	267
	Kapuşvar	1.833	217	167	100	267
	Bobofça	1.833	216	166	100	266
Cankurtaran		5.500	650	500	300	800
	Hatvan (Sıçan ile beraber)	3.750	425	350	200	550
	Sonluk	1.750	225	150	100	250
Erçin		5.500	650	500	300	800
	Eğre	5.500	650	500	300	800
Humrenik		5.500	650	500	300	800
	Budin (Novgrad ve Estergon ile beraber)	5.500	650	500	300	800
Budin		5.500	650	500	300	800
	Budin (Novgrad ve Estergon ile beraber)	5.500	650	500	300	800

Menziller	Menzillere Zahire Temini	şair (kile)	dakik (kile)	saman (kantar)	hatab (araba)	giyah (araba)	Yekun kıymet
Humrenik	Menzilde kalan	6.000	800	1.500	400	150	
Erçin	Menzilde kalan	6.000	800	1.500	400	150	
ankurtaran	Budin anbarından	6.000	800				
	Yeni iştiradan			1.500	400	150	54.000
	Budin ve varoşlarından			fi 20	fi 30	fi 80	
Kotvar	Budin anbarından	6.000	800				
	Yeni iştiradan						
	Kotvar			1.000	250	100	35.500
	Peltelin?			500	150	50	18.500
Pakşe	Budin anbarından	6.000	800				
	Menzilde kalan				50	70	
	Yeni iştiradan						
	Pakşe			1.500	350	80	46.900
Seksar	Umum zahiresi bakayasından						
	Kopan		600				
	Seksar	6.000					
	Menzilde kalan	2.000	170		100	150	
	Yeni iştiradan						
	Seksar			1.500	300		39.000
Batosek	Umum zahiresi bakayasından						
	Şumulturna	5.000	800				
	Menzilde kalan	800			100		
	Yeni iştiradan						
	Yane			1.500	300	150	43.500
Mihaç	Budin anbarından	5.000	800				
	Menzilde kalan	1.000		50	50		
	Yeni iştiradan						
	Mihaç			1.500	350	150	52.500
Pernuvar	Umum zahiresi bakayasından						
	Mihaç	6.000					
	Peçuy		800				
	Menzilde kalan			1000	30		
	Yeni iştiradan						
	Pernuvar ve havassı			500	350	150	32.500

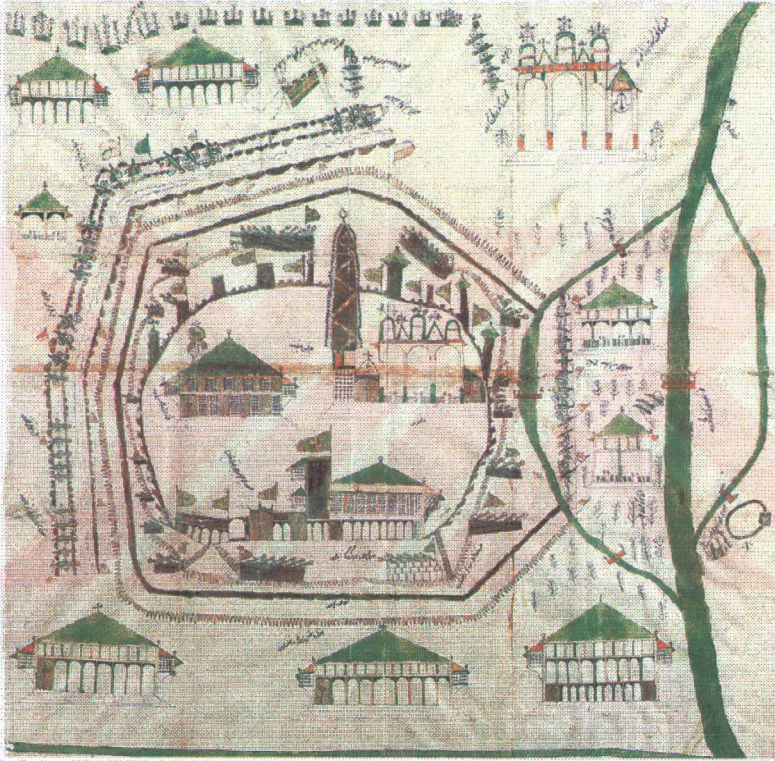
Menziller	Menzillere Zahire Temini	şair (kile)	dakik (kile)	saman (kantar)	hatab (araba)	giyah (araba)	Yekun kıymet
Darde	Umum zahiresi bakayasından						
	Peçuy ve tevabiha	5.050	800				
	Yeni iştiradan						
	Şikloş			1.500	400	150	54.000
Ösek	Umum zahiresi bakayasından						
	Ösek (Pojeğa'ya bağlı)	1.480	1.050				
	Prud	1.470	347				
	Valiva (Pojeğa'ya bağlı)	2.400	350				
	Diyakova (Pojeğa'ya bağlı)		1.120				
	Pojeğa	2.205	850				
	Sonbor (Segedin'e bağlı)	8.357					
	Bac (Segedin'e bağlı)	6.585					
	Tetel (Segedin'e bağlı)	232					
	Segedin	708					
	Yane (Segedin'e bağlı)	2.962					
	Peçuy ve tevabisinden		2.900				
	Yeni iştiradan						
	Ösek			4.000	1.000	400	142.000
	Prud			500	150	50	18.500
	Valtova ve tevabiha			1.000	200	100	34.000
	Diyakova			1.500	500	150	57.000
Pojeğa				150	50	8.500	
Ösek'te der - anbardır.	Umum zahiresi bakayasından (Ösek'te İsmail Ağa Makbuzatı)						
	Bac	5.927	1.657				
	Sonbor	3.530	800				
	Osad	1.955	400				
	Banaluka (madenciyan kuraları)	1.150	139				
	Segedin	320	54				
	Yekun	12.882	3.050				
	reft - be-ordu	12.882	663,5 2386,5				
Velkovar	Umum zahiresi bakayasından						
	Velkovar	2.800	520				
	Diyakova	3.625	280				
	Menzilde kalan			1.550	65		
	Yeni iştiradan						
	Velkovar				300	150	21.000

Menziller	Menzillere Zahire Temini	şair (kile)	dakik (kile)	saman (kantar)	hatab (araba)	giyah (araba)	Yekun kıymet
Tıvornik	Umum zahiresi bakayasından						
	Nemce	5.500	800				
	Menzilde kalan		360	550	120	100	
	Yeni iştiradan						
	Nemce			1.000	280	50	32.400
Koyofça	Umum zahiresi bakayasından						
	Nemce	1.222	387				
	Moravik	499	243				
	İlok	4.000	150				
	Menzilde kalan			1.000	250	50	
	Yeni iştiradan						
	Moravik			500	150	100	22.500
Metrofça	Umum zahiresi bakayasından						
	İlok	1.706	850				
	Metrofça		343				
	Yeni iştiradan						
	Metrofça	4.293		1.500	400	150	161.325
Barka	Umum zahiresi bakayasından						
	Gorgorofça	168	61				
	Böğürdelen	1.576					
	Yeni iştiradan	3.000	600	1.000	300	100	
	Böğürdelen	fi 25	fi 25	fi 20	fi 30	fi 80	136.000
	Gorgorofça	1.000	150	500	100	50	48.000
Velika	Yeni iştiradan						
	Varadin	5.500	800	1.500	400	150	223.500
Zemun	Umum zahiresi bakayasından						
	Zemun	1.400	280				
	Yeni iştiradan						
	Beçkerek ve evkaf	3.500	500	1.500	400	150	161.500

EK 2 MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA (VİYANA MÜZESİNDEKİ TABLODAN)

EK 3 VİYANA KALESİ'NİN BİR TÜRK İSTİHKAM ZABİTİ TARAFINDAN YAPILAN PLANI

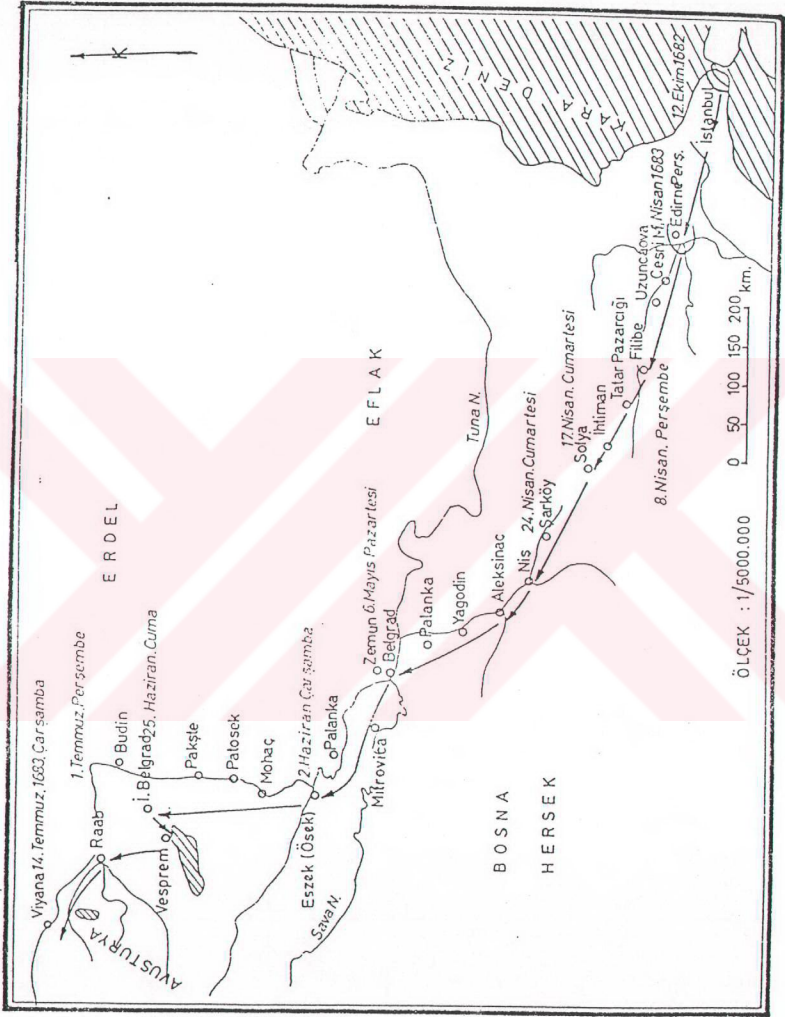

EK-4 12 EYLÜL 1683'TE VİYANA

EK 5 1683'TE OSMANLI ORDUSUNUN İZLEDİĞİ YOL VE KONAKLADIĞI MENZİLLER

(Kaynak: Gnkur As. T. Str. E.Şşk.)

ÖZGEÇMİŞ

01.04.1972'de Eskişehir'in Çifteler ilçesinde doğdum. İlk, orta ve lise tahsilimi Eskişehir'de tamamladıktan sonra 1988 yılında Marmara Ün. Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümüne girdim. 1992 yılında mezuniyetten sonra aynı yıl Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Yüksek Lisansa başladım. 1993-1996 yılları arasında İstanbul'da çeşitli okullarda tarih öğretmeni olarak görev yaptım. 1995'te "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik Ahidnameleri" adlı tezle Yüksek Lisansı bitirdim. 1995'te aynı üniversitede Yeniçağ Tarihi'nde doktora başladım. 1996'dan bu yana da Osmangazi Ün. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktayım.

Yayınlar:

Meryem Kaçan Erdoğan, "II. Viyana Seferi'nde (1683) Osmanlı Ordusunun Kullandığı Silahlar ve Mühimmatının Temini", *Osmanlı*, VI, s.660-669.

"1683 Viyana Seferi'nde Görev Alan Geri Hizmet Sınıfları", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslar arası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, s.183-193.